

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXII
2011 • Nr. 3–4

DIN SUMAR:

FILIP M. ALEXANDRESCU, A Brief Report on a Major International Sociological Conference
(Un scurt raport cu privire la o importantă conferință sociologică internațională)

VIVIANA ANDREESCU, From Legal Tolerance to Social Acceptance: Predictors of Heterosexism
in Romania (De la toleranță legală la acceptare socială: predictorii ai heterosexismului în
România)

CODRINA ȘANDRU, Percepția subiectivă a bolii și serviciile comunitare pentru sănătate. O
cercetare exploratorie la Hospice Casa Speranței Brașov

FILIP GUTTMAN, Dizabilitatea ca o condiție determinantă a sărăciei

SORIN M. RĂDULESCU, Evoluția legislației în domeniul protecției și asistenței sociale a copilului
în România

MIHAI C. TEODORESCU, Relația dintre sociologia religiei creștine și metafizica moralității

**NICOLETA CORBU, VALERIU FRUNZARU, MĂDĂLINA BOȚAN, CONSTANTIN
SCHIFIRNEȚ**, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile
europarlamentare din 2009, în România

ADRIAN HATOS, Performanța școlară și lingvistică a copiilor de etnie maghiară

SIMONA STĂNICĂ, Apariția și evoluția fenomenului *brain drain*

COMENTARIU; VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Membri: Dr. Ilie BĂDESCU (director al Institutului de Sociologie al Academiei Române; director al Centrului de Geopolitică al Universității din București); dr. Franz-Lothar ALTMANN (profesor asociat Universitatea din București, Departamentul UNESCO); dr. Dan BANCIU (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Camelia BECIU (profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative); dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor – Universitatea de Vest din Timișoara); dr. Michael M. CERNEA (profesor – George Washington University, Senior Adviser – The World Bank, membru corespondent al Academiei Române); dr. Emilian DOBRESCU (secretar științific al Secției de economie, științe juridice și sociologie a Academiei Române); dr. Ioan DRĂGAN (profesor – Universitatea din București); dr. Christian GIORDANO (profesor – Universitatea Fribourg, Elveția); Ion GLODEANU (secretar științific al Institutului de Sociologie); dr. Erich GOODE (profesor univ. emerit – Universitatea de Stat din New York, Stony Brook); dr. Martin HAUSER (director al Departamentului UNESCO, profesor la Catedra de studii inter-culturale și schimburi inter-religioase); dr. Oscar HOFFMAN (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Petru ILUȚ (profesor – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca); dr. Michel MAFESSOLI (profesor – Universitatea Paris V); dr. Ioana PETRE (cerc. șt. gradul II – Institutul de Sociologie); dr. Vasile ȘOIMARU (profesor la Catedra de sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); dr. Ivan TCHALAKOV (președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria); dr. Katherine VERDERY (profesor univ. dr. docent – City University of New York).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

Redactor: Alis ALEXĂ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Andreea ION

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27;

4021-318 81 28/2417; Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

© 2011, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXII, Nr. 3-4 • 2011

S U M A R

CERCETAREA INTERNAȚIONALĂ ÎN DOMENIUL PROCESULUI DE STRĂMUTARE

- FILIP M. ALEXANDRESCU, A Brief Report on a Major International Sociological Conference (Un scurt raport cu privire la o importantă conferință sociologică internațională) 197

TENDINȚE ALE SEXUALITĂȚII ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

- VIVIANA ANDREESCU, From Legal Tolerance to Social Acceptance: Predictors of Heterosexism in Romania (De la toleranță legală la acceptare socială: predictorii ai heterosexismului în România) 209

SĂNĂTATE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ

- CODRINA ȘANDRU, Percepția subiectivă a bolii și serviciile comunitare pentru sănătate. O cercetare exploratorie la Hospice Casa Speranței Brașov 233
FILIP GUTTMAN, Dizabilitatea ca o condiție determinantă a sărăciei 249
SORIN M. RĂDULESCU, Evoluția legislației în domeniul protecției și asistenței sociale a copilului în România 257

RELIGIE, MORALITATE, SOCIETATE

- MIHAI C. TEODORESCU, Relația dintre sociologia religiei creștine și metafizica moralității 281

TEMATICA EUROPEANĂ ÎN MASS-MEDIA

- NICOLETA CORBU, VALERIU FRUNZARU, MĂDĂLINA BOȚAN, CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile europarlamentare din 2009, în România 301

SOCIO-LINGVISTICĂ – O ABORDARE COMPARATIVĂ

- ADRIAN HATOS, Performanța școlară și lingvistica a copiilor de etnie maghiară 321

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, Nr. 3-4, p. 195-400, București, 2011

116.

EVOLUȚII SOCIALE PE PIAȚA MUNCII

SIMONA STĂNICĂ, Apariția și evoluția fenomenului <i>brain drain</i>	339
---	-----

COMENTARII

CRISTIAN MIHAI AIRINEI, Practica nepotismului în sistemul administrativ românesc	361
SERGIU-LUCIAN RAIU, Procesul globalizării în România	373

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

EMILIAN M. DOBRESCU, Școala Academică de Sociologie la a V-a ediție. O inițiativă devenită tradiție	381
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

BERNARD HOURS, MONIQUE SÉLIM, <i>Anthropologie politique de la globalisation</i> , Paris, L'Harmattan, coll. Anthropologie critique, 2010 (<i>Antoine Heemeryck, Cristi Pantelimon</i>); MIRCEA CONSTANTINESCU, <i>Noaptea, când toate blondele sunt brunete</i> , Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2010 (<i>Sorin M. Rădulescu</i>); ALFRED REGINALD RADCLIFFE-BROWN, <i>Structură și funcție în societatea primitivă</i> , Iași, Editura Polirom, 2000 (<i>Sergiu-Lucian Raiu</i>)	389
--	-----

A BRIEF REPORT ON A MAJOR INTERNATIONAL SOCIOLOGICAL CONFERENCE

FILIP M. ALEXANDRESCU*

ABSTRACT

A BRIEF REPORT ON A MAJOR INTERNATIONAL SOCIOLOGICAL CONFERENCE

This paper offers a brief presentation of the resettlement conference entitled “Economics, Social Justice, and Ethics in Development-Caused Involuntary Migration” that took place in the Hague from October 4th to 8th, 2010, as part of the broader 15th Metropolis Conference. The focus of the paper is on the contents of this high-level scientific event as well as on the broader concerns animating the community of resettlement researchers, namely the problems of economics, ethics and social justice in involuntary resettlement processes. In this context, the trailblazing contributions of Professor Michael Cernea as well as his enthusiasm and constant encouragement for young researchers are singled out for special attention.

Keywords: research on involuntary displacement, conference, The Hague.

The International Metropolis Project is an international network of researchers, policy makers and NGOs promoting research for improving development policies and programs, migration processes, institutional development etc., all based on empirical social science research. One of the regular events associated with this project is the annual conference which reunites a select and diverse group of scholars, researchers, and international experts and practitioners. The 15th edition of this conference, which took place in The Hague, the Netherlands, from October 4th to 8th, 2010, was devoted to “**Justice and Migration**”, a topic explored from the vantage point of what the conference organizers called “paradoxes of belonging”. The notion of paradox was, indeed, a very apt description of what the conference was about.

While a large number of workshops dealt with voluntary migration flows from different parts of the Global South to the developed North, a significant

* Correspondence address to Filip Alexandrescu: Institutul de Calitatea Vieții al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: filip.alexandrescu@utoronto.ca

number of sessions boldly took a different tack. Briefly put, they were concerned with *involuntary* resettlement flows created by development projects when people are forcibly displaced for the projects' so-named "right of way" needs. The usual dilemmas faced by the voluntary migrants are quite different from the imposed risks to which the displaced populations are exposed. While the former consisted of people who migrated internationally in search of a better life for themselves, the second was composed of all those who were compelled to migrate internally to make place for development projects aimed at improving the lives of the majority in their societies. In this way, the International Conference on development-forced displacement and resettlement (DFDR), organized distinctly within the Metropolis framework, complemented successfully the broad Metropolis – 2010 event.

The moving force behind the International Resettlement Conference was Professor Michael Cernea (USA/Romania) together with Dr. Susanna Price (Australia). The institutional sponsor of this event was the International Network of Displacement and Resettlement (INDR), a professional association of social scientists from many countries interested in the study of displacement and resettlement processes caused primarily by development projects of various kinds. I thought of accounting in our Journal, through this essay, on The Hague international resettlement conference, because this relatively young domain in the social sciences is now growing rapidly in terms of research publications, policy relevance, and practical importance. Moreover, such studies have started in Romania as well. While before 1989 the Romanian state performed a considerable number of forced displacements (including some very major ones as those from the Ada Kaleh Island or the Bicaz hydropower dam), no social research was published or even permitted on such traumatic processes. The forced displacements of populations became known more through mouth-to-ear whispers than through systematic inquiry and openly reported findings. Currently, however, a number of researchers have already trained their inquiry lenses on these processes: among them Ecaterina Balica and Anca Velicu (2005), Carmen Bulzan and Florina Bulzan (2007), Mihai Pascaru (2007), Sorana Toma (2007), Monica Costache (2008), the author of this essay (Alexandrescu 2011), and probably others. As Romania is gradually engaging in post-transition development, and further industrialization and urbanization, certainly instances of involuntary resettlement will become more frequent. That means that more sociological research, carried out in depth and transparently, as well as more social policy work in this domain will become indispensable.

The name of Professor Michael Cernea, as one of the founders and leaders of this domain in social science and social policy, does not need to be introduced to the readership of this journal. Romanian sociologists, among others, know him all too well and are familiar with at least some of the writings from his long and distinguished publication record: either his early writings in Romania, or his many writings in the US. What deserves to be emphasized anew, however, is his

inexhaustible enthusiasm and unrelenting search for ways to make sociological and anthropological research relevant and useful for those who, perhaps, need it most. Not only is his continuous quest for ethically-informed applicable knowledge impressive, but so are his efforts to mobilize those who possess case-based empirical knowledge to share and build upon each-others' experiences. For Professor Cernea, it was probably not enough to be an outstanding scholar if his own-expanding knowledge was not matched by a tenacious mentoring capacity. One recent proof of this was, of course, the International Resettlement Conference hosted in the Hague, the Netherlands.

The present essay attempts to give an image about the debates of this major international conference, but its richness definitely prevents a complete account. Therefore, I focus on some of the newer themes that the conference brought up. One of this is the strong emphasis on social justice and ethics in carrying out some of the sharply controversial processes in development – the process of obtaining “right of way” for project constructions by displacing and involuntary resettling some resident population groups. In international sociological parlance such processes are most often defined as “DFDR processes”, *i.e.* development-forced displacement and resettlement. The other theme which I will address below is the issue of impoverishment risks embedded in displacement processes, and the use of a theoretical and analytical model – the impoverishment risks and reconstruction model (IRR) – for examining these risks, their intensity, manifestation, outcomes and, indeed, paradoxes.

The title of the resettlement conference – “Economics, Social Justice, and Ethics, in Development-Caused Involuntary Migration” – reflects the long-term concerns of Professor Cernea, Price and of a distinguished group of resettlement scholars over the last three decades. Involuntary displacement and resettlement induced by development projects (including dams, highways and urban renewal schemes) has been a growing preoccupation for social scientists over the last fifty years (early examples include Colson 1960 and Scudder 1962). The paradoxes of *development* projects (which lead to the impoverishment of vast numbers of people), the staggering magnitudes of these processes (involving in the past decade around 15 million people annually, or about 150 million worldwide) and the repeated failures of governments and development agencies in correcting these unintended outcomes have drawn the attention of growing numbers of scholars. Among the topics which have garnered the most interest are precisely those included in the title of the Hague conference: economics, ethics and social justice. Before discussing the rich content of this conference I will briefly trace the intellectual history of each of these key terms in the resettlement literature¹.

¹ A key resource that I used in this brief review was Cernea's extended annotated bibliography available at: http://displacement.net/members/component/option,com_comprofiler/task,userProfile/user,240/Itemid,101/

The consideration of social justice, for example, was tackled in Cernea's early publications that addressed the social aspects of development, a daring and novel element in the usually "technocentric, commodocentric, and econocentric" (Cernea 1996: 15) orientations and biases of the development establishment. The title of the book expressed unambiguously the stance taken by, and the carefully crafted argument of, the volume's editor and co-authors: "*Putting People First: Sociological Variables in Rural Development*" (1985²). Since then, all work on resettlement was animated by this simple but powerful idea: that "'putting people first' is the crux of any development project" (Cernea and Freidenberg 2007: 12). The economic aspect of displacement resettlement was taken up in several of Cernea's articles (1993 and 1998) but received extensive treatment in his edited volume titled *The Economics of Involuntary Resettlement: Questions and Challenges* (1999). Of particular interest is the exchange between Cernea and the economist Ravi Kanbur (Cernea and Kanbur 2002) on the compensation principle in involuntary resettlement.

As mentioned above, the ethical aspects of displacement and resettlement were tackled early on in Cernea's work (e.g. Cernea 1995). His permanent interest in ethical issues, however, helped in developing a key analytical model for investigating (and dealing with) the *unethical* consequences of development-induced population displacements. This model – known as *The Impoverishment Risks and Reconstruction (IRR) model*³ – was painstakingly developed and refined over a whole series of publications (Cernea 1990, 1991, 1995, 1996, 1997, 2000 and in the most recent volume, in 2008). The IRR model was destined to have a long and distinguished career⁴, becoming currently the most widely used theoretical and analytical model in the international resettlement literature, and being reflected in an impressive number of writings by a wide diversity of authors (e.g. Agnihotri 1996; Thangaraj 1996; Joseph 1998; Mathur 1998; Mahapatra 1999; Sapkota 1999; Dwivedi 2002; Pandey 1998; Schmidt-Soltau 2003; Heggelund 2006; Modi, 2009; Mathur 2011; and countless others).

The 2010 Hague conference further illustrates the continued relevance of the IRR model. Of the 38 papers presented at the conference, ten (over one fourth of all papers) used the IRR explicitly in their analytical approaches. Others built in more or less direct ways on the key analytical insight of the model – namely that more often than not, development projects result in mis-development for the populations affected by poorly planned and underfinanced resettlement schemes.

² The book was revised and expanded in 1991; it is the latter edition which has been included in the list of works cited.

³ Cernea's IRR model postulates that involuntary displacement results in eight impoverishment risks: landlessness, joblessness, homelessness, food insecurity, increased morbidity and mortality, marginalization, social disarticulation, and loss of access to common property.

⁴ http://www.his.com/~mesas/irr_model/irr%20references.htm

More than the figure mentioned above, what is important about these papers is their geographic and thematic diversity. For example, Latha Ravindran and Briesh Sahoo, economics professors at the Xavier Institute of Management in India, seek to categorize different mining-affected families in a community from Orissa State, India, based on measuring the intensity of impoverishment. They suggest that the eight risks of the IRR model may have different intensities in different projects and sectors, and therefore, they should be attributed different weights. Ravindran and Sahoo developed and proposed some original measurement procedures to assess risks intensity, and thus, to refine further the use of the IRR model by other researchers. Devi Prasad also uses the IRR model to explore the recent resettlement and relocation experiences in the state of Gujarat and in India more generally.

Half-way around the world, in Costa Rica, Gabriela Stocks, a PhD candidate in anthropology at the University of Florida, discusses the short vs. long-term effects of resettlement on a community, again employing the IRR model in combination with Thayer Scudder's four-stage framework for successful involuntary resettlement. Jayantha Perera moves the focus of interest back to Asia, to the case of one hydropower development project in Nepal which, interestingly enough, was in the planning stage for over two decades yet never reached the stage of implementation. He argues for an expansion of the IRR model by including 'planned-only-project' scenarios within the ambit of resettlement theory and practice. Projects that are planned and then abandoned, argues Perera, "harm people, disintegrate communities, and label communities as 'displaced community' and 'host community' generating hostilities against each other" all the while there is no firm commitment to implement these projects. These 'planned-only-project' scenarios may become increasingly common at the global level, as NGOs coalitions mobilize successfully to prevent or at least mitigate some of the worst forms of impoverishment risks. The case of the planned Roşia Montană project, Romania, may illustrate this trend as well (more on this below).

Some papers took a comparative or multiple site approach. While developing a portfolio review of 224 World Bank-financed projects in Africa that implemented Resettlement Action Plans (RAPs), Maria Cruz (lead social scientist at the World Bank) used the IRR model to build a monitoring framework by identifying elements of RAPs that suggested high risk. Dolores Koenig, from the American University, studied development-caused forced displacement and resettlement (DFDR) in urban areas, covering five cases in four countries, namely Bamako in Mali, Dakar in Senegal, and Ouagadougou in Burkina Faso, all located in savanna West Africa; and Mumbai and Delhi in India. Her main finding is that in most urban projects, developers focus on the IRR risks of homelessness and landlessness, while paying little attention to the more significant risk of joblessness. At the same time, Dolores found, the risks of marginalization and community disarticulation have a negative effect on the risk of joblessness. Renu

Modi, an independent, well-experienced Indian researcher (Modi 2009) and former consultant with the Inspection Panel of the World Bank explores the contentious and complex resettlement and relocation (R&R) process involved during the implementation of the Mumbai Urban Transport Project (MUTP), India. Her key insight is that the R&R policy for this project was based on inadequate baseline surveys and false assumption that over 99 percent of project-affected households were “squatters”. The subsequent upward revisions in the numbers of displaced included a significant percentage of private property owners and middle income shop owners. The use of a uniform standard in compensating housing, adequate for prior houseless slum dwellers but applied indiscriminately to other middle-class house owners, has thrown the resettlement operation out of gear, delayed the project and resulted in enormous cost overruns.

In turn, Anouk Fouich, Tunisia, representing the African Development Bank (AfDB) at the conference, discussed in her paper the relatively recent formulation and the official adoption by the AfDB of a formal policy on involuntary resettlement for its own projects in Africa. Quite interestingly, she emphasized that AfDB also adopted Cernea’s IRR model, like the World Bank and explicitly included in its policy detailed definitions of the impoverishment risks identified in the model. The policy asked AfDB’s borrowing countries in Africa to take into account these risks and to protect the people through counter-risks and socio-economic reconstruction measures.

Finally, other two papers explicitly build on Cernea’s IRR paradigm in analyzing and interpreting specific case studies from the Sardar Sarovar project in India (Arjun Patel) and the proposed Roșia Montană mining project in Romania (Filip Alexandrescu). Both papers share an interest in the problems of community disarticulation, which are obvious, albeit very complex, in both the Romanian Rosia Montana and the Indian cases. On the other hand, the social nature of the “communities” differs in the two contexts. Patel discusses what has happened to tribal communities during multiple shifts, namely “from non-monetized economy to monetized economy, from agriculture-forest-river-animal husbandry based economy to agriculture based economy, from relatively isolated place to a place having more exposure, from ‘little tradition’ to ‘mainstream tradition’, and lastly but most importantly from tribal social structure which is more egalitarian to a non-tribal social structure which is non-egalitarian”. At Roșia Montană, one does not encounter all these profound changes in community structure and meaning, since this place has long been a rather cosmopolitan mining town. However, the Roșia Montană paper (Alexandrescu 2011) documents how the mobilization of a community organization opposing the mining project has had unexpected consequences for the displacees. While many were able to negotiate adequate compensation packages for their properties with the mining company, thus minimizing the risks of impoverishment, this relative individual success was achieved at the cost of a thoroughgoing process of community disarticulation. The

uncertainties surrounding the ultimate fate of this mining project have ceaselessly eroded local-level solidarities and have rendered meaningful community action powerless. To quote Ted Downing (1996), people have managed to persist physically and some of them even to prosper, “but the community that was is no more” (1996: 34).

At the same time, the paper on Roșia Montană showed that the IRR model is sufficiently flexible to be adapted to contexts quite different from those for which it was initially developed, that is large infrastructural projects funded by the World Bank or regional development Banks. In the case of the Roșia Montană project, from which the International Finance Corporation (the private lending arm of the World Bank) withdrew after initial negotiations with the project developers in 2002, the IRR model still demonstrated its utility. Even if in this case the impoverishment risks were greatly minimized due to a favorable context in which property owners could negotiate, to some extent, their compensation packages, the model retains its usefulness by keeping researchers alert to the surreptitious effects of displacement (for example marginalization or social disarticulation) or its long-term and, as yet, unknown risks for those who still refuse to move from Roșia Montană but may eventually be forced to do so (landlessness or joblessness).

It may be argued that displacement and resettlement research is an area of development studies in which cumulative knowledge is possible and, furthermore, it is actually happening. Being quite close to a Kuhnian “normal science” scenario, the remaining papers in The Hague resettlement conference, as well as the titles of the sessions themselves, all suggest that a variety of case studies and micro or macro analyses can be conducted within a unitary framework, articulated around the major risk categories identified in the IRR model. Within this broad framework, participants at the Hague conference tackled various aspects of the resettlement problematic. Some of them looked at projects involving extractive industries. For example, Chansouk Insouvanh painted in vivid strokes the deleterious consequences of a mining project in Laos while Latha Ravindran and Biresh Sahoo used a linear programming method to evaluate the effects of a coal mining project in Orissa, India. A larger number dealt with hydropower projects. Chiara Mariotti focused on the Polavaram dam in Andhra Pradesh, India, as a case of “adverse incorporation” while Brooke Wilmsen used the case of the Three Gorges dam to point out specific strengths and weaknesses of Chinese policy and practice in the area of resettlement.

More theoretical or policy-oriented papers were similarly inspired by the impoverishment risks model, whether in its diagnostic-explanatory or predictive and planning functions (Cernea 1997), even if not in explicit terms. For example, Michaela Bergmann, senior advisor at the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), reported on the experience of EBRD in incorporating the World Bank’s policies in developing its own 2008 Environmental and Social Policy.

On the other hand, using the case of a natural gas extraction project in West Papua, Indonesia, Susanna Price shows how the IRR model has been used during the project preparation stage as a predictive and planning tool to address each of the eight impoverishment risks as part of the Land Acquisition and Resettlement Plan. The Price paper brought into broad public discussion, for the first time, a remarkable case of a private sector project launched by a large transnational European corporation in an isolated part of Indonesia. Price underscored that the IRR model was used as a key guide, not only for identifying the likely risks caused by the project for the population to be displaced but also, most importantly, for methodically planning counter-risks and reconstruction measures incorporated in the same project. This was designed to ensure “resettlement with development” – that is, the *improvement*, rather than the mere restoration, of the living standards and income levels of those affected compared to their pre-project situation, both for those displaced and for their host villagers. Price made a key point that while many comparable projects end up impoverishing the adversely affected and displaced people, this LNG project demonstrated that the opposite result is achievable. Due to the deliberate application of the counter-risks strategies suggested in the IRR model itself, the planners developed a detailed plan (2006⁵) specifying well defined project activities for recognizing and compensating traditional resource rights; for housing reconstruction; for equipping the new villages with water, electricity and other services; for creating adequate health care and other social amenities; for developing new productive land; and, not least, for ensuring adequate access for the resettled villagers to new income generating opportunities. Such positive examples are still rare in international practice. Price’s paper had the merit to convincingly demonstrate that infrastructure projects should not succumb to the impoverishment risks inherent in DFDR, but have the responsibility and the means to provide redress and, beyond that, developmental solutions – and to finance them adequately from project funds.

Altogether, the Conference illustrated once again how the conceptual and analytical apparatus introduced for the first time less than two decades ago by the IRR model, and particularly its key-concepts of “impoverishment” and “imposed risk”, have by now transformed the lexicon of the international resettlement literature and of the public debate about development-caused displacement.

Finally, the participants at the conference were very diverse, bridging the academic, professional and activist spheres. Doctoral students were fortunate to receive feed-back from senior colleagues. The latter, in turn, benefited from the intensive research experience of scholars who had devoted significant periods of their professional lives to the study of one or several cases of development-induced displacement and resettlement. Representatives of civil society groups and NGOs were able to convey their insights into the “struggles on the ground”, while at the

⁵ http://www.adb.org/Documents/Resettlement_Plans/INO/38919-01-PS-RP.pdf

same time becoming more familiar with the broader contexts in which their “causes” were located.

It is worth mentioning that the conference was also an occasion to celebrate the anniversary of 30 years from the adoption of the first ever international policy on involuntary population resettlement by the World Bank, which has exercised internationally an enormous positive effect toward improving resettlement operation worldwide throughout the last three decades. Maninder Gill, an Indian sociologist who is the current chairman of the “Social Practice Group” of the World Bank, presented a special paper at the opening of the conference, outlining the revolutionary content and the far-reaching impacts of that policy, as well as Cernea’s role in authoring it and in overseeing its Bankwide implementation for many years. It was a matter of pride to learn that a Romanian-American sociologist, Michael Cernea, who had only shortly before joined the World Bank as its first in-house sociologist, was the social scientist who initiated, drafted and proposed for adoption by the Bank’s management that new set of policy guidelines, which dramatically changed the way in which such operations have been subsequently carried out by the World Bank itself, and by many agencies and governments throughout the world, which replicated that policy.

Overall, the Hague resettlement conference was a noteworthy moment in the history of the resettlement community. New professional contacts were forged and older ones were renewed, insights and cases lingered on in the memory of the participants, nurturing the next wave of research and writing in this field. The conference also offered space for informal meetings which were probably as interesting and productive as the formal ones. One of these less formal meetings, kindly initiated by Professor Cernea, was that of the Romanian participants at the Hague conference, reuniting doctoral students in sociology and economics and researchers, living in Finland, the United States, and Romania.

REFERENCES

- AGNIHOTRI, A. (1996), The Orissa Resettlement and Rehabilitation of Project-Affected Persons Policy, 1994. An Analysis of its Robustness with Reference to Impoverishment Risk Model, p. 19–42, in vol. *Involuntary Displacement in Dam Projects*, ed. by A. B. Ota and A. Agnihotri. New Delhi: Prachi Prakashan.
- ALEXANDRESCU, FILIP (2011), Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană. *Revista română de sociologie*, XXII (1–2): 78–107.
- BALICA, ECATERINA and VELICU, ANCA (2005), Consecințele sociale ale procesului de strămutare și relocare a populației din Roșia Montană [The Social Consequences of the Resettlement and Relocation Process of the Population from Rosia Montana], *Academica* 34 (171): 64–68.
- BULZAN, CARMEN and BULZAN, FLORINA (2007), *Interacțiune socială și comunicare interculturală în Clisura Dunării*. [Social Interaction and Intercultural Communication in the Danube Gorge] Craiova: Autograf.

- CERNEA, MICHAEL M. (1990), *Poverty Risks from Population Displacement in Water Resources Development*. Cambridge, MA: Harvard Institute for International Development.
- CERNEA, MICHAEL M. (Ed.) (1991), *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development*. Washington, D.C.: World Bank.
- CERNEA, MICHAEL M. (1995), *Eight Main Risks: Impoverishment and Social Justice in Resettlement*. Environment Department, World Bank. Washington D.C. ESSD, Processed.
- CERNEA, MICHAEL (1996a), *Social Organization and Development Anthropology*, The 1995 Malinowski Award Lecture, Washington, DC: ESD-The World Bank.
- CERNEA, MICHAEL M. (1996b), *When Some Share the Gains and Others Share the Pains: Foreword to the volume on Involuntary Displacement in Dam Projects*, edited by A.B. Ota and Anita Agnihotri. Prachi Prakashan: New Delhi, pp. 1–10.
- CERNEA, MICHAEL M. (1997), *The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations*, *World Development* 25(10): 1569–87.
- CERNEA, MICHAEL M. (1998), *Economics and the Private Sector: Several Open Issues in Resettlement Research*, *The 1998 Colson Lecture*, University of Oxford, RSP, May 13.
- CERNEA, MICHAEL M. (2000), *Risks, Safeguards, and Reconstruction: A Model for Population Displacement and Resettlement*, in *Risks and Reconstruction: Resettlers' and Refugees' Experiences*, edited by M. Cernea and C. McDowell. Washington D.C.: World Bank.
- CERNEA, MICHAEL M. and KANBUR, RAVI (2002), *An Exchange on the Principle of Compensation in Resettlement*. Working Paper, Department of Applied Economics and Management, Cornell University, Ithaca, New York, October.
- CERNEA, MICHAEL M. and FREIDENBERG, JUDITH (2007), *Development Anthropology is a Contact Sport: An Oral History Interview with Michael Cernea by J. Freidenberg*, *Human Organization* 66(4): 339–353⁶.
- CERNEA, MICHAEL M. and MATHUR, HARI M. (eds) (2008), *Can Compensation Prevent Impoverishment: Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press.
- COLSON, ELISABETH (1960), *Social Organization of the Gwembe Tonga*. Manchester: Manchester University Press.
- COSTACHE, MONICA (2008), *‘Plecat cu demolare’: Strămutare, risc și negociere în bazinul minier Motru [‘Gone with demolition’: Displacement, risk and negotiation in the Motru coalfield, Romania]*. *Unpublished BA thesis*. The University of Bucharest.
- DWIVEDI, RANJIT (2002), *Models and Methods in Development-Induced Displacement (Review Article)*, *Development and Change* 33(4): 709–732.
- DOWNING, TED (1996), *Mitigating Social Impoverishment when People are Involuntarily Displaced*, in C. McDowell (ed.) *Understanding Impoverishment: The Consequences of Development-Induced Displacement*, pp. 33–48. Oxford, New York: Berghahn Books.
- HEGGELUND, GORILD (2006), *Resettlement Programmes and Environmental Capacity in the Three Gorges Dam Project*, *Development and Change* 37(1): 179–199.
- JOSEPH, JOHNNY (1998), *Retrofit Economic Rehabilitation. Using Impoverishment Risks Analysis-The Maharashtra Experience*, in *Development Projects and Impoverishment Risks: Resettling Project-Affected People in India*, edited by H. M. Mathur and D. Marsden. Delhi: Oxford U.P.
- MAHAPATRA, L. K. (1999), *Testing the Risks and Reconstruction Model on India's Resettlement Experiences*, in *The Economics of Involuntary Resettlement: Questions and Challenges*, edited by M. Cernea. Washington, DC: The World Bank.

⁶ This article was re-published in *Revista română de sociologie [Romanian Review of Sociology]*, new series, XIX (1–2): 3–35 (2008). Page numbers in the body of the above article refer to the Romanian version.

- MATHUR, HARI MOHAN (1998), Impoverishment Risk Model and its Use as a Planning Tool, in *Development Projects and Impoverishment Risks: Resettlement Project-Affected People in India*, edited by H. M. Mathur and D. Marsden. Delhi: Oxford U.P.
- MODI, RENU (2009), *Beyond Relocation. The Imperative of Sustainable Resettlement*, New Delhi, India: SAGE Publications.
- MATHUR, HARI MOHAN (ed.) (2011), *Resettling Displaced People. Policy and Practice in India*. Routledge and CSD, New Delhi, India.
- PANDEY, BALAJI (1998), *Depriving the Underprivileged for Development*, New Delhi: Institute for Socio-Economic Development.
- PASCARU, MIHAI (2007), *Habitatul risipit de globalizare. [The Habitat Scattered by Globalization]*. Cluj Napoca: Argonaut.
- SCUDDER, T. (1962), *The Ecology of the Gwembe Tonga*, Manchester: Manchester University Press.
- SAPKOTA, NOGENDRA (2000), Using the Risks and Reconstruction Model in Resettlement Planning: Kali Gandaki Dam, Nepal, *Eastern Anthropologist* 53(1-2): 201-212.
- SCHMIDT-SOLTAU, KAI (2003), Conservation-Related Resettlement in Central Africa: Environmental and Social Risks, *Development and Change* 34(3): 525-551.
- THANGARAJ, SAM (1996), Impoverishment Risk Analysis-A Methodological Tool For Participatory Resettlement Planning, in vol. *Understanding Displacement*, ed. by C. McDowell. Providence, Oxford: Berghahn Books.
- TOMA, SORANA (2007), Review of the Roşia Montana Relocation and Resettlement Action Plan (RRAP) [cited April 17, 2007]; available at: http://www.rosiamontana.ro/img_upload/472936e3bca2bc61045730fbb1869240/Report_RRAP_engl_1.pdf

FROM LEGAL TOLERANCE TO SOCIAL ACCEPTANCE: PREDICTORS OF HETEROSEXISM IN ROMANIA

VIVIANA ANDREESCU¹

ABSTRACT

FROM LEGAL TOLERANCE TO SOCIAL ACCEPTANCE: PREDICTORS OF HETEROSEXISM IN ROMANIA

This secondary analysis of recent survey data from a representative sample of Romanians intends to identify individual-level variables most likely to predict variations in public attitudes toward homosexuals' civil liberties. Age, conventional beliefs, and religiosity positively and significantly predict heterosexism (e.g., approximately 46% of Romanians believe that homosexuals should not be 'free to live life as they wish'). While there are no significant gender-based differences in Romanians' attitudes regarding sexual minorities' rights, education, urban residency, frequency of social contacts, and experience with nonconformist family arrangements are variables more likely to be associated with the social acceptance of homosexuals. Findings and the weak effect of the country's LGBT rights legislation on public perceptions of homosexuality are discussed within the social and cultural context of contemporary Romania.

Keywords: sexual minorities, homosexuals' civil rights, heterosexism, homophobia, Romania.

INTRODUCTION

People's opinions and beliefs about sexual minorities have been increasingly studied during the past three decades. In general, research focused on attitudes toward homosexual persons (e.g., studies of sexual prejudice, homophobia, homonegativity), on perceptions of homosexuality as a non-normative behavior, and/or on attitudes toward homosexuals' civil and human rights, such as free speech, marital/domestic partnership rights, parental and adoption rights, and other legal and constitutional issues concerning sexual minorities (see Kite & Whitley, 1996, p. 337–339). The majority of these studies examined the effects of micro-

¹ Correspondence address to Viviana Andreescu: University of Louisville, Department of Justice Administration, Louisville, KY 40292, USA; e-mail: v0andr01@louisville.edu

level indicators on variations in attitudes toward sexual minorities, using samples mostly from the United States or other industrialized countries (*e.g.*, Andersen & Fetner, 2008a; Davies, 2004; Hayes, 1995, 1997; Schellenberg, Hirt & Sears, 1999; Steffans & Wagner, 2004; Van de Meerendonk & Scheepers, 2004; Village & Francis, 2008). More recently, research on attitudes and perceptions of homosexual behavior became more inclusive and several cross-national studies focused on macro-level correlates of homophobia or homonegativity as well (Adamczyk & Pitt, 2009; Andersen & Fetner, 2008b; Kelley, 2001; Štulhofer & Rimac, 2009; Widmer, Treas & Newcomb, 1998).

The last fifteen years of social science research witnessed an increased attention to the public's reaction to sexual minority issues in Europe. This could be a consequence of what Stychin (2003, p. 138) characterized as "a remarkably rapid development of a range of ways in which same sex identities and relationships has come to be recognized" in EU states. In addition, recent activism and initiatives to formalize same-sex marriages or legalize civil unions have brought unprecedented public attention to the concerns of European gay men and lesbians.

During the past two decades, in România as well, scholars such as Rădulescu (1994; 1996; 1999), Rădulescu & Zolei (1999), Spineanu-Dobrota (1997; 2005; 2007), Nachescu (2005), or Turcescu & Stan (2005) addressed the ethical dilemmas, the public perceptions of homosexuality, and other social and public health concerns surrounding non-normative sexual relations. However, systematic quantitative research examining country and individual level determinants of anti-gay attitudes in România and in the other former communist countries is still undeveloped, even if in most of the new EU member states, the public acceptance of homosexuals is among the lowest in Europe (see Inglehart & Welzel, 2005; Štulhofer & Rimac, 2009). In addition, in some Central and Eastern European countries (*e.g.*, Poland and România), there is a strong political and socio-cultural opposition to homosexuals' rights (see Štulhofer & Rimac, 2009; Turcescu & Stan, 2005).

Although several national public opinion polls carried out in post-communist România recorded attitudes toward homosexuals and homosexual behavior, to the author's knowledge, no multivariate analysis on a national representative sample has been conducted to examine variations in recent attitudes toward sexual minority rights. This study intends to identify some of the individual level variables more likely to predict differences in attitudes toward gay civil liberties in România. In particular, the main objective of the present research is to present the characteristics of persons described here as having heterosexist attitudes (*i.e.*, individuals who implicitly think that sexual minorities should not have the same rights as heterosexual citizens).

Even if in the past researchers frequently used the term *homophobia* to describe negative attitudes toward homosexuals, Herek (2000) suggested that homophobia could be better explained within an illness model because it implies

that antigay attitudes are caused by fear. In general, the term *heterosexism* highlights the parallels between antigay sentiment and other forms of prejudice, such as racism, anti-Semitism, and sexism. Herek (1990) noted that heterosexism is one component of the broader and overlapping ideologies of sexuality and gender. The author (Herek, 1990, p. 319) distinguished between cultural heterosexism (*i.e.*, stigmatization, denial, or denigration of homosexuality in cultural institutions, such as the Church) and psychological heterosexism (*i.e.*, a person's internalization of a worldview characterized by antigay prejudice). As Sears (1997, p. 16) contended, heterosexist attitudes can be briefly defined as beliefs in the superiority of heterosexuals or heterosexuality, which is perceived as the only 'normal' lifestyle. Recent research shows that these attitudes and beliefs are shared by a relatively large proportion of Romanians. In România, heterosexist attitudes are encouraged by an important cultural institution – the Romanian Christian Orthodox Church and continue to be promoted by some members of the political elite (*e.g.*, right-wing political groups, such as Partidul România Mare/Great Romania Party) (see Nachescu, 2005; Turcescu & Stan, 2005). For instance, results of a 2007 research study focusing on social minority issues, which was conducted on a representative sample of Romanian parliamentarians (N = 99) showed that when attitudes toward different social minority groups (*e.g.*, religious minorities, Roma/Gypsy people, persons with physical & mental disabilities, HIV positive persons, and homosexuals) were measured, sexual minorities registered the lowest level of acceptance. On average, parliamentarians expressed the most positive attitudes toward religious minorities in the country².

Under communist rule, criminalization and legal sanctions characterized the homosexuals' life in România. Starting with the mid 1990s, progressive legislative changes gradually facilitated the protection of sexual minority rights, allowing homosexuals to develop their identities. However, as Nachescu (2005) observed, issues of sexual minority rights entered the Romanian government agenda mainly due to international pressure and not because the political elites were convinced that the civil rights of all citizens should be recognized. Romania wanted to join the European Union and the country had to satisfy (among other pre-accession strategy requirements) the conditions of the 1998 resolution of the European Parliament, which refused to accept as a new EU member any state that through its legislation and policies would violate the human rights of lesbians and gay men. Nevertheless, the law is only one aspect of a more complex set of social relations that may impact the life of an individual belonging to a sexual minority group. Examining the determinants of public attitudes toward homosexuals in Romania is particularly important because it could provide useful information that policy makers and

² ACCEPT & Institute for Public Policy (IPP), „Atitudinea parlamentarilor români față de problematica discriminării și a egalității șanselor” (Romanian Parliamentarians' Attitudes about Discrimination and Equal Opportunities), May 2007, available at: http://accept-romania.ro/images/stories/atitudinea_parlamentarilor_romani_fata_de_discriminare.pdf, accessed January 10, 2010.

sexual minority activists could utilize to increase the social acceptance of homosexuality and the public support for sexual minority legal rights in the country.

THE SEXUAL MINORITIES' RIGHTS IN ROMÂNIA: BRIEF HISTORICAL OVERVIEW

Based on a thorough review of historical accounts and legislation referring to sexual minority rights in Romania, Buhuceanu (2003)³ did not find evidence of a homophobic tradition in the country, as some conservative politicians have argued when trying to justify their anti-gay attitudes. For example, as Buhuceanu (2003) noted, during the second half of the nineteenth century and until the mid 1930s, homosexuals and heterosexuals were treated equally by the Romanian laws. Inspired by the liberal French legislation that made no references to private sexual conduct, the 1864 Penal Code of the old Romanian kingdom did not include punishments for homosexual acts. Starting with 1878, the corresponding Transylvanian-Hungarian code penalized gay men only if they engaged in violent homosexual acts, such as rape or attempted rape.

Influenced by anti-gay legislation in totalitarian fascist and communist states, the Romanian Civil Code criminalized homosexuality in the country for the first time in 1937. However, while homosexuals were treated with cruelty, were persecuted, and even killed in Nazi Germany's concentration camps, Romanian gays and lesbians were punished by the law (*i.e.*, six months to two year incarceration) only if the homosexual acts they engaged in (Art. 431) produced a 'public scandal'. Practically, the law punished only homosexual activities in the public space. Homosexual acts that involved minors were punished in the same way heterosexual acts with persons younger than 18 were punished by the law. Yet, during the communism, homophobic attitudes, intolerance, and repression of gay people gradually increased. According to the 1948 Penal Code, public displays of homosexuality were punished with prison terms that varied from a minimum of two years to a maximum of five years. In 1957, the legislation changed again and homosexuality was severely condemned. Private or public homosexual acts between consenting adults were punished with prison time that varied from three to ten years. In 1968, Article 200 of the revised Penal Code stated that homosexual relations were punishable by a prison term that varied from one to five years (see Buhuceanu, 2003).

Starting with the mid – 1960s, during Ceausescu's regime, the focus was on reproductive sexuality and on policies that would increase the national birth rate. Afraid of imprisonment, Romanian homosexuals were virtually invisible during

³ Buhuceanu, F., „Istoricul legislației antihomosexuale – tradiții românești” (History of anti-gay legislation – Romanian traditions), 2003, available at: <http://antidiscriminare.ro/pdf/IstLegAntiHomoTradRo.pdf>, accessed January 10, 2010.

these puritanical communist times, when the existence of sexual minorities was practically denied. As a result, in the early 1990s, when gay rights activists, international human rights organizations, and the European Council started to press the Romanian government to decriminalize homosexuality and ensure equal rights for all citizens, the conservative political elites and the Orthodox Church claimed that sexual minorities did not exist in Romania prior to 1989 and that homosexuality was only an undesirable product of capitalism, a life style induced by the Western democracies, and not a part of the heteronormative Romanian culture (Nachescu, 2005).

However, in 1995, Romania applied for EU membership. Due mainly to strong international pressure, in 1996, the first paragraph of article 200 was amended and only same-sex sexual activities performed in public or considered a source of public scandal were punished by the law. In 2000, Romania began EU accession negotiations and the country had to demonstrate progress in harmonizing its laws with the EU legislation. In particular, Romania had to prove that sexual minority human rights were not violated by the country's policies and legislation. And the possibility of eventual entry into the European Union had a powerful effect on legal change. In January 2001, the Romanian government adopted the Emergency Ordinance No. 89/2001, which eliminated Art. 200 of the Penal Code and adjusted other articles referring to sex offenses to avoid discriminatory treatment of offenders. This ordinance came into force in January 2002, after the Romanian President signed the new law (Nachescu, 2005, p. 74). Homosexuality was fully decriminalized and equality with antidiscrimination provisions was formally guaranteed.

Currently, there are no laws against lesbians, gays, bisexual, and transgender (LGBT) individuals. Romania does not recognize, however, same-sex registered partnership or marriage. In 2008, at the Great Romania Party's request, the Senate voted an amendment to change the legal definition of marriage, which since 1953 was described as a legal union 'between spouses'. The law effectively outlawed same-sex marriage in 2009, when a new Civil Code was proposed by the government. The Parliamentary Subcommittee responsible for the Civil Code explicitly redefined marriage as a legal union 'between a man and a woman'⁴.

The anti-discrimination legislation in the European Union is considered one of the most extensive in the world. In addition to the numerous laws adopted since 1975 to promote gender-based equality in the workplace, in 2000, the European Union adopted two wide-ranging laws that made illegal in the workplace six forms of discrimination on the basis of gender, ethnic origin, religion or beliefs, age, disability, and sexual orientation. However, as mentioned in a 2008 report of the European Commission, "calling for equal rights and adopting laws to promote and

⁴ Amnesty International, '2009 Amnesty International Report', 2009, available at: <http://www.amnestyusa.org/annualreport.php?id=ar&yr=2009&c=ROM>, accessed 5 June, 2010.

protect them is not enough to ensure that equal opportunities are enjoyed by everyone in practice”⁵.

In 2007, the European Council established the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). The objective of the Agency is to provide assistance and expertise to relevant institutions, bodies, offices and agencies of the Community and its Member States, when implementing Community law relating to fundamental rights. In this context the European Parliament asked in June 2007 the Fundamental Rights Agency to launch a comprehensive report on homophobia and discrimination based on sexual orientation in the Member States of the European Union. The first FRA report stressed the lack of official and even unofficial statistical data across the EU regarding discrimination on grounds of sexual orientation and noted that data unavailability might indicate the persistence of the social stigma of being an LGBT individual⁶.

A country report regarding discriminatory practices in employment, education, housing, goods, and services on grounds of sexual orientation showed that from 2002 to 2007, there were registered in Romania 34 complaints of discrimination. From 2005 to 2007 there were organized four gay pride parades and six demonstrations against tolerance toward homosexuals⁷. The report for the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) shows that in Romania, approximately 45% of the respondents think that discrimination on grounds of sexual orientation is widespread in the country. At the EU level, more than half of the respondents (51%) shared this opinion. According to the FRA report, there is some indication of an increase in the Romanians’ level of tolerance toward sexual minorities. For instance, the number of Romanians saying that they would not want a homosexual neighbor has decreased from 86% in 2001 to 61% in 2007⁸. On May 22, 2010, Bucharest has held its sixth annual gay pride parade. As recorded in a Euronews report, ‘about 350 people came to party and to protest against homophobia (...) [This] latest edition of the Gay Fest was publicly backed by eleven countries’ embassies in România [and] the British ambassador addressed the crowd – but hardly any Romanian politicians took part’. About 150 far right

⁵ European Commission, ‘Special Eurobarometer 29 – Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes’, July 2008, p. 3, available at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_en.pdf, accessed 5 June, 2010.

⁶ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), ‘Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States: Part I – Legal Analysis’, 2009, available at: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA_hdgso_report_Part%20I_en.pdf, accessed February 10, 2010.

⁷ Iordache, R. E. & Ionescu, I., ‘Discrimination on Grounds of Sexual Orientation – Romania’, February 2008, available at http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA-hdgso-NR_RO.pdf, accessed February 10, 2010.

⁸ Danish Institute for Human Rights & COWI Foundation, ‘The Social Situation Concerning Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in Romania’, March 2009, available at: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA-hdgso-part2-NR_RO.pdf, accessed January 10, 2010.

demonstrators rallied in the city centre protesting against homosexuality but, different from previous years, no clashes between the two groups have been registered⁹.

PREDICTORS OF PUBLIC ATTITUDES TOWARD SEXUAL MINORITIES

Societal attitudes toward homosexuality vary in time and among cultures. Recently, public opinion surveys conducted in 47 countries as part of the 2007 Pew Global Attitudes Project showed that in Canada and all six Western European nations (i.e., France, Germany, Great Britain, Italy, Spain, and Sweden) included in this study more than 65% of the respondents declared that homosexuality is a way of life that should be accepted by society. Similar beliefs were expressed by the majority of respondents in Argentina, Brazil, Chile, Mexico, and Peru. However, less than half of the interviewed Americans (49%) found homosexuality acceptable and 41% of Americans considered homosexuality a way of life that should not be accepted by society. In Africa, 89% or more of the respondents in nine countries shared this opinion as well. Except Japan, the majority of respondents from 14 countries in the Middle East, East and Southeast Asia, and in two Christian Orthodox Eastern European countries (Russia and Ukraine) also stated that homosexuality should not be accepted by society¹⁰.

As many studies suggest, public attitudes about sexual minority issues are influenced by a combination of demographic, psychological, economic, social, and cultural factors, but also, at some extent, by the country's legislation. Research conducted in the United States and other countries found that individual-level variables such as gender, race, age, education, geographic residence, religiosity, political views, and the amount of interpersonal contacts influence variations in public attitudes toward homosexuals (Herek, 1994; Kite, 1984; Larsen, Reed & Hoffman, 1980).

Reviews of research findings suggest that, in general, men tend to have more unfavorable attitudes toward homosexuality than women do (Herek, 1994; Kelley, 2001; Kite & Whitley, 1996; Kunkel & Temple, 1992). Using data from a 1997 national survey in United States, Herek (2000) also found that, when compared to heterosexual women, heterosexual men tend to express a higher level of sexual prejudice. However, while heterosexual women tend to have similar attitudes toward gay men and lesbians, heterosexual men tend to express more negative attitudes toward gay men than toward lesbians. Similar results were obtained by Steffens &

⁹ Euronews, 'Human Rights: Romanian Pride Tries to Break Gay Taboos', May 23, 2010, available at: <http://www.euronews.net/2010/05/23/romanian-pride-tries-to-break-gay-taboos/>, accessed June 1, 2010.

¹⁰ Pew Research Center, 'World Publics Welcome Global Trade – But Not Immigration: 47-nation Pew Global Attitudes Survey', October 2007, pp. 33–36; p. 117, available at: <http://pewglobal.org/files/pdf/258.pdf>, accessed 20 March, 2010.

Wagner (2004) in their analysis of public attitudes toward sexual minorities in Germany. Beside gender, age is another demographic factor that appeared to be an important and stable predictor of variations in attitudes about homosexuality in most populations. Consistently, research shows that younger adults tend to express a higher level of tolerance toward homosexuals than older adults (Andersen & Fetner, 2008a; Hayes, 1995; Jensen, Gambles & Olsen, 1988; Johnson, Brems & Alford-Keating, 1997; Kelley, 2001; Shackelford & Besser, 2007; Steffens & Wagner, 2004; Village & Francis, 2008). A recent multivariate analysis that made use of World Value Survey data (1999–2004) collected from 33 nations with complete information found that people in older cohorts are more likely to disapprove of homosexuality than people in younger cohorts. Consistent with previous research, females appeared to have more liberal attitudes about homosexuality than men. In addition, married individuals were more likely to have negative attitudes toward homosexuals than single or divorced people (Adamczyk & Pitt, 2009).

Overall, most studies found that education is positively associated with tolerant attitudes toward sexual minorities (Kelley, 2001). Regarding the effect of socioeconomic status (*i.e.*, education and income) on attitudes toward sexual minorities, research results are not always consistent. While some researchers (Hayes, 1995; Jensen *et al.*, 1988; Morrison, Parriag & Morrison, 1999) concluded that increases in educational attainment and socioeconomic status, in general, are more likely to be associated with decreases in homophobic attitudes, other researchers (*e.g.*, Adamczyk & Pitt, 2009; Steffens & Wagner, 2004) found attitudes toward sexual minorities to be significantly influenced by one's level of education, but not by income level or degree of financial satisfaction.

Studies conducted in the United States identified religion as another strong predictor of public attitudes toward homosexuals (Burdette, Ellison & Hill, 2005; Olson, Cadge & Harrison, 2006; Rowatt *et al.*, 2006; Schulte & Battle, 2004). Finke and Adamczyk (2008) noted that personal religious beliefs might serve as a guide for attitudes where there are no clear social sanctions for certain actions (*e.g.*, homosexual behavior) or a universal agreement about the detrimental social costs non-normative sexual activities could have. Although religious people are more likely to express negative attitudes toward homosexuals and are less likely to approve homosexual behavior than non-religious persons (see Herek & Gonzalez, 2006; Kelley, 2001; Weishut 2000), attitudes are also influenced by one's religious denomination. For instance, studies conducted in the United States found that Jews, mainline Protestants, and Catholics appear to have more liberal attitudes toward homosexuals than individuals belonging to conservative Protestant denominations (see Beatty & Walker, 1984; Ellison & Musick, 1993; Herek & Gonzalez, 2006; Loftus 2001; Overby & Barth, 2002; Reimer & Park, 2001). In a cross-national comparison, Adamczyk & Pitt (2009) found that people who consider religion important were more likely to disapprove of homosexuality. However, the researchers noted that regardless of one's level of religiosity, people living in a

country where Muslims represent the majority have significantly lower levels of tolerance toward homosexuals than residents of mainly Catholic countries. No significant differences in attitudes have been found when predominantly Muslim countries were compared to nations where the majority of the people were Buddhist, Protestant, or Christian Orthodox.

Researchers also examined the effect on attitudes toward sexual minorities of other non-demographic factors that include political party preference; personal contacts with non-heterosexual persons; psychological factors, such as openness to experience; or, beliefs regarding marriage and family. Beside education and age, Hayes (1997), for instance, found that attitudes toward either pre-marital or extra-marital sexual relations were consistent influences on public attitudes toward homosexual rights in Britain. Overby & Barth (2002) found that exposure (*i.e.*, casual contacts) to gays and lesbians increased the level of tolerance toward homosexuals, which indirectly enhanced support for homosexual rights. Herek & Gonzales (2006) noted that Americans expressing negative attitudes toward homosexuals endorsed more traditional gender attitudes than respondents with positive attitudes, were more conservative politically, and were less likely to have personal contact with gay people. Shackelford & Besser (2007) also found that Americans who were politically and religiously conservative reported less favorable attitudes toward homosexuals than politically/religiously liberal individuals. Based on the analysis of 1980–1993 national surveys of attitudes regarding homosexuals' civil rights in the Netherlands, Van de Meerendonk & Scheepers (2004) contended that Dutch individuals exposed to traditional socializing agents and socializing circumstances in which traditional norms prevailed were more likely to deny equal rights for lesbians and gay men.

DATA, METHODS, AND HYPOTHESES

The source of the data was the European Social Survey (ESS) Round 3 (2006; 2008). Access to the data archive was provided by the Norwegian Social Science Data Services (NSD), the distributor of ESS data. Data analysis has been conducted on a nationally representative probability sample of persons age 15 and over from Romania ($N = 2\,139$). The main objective of this research was to identify a set of indicators most likely to influence variations in attitudes toward homosexuals' rights in Romania.

It has been anticipated that heterosexism (*i.e.*, denial of equal rights) will be positively related to religiosity and conventional beliefs (*i.e.*, individuals who acknowledge the importance of traditions and customs, fully respect governmental authority, find torture justified in certain situations, and show resistance to learning new things will be more likely to display negative attitudes toward homosexuals). It is expected that persons who are employed and have frequent social contacts will have more opportunities to directly meet homosexuals and, as a result, might be more likely to think that gays and lesbians should have the same human rights as heterosexual individuals. In addition, it is predicted that persons who engaged in

nontraditional family arrangements, those who live in larger urban areas, and those who have an educational advantage will be more likely to express a higher degree of acceptance of homosexuality than persons who, respectively, never lived with a partner without being married, are residents of rural, suburban, and smaller urban areas, and have a lower socioeconomic status. Based on previous research findings, it is hypothesized that men and the elderly will be less tolerant of the homosexual life style than, respectively, women and younger persons.

Data have been analyzed using multinomial logistic regression. The dependent variable, attitudes toward homosexuals, is a single-item indicator and is based on the only question included in the survey that measures respondents' perception of homosexuality. Although this question is less specific than items traditionally used in surveys that record public attitudes toward homosexuals, it can be considered an appropriate and inclusive measure of public attitudes toward homosexuals' civil liberties. Survey participants have been asked to express their level of agreement with the statement: '*Gay men and lesbians should be free to live their own life as they wish*'. The original Lickert-type scale has been recoded into three categories, coded zero (positive attitudes toward homosexuals/agree and strongly agree with the statement), one (neutral attitudes/neither agree or disagree and undecided), and two (negative attitudes toward homosexuals/agree and strongly agree with the statement). Following is presented a brief description of the selected predictors to be used in multivariate analyses:

- *Gender* (dummy variable; male coded one, female coded zero).
- *Age* (dummy variable coded one for people 65 and over, zero otherwise).
- *Employment status* (dummy variable coded one for persons currently in a paid job, zero otherwise).
- *Region* (dummy variable coded one for residents of North-Eastern region of Romania, zero otherwise).
- *Residency* (dummy variable; living in a big city coded one, zero otherwise).
- *Respondent's education* (ordinal variable; takes values from zero/primary education not completed to 6/second stage of tertiary education completed).
- *Parents' education* (summative index that combines the codes corresponding to the highest level of education achieved by the respondent's mother and father; it takes values from zero, if both parents have incomplete primary education, to 12, if both parents have graduate degrees).
- *Interpersonal contacts* (respondents have been asked 'how often they socially meet with friends, relatives, or colleagues'; this ordinal-level variable takes values from one/zero meetings to seven/daily meetings).
- *Premarital cohabitation* (dummy variable, coded one if the respondent has ever lived with a partner without being married and zero otherwise).
- *Beliefs about human rights/Attitudes regarding the use of torture on prisoners* (respondents have been asked to express their level of agreement or disagreement with the statement 'torture in the country is never justified, even to prevent terrorist attacks'; the variable takes values from one – strong agreement to five – strong disagreement).

– *Conventionalism* (this is a three-item summative scale; respondents have been asked to state how important it is for them to ‘follow traditions and customs’, how important it is that ‘government is strong and ensures safety’, and how important it is ‘to do what you are told and follow rules’; the scale varies from three – not at all important to 18 – very important; Cronbach’s standardized reliability coefficient $\alpha = .68$).

– *Resistance to learning new things* (ordinal measure of the respondent’s agreement/disagreement with the statement ‘I love learning new things’; values vary from one – strongly agree to five – strongly disagree).

– *Religiosity* (this 11-point bipolar scale measures the respondent’s self-assessed degree of religiosity; it takes values from zero – not at all religious to 10 – very religious).

RESULTS

Figure 1 shows the percentage of persons who did not agree or strongly disagreed with the statement ‘*gays and lesbians should be free to live life as they wish*’ in European states participating at the European Social Survey (ESS), Round 3, ESS 3 was conducted on national probability samples, representative for the population age 15 and older in each participant state. While most of the countries where people displayed heterosexist attitudes are former communist countries, it can be noticed that out of 23 selected European states, Romania had the highest proportion of individuals (46,4%) who considered that sexual minorities should not have the same civil rights as the rest of the population.

Table 1 provides the summary statistics and the correlation matrix for the variables included in the present analysis. Except gender, it can be observed that the selected independent variables are significantly related ($p < .05$) to the dependent variable – attitudes toward homosexuals. In addition, the correlation matrix shows that there are no signs of multicollinearity (e.g., the highest bivariate correlation coefficient equals .43). Based on the values of the Pearson correlation coefficient it can be observed that the variable with the strongest relationship with the dependent variable is parental education ($r = -.23$; $p < .01$). In addition, higher the respondent’s educational level, lower the likelihood of one having negative attitudes toward homosexuals ($r = -.16$; $p < .01$). Results suggest that respondents from families with a higher socioeconomic status (i.e., respondent and his/her parents have a higher educational level) are more likely to express tolerant attitudes toward sexual minorities. Similar attitudes are expressed by people who socialize more ($r = -.15$; $p < .01$), who are residents of larger urban areas ($r = -.15$; $p < .01$), who are employed ($r = -.14$; $p < .01$), and those who experienced pre-marital cohabitation ($r = -.07$; $p < .01$). Heterosexist attitudes are more likely to be expressed by persons who are 65 years old or older ($r = .20$; $p < .01$), those who appear to be more religious ($r = .19$; $p < .01$), individuals less interested in learning new things ($r = .17$; $p < .01$), persons who display a higher level of conventionalism ($r = .15$; $p < .01$), persons who reside in the north-eastern region of Romania ($r = .08$;

$p < .01$), and people who have conservative beliefs regarding certain human rights (*i.e.*, those who think torture is justified in certain circumstances) ($r = .05$; $p < .05$).

Figure 1
Heterosexist attitudes in Europe in 2006

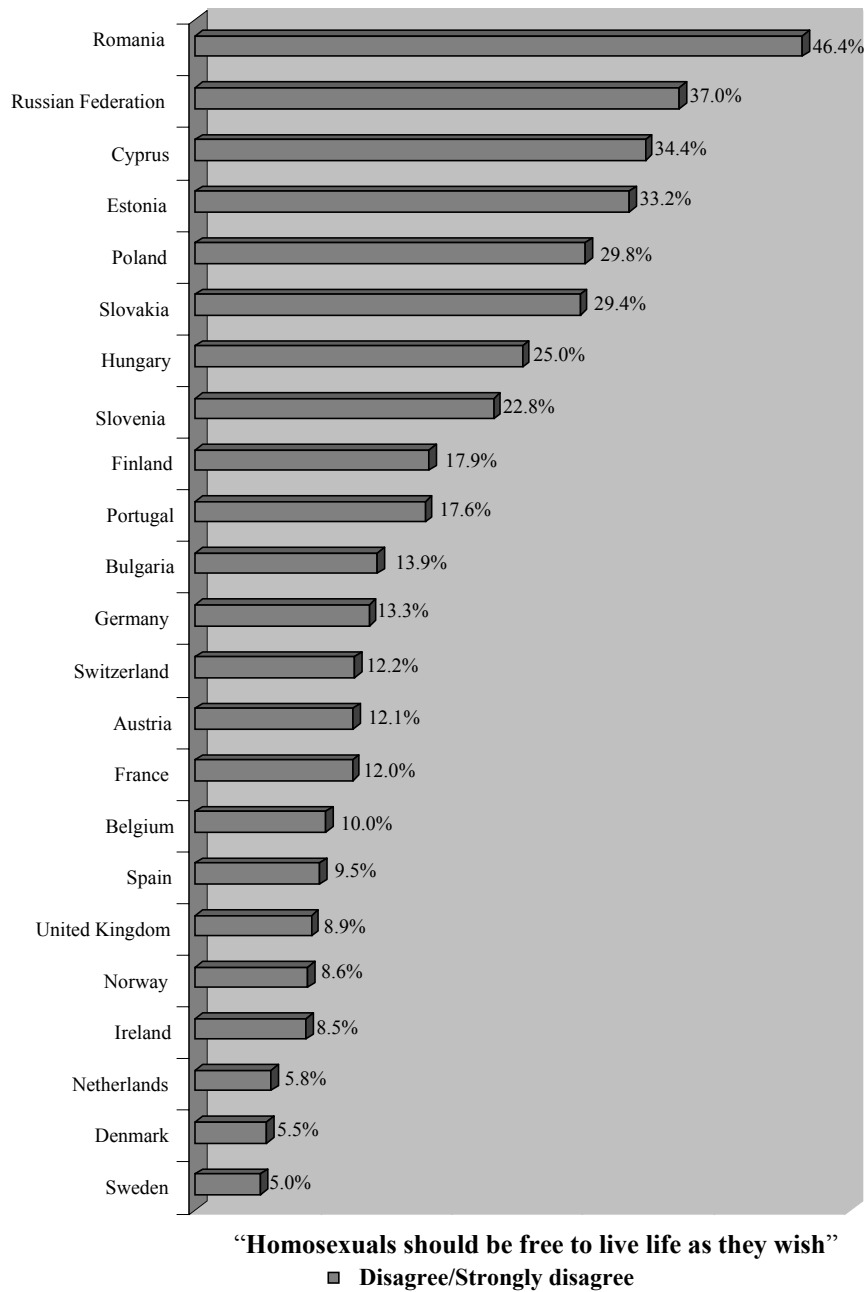

Table 1

Correlations, means & standard deviations for the study variables (N = 2 139)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Heterosexism	1													
2. Gender (male)	.00	1												
3. Age (senior citizen)	.20**	.02	1											
4. Employment status (active)	-.14**	.11**	-.33**	1										
5. Region (North-East)	.08**	-.01	-.02	-.01	1									
6. Residency (large city)	-.15**	.01	-.02	.14**	-.04*	1								
7. Respondent's education	-.16**	.12**	-.31**	.43**	.02	.29**	1							
8. Parents' education	-.23**	-.03	-.33**	.24**	.02	.28**	.43**	1						
9. Interpersonal contacts	-.15**	.05*	-.14**	-.02	-.04	.01	.02	.21**	1					
10. Pre-marital cohabitation	-.07**	.06**	-.15**	.09**	.03	.08**	.09**	.01	.02	1				
11. Torture justified	.05*	.02	-.02	.03	-.06*	-.02	.02	.01	-.03	.03	1			
12. Conventionalism	.15**	-.06**	.07**	-.05*	.07**	-.10**	-.05*	-.09**	-.09**	-.09**	.00	1		
13. Resistance to learning	.17**	-.05*	.29**	-.21**	-.07**	-.11**	-.30**	-.31**	-.15**	.08**	-.01	-.06*	1	
14. Religiosity	.19**	-.16**	.16**	-.15**	-.02	-.14**	-.18**	-.15**	-.03	-.07**	-.02	.22**	.05*	1
Mean	1.22	.48	.20	.38	.16	.31	2.83	3.51	4.09	.21	2.88	14.00	2.11	6.79
Std. Deviation	.81	.49	.40	.49	.37	.46	1.21	2.31	1.78	.40	1.08	2.61	.81	2.14

* $p < .05$; ** $p < .01$

In order to identify the individual characteristics that differentiate people with positive attitudes from those who have negative or neutral opinions about the sexual minorities' rights in Romania a multinomial logistic regression model has been used. This statistical model provides more efficient estimates than a binary logit model and can be used when the dependent variable consists of more than two categories. In this case, the dependent variable has three categories corresponding to positive (24,3% of the cases), neutral (29,3% of the cases), and negative (46,4% of the cases) attitudes toward homosexuals¹¹. Table 2 presents the results of the multinomial logistic regression model. The model generated two sets of parameter estimates, comparing two levels of the dependent variable (neutral and negative attitudes) to a base level (positive attitudes). Findings of non-significance corresponding to Pearson (chi-square = 4249.57; $p = .456$) and deviance (chi-square

¹¹ The categories of the dependent variable appear to be ordered and preliminary analyses used an ordered logit model. However, this statistical model did not fit the data well (i.e., the model did not pass the test of parallel lines, even when alternative link functions have been applied). Because the model assumption that relationships between the independent variables and the logits are the same for all the logits could not be satisfied, the multinomial logit model that is less restrictive and equally informative has been used instead. The fact that this model ignores the ordering of the values of the dependent variable does not impact the results (see Norusis, 2008).

= 41.74.12; $p = .762$) goodness-of-fit tests demonstrate that the presented model adequately fits the data. Based on the value of the R^2 -like statistics (.174) it can be observed that the strength of the association between the dependent variable and the predictor variables is moderate.

Compared to those who express positive attitudes toward homosexuals, when controlling for the other variables in the model, the persons who are undecided or express neutral attitudes are more likely to be older, more religious, and less interested in learning new things. Individuals whose parents have higher educational levels and those who have more frequent interpersonal contacts are less likely to have a neutral attitude toward homosexuals.

All things being equal, when compared to those showing a higher level of tolerance regarding the homosexuals' civil rights, the persons more likely to display heterosexist attitudes are 65 years old or older, are more religious, share conventional beliefs about life in general (e.g., think it is important to follow the rules, respect the traditions, and believe in a strong government) and about certain human rights (*i.e.*, agree with the use of torture on prisoners), dislike learning new things, and are residents of north-eastern region of Romania. As hypothesized, individuals more likely to agree with the contention that homosexuals should have the same human and civil rights as heterosexuals do are persons who experienced pre-marital cohabitation, who socialize more, live in larger urban areas, and those whose parents have a higher educational level.

Specifically, given that the other variables in the model are held constant, for a senior citizen the odds of having a neutral rather than a positive attitude toward homosexuals are almost twice larger ($OR = 1.860$) than the odds for a person younger than 65. The odds of having a neutral attitude relative to a positive attitude toward homosexuals are expected to increase by a factor of 1.669 for one unit increase in the score for 'resistance to new learning'. If one's self-assessed level of religiosity were to increase by one unit, the odds of having a neutral attitude vs. a positive attitude toward homosexuals would be expected to increase by a factor of 1.074. If the parents' educational level score would increase by one unit, the odds ratio for a person having a neutral vs. a positive attitude toward homosexuals would decrease by a factor of .931. For one unit increase in the frequency of social contacts, the odds of having a neutral attitude relative to a positive attitude toward homosexuals are expected to decrease by a factor of .906.

When controlling for the other variables in the model, the odds of having a heterosexist, rather than a tolerant attitude are 2.4 higher ($OR = 2.394$) for senior citizens relative to persons age 64 or younger. Similarly, the odds of having a negative attitude toward sexual minorities are 1.7 higher ($OR = 1.719$) for residents of the north-eastern region of Romania when compared to people from the rest of the country. For one unit increase in the score for 'resistance to learning new things' the odds of one having a heterosexist vs. a tolerant attitude toward homosexuals is expected to increase by a factor of 1.578. If one's self-assessed

level of religiosity were to increase by one unit, the odds of having a negative attitude vs. a positive attitude toward homosexuals would be expected to increase by a factor of 1.196. This model predicts that the odds of having a heterosexist attitude relative to a tolerant attitude associated with one unit increase in a person's score for conventional beliefs would increase by a factor of 1.056.

Table 2
Multinomial logit estimates for attitudes toward homosexuals in Romania (N = 2139)

	B	SE (B)	Odds Ratio	95% CI for Odds Ratio	p
<i>Neutral attitudes vs. positive attitudes</i>					
Conventionalism	.016	.024	1.016	.970 – 1.065	.500
Religiosity	.071	.029	1.074	1.014 – 1.137	.014
Resistance to new learning	.512	.090	1.669	1.398 – 1.991	.000
Beliefs about human rights (torture justified)	.045	.056	1.046	.937 – 1.169	.420
Pre-marital cohabitation	.052	.147	1.053	.789 – 1.406	.726
Interpersonal contacts	–.099	.037	.906	.843 – .943	.007
Gender (male)	.014	.026	1.014	.793 – 1.298	.909
Age (senior citizen)	.621	.217	1.860	1.215 – 2.847	.004
Education	.034	.063	.967	.855 – 1.094	.594
Parents' education	–.072	.030	.931	.877 – .988	.018
Employment status (active)	.031	.140	1.031	.785 – 1.356	.852
Residency (large city)	–.077	.138	.926	.707 – 1.213	.578
Residential region (North-East)	–.167	.182	.847	.592 – 1.210	.361
Intercept	–.891	.558			.110
<i>Negative attitudes vs. positive attitudes</i>					
Conventionalism	.054	.023	1.056	1.009 – 1.105	.019
Religiosity	.179	.029	1.196	1.131 – 1.265	.000
Resistance to new learning	.456	.087	1.578	1.330 – 1.871	.000
Beliefs about human rights (torture justified)	.160	.054	1.173	1.057 – 1.303	.003
Pre-marital cohabitation	–.299	.147	.741	.556 – .988	.041
Interpersonal contacts	–.148	.035	.863	.806 – .924	.000
Gender (male)	.153	.120	1.166	.922 – 1.475	.200
Age (senior citizen)	.873	.205	2.394	1.603 – 3.575	.000
Education	–.011	.060	.989	.879 – 1.113	.858
Parents' education	–.111	.029	.895	.845 – .948	.000
Employment status (active)	–.179	.133	.836	.644 – 1.086	.179
Residency (large city)	–.397	.134	.672	.518 – .874	.003
Residential region (North-East)	.542	.159	1.719	1.259 – 2.348	.001
Intercept	–1.660	.541			.002
Pseudo R-Square (Nagelkerke)	.174				
		Chi-square	df	p	
Goodness-of-Fit	Pearson	4249.569	4240	.456	
	Deviance	4174.119	4240	.762	

Compared to those who declared they never lived with a partner without being married, Romanians who experienced pre-marital cohabitation are less likely (OR = 741) to express a negative attitude regarding the homosexuals' human rights. In order to standardize the metric of the effect size and facilitate interpretation (see Osborne 2006) the odds ratio for this variable has been converted to its corresponding counterpart that has a value larger than one. Based on the corresponding reciprocal value for odds ratio [$e^{-b}=e^{-(-.299)}=1.348$] we could say that the odds of having a heterosexist attitude for Romanians who did not experience pre-marital cohabitation are approximately 1,35 times greater than the odds of those who lived with a partner prior to marriage. Similarly, persons living in large cities are less likely (OR = 672) than residents of rural or smaller urban areas to express heterosexism and more likely to display a higher level of tolerance toward sexual minorities. To create symmetry in the perception of the effect size, we could say that the odds of having heterosexist rather than tolerant attitudes for persons who do not live in large cities are approximately 1,5 [$e^{-(-.397)}=1.487$] times the odds of those living in larger urban areas.

For one unit increase in the frequency of interpersonal contacts, the odds of having a heterosexist vs. a tolerant attitude toward sexual minorities would decrease by a factor of 863. If the parents' educational level score would increase by one unit, the odds for a person having a negative vs. a positive attitude toward homosexuals would decrease by a factor 895, when the other variables in the model are held constant. If odds ratios that are lower than one are converted to their corresponding counterparts, for one unit decrease in the frequency of interpersonal contacts the odds of a person having heterosexist attitudes would increase by a factor of 1,16 [$e^{-(-.148)}=1.159$]. Similarly, for one unit decrease in parental educational level the odds of a person having heterosexist attitudes would increase by a factor of 1,12 [$e^{-(-.111)}=1.117$]. It should be noted that 'age' appears to have the greatest effect in increasing the odds of having a negative attitude rather than a positive attitude toward sexual minorities. Based on the probability values associated with each odds ratio, variables 'gender', 'respondent's education', and 'employment status' do not have a significant effect in differentiating heterosexist attitudes from tolerant attitudes.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The main objective of this study was to recognize individual-level variables most likely to predict variations in Romanians' attitudes toward homosexuals' civil rights. In particular, this analysis tried to identify the personal traits and beliefs associated with heterosexist attitudes in Romania. In general, results are consistent with research findings from other countries. As found in prior research (Hayes, 1995; Jensen, Gambles & Olsen, 1988; Johnson, Brems & Alford-Keating, 1997;

Steffens & Wagner, 2004; Village & Francis, 2008), the younger generation of Romanians is more supportive of gay rights. Also similar to people from other countries, Romanians from better educated families, residents of larger urban areas, persons who appear to be non-conventional and less religious, those who have more social contacts and therefore a higher chance to meet homosexual persons fully support the idea that gays and lesbians should have the freedom to live their lives as they wish.

Although when controlling for a set of predictors, Romanian men were slightly more likely than women to have heterosexist rather than tolerant attitudes, this research did not find gender-based statistically significant differences in opinions as other studies (*e.g.*, Adamczyk & Pitt, 2009; Herek, 1994, 2000; Kite & Whitley, 1996; Steffens & Wagner, 2004) did. This might be a result of the fact that compared to Romanian women, Romanian men tend to be on average better educated, less religious, are more likely to be employed, and socialize more (see Table 1). These characteristics, found to be linked to tolerant attitudes, could have had a neutralizing effect on men's conservative attitudes toward sexual minorities. In addition, by asking respondents if homosexuals 'should live life as they wish' the focus was on people's reaction to the sexual minorities' civil rights and to a lower degree on Romanians' opinions about homosexuals or homosexuality, in general. In this respect, findings are consistent with the results of other studies (Davies, 2004; Kite & Whitley, 1996), which stated nonsignificant gender differences regarding attitudes toward homosexuals' civil rights. In an analysis of the influence of gender on public attitudes toward homosexual rights in Britain, Hayes (1997) found, as well, that the respondent's gender was unrelated to opinions about the civil rights of lesbians or gay men. The researcher found that education, age, and attitudes toward either pre-marital or extra-marital sexual relations were consistent influences on public attitudes toward homosexual rights in Britain.

Similar to previous research (Adamczyk & Pitt, 2009; Kelley, 2001; Steffens & Wagner, 2004), education does influence variations in attitudes toward sexual minorities in Romania, as well. Interestingly, this study found the parents' education having a stronger positive effect on tolerant attitudes than the respondent's education. Although this issue should be explored in future research, it appears that in Romania the family environment or the parental influence has a stronger impact on one's attitudes toward sexual minorities' rights than the school environment. It should be noted that currently, in Romania, at the public education level, social diversity courses and sex education classes, where sexual diversity and same-sex issues could be discussed, are only elective topics in school curricula, sparsely and inappropriately covered in most Romanian schools (see Neamtu 2005).

Consistent with prior research (Adamczyk & Pitt, 2009; Herek & Gonzalez, 2006) and as hypothesized, individuals who are more religious are also less inclined to think that homosexuals should have the same civil rights as any other

Romanian citizen. As anticipated, people who acknowledge the importance of tradition and customs in society, those who share more conservative beliefs about family as an institution (*i.e.*, did not acknowledge pre-marital cohabitation), socialize less, are not interested in learning new things, and live in rural or smaller urban areas are less likely to support gay rights. Summarizing, the individual characteristics of Romanians who tend to express less tolerant attitudes toward the homosexuals' civil rights are similar to the characteristics of those from other countries who share comparable opinions about sexual minorities.

The research findings presented in this paper are based on a representative sample of Romanian citizens. Although results can be generalized to the Romanian population age fifteen and older, the study has certain limitations that future research could overcome. The current study provides information about the relative influence of certain individual-level factors that account for variation in the public's opinion about homosexuals' rights in Romania. However, this is a secondary analysis limited by the existent data, which did not include potentially important indicators. For instance, there was only one available variable in the data set that assessed attitudes toward selected sexual minorities (*i.e.*, gay men and lesbians), an indicator that critics might consider an imperfect, elusive or narrow measure of heterosexism. Also, there was no way of knowing *why* residents expressed a certain opinion about the homosexuals' civil liberties. In addition, a considerable amount of variation in attitudes appears to be explained by factors not considered here (*e.g.*, personal beliefs about homosexuality – if it is viewed as a choice or beyond one's control; direct/indirect experience with sexual minorities; or, structural level effects, such as economic development or political stability), that future research should include and examine in order to better understand the public reaction to important human and civil rights issues in Romania. More detailed and focused studies should be used to collect information that would better serve to design viable strategies meant to decrease sexual prejudice and heterosexism in Romania.

This analysis suggests that legal rights do not translate immediately into social justice. Romanians appear to express a higher level of sexual prejudice and are less tolerant of homosexuals' human and civil rights than other European nations, especially when compared to Western Europeans. However, when examining attitudes toward homosexuals, one should take into account the Romanians' puritanical attitudes toward sexual issues in general, their heteronormative cultural values and conservative views regarding the institutions of family and marriage, the influence of the Christian Orthodox Church (that traditionally censured homosexual acts and relationships), and the short period of time that passed since significant changes in anti-gay legislation took place. Romania acquired the juridical apparatus for the protection of sexual minorities only in January, 2002 (see Nachescu, 2005, p. 74), while in France and the Netherlands, countries among those with the lowest proportion of people who do

not support the gays' and lesbians' rights, consensual sexual relations between adults of the same sex have been legal for about two hundred years (see Salden, 1987; Sibalis, 1996).

Although in Romania public manifestations of homosexuality have been decriminalized almost a decade ago, Romanian homosexuals are still relatively invisible to the public eye. While recent research showed that approximately 34% of the European Union citizens indicated they have gay friends or acquaintances, only 3% of Romanians appear to know or to have social contacts with homosexual persons¹². And research showed that familiarity with sexual minorities does influence the public's attitudes toward members of these non-normative groups. For instance, in a study conducted in Germany on a national representative sample, Steffens and Wagner (2004, p. 141) found that personal contacts with non-heterosexual persons had the largest effect size on positive attitudes toward sexual minorities. Weishut (2000) also found that personal acquaintances with homosexual people led Israeli students to have more favorable attitudes toward lesbians and gay men. Similar results were obtained by Herek & Glunt (1993) from a national sample in United States. The researchers found that interpersonal contact was strongly associated with positive attitudes toward gay men and that heterosexuals who had the characteristics commonly associated with positive attitudes (*i.e.*, were highly educated, politically liberal, young, and female) were more likely than others to be the recipients of disclosure from gay friends and relatives.

Additionally, in Romania, there are no well-established gay communities or clearly defined gay groups. There are only a few civil society organizations who promote diversity, support, and advance LGBT rights, and they are mainly active in Bucharest, the capital city of Romania and in a small number of other larger cities. In general, these groups kept a low profile and no reports of impediments to LGBT groups' activities have been registered. However, only two of these organizations (ACCEPT and LGBTeam) have legal status¹³. Furthermore, Spineanu-Dobrota (2005) observed that the distorted perception of homosexuals shared by a large number of Romanian heterosexuals could change if more public figures who are part of the sexual minority group would decide to disclose and openly discuss their life experiences and the main issues LGBT persons are facing in contemporary Romania.

Rădulescu (1996) noted that any discussion referring to non-normative sexual behavior should take into account the morals, customs, and traditions that appear to

¹² European Commission, 'Special Eurobarometer 296 – Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes', July 2008, p. 157, available at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_en.pdf, accessed June 5, 2010.

¹³ Human Rights Report – Romania 'Societal Abuses, Discrimination, and Acts of Violence Based on Sexual Orientation and Gender Identity', 2009, available at http://romania.usembassy.gov/2009_rhr_en.html, accessed June 27, 2010.

characterize a given society. History shows that attitudes toward homosexuality are continuously changing and worldwide public acceptance of homosexuality is gradually increasing. While during the last three decades more positive attitudes toward sexual minorities were mainly witnessed in Western societies (see Avery *et al.*, 2007; Loftus, 2001; Steffens & Wagner, 2004; Village & Francis, 2008), in the near future, the intensity of sexual prejudice expressed by Romanians could diminish as well. However, the Romanian society continues to be organized around the principle of social conformity and those whose sexual behavior deviates from the norm are hardly understood or accepted. In addition, the sexual minorities' social and political concerns continue to be marginal issues in the Romanian political discourse. Moreover, the level of political activism is low in Romania and the country has no experience with civil rights battles or social movements. As a result, the transition from legal toleration to social acceptance of homosexuality could be a lengthy process, especially if only sexual minorities will bear the responsibility for attitudinal and behavioral transformations.

Decriminalization of homosexuality and the enactment of anti-discrimination laws were necessary but not sufficient conditions for immediate changes in public perceptions of a stigmatized group. The fact that the legislative changes that addressed the homosexuals' main problems were largely a result of the European Union pressure on the Romanian government prior to the country's accession to EU (see Nachescu, 2005) and not a result of an internal broad consensus over human rights, partially explains the weak effect of the LGBT rights legislation on Romanians' position regarding gay civil rights.

From a sociological stance (see Štulhofer & Sandfort, 2005, p. 5), while religion remains an important institution involved in the process of social regulation of sexuality, family and secular institutions, such as school, law, and medicine could produce new ideologies and norms that would respond to public expectations in a modern society. Although the Church, the political elites, the media, and the new generation of sexual minority activists will continue to play an important role in shaping the Romanians' attitudes toward homosexuals, as this study and others suggest, education is an essential factor that can help build awareness and understanding of non-normative group issues. At home and in school, Romanians could be taught to recognize the value of accepting diversity as represented by all social minorities, sexual minorities included. Yet, as Williams (1997, p. 7) pointed out, based on research findings and historical accounts of social change movements, individual-to-individual interaction with members of sexual minority groups appears to be a much more effective way to change sexual prejudice than 'parades, protest marches, political lobbying, workshops, and educational lectures put together'.

REFERENCES

1. ADAMCZYK, A. & PITT, C. (2009), Shaping Attitudes about Homosexuality: The Role of Religion and Cultural Context, *Social Science Research*, 38, p. 338–351.
2. ANDERSEN, R. & FETNER, T. (2008a), Cohort Differences in Tolerance of Homosexuality: Attitudinal Change in Canada and the United States, 1981–2000, *Public Opinion Quarterly*, 72, 2, p. 311–330.
3. ANDERSEN, R. & FETNER, T. (2008b), Economic Inequality and Intolerance: Attitudes toward Homosexuality in 35 Democracies, *American Journal of Political Science*, 52, 4, p. 942–958.
4. AVERY, A., CHASE, J., JOHANSSON, L., LITVAK, S., MONTERO, D. & WYDRA, M. (2007), America's Changing Attitudes Towards Homosexuality, Civil Unions and Same-Gender Marriage: 1977–2004, *Social Work*, 52, p. 71–80.
5. BEATTY, K. & WALKER, O. (1984), Religious Preference and Practice: Reevaluating their Impact on Political Tolerance, *The Public Opinion Quarterly*, 48, 1B, p. 318–329.
6. BURDETTE, A.M., ELLISON, C.G. & HILL, T. (2005), Conservative Protestantism and Tolerance toward Homosexuals: An Examination of Potential Mechanisms, *Sociological Inquiry*, 75, p. 177–196.
7. DAVIES, M. (2004), Correlates of Negative Attitudes toward Gay Men: Sexism, Male Role Norms, and Male Sexuality, *Journal of Sex Research*, 41, 3, 259–266.
8. ELLISON, C. & MUSICK, M. (1993), Southern Intolerance: A Fundamentalist Effect?, *Social Forces*, 72, 2, 379–398.
9. ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006), *Data file edition 3.2*. (Norway, Norwegian Social Science Data Services).
10. ESS Round 3: European Social Survey (2008), *ESS-3 2006 Documentation Report. Edition 3.2*. (Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services).
11. FINKE, R. & ADAMCZYK, A. (2008), Cross-National Moral Beliefs: The Influence of National Religious Context, *Sociological Quarterly*, 49, p. 615–650.
12. HAYES, B.C. (1995), Religious Identification and Moral Attitudes: The British Case, *British Journal of Sociology*, 46, p. 457–474.
13. HAYES, B.C. (1997), The Influence of Gender on Public Attitudes toward Homosexual Rights in Britain, *International Journal of Public Opinion Research*, 9, 4, p. 361–385.
14. HEREK, G.M. (1990), The Context of Anti-Gay Violence: Notes on Cultural and Psychological Heterosexism, *Journal of Interpersonal Violence*, 5, p. 316–333.
15. HEREK, G.M. (1994), Assessing Heterosexuals' Attitudes toward Lesbians and Gay Men: A Review of Empirical Research with the ATLG Scale, in GREENE, B. & HEREK, G.M. (eds.), *Lesbian and Gay Psychology: Theory, Research, and Clinical Applications. Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Issues*, Vol. 1, p. 206–228 (Thousand Oaks, CA, Sage).
16. HEREK, G.M. (2000), Sexual Prejudice and Gender: Do Heterosexuals' Attitudes toward Lesbians and Gay Men Differ?, *Journal of Social Issues*, 56, 2, p. 251–266.
17. HEREK, G.M. & GLUNT, E.K. (1993), Interpersonal Contact and Heterosexuals' Attitudes toward Gay Men: Results from a National Survey, *Journal of Sex Research*, 30, 3, p. 239–244.
18. HEREK, G.M. & GONZALEZ, M. (2006), Attitudes toward Homosexuality among U.S. Residents of Mexican Descent, *Journal of Sex Research*, 43, 2, p. 122–135.
19. INGLEHART, R., & WELZEL, C. (2005), *Modernization, Cultural Change, and Democracy* Cambridge, Cambridge University Press.
20. JENSEN, L., GAMBLE, D. & OLSEN, J. (1988), Attitudes toward Homosexuality: A Cross Cultural Analysis of Predictors, *International Journal of Social Psychiatry*, 34, p. 47–57.
21. JOHNSON, M.E., BREMS, C. & ALFORD-KEATING, P. (1997), Personality correlates of homophobia, *Journal of Homosexuality*, 34, p. 57–69.
22. KELLEY, J. (2001), Attitudes towards Homosexuality in 29 Nations, *Australian Social Monitor*, 4, p. 15–21

23. KITE, M.E. (1984), Sex Differences in Attitudes toward Homosexuals: A Meta-Analysis Review, *Journal of Homosexuality*, 10, 1–2, p. 69–81.
24. KITE, M.E. & WHITLEY, B.E., JR. (1996), Sex Differences in Attitudes toward Homosexual Persons, Behaviors, and Civil Rights: A Meta-Analysis, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, p. 336–353.
25. LARSEN, K.S., REED, M. & HOFFMAN, S. (1980), Attitudes of Heterosexuals toward Homosexuality: A Lickert-type Scale and Construct Validity, *Journal of Sex Research*, 16, 3, p. 245–257.
26. LOFTUS, J. (2001), America's Liberalization in Attitudes toward Homosexuality, 1973 to 1998, *American Sociological Review*, 65, p. 19–51.
27. MORRISON, T.G., PARRIAG, A.V. & MORRISON, M.A. (1999), The Psychometric Properties of the Homonegativity Scale, *Journal of Homosexuality*, 37, p. 111–126.
28. NACHESCU, V. (2005), Hierarchies of Difference: National Identity, Gay and Lesbian Rights, and the Church in Postcommunist Romania, in Ștulhofer, A. & Sandfort, T. (eds.) (2005) *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia* (Binghampton, NY, The Haworth Press, Inc.).
29. NEAMȚU, C. (2005), *Educație sexuală – o provocare pentru școala românească*, Iași, Institutul European.
30. NORUSIS, M. (2008), *SPSS 16.0 Statistical Procedure Companion*, 2nd Edition, Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall Press.
31. OLSON, R.R., CADGE, W. & HARRISON, J.T. (2006), Religion and Public Opinion about Same-Sex Marriage *Social Science Quarterly*, 87, p. 340–360.
32. OSBORNE, J.W. (2006), Bringing Balance and Technical Accuracy to Reporting Odds Ratios and the Results of Logistic Regression Analyses, *Practical Assessment Research & Evaluation*, 11, 7, p. 1–6.
33. OVERBY, L.M. & BARTH, J. (2002), Contact, Community Context, and Public Attitudes toward Gay Men and Lesbians, *Polity*, 34, p. 433–456.
34. RĂDULESCU, S.M. (1994), Perspective sociologice și dileme etice în studierea homosexualității, *Sociologie românească*, 5, p. 491–502.
35. RĂDULESCU, S.M. (1996), *Sociologia și istoria comportamentului sexual „deviant”*, București, Editura Nemira.
36. RĂDULESCU, S.M. (1999), *Devianță, criminalitate și patologie socială*, București, Editura Lumina Lex.
37. RĂDULESCU, S.M. & ZOLEI, A. (1999), *Sociologia transsexualismului: evaluari calitative și studii de caz în România*, București, Editura Lumina Lex.
38. REIMER, S. & PARK, J. (2001), Tolerant (In)civility? A Longitudinal Analysis of White Conservative Protestants' Willingness to Grant Civil Liberties, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4, p. 735–745.
39. ROWATT, W., TSANG, J.A., KELLY, J., LAMARTINA, B., MCCULLERS, M. & MCKINLEY, A. (2006), Associations between Religious Personality Dimensions and Implicit Homosexual Prejudice, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 3, p. 397–406.
40. SALDEN, M. (1987), The Dutch Penal Law and Homosexual Conduct, in Naerssen, A.X. van (ed.) (1987) *Interdisciplinary Research on Homosexuality in the Netherlands*, New York, Haworth Press, Inc.
41. SEARS, J.T. (1997), Thinking Critically: Intervening Effectively, in Sears, J.T. & Williams, W.L. (eds.) (1997) *Overcoming Heterosexism and Homophobia: Strategies that Work*, New York, Columbia University Press.
42. SCHULTE, L. & BATTLE, J. (2004), The Relative Importance of Ethnicity and Religion Predicting Attitudes towards Gays and Lesbians, *Journal of Homosexuality*, 2, p. 127–142.
43. SHACKELFORD, T.K. & BESSER, A. (2007), Predicting Attitudes toward Homosexuality: Insights from Personality Psychology, *Individual Differences Research*, 5, 2, p. 106–114.

44. SCHELLENBERG, E.G., HIRT, J. & SEARS, A. (1999), Attitudes toward Homosexuals among Students at a Canadian University, *Sex Roles*, 40, 1–2, p. 139–152.
45. SIBALIS, M.D. (1996), The Regulation of Male Homosexuality in Revolutionary and Napoleonic France, 1789–1815, in Merrick, J. & Ragan, B.T. (eds.) (1996), *Homosexuality in Modern France*, New York, Oxford University Press, Inc.
46. SPINEANU-DOBROTA, S. (1997), Percepția socială a homosexualității în România, *Cognition, Brain, Behavior*, 1, 4, p. 65–86.
47. SPINEANU-DOBROTA, S. (2005), *Homosexualitatea: Normal sau Patologic*, București, Editura Tritonic.
48. SPINEANU-DOBROTA, S. (2007), Sexuality within Romanian Prisons: A Case Study, *Revista de asistență socială*, 1–2, p. 57–89.
49. STEFFENS, M.C. & WAGNER, C. (2004), Attitudes toward Lesbians, Gay Men, Bisexual Women, and Bisexual Men in Germany, *Journal of Sex Research*, 41, 2, p. 137–149.
50. ŠTULHOFER, A. & RIMAC, I. (2009), Determinants of Homonegativity in Europe, *Journal of Sex Research*, 46, 1, p. 24–32.
51. ŠTULHOFER, A. & SANDFORT, T. (2005), Introduction: Sexuality and Gender in Times of Transition, in Štulhofer, A. & Sandfort, T. (eds.) (2005), *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia* (Binghampton, NY, The Haworth Press, Inc.)
52. STYCHIN, C.F. (2003), *Governing Sexuality: The Changing Politics of Citizenship and Law Reform*, Oxford, Hart Publishing.
53. TURCESCU, L. & STAN, L. (2005), Religion, Politics and Sexuality in Romania, *Europe-Asia Studies*, 57, 2, p. 291–310.
54. VAN de MEERENDONK, B. & SCHEEPERS, P. (2004), Denial of Equal Civil Rights for Lesbians and Gay Men in the Netherlands, 1980–1993, *Journal of Homosexuality*, 42, 2, p. 63–80.
55. VILLAGE, A. & FRANCIS, L.J. (2008), Attitude toward Homosexuality among Anglicans in England: The Effects of Theological Orientation and Personality, *Journal of Empirical Theology*, 21, 1, p. 68–87.
56. WEISHUT, D.J.N. (2000), Attitudes toward Homosexuality: An Overview, *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 37, 4, 308–319.
57. WIDMER, E.D., TREAS, J. & NEWCOMB, R. (1998), Attitudes toward Non-Marital Sex in 24 Countries, *Journal of Sex Research*, 35, p. 349–358.
58. WILLIAMS, W.L. (1997), Introduction, in Sears, J.T. & Williams, W.L. (eds.) (1997), *Overcoming Heterosexism and Homophobia: Strategies that Work*, New York, Columbia University Press.

PERCEPȚIA SUBIECTIVĂ A BOLII ȘI SERVICIILE COMUNITARE
PENTRU SĂNĂTATE. O CERCETARE EXPLORATORIE
LA HOSPICE CASA SPERANȚEI BRAȘOV

CODRINA ȘANDRU*

ABSTRACT

SUBJECTIVE PERCEPTION OF DISEASE AND COMMUNITY HEALTH SERVICES.
AN EXPLORATORY RESEARCH AT HOSPICE CASA SPERANȚEI BRAȘOV

This article proposes a two-dimensional approach to a current topic in the sociology of health and disease: the relationship between illness and social services providing support to patients and their families. The two-dimensional approach refers to a micro-macro perspective: the subjective perception of disease and the needs felt by the patient (micro perspective) as a starting point for medical and social services organization and for shaping healthcare policy (macro perspective). The article contains the results of a qualitative analysis of data obtained by conducting interviews with twelve patients of Brasov Hope House Hospice. This is the only institution dealing with palliative care in Brasov county. The analysis focused on two dimensions of research: 1. changes caused by the emergence and evolution of disease, in an attempt to reconstruct the dynamics of feelings and facts associated with the process of „disease living” and 2. aspects of formal social networks (services) and informal support networks, including here the perception of the services offered by the palliative care institution that has been the beneficiary of this research.

Keywords: palliative care, subjective perception of disease, medical and social services, disease living, social support networks.

INTRODUCERE

Hospice Casa Speranței Brașov este singura unitate de îngrijire paliativă din județul Brașov și prima de acest fel din România. Problema de cercetare care face obiectul articolului de față s-a conturat în cadrul unor discuții pe care le-am avut cu *staff*-ul acestei instituții de îngrijire (director, medic oncolog, psiholog, asistent social) în luna decembrie a anului 2008. Întrebările pe care profesioniștii de la

* Correspondence address to Codrina Șandru (conferențiar universitar doctor): Universitatea „Transilvania” din Brașov, Facultatea de Sociologie și Comunicare, Catedra de comunicare și asistență socială, e-mail: csandru@unitbv.ro

Hospice Casa Speranței le-au ridicat atunci au fost următoarele: putem elabora un instrument eficient de cercetare prin care să evaluăm starea biopsihosocială a pacienților noștri și prin care să identificăm exact nevoile și așteptările lor în raport cu instituția noastră? Mai mult decât atât, ne pot orienta răspunsurile pacienților către proiectarea de noi modalități de dezvoltare a serviciilor socio-medicale paliative în comunitatea locală și în România?

Am hotărât împreună să realizăm o cercetare exploratorie, printr-o anchetă pe bază de interviu semistrukturat, pentru a obține date de factură calitativă legate de problematica de cercetare, dar și pentru a vedea care este reacția pacienților cu prognostic fatal la un astfel de „interogatoriu” asupra condiției lor biologice, psihice, sociale și spirituale. Le-am cerut subiecților noștri să povestească despre apariția și evoluția bolii, despre relația lor cu sistemul medical, despre lucrurile care s-au schimbat în viața lor odată cu apariția bolii, despre cine îi sprijină și despre nevoile pe care le au.

Premisa teoretică de la care a pornit cercetarea noastră a fost următoarea: corpul, sentimentele, nevoile subiective ale pacienților, percepția lor asupra bolii și asupra morții reprezintă elemente centrale pe care se construiește astăzi abordarea paliativă a bolii. Îngrijirea paliativă este, de altfel, prima specialitate medicală care a pus problema îngrijirii ființei umane ca întreg, acordând atenție egală corpului, minții și sufletului (Moșoiu, 2003).

În perioada decembrie 2008–februarie 2009, am realizat¹ o cercetare exploratorie prin care ne-am propus să identificăm dimensiunile „percepției subiective” a bolii la pacienții cu boli incurabile, înscriși, în acea perioadă, pe listele de programe specifice de tratament la Hospice Casa Speranței. Informațiile obținute ne-au ajutat să identificăm nevoile pacienților, percepția lor asupra bolii și asupra sistemului medical, așteptările lor și rețelele sociale de suport.

PERCEPȚIA SUBIECTIVĂ A BOLII. CÂTEVA REPERE TEORETICE

Preocuparea sociologilor de a studia „percepția subiectivă” a bolii a apărut în America la jumătatea secolului trecut, derivând, practic, din studii care urmăreau analiza dimensiunii organizaționale a instituțiilor de sănătate publică, nu neapărat pe cea subiectivă/fenomenologică a bolii.

Din perspectiva etnografiei organizaționale, David Sudnow (1967 *apud* Marzano, 2004) a realizat, utilizând metoda etnografică, o cercetare în două spitale din California, unul public și altul privat, cu scopul de a descrie cum se desfășoară ultimele momente de viață și primele momente de după moarte ale pacienților

¹ În cercetarea pe care am coordonat-o am avut ca operatori de teren cinci studenți la programul de master Dezvoltare și Asistență Comunitară de la Universitatea „Transilvania” din Brașov: Codruța Popa, Alexandra Tohăneanu, Ioana Midan, Silvia Coțan și Monica Aiordăchioaie.

terminali. Observațiile sale în spitalul public au pus în evidență deficiențe majore ale funcționării acestei instituții: mizerie, lipsă de respect față de pacient, personal rutinat, dezinteres din partea medicilor față de pacienții în stare terminală, moarte dezumanizantă etc.

Între anii 1965–1967, B.G. Glaser și A.L. Strauss (1968) au realizat o cercetare în șase spitale din San Francisco, arătând că exigențele psihosociale ale bolnavului, preferințele sale, dorințele sale sunt ținute pe un plan secundar, în prim plan aflându-se cele ale organizației și cele ale personalului din organizația spitalicească. Pornind de aici, cei doi autori au propus reformarea sistemului de îngrijire a pacienților teminali prin:

a. intervenția în formarea personalului medical prin introducerea în *curriculum*-ul educațional a cursurilor de psihologie și sociologie;

b. inventarea de noi mecanisme instituționale prin care pacientul să devină prioritar în schema organizațională a instituțiilor spitalicești;

c. asistarea/consilierea psihologică pentru medici, asistenții medicali și membrii familiei pacientului;

d. organizarea de dezbateri publice privind chestiunile controversate (de pildă, utilizarea drogurilor în tratamentele paliative), pentru a reduce presiunea asupra medicilor în adoptarea deciziilor de acest tip.

În anul 1969, psihiatra elvețiană Elisabeth Kübler-Ross a publicat un studiu care a avut un mare succes în lumea preocupărilor științifice despre sănătate, boală și moarte: *On Death and Dying*. Tezele cuprinse în acest studiu erau foarte apropiate de cele ale lui Glaser și Strauss (1968), dar erau construite pe o perspectivă psihiatrică. Atenția autoarei era îndreptată spre bolnav, spre mecanismele sale de apărare în fața bolii și a morții iminente, spre sensul (*sensemaking*) pe care pacienții îl dădeau evenimentelor dramatice din viața lor. Spre deosebire de abordarea propusă de Glaser și Strauss, de această dată contextul organizațional rămânea undeva în fundal.

Cercetarea s-a desfășurat la Chicago și a constatat în interviuarea a 200 de bolnavi cu cancer în fază terminală. Una dintre tezele cele mai importante ale studiului este cea a „stadiilor de conștientizare” ale bolii – un *tip ideal* de „parcurs al bolii”, care constituie și astăzi un reper teoretic important în abordarea paliativă a pacienților cu prognostic fatal: faza de refuz și de izolare, faza de furie, faza de negociere, faza de depresie și, în final, cea de acceptare.

Un pacient care dispune de o bună asistență psihologică – susținea Kübler-Ross – va trece prin aceste faze, ajungând în final să accepte situația și să se împace cu condiția sa și cu lumea din jur. Tocmai acest lucru nu este cunoscut de medicii care refuză să îi spună pacientului adevărul asupra bolii sale, ceea ce, din punctul de vedere al autoarei, reprezintă o greșală.

Cercetarea a înregistrat reacții pozitive și din partea pacienților, care erau foarte mulțumiți pentru că discutau serios cu cineva despre problemele și despre drama lor. Interviul în sine a constituit o modalitate de ieșire a pacienților din

starea de autoizolare și de reducere a fricii. Mesajul studiului psihiatriei elvețiene este, astfel, următorul: „Să facem din bolnav maestrul nostru, restituindu-i demnitatea pierdută!” (Kübler-Ross, 1969, p. 279).

În sociologia sănătății și a medicinei, *corpul și sentimentele* pacientului constituie un obiect de mare interes astăzi, atât la nivelul cercetării fundamentale, cât și al programelor de intervenție socio-medicală. „Corpul a devenit un obiect de studiu central și tot mai puțin definibil în termeni de simplă corporalitate: corpul la vârsta tinereții și corpul la vârsta adultă, corpul cu dizabilitate și corpul cu boală cronică, corpul fără viață, corpul din imaginația noastră etc. [...]. Emoțiile sunt considerate atât în raport cu parcursul individual al bolii, cât și în raport cu contextele în care se realizează tratamentele” (Williams, Gabe, Calnan, 2000).

Corpul, sentimentele, nevoile subiective ale pacienților, percepția lor asupra bolii și asupra morții sunt astăzi elemente centrale pe care se construiește abordarea paliativă a bolii.

HOSPICE CASA SPERANȚEI ȘI ÎNGRIJIREA PALIATIVĂ

Conform definiției Organizației Mondiale a Sănătății, îngrijirea paliativă este îngrijirea activă și totală a pacienților a căror boală nu mai răspunde la tratament curativ. Controlul durerii și al simptomelor, asistența psihologică, socială și spirituală sunt esențiale. Scopul îngrijirii paliative este asigurarea calității vieții pacientului și familiei acestuia (www.who.int).

Îngrijirea paliativă a schimbat percepția asupra bolii, atât a pacientului și a familiei sale, cât și a personalului medical. Pentru pacient, accesul la servicii de îngrijire paliativă înseamnă o „alinare” în plus a suferinței sale. Pentru lumea medicală, paliatia a propus asumarea unei noi responsabilități: aceea de a transforma ultima parte a vieții pacientului într-o perioadă trăită în demnitate și confort (Moșoiu, 2003).

Îngrijirea paliativă este deci o îngrijire complexă, care promovează calitatea vieții bolnavului și a familiei acestuia. Atunci când tratamentele curative nu mai sunt eficiente, îngrijirea paliativă creează cadrul în care bolnavul să aibă un final liniștit al vieții, să moară împăcat cu sine și cu cei din jur, în demnitate și fără dureri sau alte simptome neplăcute. În fazele avansate ale bolilor incurabile, îngrijirea paliativă se concentrează asupra înlăturării durerii, asupra îmbunătățirii calității vieții bolnavului terminal și asupra suportului acordat familiei înainte și chiar după decesul pacientului.

Serviciile de îngrijire paliativă sunt acordate de către echipe interdisciplinare, alcătuite de regulă din: medic, asistent medical, asistent social, preot, psiholog, fizioterapeut, precum și din alți specialiști, în funcție de nevoile pacientului (terapeut prin joc, terapeut ocupațional etc.).

La Brașov, în anul 1992, la inițiativa britanicului Graham Perolls², a luat ființă Hospice Casa Speranței, o organizație de caritate neguvernamentală, înființată cu scopul introducerii și dezvoltării serviciilor specializate de îngrijire pentru bolnavii incurabili în stadii avansate, prima de acest gen în România.

În anul 1996, serviciile acestui centru s-au extins și în domeniul paliativei pediatrice, fiind constituită o echipă de pediatrie pentru copiii cu leucemie, cancer, malformații congenitale, distrofii neuromusculare etc.

Un an mai târziu, în 1997, specialiștii de la Hospice Casa Speranței au înființat, tot la Brașov, un Centru de Studii pentru Medicina Paliativă, destinat instruirii personalului de specialitate. Pe lângă componenta formativă, acest centru și-a dezvoltat și componenta evaluativă, deoarece coordonează anual atestarea medicilor în îngrijire paliativă și organizează cursuri de specialitate, atât pentru cadrele medicale, cât și pentru personalul administrativ din domeniul îngrijirii paliative.

Începând din anul 2002, când a fost desemnat *centru de excelență* pentru Europa de Est, Hospice Casa Speranței Brașov are o structură ce cuprinde: serviciul de îngrijire la domiciliu, o secție cu paturi pentru internare, un centru de zi destinat terapiei ocupaționale, o policlinică pentru consultații de specialitate (incluzând un cabinet de stomaterapie și un altul de protezare mamară) și un centru educațional în cadrul secției de pediatrie.

Îndeplinind, practic, rolul de creator al rețelei naționale de îngrijire paliativă din România, centrul de la Brașov are și următoarele rezultate, realizate din 2004 până în prezent: constituirea la București a unui Centru de Resurse pentru Hospice și Îngrijire Paliativă (în 2004), care organizează cursuri pentru personalul de specialitate și asigură consultanță pentru înființarea serviciilor de îngrijire paliativă; înființarea la București a unei echipe mobile de îngrijire, în colaborare cu spitalele Colțea și Marie Curie (în 2005); înființarea a încă două puncte de lucru la Făgăraș și Zărnești, pentru echipele de îngrijire la domiciliu, și un cabinet de consultații în regim ambulatoriu la București (în 2008).

În iunie 2010, Hospice Casa Speranței avea în îngrijire 100 de bolnavi adulți și peste 100 de copii cu boli incurabile. Deoarece majoritatea bolnavilor preferă să fie îngrijiți la domiciliu, echipa Hospice îi vizitează pe aceștia la domiciliu ori de câte ori este nevoie, în funcție de necesitățile de îngrijire și de evoluția bolii. Toate serviciile oferite pacienților sunt gratuite. Costurile sunt asigurate din resursele fundației (donații, sponsorizări, programe de finanțare) și, în procent de 1,13%, prin contract cu Casa de Asigurări de Sănătate a județului Brașov. Bolnavii asistați de Hospice au domiciliul în municipiul Brașov și în localități situate pe o rază de aproximativ 15 km în jurul municipiului Brașov.

Bolnavii aflați în îngrijire la Hospice Casa Speranței pot fi internați în unitatea cu paturi atunci când boala evoluează și este nevoie de îngrijire medicală și de supraveghere continuă. Secția de adulți, cu o capacitate de 13 locuri,

² A se vedea: www.hospice.ro

funcționează în regim de spital (24 de ore din 24), dar mediul se dorește a fi cât mai primitor și cât mai apropiat de atmosfera de acasă.

Secția de pediatrie, cu o capacitate de 6 paturi, internează copii cu diferite boli incurabile: malformații congenitale, distrofii neuromusculare, cancer, leucemii și alte boli incurabile cu prognostic limitat. Internările în secțiile cu paturi se fac pentru perioade limitate (10–14 zile la adulți și 5 zile la copii), iar după externare bolnavii sunt asistați în continuare de echipa Hospice la domiciliu.

PROCESUL DE TRĂIRE A BOLII. PERCEPȚIA DESPRE BOALĂ ȘI SCHIMBĂRILE APĂRUTE ÎN VIAȚA PACIENȚILOR CU AFECȚIUNI GRAVE

Obiectivul cercetării desfășurate de noi la Hospice Casa Speranței din Brașov a fost acela de a reconstitui o parte a experienței bolii și de a culege informații care să ajute instituția beneficiară să-și îmbunătățească serviciile acordate pacienților. Interesul nostru a fost, astfel, de a colecta de la pacienți informații privind problemele lor cele mai importante și nevoile pe care le au, schimbările produse în cursul vieții lor odată cu instalarea bolii, felul în care ei evaluează serviciile socio-medicale la care au acces și așteptările lor privind aceste servicii. În plus, am încercat să explorăm și sfera rețelelor sociale de suport, această abordare fiind considerată de noi utilă pentru a obține un tablou asupra multiplelor forme de sprijin pe care le poate avea sau obține un pacient care suferă de o boală foarte gravă.

În cadrul acestui articol, voi prezenta rezultatele cercetării obținute pe două dintre dimensiunile enumerate mai sus: **1.** schimbările produse de apariția și evoluția bolii, în încercarea de a reconstitui dinamica trăirilor și faptelor asociate procesului pe care eu îl numesc „trăirea bolii” și **2.** aspecte care țin de rețelele sociale de suport formale (servicii) și informale. Spre deosebire de „percepția bolii”, *trăirea* ei are un caracter dinamic mai pronunțat, în sensul că avem în vedere atât schimbările în plan subiectiv (*lumea interioară* a pacientului), cât și modificările *lumii sociale*: activități, rețele sociale, preocupări etc.

Am ales pentru interviuri persoane care au intrat în evidența Hospice cu cel puțin trei luni înaintea desfășurării cercetării, pentru a avea garanția că s-au familiarizat cu serviciile oferite de această instituție de îngrijire paliativă. Acești pacienți suferă de ceea ce voi numi, pe parcursul materialului, *afecțiune gravă* (boli incurabile, degenerative, în special cancer).

Selectarea pacienților nu s-a făcut în funcție de anumite criterii socio-demografice, deși în analiza datelor am încercat să descoperim legături între poziția socială și aspectele legate de trăirea bolii. Dintre cei 12 pacienți care au dorit să participe la ancheta noastră, șase erau internați, la data realizării cercetării de teren, în unitatea cu paturi a Hospice Brașov, iar alți șase se aflau la domiciliu și beneficiau periodic de asistență din partea personalului acestei instituții.

În procesul de *trăire a bolii*, interviurile realizate pun în lumină două aspecte fundamentale ce caracterizează viața pacienților cu afecțiuni grave:

a. pierderea autonomiei fizice, ca schimbare majoră și dramatică;

b. probleme materiale/financiare și procesul de sărăcire indus de instalarea bolii.

În povestea apariției bolii, contrar așteptărilor noastre, pacienții nu au pus accent pe starea inițială, de șoc, de neacceptare, tratată pe larg în literatura de specialitate occidentală, ca *șoc emoțional* (Timmerman, 1994) sau ca *stare de furie* (Kübler-Ross, 1969). În povestea de reconstituire a bolii, subiecții noștri evidențiau *schimbările* induse de boală, în forma *pierderii autonomiei fizice*, a incapacității de a mai activa pe piața muncii, a *dificultăților materiale accentuate* pe parcursul urmăririi tratamentelor medicale și a modificărilor apărute în rețelele sociale.

Percepția asupra bolii se regăsește, în discursul pacienților intervievați, în două moduri:

a. realist. Se vorbește despre *boală, boală păcătoasă, suferință, durere, chin, necaz, greutate*. În cele mai multe cazuri, boala este văzută ca o forță externă agresivă, care *lovește, dă peste om, invadează, afectează, macină sau atacă*.

Într-un singur caz, al unei paciente cu cancer mamar recidivant, explicarea reapariției bolii este asumată de pacienta însăși:

„Am descoperit cancerul cu mult timp în urmă, acum opt ani și am fost operată. Am avut un nodul la sân, dar, din cauza neatenției mele, boala a recidivat... Spun *neatenție* pentru că am plecat să muncesc în străinătate la scurt timp după ce m-am operat... Nu am ascultat medicul, am crezut că, dacă m-am operat, am scăpat de boală. Am fost neglijentă cu mine!” (femeie, cancer mamar).

b. metaforic. Boala (cancerul) este văzută ca o *luptă* sau ca un *munte* de urcat cu o greutate foarte mare, această greutate fiind compusă nu doar din ceea ce provoacă suferință, ci și din instanțele față de care pacientul este responsabil.

„De la început vedeam boala ca pe un munte pe care trebuia să-l urc cu o greutate mult prea mare. Iar în greutatea aia stătea boala, stătea tratamentul și stătea familia. Și știți cum e... Nimeni nu te poate sprijini decât cu un sfat, o căldură în sensul respectiv, poate și financiar, dar tu trebuie să faci încă mai mulți pași ca să te ajuți pe tine însuși” (femeie, cancer mamar).

„O luptă, asta e. Știi măcar cu ce am de luptat. La început am luat-o în glumă și, tot glumă-glumă, am trecut faza aia, când am realizat deja că e cancer” (bărbat, cancer la gât).

În toate cele 12 interviuri realizate a fost prezentă tema *pierderii autonomiei fizice*, ca una dintre cele mai grave probleme cu care pacienții se confruntă. Redau mai jos câteva mărturii ilustrative pentru acest subiect:

„În acest moment, dificultatea cea mai mare cu care mă confrunt e transportul până la spital. Mă transportă câte trei persoane, două din familie și una ajutătoare, și sunt femei, le este foarte greu. Un om, când este bolnav, e ca pământul de greu. Și nu mai pot să fac nimic, eu, care eram acela ce făceam orice! La noi în familie

împărțeam tot și la bucătărie, și la curățenie, peste tot. La sfârșitul săptămânii era zi de curățenie: soția făcea curat în sufragerie și eu în dormitor. Mi-a plăcut curățenia din cale afară. Sufăr din cauza curățeniei, mi-a plăcut foarte mult... Tare e greu că nu mai pot să fac nimic, nici să mai ridic un pai, dacă soția nu e lângă mine” (bărbat, cancer osos).

„Nu am mai putut să gătesc. A trebuit să accept să gătească alții pentru mine. O perioadă de doi ani am primit mâncare de la cantina socială. Nu am mai putut să spăl nici măcar lenjeria intimă, din cauza spasticității mâinii, nici să fac curățenie. Sunt foarte puține lucruri pe care pot să le fac” (femeie, scleroză în plăci și cancer osos).

„Greutățile sunt cum se vede: a dat boala asta peste mine. Fizic am suferit foarte tare, a fost și perioada când lucram și-a trebuit să renunț, că nu puteam face nimic, nu puteam să înghit nici măcar apă. Și io nu eram omul să stau în casă, să nu fac ceva, să nu produc ceva, să nu mă mișc de colo-colo... În privința asta m-a afectat boala și mă afectează în continuare” (bărbat, cancer la gât).

„Multe nu am mai putut să fac după ce m-a afectat boala. Având în vedere că eu atunci nu mai lucram deja, pentru că aveam patru copii și am fost nevoită să rămân acasă... Am fost dată afară de la serviciu. Ei erau mici. Și acum sunt mici, dar erau mai mici atunci. Nu mai puteam să fac nimic în casă. Oboseam la orice mișcare. Și la patru copii trebuie să le gătești, trebuie să te ocupi de ei. Și eram conștientă că eu trebuie să le fiu de folos lor, nu ei mie. A fost o perioadă încordată. Băiatul cel mic avea pe vremea aia trei ani. Se juca în casă de-a medicul și scria rețete de cancer” (femeie, cancer mamar).

Pacienții intervievați au vorbit, de asemenea, despre *pierderea rolului pe piața muncii*, ca o problemă foarte gravă în viața lor, odată cu instalarea bolii și cu nevoia de a urma tratamente dificile și costisitoare. Tema nu apare în acești termeni la pacienții care la data îmbolnăvirii erau pensionari, dar și aceștia vorbesc despre sentimentul de neputință și despre renunțarea la diferitele roluri desfășurate în familie.

„Înainte era bine, lucram, am lucrat la apă și canal, mai ieșea un ciubuc, o pâine, mergeam la oameni, desfundam un canal, mai ieșea o sută, mergea mai bine. Acum nu pot să dau o mână de ajutor cu familia, cu copiii, nu am cum să-i ajut, să ducem și noi o viață mai bună. Mai lucram și particular, mă mai duceam cu băieții la zidărie, da' acum nu mai pot ține mistria în mână, îmi tremură mâna. Nu pot să fac nimica în casă, să tai un lemn, nu pot să o ajut pe soție la nimica, la lucruri bărbătești...” (bărbat, cancer tiroidian).

„Nu mai pot să fac pregătirile de iarnă, să-mi pun și eu o varză, zarzavaturi..., care le făceam odinioară. Nu mai pot să gătesc, să-mi fac și eu o supă sau sarmale, așa cum știam și cum am învățat de la părinți” (femeie, cancer mamar, pensionară).

În toate interviurile apar mărturii legate de *problemele materiale/financiare* sau de procesul de *sărăcire* cauzat de instalarea bolii. Este un aspect relevant pentru cercetarea noastră, deoarece studii realizate în alte țări occidentale arată că problemele cele mai dificile invocate de pacienții cu afecțiuni grave sunt cele

legate de comunicare (cu familia, cu personalul medical, cu colegii sau cu prietenii) și cele psihice (nevoia de a avea mai mult suport psihic, nevoia de a găsi explicații pentru apariția bolii, teama de moarte, teama de durere etc.) (Good, 1994; Marzano, 2004; Östberg, Lennartsson, 2007)³.

„Sunt în litigiu cu proprietarul casei și sunt în curs de evacuare. Acest lucru și-a pus amprenta foarte mult asupra sănătății mele. E acel sentiment de nesiguranță din cauza locuinței... și o nesiguranță materială. Este foarte greu pentru mine că trebuie să depind de alții, medicamentele mele sunt foarte scumpe. E o problemă și cu biletele de tratament. E o luptă crâncenă. Eu, în cinci ani de când încerc, am luat o singură dată, deși trebuie să ajung de două ori pe an la recuperare” (femeie, scleroză în plăci și cancer osos).

„Cu banii o duc rău de tot. Stau într-o casă cu lemne, nu am lumină, este dezastru acolo la mine unde stau. Deloc nu mai pot să lucrez, nu mai am îndemânare la nimica, îmi tremură mâna, am fost paralizat, pareză dreapta, stânga. Am 7 copii și 11 nepoți, am un băiat care are un picior tăiat și un băiat care un handicap de gradul 2, cred că și de acolo se trag bolile astea, ca supărare” (bărbat, cancer tiroidian).

„O neputincioasă mă simt, că aș vrea să îmi ajut și eu copilul, cum fac alți părinți. Nu pot. Boala mă macină. Avem o situație financiară grea. Mă simt... cum să vă spun? De multe ori simt că nu am ce căuta în rândul lumii. E foarte greu. Și băiatul lucrează, vă spun, dar nu are un salariu mare și pensia mea e mică. Ne trezim tot timpul așa, în gol” (femeie, cancer pulmonar).

„Am pensie 550, nevasta-mea are salar de 600 și avem rate de 900 pe lună. Am luat bani, că nu mai puteam să-mi plătesc medicamentele și toate tratamentele astea. E foarte greu...” (bărbat, cancer osos).

În două dintre interviuri, ambele având ca subiecți persoane de sex feminin, am identificat schimbări de activitate văzute de paciente ca benefice, schimbări care fie compensează starea alterată cauzată de boală, fie îmbogățesc viața, îi dau un nou sens. Voi prezenta în continuare aceste mărturii legate de descoperirea unor *noi activități/pasiuni* sau de o *viziune diferită asupra vieții și morții*, unele dintre ele conținând chiar atitudini proactive:

„Am avut foarte multe flori, dar, din cauză că pot să stau doar 10–20 de minute în picioare, nu mai pot să le îngrijesc. La grădinărit trebuie să stau aplecată... și nu mai pot. Așa că am rămas cu nici o cincime din florile pe care le-am avut. Dar

³ În perioada ulterioară desfășurării cercetării noastre calitative, pornind de la concluziile acesteia, o echipă de angajați ai Hospice Casa Speranței Brașov, sub coordonarea doamnei asistent social Codruța Urs, a desfășurat o cercetare cantitativă, pe bază de chestionar, pentru aprofundarea tematicii nevoilor/așteptărilor pacienților. Rezultatele acestei cercetări au fost prezentate în lucrarea de disertație a doamnei Codruța Urs, la Facultatea de Drept și Sociologie de la Universitatea „Transilvania” din Brașov, în sesiunea iulie 2010. Datele arată că, într-adevăr, cele mai grave probleme ale pacienților sunt cele materiale, legate de scăderea veniturilor familiei, ca urmare a canalizării unei importante părți din bugetul familiei către tratamente și servicii adresate bolnavului.

s-a compensat cu faptul că am început să fotografiez. Când fotografiez, uit de mine. Chiar dacă știu că depun un efort și apoi 3–4 zile nu sunt bună de nimic, euforia, bucuria că pot să ies îmi dă putere. Când deschid calculatorul și îmi văd pozele și îmi amintesc ce bine a fost atunci, îmi dă putere. Când ies să fotografiez, folosesc un scuter. Eu am reușit să găsesc astfel pentru orice pierdere o compensare” (femeie, scleroză în placi și cancer osos).

„Eu zic că trebuie să trăiesc cumva, trebuie să controlez durerile, nu pot să stau toată ziua în pat și să mă plâng” (idem).

„În casă mă descurc foarte greu. Nu pot să fac patul, foarte greu gătesc... Și, când mă văd așa, plâng, plâng. Ce să fac? Dar mai pot să fac lucru de mână! Și acum mai croșetez, să vedeți ce șosete frumoase fac. Ia să vă arăt, că parcă-s de magazin! Și-am mai făcut și-un plover, acu’, nu de mult...” (femeie, cancer mamar).

În multe dintre interviuri este exprimat sentimentul de învinovățire pentru suferința produsă celor din jur. Este un aspect pe care medicii/consilierii/psihologii cred că trebuie să-l aibă permanent în vedere atunci când lucrează cu pacienți și cu familiile acestora. Aș numi acest fenomen *extensia de rețea în trăirea bolii*, referindu-mă aici la ceea ce literatura de specialitate numește *rețelele bond* sau capital social de tip *bonding* (Voicu, 2006), adică persoanele cu care pacientul are cele mai strânse relații: soț/soție, copii, părinți, bunici.

Am identificat această îngrijorare pentru suferința produsă celorlalți și într-o altă cercetare de factură calitativă, unde am prelucrat date din interviuri de poveste a vieții. Teama cea mai mare a celor intervievați era nu teama de propria lor moarte, ci de suferința pe care acest eveniment o poate provoca în rândul celor mai dragi ființe din viața lor (Șandru, Zanca, 2009).

Sigmund Freud susținea că adevărul asupra propriei noastre morți este un adevăr în care nu credem total, de care nu suntem conștienți în mod constant (Marzano, 2004). În mod latent, bolnavii recurg la mecanismul autoînșelării, iar conștientizarea morții este prezentă în mod intermitent și discontinuu (Cohen, 2000). În câteva dintre interviuri am descoperit și genul de discurs contradictoriu, în sensul prezenței, deopotrivă, a resemnării în fața iminenței morții apropiate și a speranțelor de genul „voi rezolva eu cumva, voi reuși”.

„Dacă m-ar lua moartea acum, nu mi-ar părea rău, nu mai chinui pe alții pe lângă mine... și plus suferința mea. Speranțe nu sunt, clar, n-are niciun rost... Teamă cel mai mult mi-e că nu mă pot mișca ... Să stai în pat, să nu vină nimeni la tine să-ți dea o cană de apă, atunci chiar că e rău și chiar asta o să fie, și, mai mult, am zis, e singurătatea, asta e, dar vedem noi, om rezolva-o noi cumva. Vreau să merg înainte... Mă simt supărat că sunt bolnav, dar ce să facem, merg înainte” (bărbat, cancer la gât).

REȚELE DE SUPORT ȘI SERVICII DE ÎNGRIJIRE PALIATIVĂ

Din perspectiva rețelelor sociale de suport, datele din interviurile cu pacienții de la Hospice pun în lumină câteva idei interesante.

În primul rând, așa cum era de așteptat, familia rămâne principalul cadru de susținere materială și psihologică a bolnavului cu afecțiune gravă. În cele mai multe dintre interviurile realizate, subiecții vorbesc despre solidaritatea familială și despre eforturile pe care membrii familiei lor le fac pentru a înțelege și pentru a gestiona situația creată de apariția bolii unuia dintre membri.

„În general, mă ajută soția cu orice, dar îi este foarte greu și ei, foarte, foarte greu” (bărbat, cancer osos).

„Nu aș putea spune că boala mi-a afectat relațiile cu ei. Pentru că toți sunt pe lângă mine, toți îmi vor binele. Și copilul, și nora mă întreabă: *Ce manânci, ce îți facem?* Și aici bucuria sufletească este mare, foarte mare. Și, în primul rând, am să vă rog frumos să mă credeți că pe ei îi chinui și abia după aceea pe mine” (*idem*).

„Boala nu mi-a afectat cu nimica relațiile cu familia mea, din contră, mi-au sărit toți în ajutor, cu ce mă pot ajuta... Atâta doar că fratele și surorile sunt mai departe și ne vizităm mai rar, deoarece surorile sunt în Botoșani, iar fratele în Arad, au și ei copii, vorbim la telefon foarte des, la 2–3 zile ținem legătura” (bărbat, cancer la gât).

„Am o legătură foarte strânsă cu nașa mea de botez. Mă ascultă și mă înțelege, mă ajută și cu menajul, îmi mai face cumpărăturile” (femeie, cancer osos și scleroză în plăci).

Familia este cadrul în care sunt evaluate și gestionate **nevoile** de sănătate ale membrilor și **resursele** disponibile. Investițiile în sănătate sunt influențate de ceilalți membri ai familiei (Vicarelli, 2003). Există și situația în care rețelele sociale se depreciază în urma îmbolnăvirii. În acest plan al cercetării, am descoperit două cazuri deosebite: cazul unei paciente a cărei relație conjugală a fost grav afectată de apariția bolii și cazul unei paciente, mamă a patru copii, care a decis să dea spre adopție doi dintre copii. Ambele suferă de cancer mamar.

„Lui nu îi convine că eu sunt bolnavă, dar nu îi spun nimic. Tac în mine acolo, plâng, mă scol, merg prin casă... dar vorbește urât cu mine. Într-o seară a venit și eu îi deschid ușa și zice: Nu ai crăpat? Deci, asta așteaptă! Și, în general, bărbații așa sunt. Nu le place să fie cineva bolnav din familie, indiferent că e soție, că e copil. Dar trebuie să mergem mai departe. Nu avem ce face!” (femeie, cancer mamar).

„Ceea ce m-a durut cel mai tare e faptul că familia mea nu mai este cum a fost și nu mai am copiii alături. Și m-a durut mai tare că a trebuit să renunț la două fete pentru că trebuia să aleg: ori mă refac din punct de vedere al bolii ori lupt pentru

ei... Și nu puteam amândouă. Doi ani m-am chinuit cu ei... și patru cu tot cu tratamentul... m-a doborât. Îmi pare rău că familia nu mai e aceeași. Dar sper să înțeleagă ele când vor fi mari” (femeie, cancer mamar).

În al doilea rând, rețelele sociale formate din prieteni, vecini și colegi par a urma două modele. Într-un prim model, rețelele rămân neschimbate sau cunosc chiar o creștere a coeziunii. În cel de-al doilea model, rețelele se diminuează, atât ca număr de persoane cu care se mențin relații constante, cât și ca intensitate a acestor relații. Într-unul dintre cazuri, ultimul prezentat mai jos, apare și fenomenul stigmatizării, în condițiile – consider eu – ale lipsei de informare sau de *cultură sanitară* legată de o anumită boală.

„Cei din jur par comunicativi, mai săritori, mai receptivi parcă față de înainte, deci vor să vorbim mai multe, să întrebe mai multe, nu s-au retras, din contră, prietenii mă sună, mă caută la telefon, o duc bine în privința asta” (bărbat, cancer la gât).

„Boala nu mi-a afectat relațiile cu ceilalți, dimpotrivă, am povestit tuturor prietenilor, rudelor, cunoștințelor despre boala mea, inclusiv le-am spus că poate nu mai am așa mult de trăit” (femeie, cancer mamar).

„Au fost și prieteni care au rămas lângă mine, dar am și pierdut mulți prieteni, care nu au înțeles că aceasta e o boală pe care nu o pot controla” (femeie, cancer osos și scleroză în plăci).

„Pe prieteni și pe colegi pot să îi împart în două categorii. La început veneau o mulțime de persoane la mine, probabil din curiozitate... mai ales în perioada în care am stat mult în pat și nu puteam nici să mai mănânc, chiar aveam vizite multe... Dar adevărata prietenie se cunoaște în nevoie, este de lungă durată. Pot să spun că am mai pierdut din prieteni pentru că nu poți tot timpul să le reamintești prietenilor că nu mai poți să faci aceleași lucruri din cauza bolii... și atunci ei nu pot să țină minte... Ei trăiesc în dreptul lor și te exclud...” (femeie, cancer mamar).

„Vecinii nu ne bagă pe noi în seamă, poate le e și frică... le-au zis la copii: *Nu vă jucați, că bunică-su are cancer, primiți boala!* Mă simt jignit tare, mi-e și frică să iau pe copii în brațe, nu cumva, Doamne ferește, să pățească ceva, să transmit boala. Nu știu dacă se transmite, dar cine știe, Dumnezeu știe. Vecinii sunt mai aparte. Nici nu-i interesează, de fapt, nici nu am apelat la ei. E în zadar” (bărbat, cancer tiroidian).

În al treilea rând, am dorit să obținem, prin interviuri, descrieri ale rețelilor sociale informale, de tipul relațiilor cu instituțiile socio-medice pe care pacienții le accesează pe parcursul trăirii bolii. Răspunsurile subiecților noștri conțin relatări despre două instituții: Spitalul de Oncologie din Brașov și Hospice Casa Speranței. În majoritatea lor, relatările despre Spitalul de Oncologie Brașov sunt mai degrabă defavorabile, dar cu următoarea precizare: pacienții sunt nemulțumiți nu de personalul medical în sine, ci de felul în care funcționează această organizație. Ei invocă în special aglomerația, consideră că timpul acordat consultațiilor de către

medici este prea scurt și că informațiile despre boală le sunt date direct, fără susținere psihologică. Prin contrast, aprecierile legate de relațiile cu profesioniștii din Casa Speranței sunt puse de pacienți într-o notă înalt favorabilă.

„La oncologie nu găseai decât forfotă... Mă rog, domnul doctor și-a făcut bine treaba, dar, din cauza numărului mare de pacienți, mergeam ca pe bandă. Asta mă obosea. Și, atunci când am venit aici, am aflat de posibilitatea de a fi consultată și mi-a făcut foarte bine. Când i-am întâlnit pe cei de la asistență socială, simțeam că într-adevar e exact ceea ce eu am nevoie: ca cineva să îmi dea încredere” (femeie, cancer mamar).

„Prima dată am făcut o mamografie. Și atunci, de la medicul specialist radiolog, am fost îndrumată direct către oncologie. Acolo nu a fost chiar plăcut, pentru că mi-au spus în față: *dacă nu faci asta, mori!* După ce am venit aici, am fost luată altfel. Doamna doctor Daniela Moșoiu a pus problema altfel, a vorbit altfel, avea un zâmbet pe buze. Parcă o și văd. Eram pe culoar și a venit și s-a prezentat. Pentru mine a fost așa... nu știu cum. M-a ridicat! Am zis: *Cum, ea, ca doctor, vine să se prezinte?* A fost de mare ajutor. A pus problema altfel la boală. Atunci mi s-au spus anumite detalii despre boală, anumite secrete și până și faptul că nu e problemă dacă mi-a căzut părul. Dincolo mi s-a spus: *da, o să vă cadă părul*. Dar aici au fost spuse altfel, probabil și din cauza timpului pe care îl au la dispoziție, am plecat cu zâmbetul pe buze. În general, tot ce era legat de boală am venit și am întrebat aici” (femeie, cancer mamar).

„Mă simt foarte bine când reușesc să vorbesc cu Carmen de la Hospice și cu prietenii mei de aici. Doamna psiholog de la Hospice este una dintre persoanele pe care, chiar dacă numai mă ascultă, le simt lângă mine. Și un călugăr franciscan care mă și împărtășește și vine chiar și până aici” (femeie, cancer osos și scleroză în plăci).

„Cele mai multe speranțe le am în Casa Speranței, că am fost internat și la Oncologie și mai bun personal, zic eu, ca aici, la Casa Speranței, n-am găsit nicăieri... E personal care se vede că se interesează de pacient, îi muștră conștiința de pacienți. În alte părți, vine să-ți dea pastila, și aia cât se poate de repede, că mai are și în alte părți..., pe când aici are timp să se ocupe de pacienți” (bărbat, cancer osos).

„De trei ani vin la Hospice. Aici e mai bine ca la mama acasă, oameni sufletești, foarte buni, îți ascultă durerile, oameni foarte miloși” (bărbat, cancer la gât).

„Aicea, la acest spital sau Hospice Casa Speranței, am găsit o preocupare care mi-a rezolvat liniștea de care aveam nevoie. Nu aveam, pe lângă boala mea, nevoie și de alte zbuciumuri și de alte dureri. Iar eu aici am găsit lume care într-adevăr se preocupă” (bărbat, cancer osos).

„I-am mulțumit doctoriței de familie că m-a trimis aici, la Hospice. Doamna doctor Zamfir de aici e foarte cumsecade. Și doamna Zamfir m-a trimis și la doamna doctor Moșoiu. Da. Foarte cumsecade. Sunt mulțumită până la cer. Și, vă spun, când a fost ziua mea, în august, doamna doctor Zamfir a venit și m-a pupat, așa un medic mai rar... mai rar. Să-i dea Dumnezeu sănătate, că am înțeles că și dânsa s-a divorțat, săraca...” (femeie, cancer mamar).

În trei dintre cazuri, pacienții se declarau mulțumiți de serviciile Hospice, dar aveau o atitudine defensivă în raport cu boala, exprimând sentimente marcate de pesimism. Doi dintre pacienți erau bărbați și trăiau singuri, unul văduv, celălalt divorțat, iar a treia persoană era o doamnă căsătorită, care nu avea copii. Discursul lor conține cele mai multe referiri la moartea ca *eliberare*, boala fiind văzută ca o ocazie de eliberare de sub controlul social și din problemele vieții (Marzano, 2004).

„Ce speranțe? Să mai speri? La ce să mai speri, când nu ești bun de nimic... ca s-o duci de pe o zi pe alta și atât...s-aștepți ultimul ceas. Mai speri la ceva?” (femeie, cancer mamar)

„Mă rog la Dumnezeu să mă ierte... să îmi ieie zilele... să nu mai trăiesc, că n-are niciun rost după atâția ani. Pe zi ce trece, eu slăbesc, nu mai văd bine, nu mai aud, picioarele nu mă mai țin, peste tot merg cu bățul” (bărbat, văduv, cancer intestinal).

„Mă gândesc la mine..., am un cancer osos generalizat, de care sunt conștient. Totdeauna am fost conștient că nu mai am scăpare, sunt pregătit pentru orice, dar, dacă se poate, să am o moarte liniștită, fără dureri, pentru că această retragere în neființă sigur că poate fi în diferite moduri” (bărbat, divorțat, cancer osos).

Acești pacienți sunt și cei care dispun de rețele slabe de suport, în sensul că sunt vizitați rar de copiii lor sau de rude și prieteni.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI PENTRU ORGANIZAREA SERVICIILOR SOCIO-MEDICALE LA NIVEL COMUNITAR

Am acordat un spațiu destul de mare, în economia acestei lucrări, descrierii unei instituții socio-medicele – Hospice Casa Speranței Brașov – deoarece este prima și, deocamdată, una dintre puținele instituții de acest gen din România. Am făcut acest lucru și pentru că am convingerea că sistemul de medicină paliativă merită a fi dezvoltat în România, date fiind avantajele pe care el le oferă, atât pentru pacienții cu afecțiuni grave, în special boli în fază terminală, cât și pentru familiile acestora.

Din interviurile realizate cu cei doisprezece pacienți ai Hospice Casa Speranței, a reieșit, că dincolo de suferința produsă de boală, cele mai grave probleme cu care ei se confruntă sunt cele materiale și cele legate de pierderea autonomiei fizice, consecința acesteia din urmă fiind pierderea unor roluri sociale fundamentale.

Am identificat, de asemenea, familia ca principală formă de suport social în trăirea bolii pacienților cu afecțiuni grave, alături de rolul important pe care, în opinia pacienților intervievați, îl joacă Hospice Casa Speranței. În toate cele douăsprezece cazuri, pacienții au declarat că Hospice le oferă nu doar tratamente medicale gratuite și de calitate, dar și contexte de comunicare eficientă în planul asistenței medicale, al asistenței psihologice și spirituale, chiar al susținerii materiale și al relaționării cu alte instituții.

Hospice Casa Speranței își asumă răspunderea de a lucra pentru problemele complexe ale pacienților. Din discuții cu asistenții sociali de la Hospice, am înțeles că ei mediază întâlniri între pacienți și juriști sau reprezentanți ai altor instituții, pentru a se evita drame precum cea a pacientei care și-a dat doi dintre copii spre adopție și pentru a se rezolva, pe cât posibil, problemele extra-medicale ale pacienților.

Datele obținute prin interviuri mă determină să accentuez aici ideea, promovată în literatura de specialitate la începutul anilor 2000, a *familiei competente* (Vicarelli, 2003). Mai precis, colaborarea dintre instituțiile socio-medice și familia pacientului poate contribui la creșterea competenței familiei în acordarea de asistență complexă persoanei care suferă de o boală gravă. Conceptul de *familie competentă* se referă la crearea competențelor necesare, în cadrul familiei, pentru ca membrii ei să își poată oferi sprijin medical, psihologic și moral în cadrul proceselor de prevenire a bolilor sau în asistența persoanelor bolnave (Brizzi, Cava, 2007).

Astfel, odată ce familia reprezintă cadrul principal de suport al pacientului cu afecțiune gravă, iar pacientul preferă să fie îngrijit la domiciliu, ar trebui să investim mai mult în această resursă complementară, la nivelul politicilor publice pentru sănătate. Cu siguranță, familia competentă ar scădea și costurile îngrijirii medicale.

Conform teoriei, serviciile socio-medice vin în sprijinul bolnavului și al familiei acestuia. Acest sprijin trebuie făcut întotdeauna pe o schemă adaptată nevoilor particulare ale pacientului. Tocmai de aceea, a discuta cu un pacient dincolo de problematica strict medicală, a-i cunoaște nevoile, frământările din plan personal, atâta vreme cât pacientul este dornic să le împărtășească cu reprezentanții serviciilor socio-medice, constituie cea mai bună strategie de a avea o intervenție profesionistă și de calitate. Utilitatea cunoașterii experiențelor de către operatorii medicali (Marzano, 2004) ar trebui să fie o premisă a muncii cu pacientul în instituțiile socio-medice de îngrijire paliativă.

Pentru dezvoltarea acestor servicii, nu trebuie neglijate însă două aspecte: contextul comunitar și mecanismul voluntariatului. Așa cum procedează Hospice Casa Speranței, prin departamentul de *fund-raising*, orice instituție de îngrijire paliativă ar trebui să aibă un birou care să lucreze pe relația cu comunitatea și să faciliteze legături cu instituțiile administrației publice, cu școli și universități, cu firme angrenate în procesul economiei sociale.

Prin voluntariat, instituțiile de îngrijire paliativă pot obține suport pe componenta resursă umană. Marco Marzano (2004) vorbește despre utilitatea, dar și despre inutilitatea voluntarilor în secțiile de oncologie din spitalele italiene. Rolul principal al lor este de a sta de vorbă cu pacienții, de a le stimula atenția, de a face ca timpul să treacă mai repede și mai plăcut. Dar voluntarii sunt aproape complet neglijăți de către personalul medical și adesea rolul lor este secundar.

În opinia mea, voluntarii, instruiți să acorde sprijin pe nevoile concrete ale pacientului, pot constitui un mecanism foarte util pentru dezvoltarea serviciilor de îngrijire paliativă, la domiciliul pacienților sau în unitățile cu paturi.

BIBLIOGRAFIE

1. BRIZZI, L., CAVA, F. (2007), *L'integrazione socio-sanitaria. Il ruolo dell'assistente sociale*, Roma, Carocci Faber.
2. COHEN, S. (2000), *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*, Cambridge, Polity Press.
3. GLASER, B.G., STRAUSS, A.L. (1968), *Time for Dying*, Chicago, Aldine.
4. GOOD, B.J. (1994), *Medicine, Rationality and Experience*, Cambridge, Cambridge University Press.
5. KÜBLER-ROSS, E. (1969), *On Death and Dying*, London-New York, Macmillan.
6. MARZANO, M. (2004), *Scene finali. Morire di cancro in Italia*, Bologna, Il Mulino.
7. MOȘOIU, D. (2003), *Îngrijirea paliativă... dincolo de controlul simptomelor*, Brașov, Protopopiatul Ortodox Român.
8. ÖSTBERG, V., LENNARTSSON, C. (2007), Getting by with a Little Help. The Importance of Various Types of Social Support for Health Problems, *Scandinavian Journal of Public Health*, 35, p. 197–204. Published by Sage.
9. ȘANDRU, CODRINA, ZANCA, RALUCA (2009), Perceptions about Death of Social Assistance Beneficiaries, in M. Rotar, M. Sozzi (eds.) *Proceedings of the Dying and Death in 18th–21st Centuries Europe, International Conference*, Cluj-Napoca, Editura Accent, p. 109–117.
10. TIMMERMAN, S. (1994), Dying of Awareness: The Theory of Awareness Context Revised, *Sociology of Health and Illness*, 3, p. 322–339, Beck, Ulrich, Bonss, Wolfgang and Lau, Cristoph.
11. VICARELLI, G. (2003), *Famiglia e capitale sociale nei processi di riabilitazione*, Milano, Editoriale Vita.
12. VOICU, BOGDAN (2006), Participare, spirit comunitar, capital social, in M. Voicu, B. Voicu (coordonatori), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Iași, Editura Polirom, p. 41–55.
13. WILLIAM, S.L., GABE, J., CALNAN, M. (2000), *Health, Medicine and Society: Key, Theories, Future Agendas*. New York, Routledge.
14. <http://www.hospice.ro/about/>, 20 dec. 2008, 20 sept. 2010.
15. <http://www.who.int/cancer/palliative/en/>, 24 sept. 2010.
16. <http://sjp.sagepub.com/content/35/2/197/>, 07 oct. 2010.

DIZABILITATEA CA O CONDIȚIE DETERMINANTĂ A SĂRĂCIEI

FILIP GUTTMAN*

ABSTRACT

DISABILITY AS A DETERMINANT POVERTY FACTOR

This work seeks to identify the direct relationships between disability and a person's socioeconomic status. It is an attempt to outline the elements that define disability and the costs it entails in a social system which, at the moment, is precarious and unstable. At the same time, this work emphasizes the important role disability plays, and the frequent interdependence between disability and poverty. This work outlines an agenda for future research in this field.

Keywords: disability, poverty, causes and effects, costs.

INTRODUCERE

Există o legătură directă între dizabilitate și sărăcie? Care ar putea să fie aceasta și cum este influențată educația și ocuparea forței de muncă de către persoanele cu dizabilități? În lucrarea de față vom încerca să descriem acest fenomen al „riscului la sărăcie” al persoanelor aflate în situația unei incapacități funcționale, fără să facem referire și la persoanele care, neavând o formă a dizabilității, s-ar putea încadra într-un „handicap social”. Considerăm oportună dezbaterăa acestei problematice, deoarece persoanele cu handicap constituie 10% din populația lumii (Wolfensohn, 2004), fiind important ca noile politici din România să se axeze în această direcție, a îmbunătățirii statutului economic a persoanelor cu dizabilități.

PERSPECTIVE GENERALE ASUPRA PROBLEMEI

Persoanele cu dizabilități sunt estimate ca formând aproximativ 10% din orice populație (OMS, *apud* Yeo, 2001) și o proporție și mai mare trăiește în sărăcie cronică. În ultima perioadă au existat tot mai multe voci care au cerut mai

* Correspondence address to drd. Filip Guttman: Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; e-mail: filipguttman@gmail.com

multe informații despre relația dintre sărăcie și dizabilitate. Acest fapt se datorează constatării că populația cu dizabilități este, în mod disproporțional, cea mai săracă dintre săracii din toate părțile lumii, iar obiectivele de dezvoltare internațională nu pot fi atinse fără a include și persoanele cu dizabilități (Yeo, 2001).

Până de curând au existat puține date cantitative despre relația dintre sărăcie și dizabilitate. Totuși, cele mai relevante date despre cauza principală a sărăciei au fost găsite ca fiind excluziunea de la viața socială, economică și politică. O declarație comună la toate reuniunile internaționale este aceea că una din cinci persoane sărace din țările în curs de dezvoltare are o dizabilitate. Dincolo de numărul de persoane cu dizabilități, apare întrebarea câte din ele sunt sărace, și invers, dintre săraci, câți sunt cu dizabilități (Banca Mondială – BM, 2008). Aceste două întrebări sunt cu atât mai greu de evaluat, cu cât cunoaștem complexitatea măsurării atât a sărăciei, cât și a dizabilității. Autoarea Elwan (1999) a menționat, într-o notă de subsol dintr-o lucrare pentru Banca Mondială, un procent de 20% de persoane cu dizabilități dintre săracii din întreaga lume, însă această estimare nu pare să fie bazată pe evidențe clare.

La o privire mai atentă asupra literaturii de specialitate privitoare la legătura dintre sărăcie și dizabilitate, prima constatare este cea că în țările dezvoltate s-au relevat impactul dizabilității asupra realizărilor în educație și asupra venitului și, de asemenea, adecvarea și echitatea programelor guvernamentale, iar în prezent se pune accentul pe înlăturarea barierelor și creșterea participării sociale a persoanelor cu dizabilități. În ceea ce privește țările în curs de dezvoltare, informația despre dizabilitate este foarte limitată, iar literatura de specialitate tinde să se centreze pe ceea ce se știe în general despre sănătate, dizabilități, sărăcie și populații vulnerabile și se bazează foarte mult pe studii de caz (Elwan, 1999).

Tot Ann Elwan arată că dizabilitatea este un termen relativ și măsurarea ei implică dificultăți, incluzând lipsa fiabilității și validității instrumentelor, dintre care cele mai multe sunt slab standardizate și produc estimări necomparabile. Rata estimată a dizabilităților din țările dezvoltate pare să fie mai mare decât cea din țările în curs de dezvoltare, probabil pentru că există diferențe în definirea noțiunii și în felul în care este colectată informația și datorită ratei mai mari a populației îmbătrânite din țările dezvoltate (*ibidem*).

În ciuda lipsei datelor comparate, se știe sigur că: a trăi în sărăcie crește posibilitatea obținerii unei dizabilități; persoanele cu dizabilități ating rate mai înalte de sărăcie, ca rezultat al faptului că au dizabilități; iar atunci când săracii devin și persoane cu dizabilități, ei ajung mai marginalizați decât persoanele sănătoase (Yeo, 2001).

O SCURTĂ DESCRIERE A DIZABILITĂȚII

De-a lungul timpului, definirea handicapului sau a dizabilității a fost dificilă și a trecut prin modificări importante. Termenul de handicap, aplicabil realităților umane, a glisat de la sensul medical, de limitare fizică a capacității oamenilor, la cel de dezavantaj social, rezultat al unor deficiențe. În timpul procesului de

revizuire a publicației „Classification internationale du fonctionnement, du handicap et de la santé” (CIF) a Organizației Mondiale a Sănătății – OMS (2001), revizuire începută în 1980 și încheiată în 2001, s-a renunțat la termenul de handicap, adoptându-se cel de dizabilitate. În cele din urmă, OMS a definit, în 2001, dizabilitatea ca un termen generic pentru deficiențe (afectări), limitări de activitate și restricții de participare și a relevat aspectul negativ al interacțiunii individ-context. Cea mai recentă definiție și poate cea mai corectă, dată de o organizație internațională, este cea a Națiunilor Unite – ONU, din 2006, în cadrul Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Persoanelor cu Dizabilități: dizabilitatea este un concept ce evoluează și ea rezultă din interacțiunea persoanelor cu deficiențe și a barierelor atitudinale și de mediu care împiedică participarea lor deplină și efectivă în societate, la un nivel egal cu celelalte persoane.

Problematica dizabilității este abordată, în principal, din perspectiva a două modele: cel medical sau individual și cel social (Manea, 2006, p. 1). Colectivul mandatat de OMS și condus de Phillip Wood a propus, în 1980, cunoscutul model medical valabil și azi. Acest model explică handicapul ca pe un dezavantaj, o diferență defavorizantă, rezultantă a unui lanț causal, în care se pornește de la o maladie invalidantă, se trece prin deficiență și incapacitate și „se produce” handicapul. Modelul medical atrage insistent atenția asupra pierderilor sau incapacităților individuale, considerând că dificultățile persoanelor cu handicap sunt datorate inferiorității lor biologice și psihologice. Consecința medicalizării excesive a interpretării handicapului a fost asimilarea sintagmelor „persoană handicapată” – „persoană bolnavă” (Popescu & Pleșa, 1998, p. 27).

În schimb, modelul social aduce o viziune modernă asupra înțelegerii dizabilității. De fapt, mediul social este vinovat de apariția bolilor, infirmităților, deficiențelor sau disfuncțiilor care pot afecta sănătatea unui individ. Și asta pentru că, deși punem încă pe seama individului răspunderea pentru apariția unei boli sau deficiențe, nu individul în cauză este cel vinovat, ci societatea în care acesta evoluează (G.S.P.H., 2001, p. 14). Livius Manea afirmă în articolul său în care descrie modelele de abordare a dizabilităților, că din perspectiva acestui model, „intervențiile se concentrează asupra mediului, urmărindu-se eliminarea restricțiilor, a barierelor care împiedică participarea persoanelor cu deficiențe la diferitele aspecte ale vieții sociale” (Manea, 2006, p. 2).

FACTORI SOCIALI, ECONOMICI, POLITICI ȘI DE ALT TIP CARE CAUZEAZĂ SĂRĂCIA PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI

Relația dintre dizabilitate și sărăcie variază în cadrul culturilor și între culturi. Deși multe persoane cu dizabilități trăiesc în sărăcie și experimentează discriminarea, nu toate sunt sărace în termeni economici. Sărăcia nu se referă doar la dimensiunea veniturilor, ci și la excludere socială și lipsa de putere. Este

cunoscut deja faptul că oamenii devin săraci deoarece sunt excluși din instituțiile sociale unde accesul se bazează pe status, privilegii, rasă și gen. Excluziunea duce la lipsa resurselor, așteptări scăzute, predispoziție spre îmbolnăviri și educație slabă (Yeo, 2001).

Persoanele cu dizabilități sunt discriminate din naștere sau din momentul în care au contractat o dizabilitate. În comunitățile deja sărace, un copil cu dizabilitate poate ajunge chiar mai exclus. Acolo unde resursele sunt limitate, împărțirea egală a resurselor la copiii cu dizabilități poate fi văzută ca iresponsabilitate economică, din moment ce aceștia nu le vor putea înapoia în viitor în familie. Așa cum afirmă Ashton (1999), lipsa investițiilor într-un copil cu deficiențe nu reprezintă doar ignoranță, ci o decizie disperată, dar rațională. Astfel, de cele mai multe ori, copiii cu dizabilități ajung ultimii la mâncare și alte resurse de bază și au o posibilitate foarte scăzută de a fi trimiși la școală, de teamă că nu vor putea face față sau că apariția lor va afecta perspectivele de căsătorie ale fraților sau pentru că investiția presupusă pentru ei este meritată cu prioritate de alții. Consorțiul de Dezvoltare și Dizabilitate Internațională a estimat că la 98% din copiii cu dizabilități din țările în curs de dezvoltare le este negată educația formală (IDDC, 1999).

Acei copii care primesc în cele din urmă educație sunt tratați de cele mai multe ori inferior, au slabe așteptări de la ei înșiși, precum și din partea celorlalți și nu primesc suportul necesar pentru a putea participa în mod egal. Chiar din start sunt excluși de la interacțiunea zilnică pe care copiii fără dizabilități o primesc de gata.

Mulți copii cu dizabilități devin copiii străzii, iar în unele cazuri dizabilitățile sunt provocate pentru cerșit. În ciuda numărului mare de copii ai străzii cu dizabilități, aceștia sunt de multe ori excluși de la programele pentru copiii străzii, deoarece dizabilitatea este o problemă pusă în responsabilitatea altor specialiști (Yeo, 2001).

Conform Organizației Mondiale a Sănătății, în jur de două milioane de femei pe an suferă de dizabilități și complicații pe termen lung, în urma sarcinii și a nașterii. Cele mai comune și mai frecvent întâlnite cauze ale dizabilităților motorii sunt accidentele stradale, la locul de muncă sau în casă, chiar și traume peri- și postnatale, precum și infecții, ca poliomielita; adesea, copiii sunt victime ale malnutriției. Cu alte cuvinte, dizabilitatea accentuează sărăcia prin accentuarea izolării sociale atât pentru indivizi, cât și pentru familiile afectate. Copiii cu dizabilități sunt supuși unui risc mai mare la mortalitate infantilă sau la riscul de a fi neglijăți și malnutriți, în aceeași situație aflându-se și persoanele adulte care întâmpină dificultăți în a-și găsi un loc de muncă, astfel „adâncindu-se” mai tare în sărăcie. Rezultatele „cercului vicios” al dizabilității și sărăciei, elaborate de Departamentul de Dezvoltare Internațională (Department for International Development), ne arată că persoanele cu dizabilități sunt „sărace între săraci”, iar rata de alfabetizare este mai scăzută decât în cazul restului de populație. Femeile cu o deficiență suferă o dublă discriminare, atât din punctul de vedere al dizabilității, cât și din cel al perspectivei de gen. Studiile elaborate de UNESCO ne sugerează că

doar 1–2% din copiii cu o anumită deficiență, din țările în curs de dezvoltare, primesc educație, băieții fiind, mai frecvent, beneficiarii unui sistem de educație, comparativ cu populația de sex feminin. Aceleași studii ne arată că femeile sunt de la două până la trei ori mai expuse unui abuz sexual, în cazul în care suferă de o anumită dizabilitate, comparativ cu restul populației, accesul acestora la îngrijiri pentru sănătatea reproducerii fiind minimală, de aici putând rezulta, astfel, o vulnerabilitate crescută la probleme de sănătate; mai mult decât atât, femeile cu dizabilități sunt, în general, considerate inactive sexual.

15% dintre dizabilități pot fi prevenite, dar, în același timp, sunt direct legate de sărăcie; de exemplu, Organizația Mondială a Sănătății estimează că, în total, sunt 1,5 milioane de copii cu deficiență de vedere și 120 milioane cu deficiență de auz, majoritatea în Africa și Asia, în cazul cărora un acces deficitar la educație ar putea să crească riscul de sărăcie.

Revenind la factorii care au o asociere puternică cu dizabilitatea: vârsta, educația, venitul, rasa, etnicitatea și genul, menționăm, în continuare, că Ficke (1991), în lucrarea sa referitoare la Biroul de Recensământ din US, a afirmat că, deși dizabilitatea cauzează cu siguranță sărăcie, situația inversă ar putea fi la fel de adevărată, extinderea acestor scenarii fiind necunoscută.

Compendiul Națiunilor Unite, făcând referire la consistența internă a rezultatelor cercetărilor, observă că un mare număr din cercetări arată că persoanele cu dizabilități sunt în medie mai puțin educate, au un statut socio-economic mai slab și sunt mai numeroase în mediile rurale sau sărace decât persoanele fără dizabilități (UN, 1990). Aceeași sursă afirmă că, analizând studiile de caz, acestea arată că ratele ridicate de dizabilitate sunt asociate cu următoarele: analfabetism ridicat, nutriție săracă, greutate scăzută la naștere, rată mai mare de șomaj, și mobilitate ocupațională scăzută. Se ajunge chiar la afirmația conform căreia, în multe privințe, rata de dizabilitate este un indicator socio-economic, un indice al sărăciei sau al dezvoltării. Este unic, prin faptul că estimează calitatea vieții de subzistență sau a persoanelor care reușesc să evite mortalitatea și continuă să trăiască, deși cu modificări semnificative ale funcțiilor.

PERSOANELE CU DIZABILITĂȚI, ÎN DATELE STATISTICE

Organizația Forumului European al Dizabilității (EDF) prezintă pe *site*-ul propriu câteva date succinte despre situația persoanelor cu dizabilități în Europa, din care le vom reproduce pe cele mai interesante:

- persoanele cu dizabilități reprezintă 10% din populația Uniunii Europene, însumând 50 de milioane de indivizi;
- unul din patru europeni are în familie un membru cu dizabilitate, iar șase din zece cunoaște o persoană cu dizabilitate;

– populația cu dizabilități este de două până la trei ori mai puțin angajată în câmpul muncii și are o probabilitate de mai puțin de 50% să atingă al treilea nivel de educație decât cea fără dizabilități;

– cu cât este mai sever gradul de dizabilitate, cu atât scade participarea la piața forței de muncă, iar veniturile persoanelor cu dizabilități, angajate, sunt mult mai mici decât cele ale persoanelor fără dizabilități; doar 38% dintre deficienții cu vârstele cuprinse între 16 și 34 de ani au venit, față de 68% din cei fără deficiențe (după EDF, 2009).

Statisticile realizate de Eurostat în 2002 vin în completare cu variațiile procentajului de persoane cu dizabilități, angajate, din Europa, cel mai mare regăsindu-se în Finlanda (32%) și cel mai mic în România: 5,8% (Dupré, Karjalainen, 2003, p. 1). Tot din această cercetare, numită „Angajarea persoanelor cu dizabilități în Europa în 2002”, aflăm că doar aproape 16% din persoanele cu dizabilități și cu restricții de muncă primesc asistență la locul de muncă (*ibidem*, p. 5).

La nivel național, conform datelor recensământului realizat de INS în 2002 despre populația României și ale datelor ANPH din ultimul trimestru din 2009, despre numărul persoanelor cu dizabilități din România, reiese că procentul acestora din urmă este de 3% din populație. Chiar dacă procentajul nu pare semnificativ, trebuie să menționăm că, totuși, din acest număr de aproximativ 650 000 de persoane, 97% se află în îngrijirea familiilor și doar 4% sunt încadrate în muncă (ANPH, 2009). Acestea sunt însă numai cifrele oficiale, care nu includ grupurile „din umbră”, situate periferic în statistici, din diverse motive, cum ar fi apartenența la grupuri marginalizate sau din cauza unor factori ce țin de școlarizare, cultură, apartenența la rețele sociale, lipsă de comunicare și informații etc.

Aceste date statistice contribuie la cercetările și teoria despre legătura puternică și bidirecțională dintre dizabilitate și sărăcie și subliniază rezultatele empirice pe această temă.

COSTURILE SOCIO-ECONOMICE ALE DIZABILITĂȚII

Sarcinile de îngrijire a unei persoane cu dizabilitate revine cel mai adesea membrilor familiei, de obicei ocupându-se mamele sau membri ai familiei de sex feminin, îngrijirea unui copil cu dizabilități severe putând aduce un plus în efortul casnic al mamei, ea nemaiputând să se ocupe de alte activități precum un serviciu (Miles, 1999). Dizabilitatea nu afectează doar individul, ci are și un impact asupra întregii comunități. Costurile excluderii persoanelor cu dizabilități de la participarea la activitățile comunității sunt foarte crescute, situație care ar trebui ameliorată de societate, în special în cazul persoanelor care au grijă de acestea. Excluderea poate să ducă la neproductivitate și pierdere de potențial uman, astfel încât Națiunile Unite estimează că 25% din populație este afectată de dizabilități (Despouy, 1993).

Costurile dizabilităților au trei componente principale:

- costurile directe de tratament, inclusiv cele de transport și acces;
- costurile indirecte ale celor care nu sunt afectați (asistenții personali sau alte persoane care au grijă de aceștia);
- costurile adiționale datorate incapacităților (după Erb & Harris-White, 1999).

Astfel, mai multe date internaționale ne sugerează că, în medie, consumul, precum și veniturile unei persoane cu dizabilități sunt mai reduse, dizabilitatea fiind considerată, metaforic, „fața ascunsă a sărăciei africane” (White, 1999).

CONCLUZII ȘI PROPUNERI

Proiectantul politicilor sociale are responsabilitatea de a lua în considerare întregul ciclu de viață al individului și de a ține seama de faptul că dizabilitatea este o stare normală a vieții. Din cauza limitărilor funcționale, individul cu o anumită dizabilitate nu reușește să participe la viața socială și pe piața forței de muncă în egală măsură cu o persoană fără dizabilități; astfel, riscul de a deveni defavorizat economic este mai mare.

Este știut faptul că accesul la educație este afectat dublu, pe de o parte de limitările pe care o anumită dizabilitate le implică și, pe de altă parte, de eventuala precaritate economică.

Principala direcție care trebuie avută în vedere de către politicile sociale, și de cele privitoare la persoanele cu dizabilități, este diminuarea riscului la sărăcie printr-un mai bun acces pe piața forței de muncă și la sistemul de educație la toate nivelurile. Principala modalitate de îndeplinire a acestui obiectiv major este aplicarea măsurilor de incluziune socială, prin măsuri de politică socială eficiente.

Din cele menționate mai sus, reiese o evidentă legătură între dizabilitate și calitatea vieții unui individ cu anumite limitări funcționale, și nu doar în sfera muncii, ci și în cea a relațiilor interpersonale. De aceea, datorită insuficienței literaturii de specialitate și a datelor empirice la nivel de politici sociale, se pot deschide noi direcții de cercetare, care să ne ofere o imagine adecvată asupra acestor aspecte la nivelul României.

În opinia noastră, măsurile de politică socială pentru persoanele cu dizabilități ar trebui să realizeze o convergență între măsurile pasive, legislative și cele active de integrare pe piața forței de muncă, prin aplicarea reală a măsurilor legislative. Considerăm utilă metoda de a combina aceste două abordări, la baza cărora să stea serviciile de orientare profesională și vocațională, precum și servicii de recuperare și reabilitare funcțională și socială.

Nu în ultimul rând, dacă dorim să vorbim de o bună incluziune socială a persoanelor cu dizabilități, trebuie menționat faptul că pentru realizarea acesteia trebuie avute în vedere și campanii solide, duse cu scopul de a schimba o mentalitate încă distorsionată, asupra persoanelor cu dizabilități.

BIBLIOGRAFIE

1. ASHTON, B. (1999), *Promoting the Rights of Disabled Children Globally – Disabled Children Become Adults: Some Implications*, Action on Disability & Development.
2. BRAITHWAITE, J., MONT, D. (2008), *Disability and Poverty: A Survey of World Bank Poverty Assessments and Implications*, Banca Mondială.
3. BROCK, K., (1999), *A Review of Participatory Work on Poverty and Illbeing. Consultations with the Poor*, Prepared for Gloval Synthesis Workshop, September 22–23, 1999, Poverty Group, PREM, World Bank, Washington, DC.
4. DESPOUY, L. (1993), *Human Rights and Disabled Persons (Study Series 6)*, Centre For Human Rights, Geneva UN New York.
5. DUPRÉ, D., KARJALAINEN, A. (2003), *Employment of Disabled People in Europe in 2002*, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3–26/2003, Eurostat, European Communities.
6. ELWAN, ANN (1999), *Poverty and Disability. A Survey of the Literature*, Human Development Network, Banca Mondială.
7. ERB, HARISS-WHITE, B. (1999). *Adult Disability, Poverty and Downward Mobility: The Macro and Micro Picture From India*, Development Studies Association Annual Conference, University of Beth.
8. FICKE, R.C. (1991), *Digest of Data on Persons with Disabilities*, Washington, DC. National Institute on Disability and Rehabilitation Research.
9. Grupul de Studiu al Problematicii Handicapului (2001), *Oameni asemenea: Persoanele cu handicap din România*, București, Editura Compania.
10. International Disability and Development Consortium (IDDC) (1999). *Seen and Heard: Promoting the Rights of Disabled Children Globally*, Brighton.
11. MANEA, L. (2006), Dizabilitatea ca factor de risc privind accesul la serviciile de educație, *Calitatea vieții*, 1–2: 1–10.
12. MILES (1999), *Strengthening Disability and Development Work*, BOND discussion paper.
13. Organizația Mondială a Sănătății (2001), *Classification internationale du fonctionnement, du handicap et de la santé (CIF)*.
14. POPESCU, GABRIELA, PLEȘA, O. (coord.) (1998), *Handicap. Readaptare. Integrare*, București, Editura Pro Humanitate.
15. United Nations, Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office (1990). *Disability Statistics Compendium*, New York, Statistics on Special Population Groups, Series Y, No. 4.
16. WHITE, H. (1999), *Africa Poverty Status Report*, Third Draft, SPQ.
17. YEO, R. (2001), *Chronic Poverty and Disability*, Background Paper Number 4, Chronic Poverty Research Centre.
18. www.anph.ro – Autoritatea Națională pentru Persoane cu Handicap (ANPH).
19. www.edf-feph.org – European Disability Forum (EDF).
20. www.insse.ro – Institutul Național de Statistică (INS).

EVOLUȚIA LEGISLAȚIEI ÎN DOMENIUL PROTECȚIEI ȘI ASISTENȚEI SOCIALE A COPILULUI ÎN ROMÂNIA

SORIN M. RĂDULESCU*

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF CHILD PROTECTION AND SOCIAL WORK IN ROMANIA

The article presents the main regulations existing in Romanian legislation on the protection and social work regarding the children in difficulty, as they were established, progressively, between 1990 and 2010. In this respect, the article presents the international legal documents which formed the basis of the laws and regulations drafted in Romania with respect to the protection of children against abuses, and it sets out how the domestic institutional child protection system is organized and operates. It also mentions the objectives included in the action plans drafted by the Romanian government for the prevention and fight against child abuse, neglect and exploitation, as well as the various projects and activities of the National Authority for the Protection of Family and Child Rights.

Keywords: child protection and social work, prevention and fight against child abuse, neglect and exploitation, internal laws, regulations and administrative provisions.

Primul document internațional care a fost inclus printre legile românești cu privire la protecția copilului, elaborate după anul 1989, a fost Convenția cu privire la Drepturile Copilului, adoptată, în 1989, de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite. Acest document a fost ratificat de Parlamentul României prin Legea nr. 18 din 27 septembrie 1990 și, în concordanță cu articolul 11 din Constituția României, reglementările ei fac parte integrantă din legislația internă. De asemenea, au fost ratificate diversele documente conținând recomandările Consiliului Europei în ceea ce privește protecția copilului.

Primele documente cu acest obiectiv, care au fost elaborate după căderea regimului comunist, par să fi fost Hotărârile Guvernului cu nr. 1032 din 1990 privind constituirea Comitetului pentru sprijinirea instituțiilor de ocrotire a copilului, respectiv Hotărârea Guvernului nr. 103 din 1993 privind înființarea Comitetului Național pentru Protecția Copilului.

* Correspondence address to Sorin M. Rădulescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: mihai46@clicknet.ro

Însă primele măsuri de protecție și asistență socială a copiilor aflați în situații de dificultate, care au fost inițiate după anul 1990, au fost acelea ale organizațiilor non-guvernamentale. Organizația „Salvați Copiii” este numai una din ele, care a desfășurat o activitate susținută în sprijinul protejării copilului.

În perioada postrevoluționară, multiplicarea acestor organizații non-guvernamentale, cu caracter privat, non-profit, a făcut necesară adoptarea unui cadru legislativ adecvat, cuprins, de pildă, în Hotărârea Guvernului nr. 604 din anul 1997 privind criteriile și procedurile de autorizare a organismelor private care desfășoară activități în domeniul protecției copilului.

1. DOCUMENTE JURIDICE INTERNAȚIONALE CA BAZĂ A REGLEMENTĂRIILOR JURIDICE INTERNE

Dintre documentele juridice internaționale care au stat la baza elaborării legislației românești în domeniul protecției și promovării drepturilor copiilor, trebuie enumerate următoarele¹:

1. Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și protocoalele adiționale la această convenție, ratificată prin Legea nr. 30/1994;

2. Carta socială europeană revizuită, adoptată la Strasbourg la 3 mai 1996, ratificată prin Legea nr. 74/1999;

3. Convenția cu privire la drepturile copilului, ratificată prin Legea nr. 18/1990, republicată;

4. Protocolul facultativ la Convenția cu privire la drepturile copilului, referitor la vânzarea de copii, prostituția copiilor și pornografia infantilă, semnat la New York la 6 septembrie 2000, ratificată prin Legea nr. 470/2001;

5. Convenția Consiliului Europei privind lupta împotriva traficului de ființe umane, adoptată la 3 mai 2005, deschisă spre semnare și semnată de România la Varșovia la 16 mai 2005, ratificată prin Legea nr. 300/2006;

6. Convenția europeană asupra cetățeniei, adoptată la Strasbourg la 6 noiembrie 1997, ratificată prin Legea nr. 396/2002;

7. Convenția de la Haga din 25 octombrie 1980 asupra aspectelor civile ale răpirii internaționale de copii, ratificată prin Legea nr. 100/1992;

8. Convenția europeană asupra recunoașterii și executării hotărârilor în materie de încredințare a copiilor și de restabilire a încredințării copiilor, adoptată la Luxembourg la 20 mai 1980, ratificată prin Legea nr. 216/2003;

¹ Conform cu Strategia națională în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului 2008–2013, p. 3–4 (vezi Hotărârea Guvernului nr. 860/2008 din 13/08/2008, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 646 din 10/09/2008, privind aprobarea Strategiei naționale în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului 2008–2013 și a Planului operațional pentru implementarea Strategiei naționale în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului 2008–2013).

9. Convenția Organizației Internaționale a Muncii nr. 182/1999 privind interzicerea celor mai grave forme ale muncii copiilor și acțiunea imediată în vederea eliminării lor, adoptată la cea de-a 87-a sesiune a Conferinței Generale a Organizației Internaționale a Muncii la Geneva la 17 iunie 1999, ratificată prin Legea nr. 203/2000;

10. Memorandumul de înțelegere dintre Guvernul României și Organizația Internațională a Muncii privind eliminarea muncii copilului, semnat la Geneva la 18 iunie 2002, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1156/2002;

11. Convenția Organizației Internaționale a Muncii nr. 105/1957 privind abolirea muncii forțate, ratificată prin Legea nr. 140/1998;

12. Convenții ale Organizației Internaționale a Muncii, ratificate prin Decretul nr. 83/1975;

13. Convenția Națiunilor Unite împotriva criminalității transnaționale organizate, Protocolul privind prevenirea, reprimarea și pedepsirea traficului de persoane, în special al femeilor și copiilor, precum și Protocolul împotriva traficului ilegal de migranți pe calea terestră, a aerului și pe mare, adițional la Convenția Națiunilor Unite împotriva criminalității transnaționale organizate, adoptate la New York la 15 noiembrie 2000, ratificate prin Legea nr. 565/2002;

14. Recomandarea nr. 19/2006 a Consiliului de Miniștri al Consiliului Europei către statele membre, referitoare la politicile care vizează susținerea parentalității pozitive;

15. Recomandarea nr. 5/2005 a Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei privind drepturile copiilor instituționalizați;

16. Recomandarea nr. 1286/1996 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind o strategie europeană pentru copii;

17. Rezoluția nr. 97/1996 a Consiliului Europei și a reprezentanților guvernelor țărilor membre în cadrul Consiliului privind Egalizarea Șanselor pentru Persoanele cu Handicap;

18. Regulile standard ale ONU privind egalizarea șanselor pentru persoanele cu handicap, adoptate cu ocazia celei de a 48-a sesiuni din 20 decembrie 1993 (Rezoluția 48/96).

2. ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA SISTEMULUI INSTITUȚIONAL DE PROTECȚIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ A COPILULUI

În ceea ce privește normele juridice care au avut ca scop, după anul 1990², protecția și asistența copilului, acestea au vizat, cu prioritate, organizarea și

² Pentru indexarea și analiza actelor legislative menționate, am apelat la serviciul *on-line* Indaco. Chiar dacă o parte dintre reglementările respective au fost abrogate, fiind înlocuite de alte acte normative, conținutul lor trebuie evidențiat, tocmai pentru a demonstra modul de evoluție, în România, al legilor, hotărârilor și ordonanțelor care au vizat și vizează protecția minorilor.

funcționarea unor servicii publice care să-și asume responsabilități precise în domeniul menționat.

Ordonanța de Urgență nr. 26/1997 privind protecția copilului aflat în dificultate, de exemplu, a definit mai clar ce înseamnă noțiunea de „copil aflat în dificultate” și a subliniat atribuțiile comisiilor de specialitate din subordinea consiliilor locale, care desfășoară activități în domeniul autorității tutelare și al protecției drepturilor copilului, stabilind, în același timp, măsurile privind organizarea și funcționarea Comisiei pentru protecția copilului la nivelul Capitalei. Un obiectiv complementar al ordonanței menționate a fost reprezentat de reglementarea și controlul activității organismelor private care desfășoară activități în domeniul protecției copilului. Doi ani mai târziu, în 1999, au fost adoptate Norma metodologică și măsurile tranzitorii de aplicare a prevederilor ordonanței menționate, stabilindu-se într-un mod mai precis modul de organizare și de funcționare al serviciilor publice specializate în domeniul protecției copiilor la nivel județean și al municipiului București și al instituțiilor cu rol de ocrotire a copiilor aflați în dificultate (leagăne, case de copii, centre de plasament de tip familial, centre de primire a minorilor, centre maternale, centre de îngrijire de zi, centre de consiliere și sprijin pentru părinți).

Trebuie subliniat, de asemenea, că, în anul 2002, Guvernul României a emis Hotărârea nr. 1018/2002 pentru aprobarea Regulamentului cu privire la obligațiile care revin serviciilor publice specializate pentru protecția drepturilor copilului, în vederea garantării respectării dreptului la imagine și intimitate al copilului aflat în plasament sau încredințare, hotărâre care a avut ca temei legal Legea nr. 677 din 21 noiembrie 2001 vizând protecția persoanelor cu privire la prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date. Potrivit articolului 3, alineatul **a** din Regulamentul menționat, „Datele ori informațiile de orice natură referitoare la copilul aflat în plasament sau încredințare nu vor fi furnizate niciunei persoane fizice sau juridice decât după obținerea acordului prealabil scris al directorului serviciului public specializat pentru protecția drepturilor copilului cu privire la obținerea și diseminarea acestor date ori informații”, iar în concordanță cu același articol, alineatul **d**, „Solicitantul este obligat să declare pe propria răspundere că datele ori informațiile ce urmează a fi obținute vor fi utilizate fără a aduce atingere imaginii și dreptului la intimitate al copilului aflat în plasament sau încredințare”³.

În vederea optimizării sistemului de sesizări privind cazurile de abuz, neglijare și exploatare a copilului, Legea nr. 272 din 21 iunie 2004, direcțiile generale de asistență socială și protecția copilului au trebuit să își înființeze serviciul special denumit „telefonul copilului”. În anul 2001 erau deja înființate

³ Din păcate, așa cum am aflat din experiență proprie, adeseori, asemenea reglementări sunt utilizate pentru a împiedica chiar și accesul specialiștilor la datele care vizează identitatea copilului. Nu au fost rare cazurile în care, în cursul activităților noastre de cercetare, ne-am confruntat pe teren cu refuzul autorităților abilitate de a ne furniza informații pe care le-am fi utilizat – așa cum facem și acum – în interes pur științific.

27 de astfel de linii telefonice, marea majoritate având numărul 983, doar 9 dintre ele având caracter permanent. Ulterior, au mai fost create circa 40 de linii telefonice, în acest scop, dintre care cea mai mare parte au un caracter permanent.

O etapă importantă în sistematizarea informațiilor cu privire la copiii aflați în situația de a fi protejați l-a constituit Ordinul nr. 280 din 6 iunie 2006 al Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului privind introducerea informațiilor din sistemul de protecție a copilului în baza de date *Child Welfare Monitoring and Tracking Information System*.

Anterior, ca urmare a Hotărârii Guvernului nr. 1432 din 2 septembrie 2004, au fost stabilite atribuțiile, organizarea și funcționarea Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului. În concordanță cu reglementările cuprinse în această hotărâre, Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului (ANPCD), „se organizează și funcționează ca organ de specialitate al administrației publice centrale, cu personalitate juridică, în subordinea Ministerului Muncii, Solidarității Sociale și Familiei”. În exercitarea funcțiilor cu care a fost învestită, Autoritatea are, între altele, următoarele atribuții: **a.** coordonarea activităților și măsurilor de implementare a obiectivelor strategiei naționale în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului; **b.** elaborarea și fundamentarea programelor în acest domeniu; **c.** centralizarea și sintetizarea informațiilor referitoare la respectarea principiilor și normelor stabilite de Convenția ONU cu privire la drepturile copilului; **d.** ia măsurile necesare sau propune autorităților competente luarea măsurilor necesare pentru prevenirea sau înlăturarea efectelor oricăror acte care încalcă drepturile copilului; **e.** elaborează norme, standarde și metodologii pentru funcționarea serviciilor care asigură protecția specială a copiilor.

Denumită inițial Autoritatea Națională pentru Protecția Copilului și Adopție, această instituție a fost înființată prin Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 12/2001, aprobată cu modificări prin Legea nr. 252/2001, cu modificările ulterioare. Începând cu data de 1 ianuarie 2005, prin Legea nr. 275/2004, a fost denumită Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului (ANPCD). Atribuțiile, modul de organizare și funcționare a acestei Autorități au fost modificate și completate prin Hotărârea Guvernului nr. 136 din 7 februarie 2007, care a statuat, între altele, rolul Consiliului de Coordonare în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului ca organism fără personalitate juridică, cu rol consultativ, funcționând pe lângă secretarul de stat al ANPCD. De asemenea, Hotărârea Guvernului nr. 1168 din 26 septembrie 2007 a statuat noi responsabilități ale ANPCD, printre care monitorizarea respectării drepturilor copiilor și evaluarea modului de implementare a standardelor minime obligatorii cu privire la funcționarea serviciilor destinate prevenirii separării copilului de părinții săi și a celor destinate protecției sale speciale.

Ulterior, prin Legea nr. 329/2009, Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului a fost desființată, ca urmare a comasării cu Agenția Națională pentru Protecția Familiei, rezultând noul organism denumit Autoritatea Națională pentru Protecția Familiei și a Drepturilor Copilului.

De asemenea, în anul 2004 a fost emisă Hotărârea Guvernului 1438 cu privire la aprobarea regulamentelor-cadru de organizare și funcționare a serviciilor de prevenire a separării copilului de familia sa, precum și a celor de protecție specială a copilului lipsit temporar sau definitiv de ocrotirea părinților săi. Hotărârea respectivă a stabilit modul de funcționare a trei tipuri de servicii destinate protecției speciale a copiilor care sunt lipsiți temporar sau definitiv de ocrotirea părinților: *a. serviciile de tip rezidențial* (centre de plasament, case de tip familial, centre de primire a copiilor în regim de urgență, centre maternale), care au ca beneficiari copiii separați temporar sau definitiv de părinții lor, copiii pentru care a fost dispusă măsura plasamentului în regim de urgență, tinerii care au împlinit 18 ani și care au nevoie de protecție specială, cuplurile părinte/reprezentant legal-copil, în situația constatării riscului de abandon al copilului din motive neimputabile părintelui/reprezentantului legal, copiii din familii de refugiați, neînsoțiți de părinți; *b. serviciile de tip familial* (care au rolul de a asigura, la domiciliul unei persoane fizice sau familii, creșterea și îngrijirea copilului separat, temporar sau definitiv, de părinții săi). Aceste servicii, care asigură protecția copilului pe o perioadă determinată, până la integrarea sau reintegrarea acestuia în familia naturală, au ca beneficiari copiii pentru care urmează să fie instituită tutela sau care vor fi încredințați unor familii de adopție, copiii separați temporar sau definitiv de părinții lor, ca urmare a aplicării măsurii plasamentului, inclusiv a plasamentului de urgență, tinerii care au împlinit vârsta de 18 ani și care beneficiază de protecție specială; *c. serviciile de zi* (centre de zi, centre de consiliere și sprijin pentru părinți, centre de asistență și sprijin pentru readaptarea copilului cu probleme psihosociale, servicii de monitorizare, asistență și sprijin al femeii gravide predispuse să își abandoneze copilul), care au ca beneficiari copiii și părinții cărora li se acordă prestații și servicii destinate prevenirii separării lor, copiii care au beneficiat de o măsură de protecție specială și au fost reintegrați în familie, copiii care beneficiază de o asemenea măsură de protecție specială, părinții ai căror copii beneficiază de o măsură de protecție specială, copiii neînsoțiți de părinți sau alt reprezentant legal, care solicită o formă de protecție, în condițiile regimului refugiaților.

Toate cele trei servicii menționate asigură, între altele, promovarea drepturilor copilului, protecția acestuia împotriva abuzului și exploatării, responsabilizarea părinților în ceea ce privește exercitarea responsabilităților față de copii, asigurarea unei îngrijiri individualizate și personalizate a copiilor aflați în situații dificile, promovarea unui model familial de îngrijire a copilului ș.a.

O altă Hotărâre a Guvernului care merită menționată este cea cu nr. 1007 din data de 1 septembrie 2005, care modifică unele articole ale H.G. cu nr. 539/2005 vizând aprobarea Nomenclatorului instituțiilor de asistență socială și a structurii orientative de personal, precum și a Normelor de aplicare a prevederilor Ordonanței Guvernului nr. 68/2003 privind serviciile sociale. Conform cu prevederile acestor hotărâri, principalele instituții de asistență socială în sprijinul protecției copilului sunt următoarele: centre de plasament, centre cu module de tip

familial, centre/case de tip familial, apartamente pentru tinerii care urmează să părăsească sistemul de protecție, centre de primire în regim de urgență pentru copiii abuzați, neglijăți și exploatați, centre pentru cuplul mamă-copil aflat în risc de separare familială, abuzare sau neglijare, centre de zi pentru copiii din familiile aflate în dificultate, centre de consiliere și sprijin pentru părinții și copiii din familiile care se confruntă cu riscul abandonării copilului, centre de consiliere pentru copilul abuzat, neglijat sau exploatat, centre pentru prevenirea abuzului, neglijării și exploatării, centre pentru prevenirea și combaterea violenței în familie, centre de reabilitare pentru victimele traficului de persoane etc.⁴

Pentru o monitorizare mai eficientă a situației copiilor care se confruntă cu riscul separării de părinți, ANPCD a elaborat Ordinul nr. 268 din 6 iulie 2006 pentru aprobarea Normelor metodologice cu privire la întocmirea Planului de Servicii și a Normelor metodologice privind întocmirea planului individualizat de protecție a minorilor, care sunt puse în aplicare de rețeaua de specialitate în domeniu. Planul de Servicii, de exemplu, cuprinde o fișă de monitorizare care include tipurile de prestații și de servicii pentru copiii, familiile sau reprezentanții legali, precum și pentru persoanele cu care copilul a dezvoltat legături de atașament. La rândul său, Planul de Protecție cuprinde diversele programe de intervenție (în domeniul sănătății, satisfacerii nevoilor fizice și emoționale etc.), aplicabile copilului aflat în situații de risc privind separarea de părinții săi.

Data fiind necesitatea unor restructurări în sistemul general de protecție a copiilor aflați în situații de dificultate, prin Hotărârea Guvernului nr. 633 din 20 iunie 2007 au fost adoptate noi reglementări în cadrul Programelor de interes național, printre care Programul vizând *Înființarea de centre de plasament de tip familial – căsuțe și apartamente pentru copiii din instituțiile cu o capacitate mai mare de 100 de locuri, care nu au fost restructurate pe module de tip familial*, care și-a propus ca scop principal reducerea numărului de instituții cu o capacitate mai mare de 100 de copii și creșterea numărului de centre de plasament de tip familial, atât pentru copiii separați de părinții lor, cât și pentru copiii cu dizabilități și handicap/HIV/SIDA.

De asemenea, prin intermediul programelor naționale din 2008–2009 și a două Hotărâri de Guvern – 1382/2007 și 723/2007–2008 – s-a pus accentul pe închiderea instituțiilor de tip vechi pentru protecția copilului și pe dezvoltarea rețelei serviciilor sociale comunitare pentru copil și familie, prin înființarea de căsuțe de tip familial și apartamente.

Sistemul instituțional de protecție și asistență socială a copilului în România este precizat, mai clar, în Strategia națională în domeniul protecției și promovării drepturilor copiilor în perioada 2008–2013 (aprobată prin Hotărârea Guvernului nr.

⁴ Simpla parcurgere a acestei liste extrem de lungi de instituții de asistență socială destinate protecției copilului provoacă o serie de nedumeriri cu privire la cheltuielile necesare pentru funcționarea lor și la eficacitatea activității pe care o desfășoară. Se impune, credem, un studiu sociologic aparte pentru evaluarea unor asemenea instituții.

860 din 13 august 2008), în care sunt precizate instituțiile cu caracter administrativ, centrale și locale, tipurile de servicii publice de asistență socială și alte autorități cu atribuții în domeniul protecției copilului și al prevenirii, combaterii și sancționării abuzurilor împotriva acestuia.

3. PROTECȚIA COPIILOR ȘI A CELORLALȚI MEMBRI AI FAMILIEI ÎMPOTRIVA ACTELOR DE VIOLENȚĂ

Complementar cu aceste măsuri de asistență și protecție socială a copilului, au fost elaborate norme mai precise cu privire la protecția membrilor familiei. Cele mai pertinente dintre ele au fost cuprinse în Legea 197/2000 și în Legea 217/2003.

Legea 197 din anul 2000, de exemplu, a răspuns imperios unei nevoi de restructurare a politicilor penale, modificând și completând unele articole ale Codului Penal, pentru a include măsuri de protecție a membrilor familiei împotriva violenței. Printre aceste modificări trebuie menționate introducerea unor circumstanțe agravante pentru actele violente comise asupra membrilor familiei, definirea mai clară a noțiunii de membru de familie, înăsprirea sancțiunilor în cazul loviturilor sau altor violențe, al vătămărilor corporale, relelor tratamente aplicate minorilor, actelor sexuale întreținute prin constrângere, actului sexual cu un minor, părăsirii, alungării sau lăsării fără ajutor a unui copil sau a unei persoane care nu se poate îngriji etc. În ceea ce privește subiectul pe care-l abordăm, legea menționată a oferit o definiție mai clară violului marital și incestului.

La rândul ei, Legea 217 din 25 mai 2003 a stabilit un cadru general pentru combaterea și prevenirea violenței în cadrul familiei și a fixat responsabilități mai precise pentru autoritățile publice de la nivel central și local în acest domeniu. Potrivit acestei legi, „ocrotirea și sprijinirea familiei, dezvoltarea și consolidarea solidarității familiale, bazată pe prietenie, afecțiune și înțelegere morală și materială a membrilor familiei, constituie un obiectiv de interes național” (art. 1, alineat 1). Violența în familie – subliniază legea menționată – reprezintă „orice acțiune fizică sau verbală săvârșită cu intenție de către un membru de familie împotriva altui membru al aceleiași familii, care provoacă o suferință fizică, psihică, sexuală sau un prejudiciu material” (art. 2, alineat 1). Trebuie menționat, în acest context, și faptul că articolul 4 al acestei legi stipulează că de efectele ei „beneficiază și persoanele care au stabilit relații asemănătoare acelorora dintre soți sau dintre părinți și copii, dovedite pe baza anchetei sociale”. Cu alte cuvinte, legea extinde protecția împotriva violenței și asupra instituției concubinajului, a partenerei și copiilor rezultați dintr-o asemenea relație. Această precizare a fost necesară pentru a completa articolul 149 din Codul Penal din anul 1997 (în prezent, abrogat) care a fost supus criticilor pentru limitarea numărului de persoane protejate împotriva violenței. Totuși, Legea 217/2003 fiind o lege specială, care cuprinde reglementări cu caracter extrapenal, dispozițiile ei nu reprezintă o

modificare a Codului Penal, ci au un caracter complementar. Dintre alte reglementări cuprinse în legea menționată, trebuie menționate cele care stabilesc înființarea Agenției Naționale pentru Protecția Familiei și atribuțiile ei în domeniul protejării și sprijinirii victimelor violenței familiale, acelea care vizează responsabilitățile persoanelor special desemnate pentru instrumentarea cazurilor de violență familială (de exemplu, „asistenții familiari”), intervenția instituției medierii în cazurile de violență în familie, înființarea centrelor pentru adăpostirea victimelor violenței în familie și atribuțiile acestea în ceea ce privește găzduirea, îngrijirea și consilierea victimelor etc.

Un progres distinct în implementarea legislației vizând protecția și apărarea drepturilor copilului a fost reprezentat de pachetul legislativ adoptat de Parlamentul României în iunie 2005, printre care Legea nr. 272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului, Legea nr. 273/2004 privind regimul juridic al adopției, Legea nr. 274/2004 privind organizarea și funcționarea Oficiului Român pentru Adopții cu modificările și completările ulterioare și Legea nr. 275/2004 pentru modificarea Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 12/2001 privind înființarea Autorității Naționale pentru Protecția Copilului și Adopție cu modificările ulterioare, care au transformat această Autoritate în Agenția Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și apoi în Autoritatea Națională pentru Protecția Familiei și a Drepturilor Copilului.

Dat fiind faptul că o parte importantă dintre părinții copiilor minori au ales să muncească în străinătate, lăsându-și copiii în grija altor rude sau persoane, unul dintre cele mai importante ordine elaborate de Agenția Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului (transformată, ulterior, în Autoritatea Națională pentru Protecția Familiei și a Drepturilor Copilului) a fost Ordinul din data de 15 iunie 2006 cu privire la activitățile de identificare, intervenție și monitorizare a copiilor lipsiți de îngrijirea părinților pe perioada în care aceștia se află la muncă în străinătate. Acest ordin a fixat responsabilități precise serviciilor publice de asistență socială, organizate la nivelul municipiilor și orașelor, în ceea ce privește identificarea copiilor aflați în situații de risc, de natură să pună în pericol dezvoltarea lor fizică, psihică, intelectuală sau morală, precum și în privința instituirii unor măsuri de protecție specială.

Cele mai importante măsuri de protecție a copiilor sunt însă cuprinse în Programele de interes național pe termen scurt, mediu și lung. Un asemenea program, de exemplu, a fost inclus în Hotărârea Guvernului nr. 1697 din 29 noiembrie 2006, care a vizat dezvoltarea rețelei de servicii specializate pentru copiii care sunt victime ale abuzului, neglijării și exploatării, și a stabilit o serie de indicatori fizici (servicii specializate), indicatori de eficiență și indicatori de rezultate.

Alte două Programe de interes național, elaborate în anul 2006, au fost cele aprobate prin Hotărârea Guvernului nr. 1726 din 6 decembrie, care a modificat unele reglementări cuprinse în Hotărârea Guvernului nr. 197/2006. Dintre cele

două programe, primul a vizat *Strategia sistemului de servicii specializate prin finanțarea în parteneriat de proiecte destinate dezvoltării și menținerii unităților pentru prevenirea și combaterea violenței în familie*, pentru a putea facilita accesul victimelor la serviciile oferite la nivelul comunităților locale. Dintre aceste servicii trebuie menționate centrele ce asigură găzduire temporară, asistență medicală, îngrijire și consiliere psihologică. Programul și-a propus înființarea, în perioada 2006–2008, a cel puțin 13 unități de prevenire și combatere a violenței în familie, prin cofinanțarea proiectelor depuse de organizațiile nonguvernamentale și de instituțiile publice locale, precum și susținerea financiară a cel puțin 8 unități de prevenire și combatere a violenței în familie⁵.

Cel de al doilea program vizat este *Dezvoltarea serviciilor de recuperare și reintegrare socială destinate agresorilor familiari*, care și-a propus ca scopuri principale, pe de o parte, responsabilizarea acestor agresori asupra consecințelor manifestării unui comportament violent în cadrul familiei, iar pe de altă parte, instituirea de măsuri de protecție specială a membrilor familiei în raport cu agresorul. Pentru realizarea acestor scopuri, s-a propus înființarea și finanțarea a cel puțin 10 unități de recuperare și reintegrare socială, tratarea a cel puțin 1 000 de cazuri de violență în familie și reducerea cu 50% a repetabilității cazurilor care implică asemenea violențe.

Se poate menționa în acest context și faptul că, drept urmare a Ordinului nr. 709 din 10 august 2007 al Ministerului Muncii, Familiei și Egalității de Șanse, au fost aprobate două ghiduri cu caracter metodologic, în sprijinul susținerii Programelor de interes național pentru perioada 2006–2008:

a. Ghidul solicitantului pentru selectarea și finanțarea proiectelor din cadrul programului de interes național în domeniul asistenței sociale a persoanelor victime ale violenței în familie, program denumit *Susținerea sistemului de servicii specializate prin finanțarea în parteneriat de proiecte destinate dezvoltării și unităților pentru prevenirea și combaterea violenței în familie*, derulat în perioada 2006–2008. Acest ghid și-a propus ca obiective principale crearea, dezvoltarea și promovarea unor servicii sociale specializate la nivelul unităților locale, în sprijinul victimelor violenței în familie, stabilind, în acest sens, cerințe minime de calificare și criterii de eligibilitate pentru solicitanții publici și privați care depun proiecte pentru susținerea financiară a unor adăposturi deja existente sau adăposturi nou înființate pentru victime. Cu această ocazie, a fost evidențiată procedura de evaluare și selecționare a proiectelor respective;

b. Ghidul solicitantului pentru selectarea și finanțarea proiectelor din cadrul programului de interes național în domeniul asistenței sociale a persoanelor-victime ale violenței în familie, program denumit *Dezvoltarea serviciilor de*

⁵ Ar fi util ca un studiu independent să evalueze modul în care s-au realizat punctual obiectivele cuprinse în diferite programe naționale, noi neavând răgazul să ne ocupăm și de acest aspect, în condițiile în care am avut de parcurs și de evidențiat un pachet legislativ extrem de amplu, așa cum se poate observa din conținutul acestui articol.

recuperare și reintegrare socială destinate agresorilor familiari, derulat în perioada 2006–2008. Acest program, prevăzut în Anexa 1 la Hotărârea Guvernului nr. 197/2006 (ușor modificată, ca urmare a Hotărârii nr. 743 din 9 iulie 2008), a avut ca scop responsabilizarea agresorilor din familie asupra consecințelor comportamentului lor violent, informarea și educarea lor asupra responsabilităților și riscurilor pe care le implică actele lor de agresiune, precum și instituirea unor măsuri adecvate de protecție a membrilor familiei în raport cu agresorul. În ghid sunt prevăzute cerințele minimale și criteriile de eligibilitate pentru solicitanții publici sau privați care doresc să susțină financiar diferite proiecte de înființare a unor centre de asistență destinate agresorilor familiari, categoriile de documente care trebuie întocmite, procedurile de evaluare și selectare a proiectelor depuse, condițiile de acordare a finanțării etc.

În anul 2007, ca urmare a Hotărârii sale cu nr. 289 din 21 martie, completată cu noi reglementări prin Hotărârea nr. 633 din 20 iunie 2007, Guvernul a aprobat alte șase Programe de interes național:

1. „Înființarea de centre de plasament de tip familial – căsuțe și apartamente pentru copiii din instituțiile cu o capacitate mai mare de 100 de locuri, care nu au fost restructurate pe module de tip familial” – având ca scop creșterea calității îngrijirii și protecției copiilor separați de părinți;

2. „Dezvoltarea serviciilor alternative pentru copiii cu dizabilități/handicap/HIV/SIDA” – care și-a propus, între altele, înființarea de centre de plasament de tip familial, centre de zi/recuperare/reabilitare, precum și prevenirea abuzului, a neglijării și a părăsirii în unitățile sanitare a copilului care se confruntă cu asemenea probleme;

3. „Dezvoltarea rețelei de servicii specializate pentru copiii ai căror părinți sunt plecați la muncă în străinătate” – având ca obiectiv principal prevenirea și combaterea neglijării unor copii aflați în situația de a rămâne în grija altor persoane decât părinții;

4. „Promovarea standardelor minime obligatorii din domeniul protecției copilului și monitorizarea drepturilor copilului” – obiectiv constând în promovarea intervenției multidisciplinare și interinstituționale în beneficiul copilului, sprijinirea acțiunilor de monitorizare a respectării drepturilor copilului, creșterea calității îngrijirii sale de către personalul din serviciile de prevenire a separării copilului de familie și a celor de protecție specială a copiilor separați de părinți etc.;

5. „Susținerea rețelei de asistenți maternali pentru protecția specială a copilului în vârstă de până la 2 ani, lipsit temporar sau definitiv de ocrotirea părinților săi” – program care și-a propus protecția, în regim de urgență sau plasament la asistent maternal, a copilului având vârsta menționată, monitorizarea evoluției lui încă de la naștere, prevenirea abuzului și neglijării sale ș.a.;

6. „Dezvoltarea rețelei serviciilor sociale comunitare pentru copil și familie și susținerea familiilor aflate în criză, în vederea prevenirii separării copilului de familia sa” – program al cărui scop a vizat protecția specială a copilului în situații

de iminentă evacuare a familiei, catastrofe naturale, pierderea serviciului de către părinți etc., prin intermediul centrelor de zi, centrelor de consiliere și sprijin, centrelor de asistență și sprijin pentru readaptarea copilului cu probleme psihosociale, servicii de monitorizare ș.a.

În anul 2008, Guvernul României a aprobat programele de interes național pentru perioada 2008–2009, precum și metodologia de alocare a fondurilor și criteriile de identificare și de aplicare a proiectelor specifice din cadrul acestor programe. Astfel, în concordanță cu Hotărârea de Guvern nr. 617 din 11 iunie 2008, căreia i s-au adus modificări și completări prin Hotărârile 1382 din 28 octombrie 2008 și 723 din 17 iunie 2009 (vizând bugetul alocat), s-a aprobat derularea următoarelor programe:

1. Închiderea instituțiilor de tip vechi pentru protecția copilului și înființarea de căsuțe de tip familial și apartamente;

2. Dezvoltarea rețelei serviciilor sociale comunitare pentru copil și familie – program stabilit deja în Hotărârile Guvernului cu nr. 289 din 21 martie 2007 și nr. 633 din 20 iunie 2007;

3. Servicii specializate pentru copilul delinvent;

4. Perfecționarea personalului care lucrează în serviciile de protecție a copilului.

S-a propus, cu această ocazie, crearea a cel puțin 27 de case de tip familial și apartamente pentru copiii abuzați, precum și înființarea a 5 servicii rezidențiale și a 10 servicii de zi pentru minorii delincvenți.

O altă Hotărâre a Guvernului, al cărei conținut trebuie semnalat, este cea cu nr. 860 din 13 august 2008, privind aprobarea Strategiei naționale în domeniul protecției și promovării drepturilor copiilor în perioada 2008–2013 și a Planului operațional pentru implementarea acestei strategii la nivel național. Obiectivul general al strategiei menționate l-a constituit și îl constituie, în continuare, „implementarea drepturilor pentru cei aproximativ 4,4 milioane de copii ai României”, inclusiv „pentru copiii fără cetățenie aflați pe teritoriul țării, copiii refugiați și copiii cetățeni străini”, „mobilizarea resurselor necesare, responsabilizarea factorilor relevanți și asigurarea unui parteneriat mai eficient în vederea protecției copiilor, precum și a îmbunătățirii condiției copilului și a valorizării sale în societatea românească”. Strategia și-a propus să ofere soluții concrete pentru problemele existente, pornind de la identificarea resurselor necesare (materiale, umane, financiare), în vederea creșterii calității vieții copilului în România. Grupurile țintă ale strategiei menționate sunt reprezentate de copiii aflați în risc de separare de părinți, copii deja separați de părinți, copiii părăsiți în unitățile sanitare, copiii abuzați, neglijăți sau supuși exploatării, copiii delincvenți, cei cu dizabilități etc. În ceea ce privește domeniile principale de interes și direcțiile de acțiune, strategia la care ne referim a stabilit un plan operațional, care vizează:

1. protecția și promovarea drepturilor copilului, prin: a. responsabilizarea familiei pentru creșterea, îngrijirea și educarea propriilor copii; b. promovarea

respectării drepturilor și libertăților civile ale copiilor; *c.* creșterea accesului la serviciile de sănătate și adaptarea serviciilor medicale și de promovare a sănătății la nevoile copiilor; *d.* realizarea unui acces egal la educație pentru toți copiii; *e.* respectarea dreptului copilului la odihnă și promovarea activităților recreative și culturale; *f.* monitorizarea drepturilor copilului; *g.* respectarea dreptului copilului la protecție, prin intervenție multidisciplinară și interinstituțională, împotriva abuzului, neglijării și exploatării;

2. prevenirea separării copilului de părinți și protecția specială a copilului separat de părinți, prin: *a.* responsabilizarea comunităților locale pentru prevenirea separării copilului de părinți și în susținerea familiilor pentru creșterea, îngrijirea și educarea propriilor copii; *b.* continuarea reformei serviciilor sociale pentru copil și familie; *c.* protecția unor grupuri vulnerabile de copii și tineri, care necesită o atenție specială (copiii străzii, copiii delincvenți, copiii cu dizabilități etc.).

Pentru o aplicare cât mai eficace a acestei strategii cu caracter național s-a preconizat o estimare a rezultatelor prin intermediul unor indicatori de eficiență (de exemplu, scăderea numărului de cazuri care încalcă drepturile copilului), precum și monitorizarea obiectivelor urmărite.

Dintre reglementările cu caracter special, destinate protecției copiilor, trebuie menționată și Hotărârea Guvernului nr. 867 din 29 iulie 2009 cu privire la interzicerea muncilor periculoase pentru copii, care, prin natura lor sau prin condițiile în care se exercită, dăunează sănătății, securității sau moralității minorilor. Sunt considerate munci periculoase pentru copii, acelea care, în funcție de diferite criterii, expun la riscuri fizice, psihologice sau *sexuale* (*subl. ns., S.M.R.*), la riscuri de accidente sau îmbolnăvire profesională, riscuri pentru sănătate etc.

4. PROIECTE ȘI ACTIVITĂȚI ALE AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU PROTECȚIA DREPTURILOR COPILULUI (ANPCD)

Un rol important în elaborarea și punerea în aplicare a programelor de interes național în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului în România l-a exercitat Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului (ANPCD), devenită, ulterior, Autoritatea Națională pentru Protecția Familiei și a Drepturilor Copilului.

În cadrul Programelor de interes național, care au fost propuse să se desfășoare, de exemplu, în anul 2005, ANPDC a inclus programul *Crearea rețelei de asistenți maternali profesioniști pentru protecția în regim de urgență a copiilor până la vârsta de 2 ani, separați de familie*, având ca obiective principale: promovarea drepturilor copilului separat de familie, care are vârsta de la 0 la 2 ani, îngrijirea în familia asistentului maternal și prevenirea spitalizării prelungite și nejustificate a copiilor din această categorie de vârstă, părăsiți de familie în

unitățile sanitare. Prin implementarea proiectelor atribuite în cadrul acestui Program, în 23 de județe s-a preconizat angajarea și formarea a 680 de asistenți maternali și asigurarea îngrijirii într-un anume mediu familial a 720 de copii cu vârsta menționată.

De asemenea, ca urmare a Ordinului nr. 276 din data de 4 iulie 2006, ordin elaborat în comun cu Ministerul Sănătății, Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului (ANCPD) a stabilit o metodologie specifică, vizând coordonarea intervențiilor instituțiilor, în ceea ce privește activitățile de prevenire a abandonului copilului în unități spitalicești.

Diversele activități de prevenire a separării copiilor de părinții lor (în cazul în care există o situație de risc care ar putea conduce la instituirea unei măsuri de protecție specială) sunt desfășurate, potrivit legii, de către serviciile publice de asistență socială de la nivel local. Pentru a le sprijini, ANPDC a inițiat un alt program de interes național – *Crearea și dezvoltarea serviciilor sociale comunitare pentru copil și familie, în vederea prevenirii separării copilului de familia sa și sprijinirii reintegrării sau integrării copilului în familie*. Acest program și-a propus dezvoltarea capacității serviciilor publice de asistență socială de la nivelul consiliilor locale, prin angajarea unor persoane cu atribuții în acest sens și a înființării unor servicii alternative, care să asigure sprijin corespunzător pentru copil și familie.

Exceptând programele menționate, ANPCD a elaborat și alte programe, printre care: **a.** *Crearea rețelei de asistenți maternali profesioniști pentru protecția în regim de urgență a copiilor până la vârsta de 2 ani, separați de familie;* **b.** *Crearea și dezvoltarea serviciilor sociale comunitare pentru copil și familie, în vederea prevenirii separării copilului de familia sa și sprijinirii reintegrării sau integrării copilului în familie.*

ANPCD a vizat, de asemenea, prin proiectele sale, tinerii care urmează să părăsească sistemul de protecție, precum și copiii cu handicap.

De exemplu, în cadrul Programului de interes național *Integrarea socio-profesională a copiilor/tinerilor din sistemul de protecție*, s-a solicitat ONG-urilor să depună proiecte pentru 10 județe însă a fost atribuit doar un singur proiect, depus pentru județul Vâlcea. Beneficiarii proiectului au fost circa 90 de tineri cu dizabilități, incluși în serviciile rezidențiale ale județului, dintre care o parte au fost reintegrați în familie și din punct de vedere socio-profesional, iar altă parte au beneficiat de servicii de consiliere și de formare/dezvoltare a deprinderilor de viață independentă.

Protecției speciale a copiilor cu dizabilități i-a fost dedicat programul *Dezvoltarea serviciilor de zi/recuperare și/sau închiderea instituțiilor de tip vechi destinate copiilor cu dizabilități/handicap, instituții care nu pot fi restructurate/reabilitate*, care a avut ca scop crearea și dezvoltarea de servicii specializate și practici integrative pentru copiii caracterizați de problemele menționate, în vederea îmbunătățirii șanselor acestora de dezvoltare deplină și

armonioasă. Prin cele două proiecte care au fost aprobate în cadrul acestui program, o parte dintre copiii cu handicap sever, dintr-un centru de plasament din județul Timiș și din alt centru de plasament din județul Vâlcea), au fost transferați în cele 4 căsuțe de tip familial care au fost create, câte două în cele două județe.

În domeniul prevenirii și combaterii traficului de copii, ANPCD a elaborat și pus în aplicare mai multe proiecte, printre care *Prevenirea și combaterea exploatarei prin muncă a copiilor, Reintegrarea și sprijinirea copiilor repatriați sau victime ale traficului etc.*

În conformitate cu Hotărârea Guvernului nr. 1385 din 18 noiembrie 2009, privind înființarea, organizarea și funcționarea Autorității Naționale pentru Protecția Familiei și a Drepturilor Copilului (instituție care a reluat atribuțiile Autorității Naționale pentru Drepturile Copilului și ale Agenției Naționale pentru Protecția Familiei), funcțiile și atribuțiile acestei Autorități sunt următoarele: **1.** fundamentarea și aplicarea strategiilor și a programelor din domeniul protecției copilului și familiei; **2.** monitorizarea respectării drepturilor copilului; **3.** promovarea drepturilor copilului și a valorilor familiale; **4.** colectarea, analiza și evaluarea datelor și informațiilor privind drepturile copilului, precum și apărarea și consolidarea familiei; **5.** reprezentarea, în numele statului român, pe plan intern și extern; **6.** administrarea (gestionarea) bunurilor din domeniul public și privat al statului, pe care le are în administrare sau în folosință, după caz, și de gestionare a bugetelor și a fondurilor alocate; **7.** urmărirea, în calitate de autoritate de stat, a aplicării reglementărilor din domeniul propriu de activitate; **8.** controlul modului în care sunt respectate drepturile copilului, ale tinerilor care beneficiază de o măsură de protecție specială, în care este sprijinită familia și sunt aplicate reglementările din domeniul propriu de activitate.

În exercitarea funcțiilor sale, Autoritatea propune proiecte de politici publice, coordonează activitățile și măsurile de implementare a obiectivelor strategiilor naționale din domeniul său specific de activitate, evaluează impactul aplicării acestor obiective și monitorizează respectarea drepturilor copilului, elaborând, în același timp, programe în domeniul protecției familiei, precum și pentru prevenirea și combaterea violenței în familie

5. PREVENIREA ȘI COMBATEREA TRAFICULUI DE COPII, INCLUSIV PROTEJAREA ACESTORA DE EXPLOATAREA SEXUALĂ SAU DE EXPLOATAREA PRIN MUNCĂ

Conform articolelor 12 și 13 ale Legii nr. 678/2001, traficul de persoane constă în „recrutarea, transportarea, transferarea, cazarea sau primirea unei persoane prin amenințare, violență sau prin alte forme de constrângere, prin răpire, fraudă ori înșelăciune, abuz de autoritate sau profitând de imposibilitatea acelei persoane de a se apăra sau de a-și exprima voința ori prin oferirea, darea, acceptarea sau primirea de bani ori de alte foloase pentru obținerea

consimțământului persoanei care are autoritate asupra altei persoane, în scopul exploatării acestei persoane”. De asemenea, definițiile operaționale existente în Ordinul nr. 266 din 19 ianuarie 2008, elaborat în comun de reprezentanții mai multor ministere și autorități din România⁶, precizează mai clar definiția traficului și a victimelor acestuia.

Legea nr. 678 din 21 noiembrie 2001 a reprezentat prima reglementare mai consistentă din domeniul prevenirii și combaterii traficului de persoane, o parte importantă a ei fiind dedicată, în mod special, protejării copilului de exploatarea prin muncă sau de exploatarea sexuală, ca forme distincte ale traficului de persoane. Deși legea are adresabilitate pentru persoanele de orice vârstă, mai multe dintre dispozițiile ei vizează protecția și asistența fizică, juridică și socială a minorilor-victime (conform articolului 26, alineatul 3 al legii). Regulamentul de aplicare a Legii 678 a fost stabilit prin Hotărârea de Guvern nr. 299/2003, care a statuat necesitatea unei coordonări la nivel național a activității de prevenire și combatere a traficului de ființe umane, prin constituirea unui grup interministerial de lucru.

În mod complementar cu planul și reglementările deja menționate, Ordinul nr. 123/2004 din 10 noiembrie 2004, elaborat de secretarul de stat al Autorității Naționale pentru Protecția Copilului și Adopție, a aprobat Regulamentul de organizare și funcționare a subgrupului pentru coordonarea și evaluarea activității de prevenire și de combatere a traficului de copii. Acest subgrup, care este constituit din experți, reprezentanți ai ministerelor și ai altor instituții cu atribuții în domeniul protecției drepturilor copilului, al prevenirii și combaterii traficului de persoane, are ca responsabilitate principală coordonarea, la nivel național, a activităților de prevenire și combatere a traficului de copii, precum și a celor de protecție și reintegrare socială a copiilor returnați din străinătate sau victime ale traficului de persoane. În acest scop, subgrupul asigură implementarea activităților prevăzute în Planul Național de Acțiune pentru Prevenirea și Combaterea Traficului de Copii, urmărind aplicarea dispozițiilor legislației interne și a normelor internaționale din domeniu, precum și îndeplinirea, de către instituțiile responsabile, a activităților în planul de acțiune menționat. Toate aceste reglementări completează dispozițiile Legii nr. 678 din 2001 privind prevenirea și combaterea traficului de persoane, dintre care cea mai importantă se referă la asigurarea protecției și asistenței victimelor acestui trafic, în special minori și femei. Legea 678 a fost, la rândul ei, completată și modificată prin Hotărârea de Guvern 79/2005, care, între altele, exonerează victimele de răspunderea comiterii unor fapte infracționale conexe traficării lor, și prin Ordonanța de Urgență a Guvernului din 14 iulie 2005, care a precizat într-un mod mai exact modul în care este săvârșit traficul de persoane.

⁶ Ministerul Internelor și Reformei Administrative, Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului, Ministerul Sănătății Publice, Ministerul Muncii, Familiei și Egalității de Șanse, ANPDC, Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Justiției.

În acest context, este de menționat și faptul că Planul Național de Acțiune pentru Combaterea Traficului de Ființe Umane, care a fost statuat prin Hotărârea de Guvern nr. 1216/2001, a stabilit strategia guvernamentală antitrafic, prin intermediul unor obiective, responsabilități, activități și indicatori de performanță specifici, precum și prin crearea unor parteneriate viabile. În completarea acestei strategii, Planul național de acțiune pentru implementarea Strategiei naționale împotriva traficului de persoane pentru perioada 2006–2010, aprobat prin Hotărârea de Guvern nr. 1720 din 6 decembrie 2006, a propus un sistem integrat de monitorizare și evaluare a fenomenului traficului de persoane și o coordonare interinstituțională mai eficientă împotriva acestuia, în condițiile unei protecții și asistențe sporite a victimelor, toate aceste obiective circumscrindându-se scopului general de prevenire a acestei forme grave de abuz.

De asemenea, trebuie subliniat faptul că, în vederea monitorizării respectării *dreptului copilului de a fi protejat împotriva exploatării prin muncă*, în cadrul ANPDC a fost creată Unitatea Specializată privind Munca Copiilor⁷. Creșterea capacității acestei unități de a se ocupa cu cele mai grave forme ale muncii copiilor a constituit, ea însăși, subiectul unui program aparte, desfășurat de Centrul de Resurse pentru Profesii Sociale (CRIPS) în perioada 2005–2006, și a fost finanțată de Biroul Internațional al Muncii (ILO – IPPECL) prin intermediul Programului Internațional pentru Prevenirea și Eliminarea Muncii Copiilor. Obiectivul principal al programului pus în aplicare de către CRIPS a constat în prevenirea și eliminarea progresivă a celor mai grave forme ale muncii copiilor în România, inclusiv a *traficului de copii în scopul exploatării prin muncă*. Unitatea specializată menționată a inițiat desfășurarea mai multor proiecte, printre care: *Construirea capacității profesioniștilor care oferă educație și consiliere de a reduce vulnerabilitatea la trafic a copiilor și a tinerilor din comunitățile marginalizate* – proiect derulat de Centrul Parteneriat pentru Egalitate; *Cercetarea pieței de muncă în București și în trei județe selectate* – proiect derulat de Institutul Național de Cercetare a Muncii din România; *Centre pentru tineri pentru reducerea vulnerabilității la trafic în trei județe selectate și în București* – derulat de Asociația „Alternative Sociale”; *Promovarea angajării pentru tineri și adulți din comunitățile marginalizate din Iași și Botoșani* – proiect desfășurat de O.N.G. „Pro Women”.

La nivelul întregii țări, ca urmare a Ordinului nr. 9553 din data de 8 octombrie 2007, emis de ANPCD, a fost înființat Grupul tematic de lucru pentru coordonarea națională a activităților de protecție și asistență a victimelor traficului de persoane, grup format din reprezentanții mai multor ministere și agenții guvernamentale, care a fost investit cu autoritatea de a monitoriza și controla activitățile menite să asigure protecție specială victimelor traficului de persoane, inclusiv a copiilor.

⁷ Guvernul României, *ADDENDUM la Raportul din anul 2005 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană*, septembrie 2005.

Un alt program de interes național inițiat de ANPCD l-a reprezentat „Prevenirea și combaterea exploatării prin muncă a copiilor”, care și-a propus dezvoltarea și diversificarea modalităților de intervenție, în vederea prevenirii și combaterii exploatării prin muncă a copiilor. Proiectele s-au desfășurat în județele Bistrița Năsăud, Mureș, Vrancea și Alba și s-au finalizat prin înființarea a 4 echipe intersectoriale locale, pentru prevenirea și combaterea exploatării copiilor prin muncă, a 40 puncte focale (structuri comunitare consultative) în comunitățile vulnerabile din cele 4 județe (câte 10 pe județ), precum și a 8 servicii specializate pentru copiii exploatați prin muncă: 5 centre de prevenire a exploatării prin muncă a copiilor și 3 centre de zi. S-a preconizat ca, prin intermediul activităților preconizate, să fie retrași din formele grele de muncă circa 185 copii.

Un program național complementar, elaborat, de asemenea, sub egida ANPCD, a fost „Reintegrarea și sprijinirea copiilor repatriați sau victime ale traficului”, care și-a propus să inițieze acțiuni specifice de prevenire a traficului de copii și să asigure crearea de servicii de protecție specială a copiilor repatriați și/sau traficați. În acest scop s-a preconizat înființarea a trei centre de tranzit pentru copiii-victime ale traficului de persoane, în județele Mehedinți, Maramureș și Gorj, precum și formarea personalului specializat în 34 de județe ale țării.

ANPDC a finanțat, de fapt, aproape toate programele de interes național, care au vizat exploatarea prin muncă și traficul de copii.

O etapă importantă în prevenirea și combaterea traficului de persoane, în general, și de copii, în special, a fost reprezentată de Ordinul nr. 266 din 19 ianuarie 2008, emis de ministrul Internelor și Reformei Administrative, ministrul Educației, Cercetării și Tineretului, ministrul Sănătății Publice, ministrul Muncii, Familiei și Egalității de Șanse, președintele ANPDC, ministrul Afacerilor Externe, procurorul general al Parchetului de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție și ministrul Justiției, ordin care a aprobat Mecanismul național de identificare și referire a victimelor traficului de persoane și a definit mai clar, din punct de vedere operațional, conceptul de victimă, noțiunea de trafic de persoane și modalitățile concrete de identificare a persoanelor implicate. Conform ordinului menționat, o victimă a traficului de persoane este „orice persoană fizică despre care există informații că a suferit o vătămare fizică sau psihică, o suferință emoțională, o pierdere economică sau o vătămare gravă a drepturilor sale fundamentale, prin acțiuni sau inacțiuni care încalcă legislația penală în materia prevenirii și combaterii traficului de persoane”. În ceea ce privește identificarea victimelor, ea se poate realiza în mod formal, de către organele judiciare, precum și de către furnizorii de servicii sociale, prin anchete sociale și prin indiciile referitoare la existența unui posibil caz de trafic de persoane. La rândul ei, referirea victimelor unui asemenea trafic vizează încredințarea acestora către furnizorii de servicii de protecție și asistență.

Mecanismul național instituit se bazează pe două perspective majore ale identificării victimelor: **a.** cea legală – care se referă la încadrarea fiecărui caz în

definițiile cuprinse în legislația cu privire la trafic, cuprinzând acțiunile, mijloacele și scopul acestei forme grave de abuz; **b.** cea victimologică – constând în evaluarea circumstanțelor și particularităților fiecărui caz, precum și a consecințelor traumatizante ale confruntării cu experiența traficului.

În ansamblul său, Ordinul nr. 266 constituie un instrument și un ghid operațional pentru instrumentarea diverselor cazuri de trafic, în raport cu prevederile mai multor convenții și documente internaționale.

Combaterea și prevenirea traficului de persoane, în general, și a copiilor, în special, a constituit, în același timp, obiectul unor convenții bilaterale între România și diferite țări europene, așa cum a fost, de pildă, Acordul dintre România și Spania privind cooperarea în domeniul protecției minorilor români neînsoțiți, în Spania, repatrierea lor și lupta împotriva exploatarei minorilor, semnat la Madrid în data de 15 decembrie 2005 și ratificat prin Legea 294 din 7 iulie 2006. De asemenea, trebuie menționat Acordul dintre Guvernul României și Guvernul Republicii Franceze privind cooperarea în vederea protecției minorilor români neînsoțiți, pe teritoriul Republicii Franceze și a întoarcerii acestora în țara de origine, precum și în vederea luptei împotriva rețelelor de exploatare a minorilor, acord semnat la București în data de 1 februarie 2007 și ratificat prin Hotărârea de Guvern nr. 1237 din 10 octombrie 2007.

Obiective importante în domeniul prevenirii și combaterii traficului de persoane, în general, și a copiilor, în special, au fost cuprinse și în planul național de acțiune pentru perioada 2008–2010 pentru implementarea Strategiei naționale împotriva traficului de persoane, aprobat prin Hotărârea de Guvern nr. 1654/2006, completată și modificată prin Hotărârea nr. 982 din 27 august 2008. Obiectivele principale ale acestui plan vizează:

1. Sistemul național integrat de monitorizare și evaluare a fenomenului traficului de persoane (crearea sistemului național centralizat de evidență a datelor privind traficul de persoane, cercetarea și evaluarea periodică a modului de evoluție a acestui fenomen);

2. Coordonarea interinstituțională (îmbunătățirea coordonării sistemului național antitrafic, consolidarea rolului Agenției Naționale împotriva Traficului de Persoane, perfecționarea coordonării în domeniul traficului de copii și al asistenței victimelor, monitorizarea și evaluarea implementării Strategiei naționale împotriva traficului de persoane în perioada 2006–2010 etc.);

3. Prevenirea traficului de persoane (informarea și sensibilizarea populației în vederea conștientizării riscurilor asociate traficului de persoane, reducerea vulnerabilității grupurilor de risc, în primul rând, copii, reducerea oportunităților de trafic);

4. Protecția, asistența și reintegrarea socială a victimelor (crearea unui sistem integrat de identificare și referire a victimelor traficului de persoane, eficientizarea activităților de acordare a asistenței și protecției victimelor, precum și a referirii acestora către serviciile specializate, combaterea victimizării terțiare etc.);

5. Combaterea traficului de persoane, cercetarea și urmărirea penală a traficantilor (consolidarea sistemului instituțional de combatere a traficului de persoane, creșterea gradului de participare a victimelor/martorilor în procesul de investigație și urmărire în justiție a traficului de persoane, precum și în procesul judiciar ș.a.);

6. Cooperarea internațională în domeniu (dezvoltarea colaborării cu statele membre și structurile UE specializate în domeniul prevenirii și combaterii traficului de persoane și al acordării de asistență victimelor, participarea la programele și activitățile specifice realizate de către instituțiile UE, flexibilizarea procedurilor de contact și schimb de informații operative cu ofițerii de legătură străini sau cu structurile corespondente din străinătate etc.).

6. PERFECȚIONAREA LEGISLAȚIEI CU PRIVIRE LA DREPTURILE COPILULUI

Comparativ cu perioadele precedente, în anul 2004 au fost elaborate acte normative importante în sprijinul copiilor aflați în dificultate. De pildă, în luna mai a anului 2004, ca urmare a Hotărârii Guvernului nr. 726, a fost aprobat Planul de Acțiuni prioritare în domeniul Protecției Copilului împotriva Abuzului, Neglijării și Exploatării pentru perioada 2004–2006. Dintre aceste acțiuni prioritare, merită a fi subliniate următoarele ca fiind mai relevante: *a. armonizarea cadrului legislativ referitor la protecția copilului împotriva abuzului, neglijării și exploatării, cu celelalte norme și acte normative conexe acestuia (de exemplu, violența domestică, delincvența juvenilă); b. punerea în aplicare a măsurilor cuprinse în Planul Național de Acțiune privind Prevenirea și Combaterea Abuzului Sexual asupra Copilului și a Exploatării Sexuale a Copiilor în Scopuri Comerciale; c. aprobarea standardelor minime obligatorii privind telefonul copilului, centrul de consiliere pentru copilul abuzat, neglijat și exploatat și centrul de resurse comunitare pentru prevenirea abuzului, neglijării și exploatării copilului; d. introducerea în legislație a unor măsuri privind pregătirea și perfecționarea specialiștilor profesioniști care interacționează cu copilul (asistenți sociali, medici, asistente medicale, psihologi, cadre didactice, juriști, polițiști etc.); e. încheierea de convenții de colaborare și protocoale între instituțiile care intervin, în mod „multidisciplinar”, în cazurile de abuz, neglijare și exploatare a copiilor; f. realizarea de campanii mediatice pentru sensibilizarea opiniei publice asupra problematicii abuzului, neglijării și exploatării copilului.*

Un act care poate fi considerat ca fiind deosebit de important în domeniu a fost și este reprezentat de Legea nr. 272 din 21 iunie 2004 privind Protecția și Promovarea Drepturilor Copilului, fundamentată pe baza principiilor cuprinse în Convenția Organizației Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului, România devenind cea de a treisprezecea țară care a interzis, prin intermediul legii, violența împotriva copilului atât în mediul familial, cât și în afara lui. Dintre principalele prevederi ale acestei legi se pot menționa:

– drepturile și libertățile civile ale copilului (dreptul la identitate, dreptul de a menține relații personale și contacte directe cu părinții, rudele și alte persoane cu care copilul a dezvoltat legături de atașament, dreptul la libertatea de exprimare, dreptul de a fi ascultat, dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, la liberă asociere, la viață culturală proprie, la respectarea personalității și individualității, de a nu fi supus la pedepse fizice sau tratamente umilitoare ori degradante ș.a.);

– dreptul lui de a crește și a se dezvolta armonios în cadrul mediului familial, iar în cazul în care acesta prejudiciază dezvoltarea sa fizică, mentală, spirituală, morală sau social, să aibă dreptul la protecție alternativă (tutelă sau adopție);

– dreptul copilului de a avea acces la serviciile medicale și de recuperare, de a beneficia de un nivel de trai care să-i permită dezvoltarea în toate privințele, de a beneficia de asistență socială și asigurări sociale;

– dreptul la educație, activități recreative și culturale;

– dreptul la protecție specială a acelor copii lipsiți, temporar sau definitiv, de ocrotirea părinților, complementar cu instituirea instituției plasamentului, inclusiv plasamentul în regim de urgență;

– supravegherea specializată și protecția copiilor care au comis fapte penale;

– protecția copilului împotriva exploatării economice și sexuale, împotriva consumului de droguri, abuzului și neglijenței;

– stabilirea unor atribuții clare pentru instituțiile și serviciile specializate în protecția copilului.

O etapă importantă în evoluția reglementărilor destinate să protejeze copiii împotriva abuzurilor l-a constituit Planul de Acțiune pentru Prevenirea și Combaterea Abuzului Sexual asupra Copilului și a Exploatării Sexuale a Copiilor în Scopuri Comerciale (pentru perioada 2004–2007), aprobat prin Hotărârea de Guvern nr. 1504 din data de 16 septembrie 2004. Acest plan și-a propus să răspundă următoarelor obiective:

– dezvoltarea de politici, strategii naționale, precum și a unui cadru normativ de natură a proteja copiii și tinerii de abuzuri sexuale și de implicarea lor în situații de abuz sexual și exploatare sexuală în scop comercial;

– realizarea unor parteneriate și colaborări între factorii responsabili de protecția copilului și a familiei, în vederea dezvoltării unei politici coerente la nivel național, de prevenire și combatere a abuzului sexual asupra copilului, a exploatării sexuale, a vânzării și a traficului cu copii și tineri;

– implicarea activă a României în politica regională și internațională de prevenire a abuzului sexual, de combatere a prostituției și pornografiei infantile, a proxenetismului, a exploatării copiilor, a vânzării și a traficării interne și internaționale a acestora în scopuri comerciale;

– elaborarea de programe și proiecte pentru prevenirea abuzului sexual sub orice formă și în orice mediu, a implicării copiilor în prostituție, în pornografie și în proxenetism, precum și în vânzare și trafic intern și internațional, pentru exploatare sexuală în scop comercial;

- dezvoltarea unui sistem coerent, unitar, funcțional la nivel național/local, de servicii pentru reabilitarea și reintegrarea socială a copiilor/adolescentților abuzați și/sau exploatați sexual;
- dezvoltarea unui sistem de evaluare și monitorizare a cazurilor de abuz sexual și de exploatare sexuală a copiilor;
- stimularea și încurajarea gradului de participare activă a copiilor la viața socială, consultarea acestora în legătură cu problemele care îi privesc și favorizarea exprimării libere a propriei opinii.

În anul 2005, au fost adoptate alte acte normative care le modifică sau completează pe cele anterioare, de exemplu, Hotărârea Guvernului nr. 1058/2005 privind aprobarea planului Național de Acțiune pentru implementarea legislației în domeniul protecției drepturilor copilului, plan care și-a propus ca obiective principale următoarele:

1. trecerea de la o abordare de tip „protecția copilului aflat în dificultate” la implementarea și monitorizarea drepturilor copilului.

Subobiective:

- armonizarea tuturor prevederilor referitoare la copil și familie, conținute în actele normative aflate în vigoare;
 - întărirea capacității Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copilului (ANPDC) de a-și îndeplini atribuțiile care îi revin în domeniul protecției și promovării drepturilor copilului;
 - continuarea campaniilor naționale pentru informarea și sensibilizarea populației asupra drepturilor copilului;
 - asigurarea funcționării unei linii telefonice cu acces gratuit la nivel național;
- 2.** asigurarea exercitării efective a drepturilor copilului.

Subobiective:

- dreptul la stabilirea și păstrarea identității;
- dreptul copilului de a fi crescut și educat de către părinții săi;
- dreptul copilului de a avea un reprezentant legal în toate situațiile;
- dreptul la sănătate, educație, cultură, protecție specială, dreptul de a fi protejat împotriva tuturor formelor de traficare, a abuzului și neglijenței etc.;

3. stabilirea modului de exercitare a competențelor și a mecanismelor de colaborare interinstituțională.

Subobiective:

- coordonarea politicilor sectoriale referitoare la familie și copil;
- definirea modalităților de colaborare între instituțiile administrative și judiciare, circuitele de semnalare a copiilor care au nevoie de protecție;
- sprijinirea consiliilor locale în activitatea de prevenire;
- asigurarea concertării intervențiilor în această activitate.

Trebuie subliniat faptul că analiza dificultății implementării unor măsuri legislative vizând protecția copilului a constituit obiectivul principal al unui grup de lucru în cadrul ANPCD, care a evaluat, în acest sens, sesizările și propunerile făcute de Direcțiile Generale de Asistență Socială și Protecție a Copilului și de diferite organizații nonguvernamentale, propunând elaborarea unui ghid metodologic de aplicare a legilor în domeniu. În același timp, au fost întreprinse diferite acțiuni vizând conștientizarea și educarea publicului larg și a profesioniștilor, cu privire la drepturile copilului și la noua legislație referitoare la protecția și drepturile copiilor.

Continuarea eforturilor de perfecționare a legislației din domeniul protecției copilului este vizibilă, de asemenea, în Hotărârea Guvernului cu nr. 1697 din 29 noiembrie 2006, care a modificat anexa 1 la Hotărârea cu nr. 532/2006, înlocuind-o cu noi măsuri vizând eficientizarea instituțiilor dedicate protecției copilului. *Anexa* a inclus următoarele programe de interes național: **a.** înființarea de centre de plasament de tip familial – căsuțe și apartamente pentru copiii din instituțiile cu o capacitate mai mare de 100 de locuri, care nu au fost restructurate pe module de tip familial; **b.** dezvoltarea serviciilor alternative pentru copiii cu dizabilități/handicap; **c.** dezvoltarea rețelei de servicii specializate pentru copiii victime ale abuzului, neglijării și exploatării; **d.** promovarea standardelor minime obligatorii din domeniul protecției copilului și monitorizarea respectării drepturilor copilului; **e.** susținerea rețelei de asistenți maternali pentru protecția specială a copilului în vârstă de până la 2 ani, lipsit temporar sau definitiv de ocrotirea părinților săi; **f.** dezvoltarea rețelei serviciilor sociale comunitare și susținerea familiilor aflate în criză, în vederea prevenirii separării copilului de familia sa.

De asemenea – așa cum am menționat deja –, prin intermediul programelor de interes național, elaborate în anul 2006, aprobate prin Hotărârea Guvernului nr. 1726 din 6 decembrie, s-a preconizat înființarea unor unități speciale de prevenire și combatere a violenței în familie, precum și a unor servicii având ca scop recuperarea și reintegrarea socială a agresorilor din cadrul familiei. Un an mai târziu, în 2007, prin intermediul Hotărârilor Guvernului cu nr. 289 din 21 martie și cu nr. 633 din 20 iunie, s-a preconizat înființarea unor centre de plasament de tip familial, dezvoltarea unor servicii alternative pentru copiii cu dizabilități/handicap/HIV/SIDA, optimizarea rețelei de servicii specializate pentru copiii ai căror părinți sunt plecați la muncă în străinătate și dezvoltarea unor servicii sociale cu caracter comunitar pentru copiii și familia aflați în situații de criză.

Un obiectiv distinct al actelor normative dedicate protecției copilului l-a constituit – așa cum am menționat deja – prevenirea și combaterea traficului de copii, în contextul mai general al traficului de persoane. Diferitele reglementări din acest domeniu au fost elaborate în concordanță cu diferitele documente

internaționale existente, România numărându-se printre țările semnatare. Cele mai recente reglementări au fost cuprinse, de exemplu, în Hotărârea Guvernului nr. 982 din 27 august 2008, al cărei conținut l-am evidențiat anterior.

*

Așa cum se poate observa din prezentarea cvasiexhaustivă pe care am făcut-o reflecțiilor legislative vizând protecția și promovarea drepturilor copiilor, în România există o abundență de asemenea reglementări. Problema nu este aceea a deficitului de legislație, ci a aplicării legii în așa fel încât aceasta să apere în mod eficient drepturile copilului și să prevină abuzurile comise asupra lui. Legea, prin caracterul ei sancționator, constituie un instrument de descurajare a acelor care comit abuzuri, dar ea nu se poate substitui măsurilor de prevenție socială elaborate de întreaga comunitate, în vederea eliminării factorilor care determină sau potențează abuzul, neglijarea și exploatarea copiilor.

RELAȚIA DINTRE SOCIOLOGIA RELIGIEI CREȘTINE ȘI METAFIZICA MORALITĂȚII

MIHAI C. TEODORESCU*

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SOCIOLOGY OF CHRISTIAN RELIGION AND THE METAPHYSICS OF MORALITY

The objective reality of the moral Christian act is composed of four structural elements of social organization: 1. the individual human *subject*; 2. its *manifestation* as a concrete act; 3. the moral *rules* of the Scripture and 4. the *Holy Spirit*, the informational energy of Divinity, which binds the first three structural elements into a unitary whole through the mediation of the individual human consciousness.

The implementation of the social moral act in the religious experience can be achieved by adopting a paradigmatic model whereby an attempt is made at an empirical match between the practical social aspects of morality and the objective existence of the real social system of humanity, integrated in the structure of the universe as a whole, through the intermediary of the uncreated informational energy of the Holy Spirit.

Keywords: Christian moral-social act, informational energy of the divinity, epistemological truth, moral truth, the philosophy of science applied to religion.

CONSIDERAȚII PRELIMINARE

În accepția filosofului Ion Petrovici, conștiința religioasă se bazează pe trebuința de unitate a sufletului omenesc, care „stăpânește atât spiritele rafinate, cât și mințile celor incuți”¹. Din punct de vedere metafizic, această trebuință de unitate a spiritului uman explică de ce nevoia de religie a fiecărui popor „rezultă atât dintr-o necesitate teoretică, cât și dintr-o trebuință practică”². Necesitatea teoretică se exprimă prin trebuința actuală de a stabili legături între științe, pe care Basarab Nicolescu le sistematizează în trei categorii: pluridisciplinare, interdisciplinare și

* Correspondence address to Mihai C. Teodorescu (medic, doctor în filosofie): Str. Roșia Montană, nr. 15, bl. 29, ap. 27, sector 6, 060952, București, România.

¹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, Iași, Editura Agora SRL, 1992, p. 8.

² *Ibidem*, p. 8.

transdisciplinare³. Această năzuință de unitate a condus la justificarea unei unificări totale, la coordonarea într-un tot organizat a întregului univers material. Dimensiunea cosmologică a universului a devenit în prezent obiectul unei științe de sinteză teoretică interdisciplinară, care a demonstrat finitudinea sa în timp și spațiu. Argumentul kantian al caracterului fictiv al *Ființei Universului*⁴ a fost constatarea că o realitate fizică infinită nu poate constitui un întreg armonic; pe vremea lui I. Kant, științele naturii încercau să demonstreze că realitatea materială a obiectelor este infinită în spațiu și timp. Pe plan teoretic, se admite în prezent că semnificația Substanței lui Spinoza, a Eului lui Fichte, a Absolutului lui Schelling, a Ideii lui Platon, a Conceptului lui Hegel ș.a.m.d. este însăși informația. Ea a devenit o coordonată existențială fundamentală a universului, alături de cea material-energetică.

În afară de necesitatea descriptiv-teoretică a înțelegerii unitar-finite a ansamblului universului, există și o necesitate practică, rezultând din două motivații corelate: instinctul sacralului și instinctul axiologic de factură morală.

Instinctul sacralului este dat de trebuința de echilibrare a subiectului, ca un tot unitar, la mediul înconjurător (inclusiv cel social), la întregul univers fizic, și la sinele omului. Atunci când acest echilibru este deranjat de un conflict fizic, material, biologic sau social, se caută, pe plan conștient, adorația și respectul pentru Dumnezeu religiei. A te pune de acord, în stare de echilibru, cu întreaga realitate trăită, intuită ca Ființă a Universului, se realizează în primul rând prin modalități practice de natură social-morală. A te orienta bine în realitate, a soluționa optim problemele, a izbuti în tot ceea ce faci devine centrul de gravitație al raportului dintre subiectul uman și întreaga realitate a universului fizic, biologic și social. Echilibrarea cu lumea înconjurătoare are întotdeauna o soluție morală, în orice formă de etică laică sau în orice variantă a moralei marilor religii actuale: creștinism, islamism, iudaism, hinduism și budism. Dar liniștea sufletească și puțința echilibrării cu lumea înconjurătoare se amplifică atunci când are loc trecerea de la speculația metafizică cu privire la Ființa Universului la termenii practici ai Dumnezeului religiei. Filosofia științei din ultimele decenii a reușit să producă o coincidență parțială între piscul cunoașterii științifice empirio-descriptiv-rațională și un Dumnezeu al tuturor religiilor, punând în umbră dogmatismul și intoleranța specifice fiecărui cult religios. S-a constatat faptul că formele valorii morale (virtutea, cumpătarea, dreptatea, cinstea ș.a.m.d.) și normele morale ale Scripturii creștine sunt prezente în scripturile tuturor marilor religii actuale⁵ și

³ *Un nou mod de cunoaștere: transdisciplinaritatea* – textul unei conferințe ținute de Basarab Nicolescu la Colegiul Noua Europă, București, 1998.

⁴ Sintagma *Ființa Universului* aparține limbajului metafizic și ei îi corespunde *Dumnezeul religiei*, în limbaj teologic. Problema este amănunțit analizată de I. Kant în *Critica rațiunii pure*, diviziunea a doua, *Dialectica transcendentă*, capitolul al III-lea, *Idealul rațiunii pure*.

⁵ Marile religii (creștinism, islamism, iudaism, hinduism și budism) se deosebesc doar în ceea ce privește obiceiurile, deprinderile și tradițiile lor, actualizate în patru coordonate esențiale (fenotipizate de instinctul sacralului): *ritualul*, *obiectele sacramentale*, *modalitățile sacrificiului* și *tipul imaginilor-simbol*.

reprezintă, fără excepție, mijloace morale de realizare a unei organizări sociale optime. Ele reglementează, dirijează și coordonează comportamentul uman, în vederea realizării unei structuri sociale adaptabile la mediul înconjurător și corespunzătoare exigențelor lui. Ele sunt prezente și în codul moral al oricărui regim laic, ateu, chiar totalitarist, doar că în acest caz nu primesc semnificație teologică.

Așadar, există o necesitate practică de natură social-morală pentru a justifica năzuința unificării totale a universului într-un vârf aflat la o înălțime spirituală supremă – iar această năzuință are un suport instinctiv-social moral, fiind prezent la oricare grupare etnică umană, la oricare popor, indiferent de rasă sau grad al civilizației. Se ridică problema dacă acest instinct social-moral⁶, care coincide parțial cu instinctul sacrului, are un corespondent în realitatea materială obiectivă. Concepția distincției radicale dintre adevărul moral și adevărul epistemologic, accentuată de pragmatismul moral kantian, tinde să fie combătută în prezent de adepții unei poziții cognitiv-științific-sociale în domeniul teoriei morale. Structural-funcționalismul din sociologia americană și, mai ales, ideile sociologice ale lui Talcott Parsons au contribuit la estomparea treptată a orientărilor neopozitiviste din prima jumătate a secolului 20, care negau existența unui adevăr epistemologic al structurilor sociale și morale. Pe lângă lucrările lui T. Parsons, la înțelegerea societății ca o entitate supraindividual-umană, care constituie un sistem material real și obiectiv, au contribuit și alți cercetători⁷. De altfel, acest punct de vedere a fost anticipat de către Emile Durkheim, care a arătat că, în analiza faptului social, *trebuie* din adevărul social-moral nu este rupt de *este* al adevărului epistemologic, ci ambele se condiționează reciproc, formând un tot unitar. El demonstrează această afirmație prin exemplul cercetării sociologice concrete a resorturilor motivaționale exogene ale sinuciderii, prin care, pe un eșantion reprezentativ, stabilește adevărul epistemologic, bazat pe *este*, că solidaritatea socială, formată în calamități naturale sau sociale, scade frecvența sinuciderilor. De aici rezultă următorul adevăr al unui raționament moral: dacă vrei să scazi frecvența sinuciderilor, atunci *trebuie* să crești atașamentul individului la grupurile sociale din care face parte⁸, inclusiv la cel religios, ceea ce implică efortul de a da prioritate altruismului în raport cu egoismul.

În contextul legăturilor actuale transdisciplinare dintre structurile sociale și religie, se poate susține existența obiectiv-determinată a unui flux informațional divin de autoorganizare a societății, care are o esență morală. Din punctul de vedere al metafizicii religiei, toate impulsurile morale ale autoorganizării

⁶ Konrad Lorenz descrie la animale un comportament analog moralei umane, în care se renunță la egoismul individual în favoarea binelui comunității, în procese de ritualizare a comportamentului în care tabu-ul este transmis prin învățare în experiența grupului de animale sociale pe calea deprinderilor și obișnuințelor formate.

⁷ A se vedea Jean-Louis Le Moigne, articolul *Sistem*, în *Dicționar de istoria și filosofia științelor* (traducerea ediției franceze din 1999, PUF, Paris), Iași, Editura Polirom, 2005, p. 1246.

⁸ Emile Durkheim, *Despre sinucidere*, traducere din limba franceză de Mihaela Calcan, Iași, Editura Institutul European, 1993, p. 241–248.

societăților umane de diferite tipuri istorice traduc interiorizarea obiectiv-informațională a Divinității în sistemul social uman considerat ca sistem material real de tip Bertalanffy. La nivelul acestor impulsuri social-morale, adevărul epistemologic coincide în mare parte cu adevărul moral. Impulsurile informaționale social-morale au aceeași obiectivitate, la nivelul sistemelor materiale real-sociale, ca impulsurile informaționale divine de autoorganizare și autoreproducere biochimică a sistemelor materiale reale ale celulelor sau ca impulsurile informaționale divine de autoorganizare și autoreproducere genetică (nucleotidică – ADN) a sistemelor materiale reale ale moleculelor organice. Ceea ce diferă, în cazul tuturor sistemelor materiale reale tip Bertalanffy, este *substratul substanțial-energetic* al inserției energiei informaționale necreate a Divinității, care este nucleotidică la moleculele organice, biochimică la celule și social-morală în cazul sistemelor sociale umane. László Barabasi susține că noile descoperiri din ultimii ani, făcute în toate domeniile științelor naturii și societății, au arătat că impulsurile informaționale ale universului au tendința să se organizeze în rețea ca ansambluri integrate de entități structurale, care se manifestă sub forma proceselor naturale de autoorganizare⁹.

Dar, pentru a asigura o eficiență practic-socială a impulsurilor morale de autoorganizare a societății umane, este nevoie de o mediație cultural-istorică, printr-o ancorare într-o anumită religie monoteistă, oricare ar fi ea, având în vedere că, după cum s-a demonstrat în ultimele decenii, aceste religii au o identitate genetică a structurii formale a dimensiunii morale. În cele ce urmează vom exemplifica faptul moral în religia creștină. Aceasta înseamnă a încadra judecățile și raționamentele morale cu ajutorul limbajului teologic al Vechiului și Noului Testament, a pune în evidență marile arhitecturi ale cuvântului și scrisului religios creștin, care au structurat memoria evenimentelor religioase concret-istorice, a profetilor și personalităților cu rol fondator în alcătuirea Bisericii și comunității creștine. Numai în felul acesta se poate asigura o maximă eficiență practică a realizării principiilor și normelor morale, care să asigure sănătatea biologică, psihică și socială a unei societăți – aceasta, deoarece instinctul sacrului este deosebit de puternic, iar nevoia de religie a fost și este prezentă în oricare comunitate etnică, popor sau națiune.

Implementarea faptului moral în experiența religioasă creștină se poate face în mod optim dacă avem în vedere următoarea idee, formulată de Emile Durkheim: „realitatea morală obiectivă există, căci oriunde există o societate, există o concretizare a aspirațiilor sale, deci și a obligațiilor morale”¹⁰. Același autor mai precizează că: „nimic nu ne împiedică să înglobăm realitatea morală în natură, făcând din ea o știință ca oricare alta”¹¹.

⁹ Albert-Laszlo Barabasi, *Linked. The New Science of Networks*, Massachusetts, Perseus Publishing, Cambridge, 2002, p. 80–92.

¹⁰ Emile Durkheim, *Educație și sociologie*, traducere din limba franceză de Iorgu Iordan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

1. ESENȚA ȘI STRUCTURA SOCIALĂ A FAPTULUI MORAL CREȘTIN

Din analiza amănunțită a textelor Bibliei se poate afirma că faptul moral creștin este alcătuit din patru elemente structurale, care pot fi considerate în prezent¹² ca o parte componentă a realității sociale obiective, mai ales la nivelul unor microgrupuri:

1. *normele* (regulile, preceptele morale aflate în Noul și Vechiul Testament;
2. *manifestarea*, actul motor, fapta concretă propriu-zisă;
3. *subiectul* uman individual al actului moral, la care deosebim participarea următoarelor componente:

– conștiința omului, care are o componentă fundamentală reprezentată de gândire;

– afectivitatea, pasiunea, sensibilitatea morală;

– voința care generează direct fapta bună;

4. *Duhul Sfânt*, care acționează prin intermediul gândirii subiectului uman conștient, pentru a pune în aplicare normele Scripturii prin manifestarea faptelor concrete ale vieții sociale.

Aceste patru elemente structurale ale faptului social-moral se află în strânsă legătură și interacțiune reciprocă, formând un tot unitar. În realitatea conștiinței religioase creștine putem afirma că nu se poate găsi un moment în care cele patru elemente structurale să nu fie prezente. Simultaneitatea efectivă a acestor patru elemente structurale ale faptului moral creștin nu exclude însă puțința separării lor teoretice, pentru cei care o studiază: preoți, filosofi, pedagogi, psihologi ș.a.m.d. În cele ce urmează ele vor fi expuse succesiv, într-o ordine pur didactică, pentru a înțelege mai lesne mecanismul interacțiunii lor într-un tot unitar.

1.1. NORMELE MORALE CREȘTINE

Normele morale (preceptele, regulile) se găsesc în diferite versete ale Scripturii creștine. Ele indică acte concrete pe care *subiectul* trebuie să le facă sau să nu le facă în anumite situații, pentru ca *manifestarea* lui să fie acceptată și să evite răul care-l îndepărtează de harul *Duhului Sfânt*. Ele reprezintă mecanismul practic social prin care eul omenesc se deschide în lume și se luminează divin pentru a obține mântuirea. Se poate afirma că normele morale ale Scripturii sunt nivelul cel mai cristalizat și cel mai specific al oricărei morale și, totodată, punctul de plecare al analizei aspectelor fenomenologice ale faptului moral religios, prin care subiectul se ancorează în forma cultural-istorică a religiei: creștină, islamică, iudaică ș.a.m.d. Ele pot reprezenta, pentru moment (mai ales în timpul rugăciunii), o desprindere a subiectului de majoritatea aspectelor semnificației filosofice sau metafizice a conștiinței sale morale, devenind tributare sentimentului de

¹² În lumina relației actuale dintre științele sociale și religie.

dependență absolută, de încredere fără rezerve în cuvântul unui anumit profet sau personalitate teologică fondatoare a cultului religios respectiv (ortodox, catolic sau protestant). Explicația o găsim în faptul că instinctul social al atașamentului de grup (religios, familial etc.), având o mai mare vechime filogenetică, face ca inconștientul instinctului religios să influențeze în mod prioritar formarea conștiinței morale religioase (ortodoxă, catolică sau protestantă).

S-a afirmat, de către unii exegeți ai eticii religiei, că valoarea Binelui reprezintă izvorul moralității și obiectul faptului moral. Fără îndoială că această afirmație este adevărată, însă termenul *bine* are un caracter extrem de general și de abstract. Explicația o găsim în faptul că valoarea morală de *bine* funcționează la un etaj spiritual suprem, are un caracter superior și cuprinzător, dar se exprimă în practica vieții sociale prin numeroase valori morale cu o semnificație mai concretă, precis delimitată, prin versete ale Bibliei: iubirea, caritatea, cumpătarea, dreptatea, echitatea, sinceritatea, curajul ș.a.m.d.

Fiecare valoare morală reprezintă un nivel superior al motivațiilor, aspirațiilor și scopurilor umane specifice unei anumite năzuințe a sufletului: iubirea, curajul, sinceritatea etc. *Între normele morale ale Scripturii*, care au un caracter imperativ, concret, explicit și *valoarea morală corespunzătoare lor* se interpun *principiile etice*, care exprimă cerințele fundamentale ale conștiinței morale a societății creștine față de esența morală a valorii respective. În timp ce normele stabilesc actele concrete pe care trebuie să le săvârșească credinciosul, principiile morale jalonează direcția generală a comportamentului față de esența valorii, constituind o coordonată și un criteriu general axiologic al valorii respective. De pildă, valoarea morală a iubirii creștine conține două principii etice fundamentale: principiul iubirii aproapelui și principiul iubirii de Dumnezeu, ambele aflate într-o influență și interacțiune permanentă. La rândul său, principiul general al iubirii aproapelui se concretizează într-o serie de norme concrete, precise, practice, privind împlinirea principiului iubirii: a ne ruga lui Dumnezeu pentru seamănul nostru, a-l ajuta să se păzească de păcate, a-l consola în vreme de supărare, a-l ajuta în realizarea nevoilor sale, a fi iertător pentru răul pe care ni l-a făcut, a nu cleveți ș.a.m.d.

1.2. MANIFESTAREA MORALĂ

Fapta morală este manifestarea practică socială de realizare a normelor de comportament din Cuvântul lui Dumnezeu, prezent în Biblie. Principalul resort motivațional intern al transformării normelor morale în faptă este credința în Dumnezeu. Aceasta reprezintă un proces psihic conștient de orientare a actului de gândire spre divinitate, înțeleasă ca o entitate superioară și exterioară eului cunoscător. Certitudinea existenței real-obiective a lui Dumnezeu este constituită nu numai prin modalități aprioric-instinctive sau speculativ-filosofice, ci și prin numeroase verificări social-empirice ale unor situații concrete, în care respectarea normelor morale ale Scripturii au condus la o mai bună adaptare la mediu, prin

rezolvarea favorabilă a unor probleme sau îmbunătățirea stării de sănătate biologică, psihică și socială a subiectului.

Manifestarea practic-socială a moralității creștine este dirijată nemijlocit de cele două însușiri ale faptului moral: datoria și binele.

Datoria morală rezultă printr-o necesitate obiectivă creată de Duhul Sfânt, care se constituie în *energia necreată*¹³, informațională, aflată în regulile creștine de comportament moral, care realizează Binele divin suprem, sub forma unei optime solidarități și organizări sociale: să cinstești pe tatăl tău și pe mama ta, să nu ucizi, să nu fii desfrânat, să nu furi ș.a.m.d. Ordinea divină a Duhului Sfânt și ordinea legilor obiective ale structurii sociale operează împreună, se implică reciproc, formează un tot unitar, chiar dacă sfera de cuprindere a ochilor și mâinilor noastre se experimentează direct în ordinea socială. Prin urmare, necesitatea obiectivă, prin care se impune norma morală creștină asupra comportamentului moral uman, depășește limitele individualității subiective a omului, pentru a realiza ordinea socială sub forma obligativității, a datoriei cu putere de imperativ, de poruncă divină, exprimată prin verbul „trebuie”. Astfel se creează o corelație interioară între „trebuie” și „a putea face”. Fără îndoială că principiul libertății creștine îi permite subiectului uman să decidă ce anume să facă.

Datoria morală creștină, spre deosebire de alte tipuri de obligații (mai ales profesionale), se asociază cu domeniul dezirabilității constructive, al gândirii și convingerii asociate credinței în Dumnezeu, al optimismului și speranței, într-un cuvânt, al *binelui suprem*, care conferă manifestării morale un plus de energie informațională necreată.

Datoriile care stau la baza manifestărilor morale creștine sunt de trei tipuri: față de Dumnezeu, față de semenii și față de sine însuși. Nu vom intra în amănunte, deoarece acestea sunt expuse amănunțit în orice cateheză sau învățătură de credință ortodoxă. Analiza se va limita la esența faptului moral creștin. Din acest punct de vedere, fiecare enunț al datoriei nu se stabilește pur aprioric, ci se integrează într-o funcționare socială practică, exprimată în manifestări morale concrete și cu referință la un subiect concret, deci se poate supune unei analize sociologice, psihologice, neuro-cognitive și apoi etic-religioase, pentru fiecare situație particulară.

Așadar, norma morală influențează conduita creștinului în baza criteriilor de apreciere a faptelor conferite de ideile datoriei și binelui divin. Este vorba de un element practic-spiritual-religios, în contextul unei funcționări sociale concrete. Pentru simplificarea analizei, se poate numi elementul spiritual ca fiind o *intenție*. Etica religiei acordă frecvent o mai mare importanță elementului *intenție* decât faptei în sine¹⁴. În practica socială curentă, intenția este înțeleasă ca o componentă

¹³ Conceptul de *energie necreată*, de natură divină, a fost formulat pentru prima dată de Grigorie Palama (1296–1359), călugăr ortodox la Athos, trecut ulterior în rândul sfinților.

¹⁴ Etica pragmatică aparține cu prioritate gândirii materialist-athee (John Stuart Mill, August Comte, Emile Durkheim, ș.a.m.d.), care minimizează intenția și acordă o importanță exagerată faptei, urmărind exclusiv utilitatea imediată și eficacitatea, în dauna semnificației spirituale. În realitate, faptul moral creștin reprezintă, din punct de vedere teologic, un echilibru între intenție și manifestare concretă, între deontologie și faptă.

a gândirii care pune în legătură un interes determinat cu un scop consonant acestui interes. În cazul spiritualității creștine, acest interes se leagă în primul rând de datoriile creștinului față de aproapele său și de Dumnezeu. Pe de altă parte, intenția, care impulsionează manifestarea morală, se pune în relație cu voința subiectului moral. În sfera moralei religioase, accentul nu se pune pe latura psihologică sau neuro-științific-cognitivă a voinței, ci pe latura teologică și creștină. În calitatea ei de însușire a conștiinței, voința se formează din punct de vedere axiologic (valoric) în strânsă corelație cu actul de cunoaștere a Bibliei, de asimilare cognitivă a normelor morale ale Scripturii. Totodată, trebuie avut în vedere faptul că există un substrat afectiv emoțional al conștiinței religioase, reprezentat de starea de optimism, încredere și speranță, dată de înălțarea, îmbogățirea și purificarea sufletească proprie manifestării morale creștine.

Participarea voinței la realizarea manifestării moralei creștine presupune efort, perseverență și fermitate pentru a învinge obstacolele. Antonie Plămădeală arată că slujba de noapte este una din cele mai ascetice manifestări moral-profesionale ale călugărilor: „A fi obosit și a te lupta cu somnul este tot rugăciune și, mai mult decât rugăciune, e jertfă. Eu te sfătuiesc să vii la mănăstire. Dormi acolo dacă îți este cu neputință să rezisti și apoi trezește-te și roagă-te să-ți ierte Dumnezeu slăbiciunea. Dumnezeu va ține seamă de eforturile și de buna ta intenție”¹⁵.

1.3. SUBIECTUL MORAL

Subiectul moral reprezintă corpul, trupul, care, prin intermediul sistemului nervos central (creierul), primește favoarea *harului lui Dumnezeu* de a cunoaște, înțelege și îndeplini *normele morale* ale Bibliei cu ajutorul voinței, care produce *manifestarea morală*. Biblia creștină ne învață că orice subiect uman este purtătorul a două firi: pământească și dumnezeiască. Aceste două firi opuse sunt paralele și corelative, se leagă între ele și, din contradicția lor, subiectul uman se perfecționează duhovnicește, învățând din greșelile legate de păcatele la care îl poate îndemna firea pământească. În acest sens, apostolul Petru afirmă că noi: „ne facem părtași firii dumnezeiești, scăpând de stricăciunea poftelor celei din lume”¹⁶, dată de firea pământească. Simon Petru reprezintă conceptul firii dumnezeiești ca pe un har al minții umane, prin care îl cunoaștem pe Dumnezeu cu ajutorul *Duhului Sfânt*¹⁷. Aceasta este o energie informațională necreată, prin care persoana lui Dumnezeu intră în legătură cu omul prin intermediul manifestării sale morale¹⁸. Pentru a păstra acest har al duhului sfânt, Simon Petru ne oferă următorul sfat:

¹⁵ Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea românească*, București, Editura Pronostic SRL, 1995, p. 86.

¹⁶ *A doua epistolă a Sfântului Petru*, 1, 4.

¹⁷ *Ibidem*, 2, 3.

¹⁸ Mihai C. Teodorescu, *Comuniunea divină a creației și materiei universului*, în revista: „Altarul Banatului”, 2008, vol. 19, nr. 1–3, p. 30 și 38.

„puneți și din partea voastră toată sânguința și adăugați la credința voastră: fapta bună, iar la fapta bună: cunoștința”¹⁹. Cunoștința se obține cu ajutorul unui element fundamental al *subiectului* uman, care este conștiința; aceasta exprimă *normele* morale ale Scripturii prin care omul primește în eul său energia informațională necreată a *Duhului Sfânt*. În continuare, apostolul Petru ne spune: „Adăugați la cunoștință: înfrânarea, la înfrânare: răbdarea; la răbdare: evlavia; la evlavie: iubirea frățească, iar la iubirea frățească: dragostea”²⁰. Toate valorile morale prezentate de apostolul Petru: cumpătarea, răbdarea, iubirea și evlavia, fiind expresii ale credinței în Dumnezeu, sunt totodată însușiri ale **firii dumnezeiești** a omului, produsă prin harul lui Dumnezeu. Toate aceste calități divine nu sunt permanente în *manifestarea morală* umană – așa cum se găsesc ele în Persoana lui Dumnezeu – deoarece se află într-o permanentă luptă cu tendința de a satisface în exces trebuințele trupesti și sociale ale eului empiric omenesc, care caracterizează **firea pământească**.

Suportul material principal al **firii pământești** este trupul omului²¹. În ultimele decenii, neuroștiințele cognitive au stabilit că toate procesele de gândire rațională bazate pe semne lingvistice (cuvinte) se desfășoară în scoarța cerebrală (neocortex) a celulelor nervoase (neuroni) ale emisferei cerebrale dominante. Aceasta reprezintă zona materială a trupului omenesc, prin care primim harul Duhului Sfânt în sufletul nostru; este partea corpului în care se formează însușirile **firii dumnezeiești** a omului.

Aproape toate însușirile **firii pământești** reprezentate de instinctele sau trebuințele organice: a mânca, a bea, a face sex ș.a.m.d., se formează în hipotalamus, zonă a creierului situată sub scoarța cerebrală (neocortex), subordonată ierarhic ordinilor raționale.

În mod asemănător felului în care Dumnezeu a decis ca societatea omenească să fie organizată ierarhic, iar preoții să respecte ierarhia care a dobândit legitimitate socială, celulele somatice ale întregului trup omenesc sunt organizate ierarhic, fiind conduse de societatea celulelor hiperspecializate funcțional, numite neuroni. Activitatea de sinteză informațională a neuronilor reprezintă sufletul omenesc. Dumnezeu a stabilit durata aproximativă de viață a fiecărui individ biologic sau uman prin ceasul biologic, întors de El la naștere, aflat în ADN-ul²² celulelor somatice neuronale și ale corpului. Prin urmare, aceasta este explicația științific-religioasă pentru care sufletul nu acționează decât prin trup, iar trupul fără suflet este mort.

¹⁹ A doua epistolă a Sfântului Petru, 1, 5.

²⁰ *Ibidem*, 1, p. 6–7.

²¹ Sinonime ale cuvântului *trup* sunt: mădular, corp, somă (termen științific medical); celulele din care este alcătuit trupul se mai numesc celule somatice.

²² ADN-ul este molecula informațională inteligentă, care coordonează din punct de vedere informațional activitatea complexă a geniului genetic celular de natură divin-informațională, aflat în interiorul nucleului fiecărei celule a organismului vegetal, animal sau uman.

Omul nu este numai trup, nici numai suflet, ci o sinteză informațional-divină dintre trup și suflet, un tot unitar al psihicului și somei, în care însușirile **firii pământești** ale trupului inconștient sunt subordonate însușirilor **firii dumnezeiești** ale scoarței cerebrale conștiente (neocortexul), care reprezintă esența sufletului individual. Dumnezeu a creat natura umană cu toate însușirile **firii pământești**, pentru ca aceasta să împlinească exigențele energetic-informaționale necreate ale *Duhului Sfânt*, care acționează asupra sufletului. Însuși Hristos, atunci când s-a întrupat în om, cu 2 000 de ani în urmă, a posedat toate însușirile **firii pământești**: a însetat²³, a flămânzit, a obosit și a dormit²⁴, a fost ispitit²⁵. Religia creștină nu nesocotește, nici nu disprețuiește trupul, dar recomandă ca însușirile **firii pământești** să fie satisfăcute fără excese, pentru a fi subordonate normelor dăruirii către ceilalți, în contextul cerințelor Scripturii.

Trebuințele trupului – în calitate de instincte organice ale firii pământești – sunt direct subordonate trebuințelor sociale ale instinctelor de grup, care fac și ele parte din însușirile **firii pământești**, însă Dumnezeu le-a fixat un rang superior în cadrul ierarhiei trebuințelor, atunci când a creat viața. Trebuințele sociale ale **firii pământești** stau la baza datoriilor creștinului față de: familie (îngrijirea copiilor, iubirea dintre soți, datoriile față de părinți), grupul profesional sau cultural din care face parte și datoriile față de statul național. Ierarhia divină a trebuințelor, stabilite încă de la naștere în informația genetică a acizilor nucleici celulari ai omului și animalelor sociale, determină ca o însușire organică a firii pământești să fie un mijloc de a satisface o trebuință socială a firii pământești și niciodată invers. Spunem că valoarea trupeză a firii pământești este un mijloc pentru a realiza o valoare socială, care devine scop al unor manifestări morale. Dacă, în urma unui comportament egoist, valoarea trupului subiectului se transformă dintr-un mijloc într-un scop în sine, atunci conștiința morală a subiectului recoltează impresia unui păcat, a unei substituții axiologice neîngăduite. Orice individ uman are în viața lui momente de slăbiciune a minții și sufletului, în care cade accidental într-un păcat, motiv pentru care sfântul apostol Pavel afirmă: „Toți oamenii au păcătuit și sunt lipsiți de slava lui Dumnezeu”²⁶.

Atât trebuințele trupeză, cât și cele sociale ale **firii pământești** sunt subordonate unui for suprem: normele morale ale Scripturii, care fac parte din însușirile **firii dumnezeiești**, reprezentate de cerințele *Duhului Sfânt* – în calitatea sa de energie informațională necreată, care pătrunde în om. Se încadrează aici datoriile creștinului față de Dumnezeu și față de întreaga umanitate, respectul și iubirea față de orice om, indiferent de statutul său social, național sau economic: „să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși”²⁷. Semnificația acestei norme morale

²³ *Evanghelia după Sfântul Ioan*, 19, 28.

²⁴ *Evanghelia după Sfântul Matei*, 8, 24.

²⁵ *Epistola către evrei*, 4, 15.

²⁶ *Epistola către romani*, 3, 23.

²⁷ *Evanghelia după Sfântul Matei*, 19, 19.

de comportament, formulată în *Evangelhia după Matei*, este că orice om trebuie să fie considerat un scop al comportamentului și nu un mijloc pentru a satisface interesele și trebuințele trupești individuale sau sociale, de grup restrâns, care aparțin firii sale pământești.

Normele morale care caracterizează **firea dumnezeiască** a omului sunt expuse în diferite pasaje ale Vechiului și Noului Testament. De pildă, cele 10 porunci primite de Moise de la Dumnezeu pe muntele Sinai²⁸; porunca divină „să nu ucizi”²⁹ este detaliată ulterior în diferite versete ale cărților Scripturii creștine, precum și în scrierile Sfinților Părinți din primele secole ale creștinismului. Semnificațiile multiple ale normei de a nu ucide le găsim în poziția creștinismului în raport cu eutanasia, avortul, sinuciderea, ca și în interdicția de principiu impusă medicului, de către etica medicală științifică a democrației Occidentului, de a nu face un pact cu moartea. Trebuințele conștiente imprimate de *Duhul Sfânt* aparțin **firii dumnezeiești** a omului și ocupă o poziție superioară din punct de vedere valoric față de trebuințele trupești și sociale ale firii pământești. Singurul izvor al vieții este Dumnezeu³⁰. Nu numai medicul, ci și orice om trebuie să respecte principiul sănătății și prelungirii vieții aproapelui său ca pe o valoare supremă, pe care nu e permis s-o folosească drept mijloc de satisfacere a unor interese sociale de grup sau ca pe o formă de periclitate a vieții umane, animale sau vegetale. În acest sens, se poate spune că etica ecologică se află în consens cu litera și spiritul Scripturii creștine.

Firea pământească este determinată de trebuințele organice, instinctele trupului, care, atunci când sunt satisfăcute peste măsură, reprezintă izvorul egoismului individual. Totodată, firea pământească este condiționată și de trebuințele interpersonale, de grup, corespunzătoare instinctelor de integrare în infrastructurile sociale: apărarea teritoriului colectivității, supunerea față de șefi, consensul sau conformitatea membrilor grupului, dominarea subalternilor ierarhici, responsabilitatea față de sarcinile microgrupului, facilitarea socială ș.a.m.d. Există o formă a egoismului de grup, atunci când interesele grupului familial sau instituțional încalcă interesul întregii umanități – așa cum a fost el înțeles de Scriptură prin normele ei morale³¹. Aceste norme de conduită morală față de întreaga omenire și de orice făptură animală sau vegetală creată de Dumnezeu definesc altruismul și virtutea **firii dumnezeiești** create de *Duhul Sfânt*: „trupul vostru este templu al Duhului Sfânt, care este în voi, pe care-l aveți de la Dumnezeu”³².

În orice individ uman există o permanentă luptă între tendința la egoism, dată de firea pământească, și altruismul, virtutea și înclinația de a-l iubi pe Dumnezeu,

²⁸ *Deuteronom*, 5, p. 6–21.

²⁹ *Ibidem*, 5, 17.

³⁰ „Dumnezeule, la Tine este izvorul vieții, întru lumina Ta vom vedea lumină” (*Psalmi*, 39, 9); *Geneza*, 1, 24 și *Epistola către evrei*, 12, 9.

³¹ Un asemenea aspect al moralității creștine este expus în: *Evangelhia după Sfântul Matei*, 19, 19; *Evangelhia după Sfântul Ioan*, 12, 25; *A doua epistolă către corinteni*, 9, 7.

³² *Prima epistolă către corinteni*, 6, 19.

dată de **firea dumnezeiască**, produsă de interiorizarea energiei informaționale necreate a *Duhului Sfânt*. Firea pământească, sursă a ispitei și păcatului, și firea dumnezeiască, sursă a iubirii, reprezintă o pereche de termeni primari, aflați în interiorul aceleiași sfere a individualității umane, astfel încât ei se leagă și se condiționează reciproc. În acest sens, Sfântul Apostol Iacob notează: „Ispitele sunt folositoare”³³. În continuare, el scrie: „Mare bucurie să socotiți, frații mei, când cădeți în felurite ispite. Știind că încercarea credinței voastre lucrează răbdarea”³⁴. Apoi completează ideea: „Ci fiecare este ispitit când este tras și momit de pofta sa. Apoi pofta, zămisbind, naște păcatul, iar păcatul, odată săvârșit, aduce moartea”³⁵.

Prin urmare, firea pământească și firea dumnezeiască din interiorul subiectului uman se influențează una pe alta, formând un întreg armonios. Desăvârșirea internă prin cumpătare este o luptă câștigată împotriva ispitei desfrâului. Repulsia împotriva egoismului conține în sine implicația altruismului. Dorința de a obține virtutea este o victorie câștigată în lupta împotriva păcatului. Așa cum am arătat mai sus, firea pământească a omului îl determină pe Apostolul Pavel să afirme: „Toți oamenii, fără deosebire, sunt păcătoși”³⁶. A nu stăpâni poftele excesive ale trupului, manifestate prin supraalimentație, beții repetate și desfrâu, are drept consecință apariția unor boli cronice grave, care conduc la moarte prematură. Aceasta contribuie ca aspirația morală creștină spre împlinirea Cuvântului lui Dumnezeu scris în Biblie să înregistreze repulsia pentru păcat și oroarea față de orice intemperanță, nerăbdare și mânie. Normele morale creștine sunt legate științific de normele de sănătate ale științei medicale; realitatea social-morală face parte din realitatea obiectivă a naturii, descrisă de medicina modernă.

1.4. DUHUL SFÂNT

Duhul Sfânt reprezintă elementul constitutiv fundamental al faptului moral creștin, care leagă într-un tot unitar celelalte trei elemente: *normele* de comportament ale Scripturii, *manifestarea* practic-socială a conduitei și *subiectul* individual uman. El reprezintă energia informațională necreată, prin care orice om intră în legătură cu persoana unicului Dumnezeu. Sâmburele rațional al definirii Duhului Sfânt, ca energie informațională necreată, îl găsim în *Evangelia după Ioan*: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul. Acesta era întru început la Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut; și fără El nimic nu s-a făcut”³⁷. Termenul *Cuvânt* din aceste versete semnifică informația necreată, care exprimă persoana lui Dumnezeu, reprezentând însuși Logosul. Dezvoltarea științelor în a doua jumătate a secolului 20 a demonstrat că informația

³³ Titlul capitolului 1 din *Epistola Sfântului Apostol Iacov*, Noul Testament.

³⁴ *Epistola Sfântului Iacov*, 1, 23.

³⁵ *Ibidem*, 1, p. 14–15.

³⁶ *Epistola către romani*, 3.

³⁷ *Evangelia după Sfântul Ioan*, 1, p. 1–3.

nu este o însușire subiectivă a minții umane, fără un suport ontologic real în universul material – așa cum a crezut gândirea laică a Occidentului european în ultimii 300 de ani. Cercetările științifice interdisciplinare ale științelor cognitive au desubiectivizat și dezanthropomorfizat conceptul de informație, demonstrând că el este o coordonată existențială (ontologică) fundamentală a întregului univers fizic și biologic, alături de materie și mișcare (energie) – create de Dumnezeu. În concordanță cu orientarea actuală a științelor cognitive, se poate afirma că informația este un atribut al energiei necreate.

Se știe că teologul creștin ortodox Grigorie Palama a dat o semnificație filosofică înaltă conceptului său de *energie necreată* divină, modalitate a legăturii dintre subiectul uman și Dumnezeu, între realitatea lumii și realitatea transcendentă. El a destrămat viziunea mecanicistă asupra materiei, a Occidentului european, care gândea o realitate a Absolutului incomparabilă cu lumea materială perceptibilă, în care Dumnezeu, venit din lumea absolutului, a creat, în mod tranzitiv, din exterior, o materie inertă, formată din „atomii” lui Democrit: mici, compacți, pasivi și indestructibili. Ideea de *energie necreată* a lui Palama a justificat unificarea celor două lumi: materială și transcendentă, formarea unei conștiințe a unității universului, a interdependenței dintre fenomene. Această idee fundamentală, de unitate indestructibilă a lumii materiale cu lumea celestă a spiritului, o găsim nu numai în școala ortodoxă a lui Grigorie Palama, ci și în religiile Orientului asiatic: hinduistă, budistă și taoistă. Chiar dacă lumea materială este obiectul de studiu al științei, iar lumea absolutului spiritual este obiectul de studiu al metafizicii și teologiei, cele două lumi formează o realitate unică, inseparabilă, vie, organică și aflată în veșnică mișcare și transformare. Lumea materială s-ar prăvăli în neant dacă această energie necreată divină nu ar realiza intercorelarea fenomenelor, organizarea lor optimă într-o perfectă armonie, pentru a înfăptui unitatea organică a universului. În această accepție, lumea materială biologică și socială este privită ca o emanație a lui Dumnezeu prin intermediul energiei Sale necreate.

Științele cognitive dezvoltate în a doua jumătate a secolului 20 au dezavuat dualismul cartezian, separația dintre minte și corp, și ideea că fiecare conștiință individuală umană există în sine și pentru sine, fără a depinde de realitatea organică, socială sau de un spirit absolut. Cognitivismul actual a înfăptuit o corelare a paradigmei energiei necreate a lui Grigorie Palama cu paradigma T.G.S. (teoria generală a sistemelor a lui Bertalanffy) și paradigma informațional-cibernetică, ceea ce a contribuit la acreditarea ideii că Logosul este prezent în întregul univers sub forma Duhului Sfânt, care dă viața prin autoorganizarea și autoreproducerea informațională a tuturor sistemelor materiale din univers: atomi, molecule, celule, făpturi umane, animale, vegetale, planete, corpuri cerești și galaxii. Știința modernă a demonstrat că universul fizic este un tot unitar finit, bine organizat, în care informația divină are un rol prioritar.

Trebuie deosebită informația divină necreată din structura energiei necreate (tip Palama) a Duhului Sfânt de informația creată de firea pământească a omului sau făpturilor animale, care poate sta la baza răului moral constituit de păcate și patimi. Informația caracteristică energiei necreate a *Duhului Sfânt* stă la baza Cuvântului lui Dumnezeu din *normele* Scripturii; ea activează *manifestarea* morală practică a faptelor bune creștine și definește firea dumnezeiască a *subiectului* moral creștin.

Ideea că informația necreată a *Duhului Sfânt* este însuși *Cuvântul* din *Evangelia după Ioan*³⁸ este un concept științific cognitiv modern, care demonstrează că dezvoltarea recentă a unor legături dintre știință și religie poate veni în contradicție cu orientarea unor culte creștine ce manifestă repulsie pentru orice raport stabilit între știință și teologie. În accepția lor, orice informație a științei și orice produs al mijloacelor tehnice de comunicare interumană: calculator, internet, televiziune, cinematograf, radio etc., sunt un produs al răului moral generat de știința și civilizația modernă. Fără îndoială că există un *cuvânt al lumii* care conține o informație a *energiei entropice*³⁹ specifice materiei create de Dumnezeu, însă informația conținută în acest *cuvânt* poate să devieze de la semnificația pentru care a fost creat și să vorbească despre cu totul altceva sau să fie chiar la originea răului moral. Aceasta nu înseamnă însă că orice *cuvânt al lumii* și orice produs științific al mijloacelor tehnice de comunicare interumană reprezintă o expresie a răului moral. În realitate, dezvoltarea științelor, în a doua jumătate a secolului 20, a reușit să amplifice credința în Dumnezeu, pe baza adevărului demonstrat prin mijloacele empirio-raționale; a arătat că înțelegerea științifică a naturii biologice, astrofizice și microfizice a universului material conduce, în cele din urmă, la mărirea credinței, aducând o parte a intelectualității alături de Biserică⁴⁰. Răul moral care apare în *cuvântul lumii*, transmis de mijloacele științifice moderne de comunicare în masă, poate fi combătut și învins de către binele moral transmis prin harul Duhului Sfânt, care poate să folosească aceleași mijloace științifice ale *cuvântului lumii* transmis prin mijloacele tehnice informaționale moderne. Faptul moral creștin poate fi influențat și dezvoltat în toate componentele sale (*subiect, manifestare, norme* ale Scripturii), prin continuitatea informațională necreată a *Duhului Sfânt* din emisiunile postului de radio Trinitas, ale televiziunii Trinitas din România, din casetele audio cu muzică liturgică sau de pe CD-urile de calculator cu același conținut ca al Scripturii, cât și prin *site*-urile de internet cu caracter educativ religios. Știința poate veni în ajutorul religiei, întărind faptul moral creștin. Aceasta depinde de voința, răbdarea,

³⁸ *Evangelia după Sfântul Ioan*, 1, p. 1–4.

³⁹ Pentru amănunte privind conceptul energiei entropice și trăsăturile lui vezi în: Teodorescu, *op. cit.*, p. 38–39.

⁴⁰ Să recunoaștem că, în ultimele trei secole, credința în Dumnezeu a fost ruptă de rațiunea științifică, ceea ce a condus la îndepărtarea unei mari părți a intelectualității de instituțiile religioase, mai ales în țările cu civilizație avansată.

smerenia și iubirea cu care împlinim faptele morale creștine, folosind ideile științifice și mijloacele lor tehnice de comunicare pentru a lupta împotriva răului moral generat de păcate și patimile trupești sau sociale.

Energia informațională *creată* aparține materiei, care are tendința să se altereze entropic atunci când se depărtează de harul Duhului Sfânt dat de energia informațională *necreată*. Entropia a fost definită ca o măsură a gradului dezorganizării, degradării, deteriorării oricărui sistem material: atom, moleculă, celulă, organism viu, ecosistem, planetă ș.a.m.d. Această informație a materiei entropice o găsim în *Cuvântul lumii*, care poate devia, prin păcat sau patimă, de la informația energetică necreată a Duhului Sfânt, astfel încât să devină un cuvânt exilat în afara esenței sale reale, sleit, privat de propria sa realitate ontologică, redus la o imagine virtuală greșită. Dimpotrivă, *Cuvântul lui Dumnezeu*, aflat în energia informațională necreată a Duhului Sfânt⁴¹, constituie o realitate ontologică universală, este cel care dă viață materiei create, prin cele două forme ale sale: *Cuvântul vieții* și *Cuvântul Scripturii*.

*Cuvântul vieții*⁴² este energia informațională necreată, care se definește științific prin cantitatea de incertitudine, dezordine sau nedeterminare a materiei create, pe care o înlătură informația divină. Cuvântul vieții produce forța autoorganizării și autoreproducerii tuturor sistemelor materiale reale (atomi, molecule, celule, ecosisteme, planete ș.a.m.d.), inclusiv persoana umană. Prin intermediul Duhului Sfânt, Persoana lui Dumnezeu a programat informațional, în nucleul celulei originare (zigot) a oricărui embrion, ceasul informațional biologic al duratei de viață. Prin păcate și patimi ale *cuvântului lumii*, se crește cantitatea de energie materială creată, entropică la nivelul informațional, care conduce la boală și moarte timpurie, dereglându-se astfel ceasul biologic de natură divină, pe care-l avem în fiecare celulă încă din faza embrionară a vieții.

Cuvântul Scripturii este forma social-umană a energiei informaționale necreate a *Duhului Sfânt*. El reprezintă elementul esențial al faptului moral creștin, care, prin învățătura ucenicilor lui Hristos și a profeților Vechiului și Noului Testament, s-a cristalizat în *normele morale* și a produs *manifestarea morală* în *subiectul* uman creștin. Preceptele Bibliei sunt reguli de autoorganizare divină a sistemului social uman, asigurând solidaritatea, coeziunea și normalitatea vieții sociale. Cu alte cuvinte, *Cuvântul Scripturii* este cel care dă viață societății umane și o întreține vie și normală, pe când *Cuvântul vieții* este cel care dă viață și creează dimensiunea biologică, fizică și chimică a omului și a tuturor sistemelor materiale

⁴¹ Duhul Sfânt, prin natura sa energetic necreată, este expresia legăturii dintre om și unicul Dumnezeu.

⁴² Semnificația conceptului *Cuvântul vieții* și deosebirea lui de conceptul *Cuvântul lumii* sunt bine caracterizate din punctul de vedere al fenomenologiei religiei de către Michel Henry, în capitolul intitulat *Cuvânt și religie. Cuvântul lui Dumnezeu*: Michel Henry, Jean-Luc Marion, Paul Ricoeur, Jean-Louis Chrétien, *Fenomenologie și teologie*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 147–158, traducere după: *Phénoménologie et théologie*, Paris, Criterion, 1992.

reale din univers. Cele două tipuri de *Cuvinte* se întrepătrund și formează un tot unitar al energiei informaționale necreate a Duhului Sfânt.

Informația transmisă prin *cuvântul lumii* are o dublă potențialitate: negativă și pozitivă. Negativă, prin aceea că poate fi o condiție a **răului moral**, și pozitivă, prin faptul că poate transmite energia informațională necreată a Duhului Sfânt, care reprezintă esența **binelui moral**. Explicația o găsim în faptul că trupul uman – în calitate de „templu al Duhului Sfânt”⁴³ – este format din materie, care se poate degrada entropic prin răul moral, astfel că moartea poate surveni înainte de momentul când Dumnezeu a întors ceasul biologic al individului uman prin *Cuvântul vieții*. Numai unicul Dumnezeu este perfect, pe când materia creată poate lua și forme imperfecte, nedorite de Dumnezeu, datorită libertății subiectului material biologic sau uman de a alege între bine și rău.

CONCLUZII. ASPECTE SINTETICE ALE RELAȚIEI DINTRE METAFIZICĂ ȘI MORALĂ

În partea întâi a acestui articol (*Considerații preliminare*) s-a încercat o justificare a analizei faptului moral creștin dintr-o perspectivă sociologică, folosind argumentul lui Emile Durkheim că orice realitate morală face parte din societate, care poate fi studiată prin folosirea a două modalități de studiu corelative: experiența (datele empirice) și filosofia socială. Dar societatea umană, alături de lumea animală și vegetală, face parte din realitatea obiectivă a materiei unui univers⁴⁴ finit în spațiu și timp, în care predomină ordinea obiectiv-informațională în raport cu hazardul, astfel că problema moralității religioase, care implică ordine, reprezintă unul din obiectele metafizicii.

Partea a doua a articolului (*Esența și structura socială a faptului moral creștin*) încearcă să pună în practica socială ideile abstracte ale metafizicii moralității, folosind experiența religioasă creștină a Vechiului și Noului Testament, exprimată în termeni teologici specifici limbajului religios creștin. În paragrafele 1, 2 și 3 a părții a doua a acestui articol, dedicată *normelor* morale de comportament

⁴³ Expresia aparține Apostolului Pavel: *Prima epistolă către corinteni*, 6, 19.

⁴⁴ De altfel, studiile științifice interdisciplinare actuale ale cosmologiei confirmă caracterul unic al semnificației metafizice a *universului fizic*: inițial, acesta s-a limitat la un punct hiperconcentrat de substrat material energetic, care, prin Big Bang, s-a extins până în prezent, fără să-și piardă individualitatea fizică coerentă, caracterizându-se prin prioritatea ordinii informaționale asupra hazardului. I. Kant afirma că, din punct de vedere științific, Dumnezeu este o ficțiune creată de om, deoarece științele naturii din vremea sa considerau că universul fizic este infinit, iar într-o realitate fizică infinită predomină hazardul; prin urmare, în accepția lui Kant, conceptul de ordine informațională nu se poate aplica asupra unui univers fizic conceput ca o totalitate fizică organizată și finită, deoarece așa ceva nu poate exista ca realitate obiectivă: Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura IRI, 1994, p. 456–458, traducere în limba română după ediția germană a lui Baymund Schmidt, Leipzig, 1930. Așadar, după părerea lui Kant (care nu mai este acceptată în prezent), informația este o însușire specifică minții umane, care nu există în natură, fiind o *categorie a relației* (*Ibidem*, p. 113).

ale Scripturii, *manifestării morale* și *subiectului moral*, ideile religioase asigură o maximă eficiență practică a valorilor etice fundamentale prin mecanismul individual psihologic al smereniei și ascultării, în care este recunoscută, mărturisită în microgrup și afirmată categoric superioritatea ontologică a divinității. Influența interpersonală de grup social, formată în cadrul unei anume Biserici (creștină, în acest caz), alături de conexiunea impulsurilor inconștiente ale instinctului sacralului cu diversele forme ale instinctului social (consensul, integrarea în grupul social, trebuința de afectivitate), asigură eficiența vindecătoare din punct de vedere biologic, psihic și social, prin intermediul sentimentului de încredere fără rezerve în Divinitate. Acest sentiment religios, exprimat în limbajul teologic al Scripturii, este întărit în ultimul paragraf al capitolului 2 (*Duhul Sfânt*) prin argumentele ontologice ale adevărului științific logic și faptic. Duhul Sfânt este un concept teologic care se exprimă în realitatea obiectivă a naturii prin *Conștiința obiectivă a universului*, transmisă prin două tipuri distincte de Cuvinte divine – ca forme ontologice existențiale ale informației: *Cuvântul divin* al Scripturii și *Cuvântul divin* al vieții.

Ambele tipuri de cuvinte primesc o bază real-obiectivă în termenii actuali ai metafizicii științelor, care îi explicitează ca pe o formă a unei *conștiințe obiective a universului*, care își subordonează și integrează toate celelalte tipuri de conștiințe ale nivelurilor de organizare ale sistemelor materiale reale tip Bertalanffy. În acest sens, filosoful american Daniel Clement Dennett propune renunțarea la modelul tradițional cartezian al conștiinței, considerată ca un atribut exclusiv al minții umane: „El propune înlocuirea lui cu o concepere a fluxului de conștiințe sub forma unor versiuni multiple ale realității, permanent elaborate și remaniate prin implicarea mai multor procese cognitive”⁴⁵. Diverși autori propun o nouă interpretare a problemelor tradiționale ale conștiinței, prin existența mai multor tipuri ale acestora: conștiința celulară, conștiința animală, conștiința omului, conștiința universului, ireductibile una la cealaltă, deoarece corespund unor niveluri distincte de organizare a realității obiective, dar sunt integrate într-un tot armonic, în care rolul coordonator l-ar avea conștiința obiectivă a universului. La acest punct de vedere subscriu Kato Goro, Daniele Struppa, Charles Berner, Chaterine Draut, Amit Goswami de la Universitatea din Oregon⁴⁶ și Roger Penrose, profesor de matematică la Universitatea din Oxford⁴⁷. Academicianul Mihai Drăgănescu adoptă o poziție asemănătoare cu autorii de mai sus, atunci când include, „în cadrul ontologic al spiritualității o *Conștiință Fundamentală a existenței*”⁴⁸.

⁴⁵ Daniel Clement Dennet, 2005, *Dicționar de istoria și filosofia științelor* (redactor coordonator D. Lecourt), p. 444.

⁴⁶ Angela Botez, *Filosofia mentalului*, București, Editura Floare Albastră, 2006, p. 116.

⁴⁷ Roger Penrose, *Mintea noastră cea de toate zilele: despre gândire, fizică și calculatoare*, București, Editura Tehnică, 2006, p. 162, traducere din limba engleză în limba română după ediția originală: Oxford University Press, 1989, apărută sub titlul *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Mind and Laws of Physics*.

⁴⁸ Mihai Drăgănescu, *The sources of complementarity between mind and body*, „The Noetic Journal”, vol. 4, no. 1, ianuarie 2003, p. 33–44.

Din punct de vedere strict științific, existența unei paradigme a *conștiinței obiective a universului* nu reprezintă decât o ipoteză plauzibilă, argumentată prin unele date empirice ale transdisciplinării microfizicii cu astrofizica, științele cognitive și modele matematice ale universului fizic finit cu mai multe dimensiuni. Totodată, această ipoteză nu reprezintă, până în prezent, rigoarea științifică a teoriilor acreditate experimental, privind *conștiința omului și conștiința animalelor*.

Așadar, cu o mare probabilitate științifică, există o *Conștiință Existențială fundamentală*, cu alte cuvinte, o conștiință obiectivă a universului, o entitate reală, supraindividual umană, un alt nivel de organizare a realității care aparține naturalului existenței real-obiective. *Conștiința universului* se distinge de celelalte tipuri reale ale conștiinței: umană, animală și celulară, care aparțin unor nivele de structurare informațională specifice materiei biologice. Această conștiință supremă explică relația actuală dintre știință și religie, care se fundamentează pe dovezile filosofiei științelor privind unitatea universului, în interacțiunea vie, dinamică, a patru dimensiuni: cosmologică, ontologic-informațională, cognitivă (conștiința obiectivă a universului) și teologică. Cunoștințele actuale ale științei interdisciplinare numită *cosmologie* își înfățișează conceptele lor în experiența instrumentelor tehnice instalate pe rachete, sonde spațiale care verifică finitudinea universului (Big Bang-ul, deplasarea spre roșu în spectrul galaxiilor). În majoritatea țărilor au aparut în ultimii ani asociații naționale ale dialogului dintre știință și religie (de pildă, *Fundația John Templeton* în SUA), care au diferite denumiri sinonime, în funcție de națiunea respectivă și tradiția ei culturală: „dialogul dintre știință și spiritualitate” sau „dialogul dintre știință și teologie”. Nu întâmplător, în România, Magdalena Iolanda Stavinschi este președinta *Asociației pentru Dialogul dintre Știință și Teologie* (ADSTR cu site internet: www.adstr.ro) și totodată directoare a Institutului Astronomic al Academiei, care organizează frecvent simpozioane pe tema relației dintre știință și teologie, în colaborare cu *Institutul de Studii Avansate pentru Știință*.

Prin urmare, relația actuală dintre știință și religie este exprimată sintetic de cele două tipuri fundamentale de Cuvinte ale lui Dumnezeu: *Cuvântul Scripturii* și *Cuvântul vieții*, care au devenit, în prezent, concepte teologice și primesc o explicație în termenii actuali ai filosofiei științelor, în calitate de forme real-existențiale, ontologice, ale *Conștiinței obiective a universului*.

Cuvântul vieții este atribuit *Conștiinței Fundamentale a Universului*⁴⁹, prin dovezile furnizate de o paradigmă științifică, bazată pe modele matematice, care îmbină probe furnizate de astronomie, astrofizică, biologie, neuropsihologie, antropologie, lingvistica lui Chomsky și fizica cuantică. El este o expresie a semnificației științifice a I.Q.-ului Divinității, care integrează armonios I.Q.

⁴⁹ Expresia *conștiința fundamentală a universului* este sinonimă *conștiinței obiective a universului*, termen folosit de academicianul Mihai Drăgănescu în lucrările sale.

celulară⁵⁰, molecular-informațională (ADN), animală și umană într-un tot unitar. În acest sens, Roger Penrose susține că algoritmul matematic și ideile matematice sunt: „noțiuni profunde de natură divină, care au o anumită existență eternă, independentă de eul nostru pământesc”⁵¹. El consideră că: „obiectele lumii matematice au o realitate obiectivă, în sensul *ideilor* lui Platon, care stau la baza obiectelor și fenomenelor naturale, că ele nu sunt o invenție a minții umane, ci există în mod real ca și muntele Everest”⁵².

Cuvântul Scripturii este o expresie teologică a Inteligenței sociale, interpersonale a Divinității (E.Q. divin) care se aplică speciei *Homo Sapiens* de pe planeta Terra. Din punct de vedere al filosofiei sociale, *Cuvântul Scripturii* este un concept prin care *Conștiința Fundamentală a Universului* influențează, coordonează și organizează optim viața socială a oamenilor prin intermediul normelor morale religioase. Acestea sunt comune tuturor religiilor monoteiste actuale, care diferă doar prin obișnuințe, deprinderi și tradiții diferite legate de ritual, imagini-simbol, sacrificiu și obiecte sacramentale⁵³. Există, inițial, o procesare emoțională precognitivă și preconștientă, dictată de structurile molecular genetice (informația ereditară ADN), corespunzătoare instinctului sacrului, care, prin intermediul arhicortexului, ajunge în zona conștiinței, coordonată de lobul temporal și de cel frontal al emisferei cerebrale dominante. La acest nivel, valoarea morală și valoarea sacrului se întregesc reciproc, pentru a demonstra existența real-obiectivă a unui Dumnezeu unic, ca etaj spiritual suprem al unui univers unitar, viu și organic, care integrează dimensiunea cosmologică și ontologic-informațională într-un tot, pe care actuala filosofie a științelor îl interpretează ca fiind un *adevăr epistemologic* confirmat de datele empirio-descriptiv-intelectuale.

Coincidența acestui adevăr științific al existenței real-obiective a unui Dumnezeu unic al tuturor marilor religii actuale se face cu un adevăr moral religios dat de instinctul sacrului, caracteristic speciei *Homo Sapiens*, care are la bază o matrice informațională ADN ce influențează atât evoluția biologică a vieții pe planeta Pământ, cât și formarea limbajului natural-uman⁵⁴. De altfel, ideea unei matrici informaționale ADN a limbajului natural-uman a fost amplu descrisă și demonstrată de lingvistul american Chomsky într-o lucrare devenită clasică⁵⁵.

⁵⁰ De pildă, bionica a demonstrat că tehnica modernă a construcției avioanelor cu geometrie variabilă a valorificat în bună măsură particularitățile celulei-zigot a seminței plantei numite arțar, ale cărei aripioare zboară la distanțe mari pentru a se putea însămânța la distanță.

⁵¹ Penrose, 2006, *op. cit.*, p. 162.

⁵² Penrose, 2006, *op. cit.*, p. 158.

⁵³ Din punct de vedere al obiceiurilor și deprinderilor legate de ritual, protestantismul poate realiza în viitor o mediere între islamism și creștinism, tot așa cum catolicismul și ortodoxia pot realiza o mediere între religia creștină și cultele religioase orientale ale Asiei (hinduism, budism), datorită obiceiurilor și tradițiilor legate de imaginile-simbol și obiectele sacramentale.

⁵⁴ De pildă, pentru comanda motorie a limbajului avem gena Fox P₂ (Forkhead Box P₂).

⁵⁵ Noam Chomsky, *Règles et représentations*, Paris, Flammarion, 1985 (traducere din limba engleză în limba franceză, ediția 1980).

STABILIREA AGENDEI PUBLICE REFERITOARE LA UNIUNEA EUROPEANĂ: ALEGERILE EUROPARLAMENTARE DIN 2009, ÎN ROMÂNIA*

NICOLETA CORBU**, VALERIU FRUNZARU, MĂDĂLINA BOȚAN***
CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

ABSTRACT

SETTING THE PUBLIC AGENDA ON THE EUROPEAN UNION: THE 2009 ELECTIONS FOR THE EUROPEAN PARLIAMENT IN ROMANIA

This article deals with the media construction of the Europeanization theme in the Romanian context, starting from the theories related to *agenda setting* and from the studies which were conducted in this respect in older EU member states. We set out to find out, from content analysis, which are the European themes that are most visible in the electoral debates and in news reports, which is their share of the whole range of themes under discussion, whether there are differences between news bulletins broadcast by the public television station and those broadcast by private television stations, and which is the prominence of news reports related to the EU.

Keywords: *agenda setting*, Europeanization, news prominence.

ȘTIRILE ȘI CONSTRUCȚIA AGENDEI PUBLICE

Problematica influenței știrilor, în general, și în timpul campaniilor electorale, în special, a exercitat o fascinație constantă în rândul cercetătorilor. Studiile legate de construirea agendei publice, în special, sunt centrate pe această zonă privilegiată de influență, cu un accent acordat știrilor de televiziune.

Într-o cercetare deja clasică, Maxwell McCombs și Donald Shaw (1972) au stabilit – după ce au comparat conținutul mass-mediei și opinia alegătorilor privind

* Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului de cercetare CNCSIS – UEFISCSU, nr. 1033 PNII – IDEI/2008: „Construcția mediatică a europenizării ca problemă publică în contextul integrării europene a societății românești”.

** Correspondence address to lector univ. dr. Nicoleta Corbu: Centrul de Cercetare în Comunicare, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare și Relații Publice; e-mail: nicoleta.corbu@comunicare.ro

*** Mădălina Boțan este doctorandă și beneficiară a unui burse POSDRU, Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

subiectele care li se păreau importante în cazul alegerilor prezidențiale – că există o corelare între importanța acordată de media anumitor mize și cea atribuită de alegători acelorași subiecte. Sintetizând, cercetările clasice dedicate stabilirii agendei publice (*agenda-setting*) concluzionează că media definește calendarul și ierarhia evenimentelor despre care vorbește. Din această perspectivă, alegătorii depind de media pentru a repera cele mai importante teme ale dezbaterii politice.

Procesul de *agenda setting* (stabilirea agendei publice) se referă la alocarea de relevanță (de semnificații) unui subiect, mizând pe faptul că audiența va semnala această atenție sporită și o va percepe ca atare. Cercetările asupra acestui proces confirmă faptul că, chiar dacă media nu este capabilă să le spună oamenilor *ce* să gândească, are totuși un rol major în a le transmite *la ce* să se gândească (Cohen, 1963).

Potrivit teoriei *agenda setting* (stabilirea agendei publice), membrii audienței află despre problemele publice din mass-media și, în același timp, deduc câtă importanță ar trebui să acorde unei teme sau probleme, în funcție de importanța pe care media o acordă respectivei teme sau probleme. De exemplu, atunci când relatează ceea ce spun candidații în timpul campaniei, mass-media pare că hotărăște care sunt problemele importante. Cu alte cuvinte, mass-media stabilește agenda campaniei, iar alegătorii depind de ea pentru a repera „punctele fierbinți” ale dezbaterii politice. Această capacitate de a produce efecte la nivel cognitiv reprezintă unul dintre cele mai importante aspecte ale puterii mass-mediei.

Ipoteza *agenda setting* (stabilirea agendei publice) a fost cercetată mai ales în contextul campaniilor electorale, o strategie obișnuită a campaniei electorale moderne tipice fiind aceea de a proiecta „imagea” unui candidat prin asocierea cu anumite poziții față de problemele cu care se confruntă societatea în momentul respectiv. Premisa este că, dacă votanții vor fi convinși că o problemă este importantă, ei vor vota candidatul sau partidul care transmite cel mai bine impresia că poate rezolva respectiva problemă.

Dezvoltând analiza inițială, McCombs, Shaw și Weaver afirmă, în lucrarea *Communication and Democracy: Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory* (1997), că efectul cel mai important al mass-mediei este „abilitatea de a ordona și organiza lumea pentru noi. Pe scurt, mass-media s-ar putea să nu aibă prea mult succes în a ne spune ce să gândim, însă are un succes incredibil în a ne spune la ce să ne gândim” (McCombs, Shaw & Weaver, 1997: 66).

Autorii americani precizează de asemenea că tendința mediei de a structura percepțiile votanților despre realitatea politică reprezintă un *bias* (atitudine părtinitoare): „până la un punct semnificativ, arta politică într-o democrație este arta de a determina care subiecte sunt de interes major pentru public sau pot fi accentuate pentru a primi suport public” (McCombs, Shaw & Weaver, 1997: 71). Media are capacitatea de a crea agenda pentru întreaga comunitate (chiar dacă fiecare individ în parte are o agendă diferită), iar această capacitate este cea mai importantă la nivel macrosocial.

O temă, pentru a deveni publică, trebuie să îndeplinească următoarele condiții: **a.** să fie obiectul unui proces de negociere între actori sociali cu interese și resurse diferite, fiecare dintre aceștia încercând să impună în spațiul public propria definiție; **b.** să devină obiectul unor practici de comunicare, deci să capteze atenția publicului, și **c.** să aparțină unei teme familiare publicului (McCombs, 2004).

În ceea ce privește construcția agendei publice prin intermediul știrilor, unii autori (Gans, 1980) susțin că agenda mediatică este determinată de imperative editoriale, organizaționale și comerciale, care ar putea deturna publicul de la problemele „reale” cu care se confruntă națiunea; chiar dacă redactorii știrilor susțin că difuzează „imagini-oglindă” ale realității, acoperirea media a subiectelor de interes național ar putea contrazice această afirmație.

Studiile legate de funcționarea mediei și de practicile jurnalistice indică faptul că știrea nu poate fi conceptualizată ca un material predefinit, produs la inițiativa sursei și asupra căruia jurnalistul nu intervine decât prin selecția operată. Cercetătorii din domeniu sunt unanimi în a considera că știrile nu sunt selecționate, ci construite și că această construcție este opera comună a jurnaliștilor și a surselor.

Anumiți cercetătorii s-au aplecat și asupra actorilor și factorilor care influențează agenda mediatică. Astfel s-a născut teoria *agenda-building* (construcția agendei publice), conform căreia agenda mediatică este o *co-construcție* realizată de media, public și surse (Charron, 1995). Însă *agenda-building* rămâne încă o noțiune vagă: oare cei trei actori se găsesc într-un raport simetric de influență? Este posibil ca agenda mediatică, departe de a fi o co-construcție între public sau surse, să nu fie decât un releu al agendelor acestora din urmă?

Și în spațiul francez, cercetările au mobilizat modelul *agenda-setting*. Un studiu realizat de Jean-Louis Missika și Dorine Bregman, cu ocazia alegerilor legislative din 1986, pune în evidență importanța pe care o au decalajele dintre agenda mediatică, cea politică și cea a opiniei publice. Contrar unor opinii curente, această analiză, bazată pe un corpus enorm de date, subliniază adecvarea relativă a agendei politice la așteptările publicului (în privința unor chestiuni specifice: șomajul, criza etc.).

Datorită ramificațiilor politice ale *agenda setting* și ale proeminenței televiziunii ca sursă credibilă și demnă de încredere pentru informarea politică, nu este surprinzător că o cantitate însemnată de cercetări s-a îndreptat către sondarea efectelor de impunere a agendei de către știrile de televiziune.

Aceste cercetări au avut rezultate variate. Confuziile legate de puterea televiziunii de impunere a agendei se pot datora pur și simplu limitărilor de ordin metodologic. Cea mai adecvată strategie este căutarea efectelor mediei de-a lungul timpului, pe măsură ce acoperirea mediatică și preocupările publicului evoluează. Studiile longitudinale dedicate fenomenului *agenda setting*, deși puțin numeroase, relevă faptul că schimbările la nivelul atenției acordate de media anumitor subiecte produc într-adevăr schimbări în preocuparea publicului față de subiectele respective.

Cercetătorii americani Gladys Engel Lang și Kurt Lang (1983) au propus extinderea conceptului de *agenda setting* la cel de *agenda building*, în studiul consacrat rolului mediei în afacerea Watergate. Inițial, modelul McCombs-Shaw

mergea pe ideea influenței dintre agendele mediei publice și politice, media având mai mult funcția de a selecta teme din agenda politică, iar actorii politici fiind cei de la care pleacă informația. *Agenda building* evidențiază cele șase etape necesare pentru a aduce un subiect pe agenda publică și faptul că este vorba de un proces interdependent ce necesită timp. Actualitatea mediatică este rezultatul unei strategii în care intră numeroase elemente din interiorul mediei, dar și din afara acesteia, ea fiind consecința unei construcții (*building*).

Pentru o bună înțelegere a fenomenelor de agendă, Dearing și Rogers (1996) insistă asupra faptului că este însă necesar să distingem între mai multe tipuri de efecte: cele determinate de *public agenda setting* (stabilirea agendei publice), *policy agenda setting* (stabilirea agendei de politici publice), alături de *media agenda setting* (stabilirea agendei media).

În anii '80 s-a cristalizat și a treia variantă a teoriei *agenda setting*, denumită și *second level agenda setting* (*agenda setting* de nivel secund) sau agenda atributelor. Potrivit acestei teorii, mass-media nu ar mai indica publicului prioritățile momentului, ci atributele sau cadrele de interpretare a evenimentelor mediatice (*frames* sau cadre) (Beciu, 2009: 72). Temele intens mediatizate la un moment dat sunt folosite de public drept cadre de interpretare pentru alte teme, care fac parte din orizontul lui imediat.

Shanto Iyengar și Donald Kinder, unii dintre cei mai cunoscuți autori americani din domeniul studiilor dedicate fenomenului *agenda setting*, analizează în lucrarea *News that Matters* (1987) modalitatea în care oamenii își formează opiniile politice prin intermediul știrilor de televiziune. În această carte, cei doi autori arată că televiziunea determină ceea ce americanii consideră ca fiind probleme importante prin acordarea unei atenții mai mari anumitor probleme și ignorarea sau acordarea unei atenții reduse altora: „când știrile de televiziune se focalizează pe o anumită problemă, prioritățile publicului sunt alterate, apoi alterate din nou, atunci când știrile de televiziune se orientează asupra unor noi subiecte” (Iyengar & Kinder, 1987: 33).

Datorită ramificațiilor politice ale *agenda setting* și ale proeminenței televiziunii ca sursă credibilă și demnă de încredere pentru informarea politică, nu este surprinzător faptul că o cantitate însemnată de cercetări s-a îndreptat către sondarea efectelor de impunere a agendei de către știrile de televiziune. Aceste cercetări au avut rezultate variate. Anumiți autori susțin că știrile de televiziune nu au niciun impact asupra percepțiilor audienței legate de subiectele tratate (Iyengar & Behr, 1985); alții sugerează că efectele televiziunii asupra atenției acordate de public anumitor subiecte sunt limitate la o categorie de persoane mai puțin educate și informate (McCombs, 1992).

Teoria legată de *agenda setting* rămâne un reper fundamental al cercetării în zona comunicării politice. Împreună cu studiile legate de dezvoltările recente ale teoriei, efectele de *priming* (amorsaj) și *framing* (cadraj), *agenda setting* a devenit reperul fundamental de cercetare în zona studiilor media legate de sfera publică.

STABILIREA AGENDEI EUROPENE

În exegeza consacrată alegerilor europarlamentare, acestea sunt considerate „alegeri naționale de rangul doi” și, de fapt, sunt un fel de referendum privind performanța guvernului național (Hobolt, Spoon & Tilley, 2009). Problemele europene și naționale referitoare la alegători și contextul campaniei joacă un rol important în modelarea opțiunilor de vot. Alegerile europarlamentare dau sens participării politice în UE. În continuare, vom prezenta teze, date și concluzii ale unor studii despre rolul televiziunii în informarea cu privire la alegerile europarlamentare. Trebuie remarcată activitatea de cercetare, în acest domeniu, a unui grup de cercetători de la universități din Olanda. Cel puțin până acum, nu am întâlnit studii sistematice despre această temă la cercetători din alte țări. Una dintre cercetări a vizat analiza principalelor televiziuni de știri, în 14 țări din UE, timp de două săptămâni înainte de alegerile europarlamentare din 1999. Principala concluzie a cercetării arată o diferențiere între țările UE, în ceea ce privește cantitatea de știri despre campania de la europarlamentare și vizibilitatea reprezentanților UE. Emisiunile despre alegerile europarlamentare sunt în număr mai mare la canalele publice, unde opinia elitei despre UE este polarizată, iar cetățenii sunt nesatisfăcuți de guvernele lor naționale (Peter, Lauf & Semetko, 2004).

Un studiu cros-național al alegerilor europarlamentare, efectuat în Marea Britanie, Danemarca și Olanda, pune în relief aspecte ale rolului managementului editorial în modelarea știrilor electorale (De Vreese, 2003). Un alt studiu cros-național comparativ face o analiză a conținutului știrilor despre politicile UE în emisiunile de știri ale televiziunilor din Marea Britanie, Danemarca, Olanda, Franța și Germania. S-au identificat caracteristicile fundamentale ale știrilor. În majoritatea țărilor studiate, politicile UE erau prezentate în mod nesemnificativ în știrile televiziunii naționale. Știrile de televiziune despre UE nu includ informații despre oficialii UE, ci despre politicile UE. Autorii au decelat factorii care contribuie la creșterea și pregnanța știrilor despre UE: prezența UE în știrile de televiziune este mai puternică în țările cu nivel mai ridicat al satisfacției față de democrație și în perioada din preajma *summit*-urilor UE, iar acolo și în acele perioade vizibilitatea oficialilor UE este mai pregnantă în programele de știri ale televiziunilor publice. Concluzia este că, în condițiile unei vizibilități limitate și fără protagoniști a emisiunilor despre UE, europenizarea emisiunilor de știri este mai mult o iluzie decât o realitate (Peter & De Vreese, 2004).

Studiul asupra căruia stăruim este cel dedicat știrilor despre alegerile europarlamentare, din 2004, organizate în cele 25 de țări ale UE. Acest studiu este cel mai important fiindcă se referă la primele alegeri în UE extinsă. Pentru cunoașterea gradului de reflectare de către presă și televiziune a alegerilor europarlamentare, au fost examinate, pentru fiecare țară din cele 25 membre ale UE, trei ziare naționale și două televiziuni de știri în *prime time*, adică la o oră de maximă audiență (a fost vorba de un post de televiziune privat și un post public de

televiziune). Cercetarea a avut loc în intervalul de două săptămâni de dinaintea alegerilor. În ansamblu, alegerile au fost mai vizibile în cele 10 noi state membre decât în cele 15 vechi state ale UE. S-a remarcat prezența actorilor politici naționali, și nu a actorilor UE, în dezbaterile organizate. În timp ce știrile despre UE, în cele 15 vechi state membre ale UE, au fost negative, în țările noi ele au fost atât negative cât și pozitive. Din cercetare se degajă ideea că mass-media joacă un rol crucial în acest proces de alegere a reprezentanților fiecărei țări în Parlamentul European. De asemenea, UE se bazează pe mass-media pentru a-și consolida în mod indirect legitimitatea prin creșterea gradului de conștientizare de către cetățenii săi a apartenenței la comunitatea europeană. Autorii subliniază că, în analiza asupra alegerilor europarlamentare din 1999, s-a exprimat îndoiala că mass-media ar putea expune problemele în mod convingător. În unele țări, în 1999, alegerile europene au avut o relativ scăzută prioritate în știri, iar acestea au fost reflectate rar în deschiderea jurnalelor de știri. Gradul de reflectare a alegerilor europarlamentare a depins de asocierea lor cu prezentarea consecințelor acestora în țara de origine.

În 2004, autorii au constatat că vizibilitatea alegerilor pentru Parlamentul European a fost mai mare în noile 10 state membre ale UE decât în vechile state membre. La televiziunile de știri, gradul de prezentare a alegerilor din cele 15 vechi state membre ale UE a crescut în privința condițiilor de vizibilitate, comparativ cu alegerile anterioare pentru PE din 1999. Acest *trend* nu a fost valabil și pentru ziare. Vizibilitatea alegerilor europarlamentare a crescut în unele țări și a scăzut în altele. Televiziunile publice au transmis mai multe știri despre alegerile europarlamentare decât televiziunea privată și decât presa de scandal, situație valabilă atât în vechile state membre, cât și în noile statele membre ale UE (De Vreese *et al.*, 2006: 495).

Un studiu important, pe care îl vom folosi drept bază de comparație, este realizat de Jochen Peter, Holli A. Semetko și Claes H. De Vreese, în 2003, cu date din 2000. Ei analizează două dimensiuni importante legate de știrile privind teme europene: vizibilitatea și proeminența. În anul 2000, prezența știrilor despre Uniunea Europeană la principalele televiziuni din cinci state membre (Danemarca, Marea Britanie, Franța, Olanda și Germania) a fost redusă din punct de vedere cantitativ. Totuși, în ceea ce privește proeminența, cu alte cuvinte plasarea temelor europene în prima treime a jurnalelor televizate, a fost una ridicată pentru toate statele, în patru dintre ele (cu excepția Olandei) peste 50% dintre știrile europene regăsindu-se în prima treime a jurnalelor.

Chiar dacă mult mai puțin vizibile și cu o miză mult mai mică decât alegerile naționale, alegerile europarlamentare rămân ocazii favorabile pentru mediatizarea proeminentă a unor subiecte europene, care, altfel, ajung cu mare greutate pe agenda publică, problemele naționale fiind promovate cu predilecție, în primul rând datorită proximității imediate.

Nou intrată în UE, România s-a confruntat, în 2009, cu prima campanie electorală formală (ce are loc la fiecare 5 ani) pentru Parlamentul European. A fost

cea de a doua rundă de alegeri europarlamentare în România, după alegerile din 2007, organizată imediat după integrarea României în Uniune. Alegerile europarlamentare reprezintă un eveniment politic important al Uniunii Europene; totuși, puține cercetări au atins problematica acestor tipuri speciale de alegeri în țările nou integrate. În acest context, cercetarea pe care am realizat-o privește impunerea subiectelor europene pe agenda publică, în perioada campaniei electorale europarlamentare din România în 2009. Între altele, ne propunem să vedem în ce măsură contextul politic și istoric diferit din România, în preajma unui eveniment european foarte important (alegerile europarlamentare), poate duce la un nivel de vizibilitate și proeminență diferit al subiectelor europene în știri, față de statele membre mai vechi. Din punct de vedere teoretic, România ar trebui să se diferențieze de aceste state (cum ar fi Marea Britanie, Franța, Germania, Olanda, Danemarca). Datorită intrării recente a României în UE, nivelul de entuziasm și interesul acordat problemelor europene ar trebui să fie mai ridicat decât în statele vechi. Pe de altă parte, măsurarea nivelului de vizibilitate și proeminență se face comparativ cu nivelul înregistrat în alte țări în timpul unor evenimente importante, cum ar fi *summit*-urile sau introducerea euro. Din acest punct de vedere, reperul comparativ va fi al țărilor studiate de Peter, Semetko și De Vreese (2003), cu o atenție specială acordată situației Danemarcei, pentru care datele sunt înregistrate în perioada introducerii monedei unice.

METODOLOGIE

Plecând de la teoriile cu privire la *agenda setting* și de la studiul comparativ *cross-național* realizat de Jochen Peter, Holli A. Semetko și Claes H. De Vreese (2003), principalul obiectiv al cercetării a fost să cunoaștem cantitatea, tematica și tipurile de intervenții referitoare la UE în știrile de la televiziunea publică, pe canalul TVR 1, și de la televiziunile de știri private Realitatea TV și Antena 3, respectiv în dezbaterile organizate de televiziunea publică pe canalele TVR 1 și TVR 3.

Având ca punct de plecare teoria *agenda-setting* și rezultatele studiului deja menționat, cercetarea a avut în vedere următoarele întrebări și ipoteze:

I1: Care sunt temele europene cele mai vizibile (ce pot ajunge pe „agenda zilei”) în știri și în dezbaterile electorale, în perioada alegerilor europarlamentare?

I2: Care este ponderea și vizibilitatea știrilor cu privire la UE, în raport cu celelalte tipuri de știri, pe parcursul perioadei electorale?

I1: Televiziunea publică prezintă într-o mai mare măsură știri referitoare la UE decât televiziunile private.

I2: Știrile referitoare la UE sunt mai puțin proeminente decât celelalte știri.

Pentru testarea ipotezelor și aflarea răspunsurilor la întrebările pe care le-am enunțat mai sus, am construit trei *grile de analiză de conținut*, prima referitoare la intervențiile invitaților în dezbateri, a doua referitoare la intervențiile moderatorilor în dezbateri, iar a treia privitoare la știri. Construirea celor trei instrumente de

cercetare a fost realizată în trei etape. Într-o primă etapă am construit cele trei grile de analiză, plecând strict de la elementele teoretice. În etapa a doua, grilele au fost supuse testării prin realizarea unei analize de conținut pe un subeșantion format din patru emisiuni de știri și patru dezbateri electorale. Fiecare emisiune de știri sau dezbateri a fost supusă codării de către patru codificatori, astfel încât să obținem un *feedback* cât mai complex cu privire la instrumentele de cercetare testate. Ultimele schimbări aduse grilelor de analiză au fost realizate după testarea gradului de fidelitate între codificatori (*intercoder reliability test*).

În cadrul dezbaterilor/știrilor, o intervenție/știre este referitoare la UE dacă se referă la politici, evenimente, instituții sau luarea deciziilor în cadrul UE. Întrucât multe dintre intervenții au fost de bruieră a celorlalți invitați în dezbateri (de câteva secunde), am decis să considerăm drept intervenție orice afirmație a unui invitat care durează cel puțin 5 secunde.

O singură intervenție poate aborda mai multe teme europene. Pentru a vedea care sunt temele referitoare la UE, prezente în intervențiile invitaților și a moderatorilor, respectiv în știrile TV din perioada campaniei electorale, am pornit de la temele propuse de Peter *et al.* (2003), la care am adăugat altele, așa cum au rezultat din testarea grilelor de analiză. În final, pentru a permite comparația, cele trei instrumente de cercetare cuprind nouă teme europene comune, la care se adaugă „altele”: moneda euro și economie; libera circulație a cetățenilor UE în spațiul comunitar; aspecte sociale în UE; politici ale UE; fonduri structurale; viitorul UE; identitatea europeană; parlamentul UE; critici legate de UE; altele.

Pentru a măsura gradul de vizibilitate a știrilor, grila de analiză cuprinde indicatori cu privire la poziția știrii referitoare la UE în structura jurnalului de știri sau indică faptul că știrea este de tip *headline* (care se află printre cele 3–4 știri anunțate la începutul jurnalului), *promo* (care se află printre știrile anunțate pe parcursul jurnalului și reluate ulterior) sau, pentru TVR 1, este dezbătută la „Tema zilei”.

Eșantionul pe care am realizat cercetarea constă în emisiunile de știri de la TVR 1 de la orele 19, respectiv de la Realitatea TV și Antena 3 de la orele 21, din perioada 8 mai–4 iunie, perioada campaniei electorale pentru Parlamentul European în România. Am ales aceste emisiuni de știri aflate în *prime time* pentru că sunt cele mai importante pentru televiziunile naționale enumerate. Din aceeași perioadă, corespunzătoare intervalului în care s-a desfășurat campania electorală pentru alegerile europarlamentare din România din 7 iunie 2009, am introdus în eșantion dezbaterile electorale de la TVR 1 și TVR 3. În total, eșantionul cuprinde 26 de emisiuni de dezbateri electorale și 58 de emisiuni de știri (29 de la TVR 1, 16 de la Antena 3 și 13 de la Realitatea TV).

INTERVENȚIILE INVITAȚILOR LA DEZBATERI

Corpusul de dezbateri analizat este compus din 26 de emisiuni, difuzate în perioada campaniei electorale pentru alegerile parlamentare 2009, pe canalul public de televiziune TVR 1 și pe canalele publice regionale (TVR 3). Unitatea de analiză

aleasă a fost intervenția, fiind analizate atât intervențiile invitaților, cât și cele ale moderatorilor. În cele 26 de emisiuni, invitații au avut 941 de intervenții, dintre care 825 au fost referitoare la UE. Unsprezece intervenții au fost referitoare la alte state, situate în afara Uniunii Europene, iar 105 au vizat strict probleme românești.

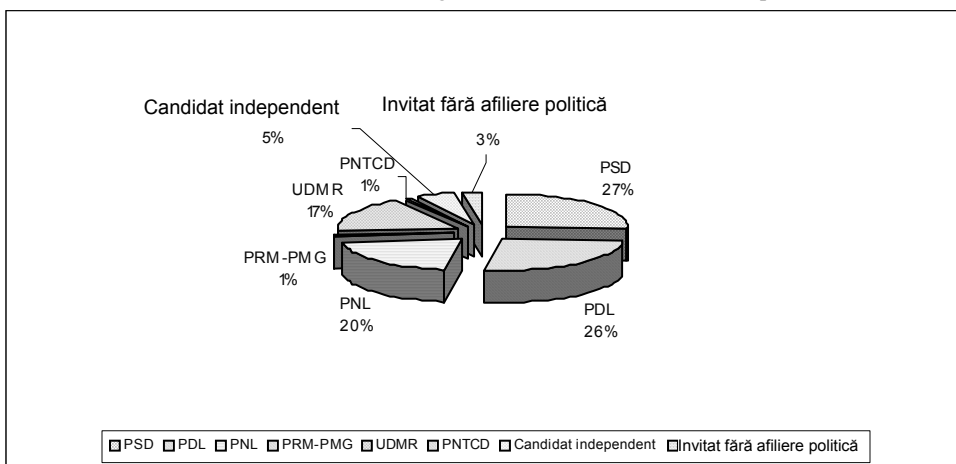
Durata totală a emisiunilor analizate a fost, de 79 865 secunde (aproximativ 22 de ore și 11 minute), dintre care 79,5% au reprezentat totalul intervențiilor invitaților, iar 73,7% din timp (92,7% din totalul timpului invitaților) a fost alocat temelor europene discutate de invitați.

Din punctul de vedere al afilierii politice, invitații au fost, în cel mai mare număr, membri ai partidelor PSD (18), PDL (18) și PNL (17). UDMR a avut de asemenea o vizibilitate foarte bună, cu un număr de 15 invitați prezenți în cele 26 de emisiuni. În ceea ce privește ponderea luărilor de cuvânt, a intervențiilor propriu-zise din totalul celor 26 de emisiuni, 28,1% au aparținut reprezentanților PSD-ului, 25,3% celor ai PDL-ului, iar 19,9% ai PNL-ului. Din nou, UDMR-ul a avut o vizibilitate foarte bună, cu un procentaj de 18,2%.

Intervențiile legate strict de UE au fost distribuite după cum urmează: 219 intervenții, reprezentând 26,5%, au aparținut reprezentanților PSD, 215 (26,1%) PDL, 169 (20,5%) PNL, 144 (17,5%) UDMR (*Figura nr. 1*).

Figura nr. 1

Distribuția intervențiilor legale de UE în funcție de afilierea politică

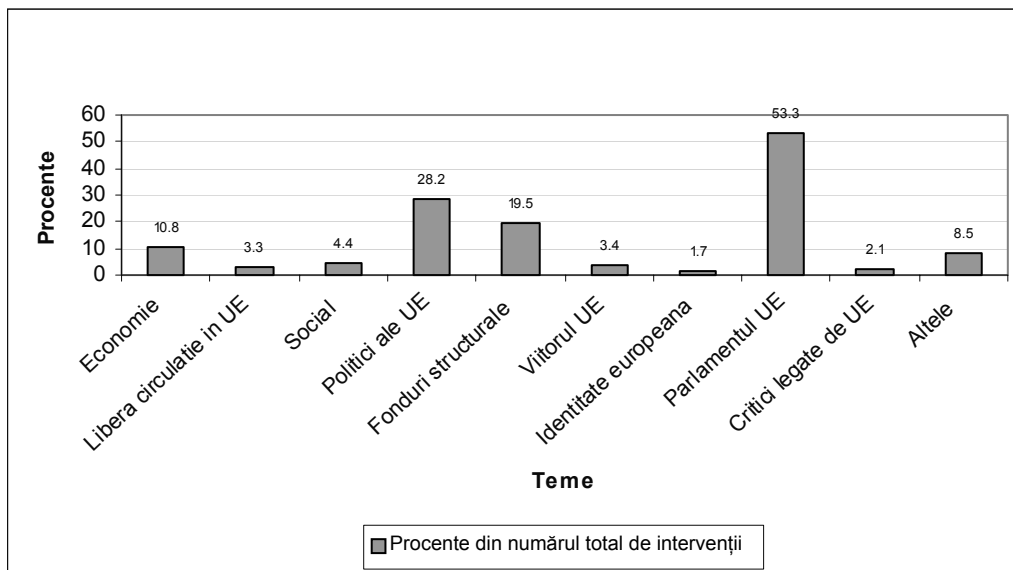
Se remarcă o distribuție proporțional uniformă a intervențiilor legate de UE. Cu alte cuvinte, niciunul dintre partide nu a abordat probleme strict românești sau, în general, nelegate de UE în mod mai evident decât celelalte.

Majoritatea intervențiilor (75,5% din totalul de intervenții) au acoperit, de regulă, o singură temă, 16,7% dintre intervenții au abordat două teme, 5,3% trei teme, 1,9% patru teme, iar 0,5% cinci teme.

Temele predilecte ale discuțiilor au fost legate de parlamentul UE (53,3% din totalul intervențiilor au abordat această temă) și de politici ale Uniunii Europene (28,2% din totalul intervențiilor). Alte teme de interes au fost fondurile structurale (19,5%) și economia (10,8%) (*Figura nr. 2*).

Figura nr. 2

Ponderea temelor abordate din totalul intervențiilor

Pentru temele cele mai proeminente, distribuția subtemelor indică preocupările majore ale invitaților pe parcursul campaniei electorale. În ceea ce privește tema legată de Parlamentul European, subtemele cel mai bine reprezentate au fost „reprezentanții României în Parlamentul European”, altfel spus, „vocea României în UE” (39,6%), „alegerile din România pentru Parlamentul European” (32,5%), respectiv „modul de funcționare a Parlamentului European” (22,2%). Tema legată de alegeri are o vizibilitate contextuală crescută, date fiind circumstanțele legate de campania electorală. Tema care abordează modul de funcționare a Parlamentului European a acoperit aspecte legate de modalitățile de votare, grupuri parlamentare, luarea deciziilor, numărul de europarlamentari etc. (*Tabelul nr. 1*).

Tabelul nr. 1

Ponderea temelor legate de Parlamentul European

Temă	% din totalul temelor
Alegerile din România pentru PE	32,5%
Alegerile din alt stat UE pentru PE	2,2%
Reprezentanții României în PE	39,3%
Modul de funcționare al PE	22,2%
Alte teme	3,8%
Total	100%

Pentru politicile Uniunii Europene, cele mai vizibile domenii au fost agricultura (cu 21,0% din totalul intervențiilor legate de politicile UE), justiția (15,1%), probleme legate de mediu, protecția consumatorului și securitate alimentară (14,1%), respectiv dezvoltarea regională (12,8%). De remarcat poziția privilegiată a agriculturii, care a însumat în 64 de ocurențe ale temei din 1 115 intervenții, reprezentând 5,7% din totalul temelor abordate în dezbaterile de pe parcursul campaniei. În plus, o anumită vizibilitate a avut-o subiectul educației și al culturii, cu un procentaj de 29,2% din totalul subiectelor acoperite de subdiviziunea „alte” (care reprezintă 15,8% din totalul intervențiilor legate de politicile UE).

Tabelul nr. 2

Ponderea temelor legate de politicile Uniunii Europene

Temă	% din totalul temelor
Agricultură	21,0%
Securitate	7,2%
Politică externă	5,2%
Mediu	14,1%
Justiție	15,1%
Sănătate	5,2%
Infrastructură	3,6%
Dezvoltare regională	12,8%
Alte teme	15,8%
Total	100%

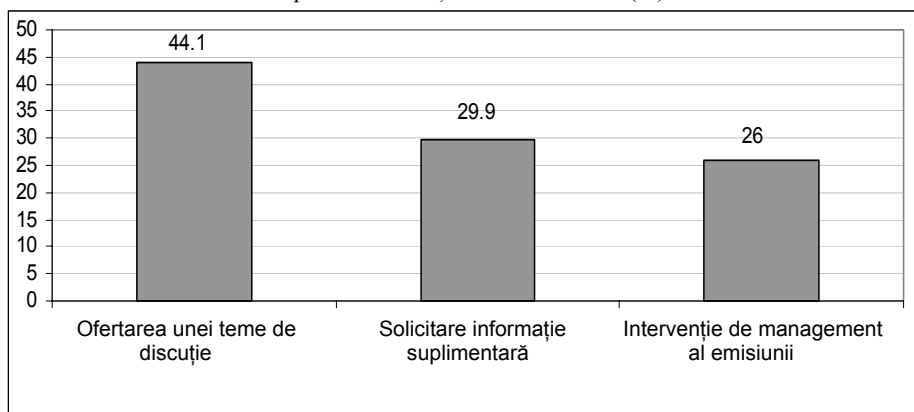
În sfârșit, în legătură cu fondurile europene, majoritatea intervențiilor care acoperă această temă au vizat subvenții sau finanțări ale Uniunii Europene pentru proiecte românești (60,8% din totalul temelor legate de fondurile europene), urmate de acțiuni ale parlamentarilor români pentru absorbția fondurilor (21,5%) și de penalități pentru nerespectarea condițiilor, procedurilor, standardelor etc. (11,4%).

INTERVENȚIILE MODERATORILOR

Moderatorii au avut 892 de intervenții cu o distribuție apropiată între dezbaterile de la TVR 1 (52,1%) și cele de la televiziunile publice regionale (47,9%). Din totalul intervențiilor, 512 (57,4%) au fost referitoare la UE, restul constând în intervenții de management al emisiunii sau au abordat subiecte fără legătură cu UE. Aproximativ una din patru intervenții ale moderatorilor au fost de management al emisiunii (*Figura nr. 3*).

Figura nr. 3

Tipul de intervenție al moderatorilor (%)

Doar două din cele 892 de intervenții ale moderatorilor au făcut trimitere la alte state sau organizații din afara UE. Cea mai mare parte a intervențiilor referitoare la UE au făcut trimitere la o singură temă din grila de analiză (87,11%), doar 11,72% au făcut referire la două teme, iar 1,17% la trei teme. În ceea ce privește durata intervenției moderatorilor în emisiunile de dezbateri pentru alegerile europarlamentare, respectiv timpul alocat din aceste intervenții pentru a aborda teme referitoare la UE, putem spune că, din procentul de 17,8% de care au beneficiat moderatorii, 63,1% a fost alocat propunerii unor teme referitoare la UE.

Din cele 10 teme cuprinse în grila de analiză, tema pe care moderatorii dezbaterilor dedicate alegerilor europarlamentare au pus-o în discuție cel mai frecvent este cea a Parlamentului European. Acest subiect a fost abordat, singur sau împreună cu alte subiecte, în 54,3% dintre intervenții (*Tabelul nr. 3*). Suma procentelor apariției temelor raportate la totalul intervențiilor depășește 100%, deoarece, așa cum am menționat, unele dintre intervențiile moderatorilor au făcut trimitere la două sau trei teme referitoare la UE. Chiar dacă ne raportăm la totalul temelor referitoare la UE, problematica Parlamentului UE rămâne subiectul cu apariția cea mai frecventă (47,6%). Alte teme cărora moderatorii le-au acordat o importanță ridicată și le-au supus spre dezbateri invitaților au fost politicile UE, prezente în 20,1% din totalul intervențiilor, fondurile structurale (12,1%), respectiv moneda euro și economia (7,2%). Celelalte teme au avut apariții mai puțin semnificative (în mai puțin de 3% din intervenții), fapt ce necesită câteva comentarii.

În primul rând probleme de fond, precum viitorul UE și identitatea europeană, nu au fost considerate de suficientă importanță pentru a fi dezbătute de către candidații pentru Parlamentul UE sau de către alți invitați (susținători ai candidaților sau analiști politici). Doar cinci intervenții din 584 de intervenții dedicate UE au făcut referire la schimbările din cadrul instituțiilor europene sau la extinderea UE, iar în ceea ce privește identitatea europeană, doar în șapte intervenții moderatorii au făcut trimitere la pierderea identității naționale, construirea unei eventuale națiuni europene sau la federalizarea UE.

Tabelul nr. 3

Teme abordate de moderatori

Teme abordate	Teme abordate (N)	Teme din total teme (%)
Moneda euro și economie	37	6,3
Libera circulație a cetățenilor UE în spațiul comunitar	10	1,7
Aspecte sociale în UE	15	2,6
Politici ale UE	103	17,6
Fonduri structurale	62	10,6
Viitorul UE	5	0,9
Identitatea europeană	7	1,2
Parlamentul UE	278	47,6
Critici legate de UE	4	0,7
Alte teme	63	10,8
Total	584	100

Dacă însumăm problema liberei circulații a cetățenilor UE în spațiul comunitar și aspectele sociale ale UE, incidența cumulată a acestor teme se apropie de 5%. Chiar și așa, în contextul restricțiilor temporare pe care unele dintre statele membre ale UE le-au impus lucrătorilor români și al numărului mare de imigranți români (în special în Italia și Spania), ne-am fi așteptat ca subiectele referitoare la dreptul de a munci în alt stat membru, nediscriminarea și asigurările sociale să fie dezbătute în mai mare măsură.

Trebuie, de asemenea, să nuanțăm analiza cu privire la frecvențele mai ridicate ale temelor referitoare la Parlamentul European și a politicilor UE. În primul rând, 55,1% din intervențiile cu privire la parlamentul UE sunt referitoare la alegerile din România pentru PE, iar 26,9% dintre intervenții abordează problema vocii României în UE prin intermediul europarlamentarilor români. Doar 13,8% dintre intervenții sunt referitoare strict la parlamentul UE, și anume la modul de funcționare a PE (votarea, numărul de europarlamentari, luarea deciziilor, grupuri parlamentare etc.). Prin urmare, dacă luăm în considerare și măsura în care intervenția abordează probleme europene, propunerile spre dezbateră, venite din partea moderatorilor, au făcut referire atât la probleme europene, cât și la probleme românești, dar mai puțin la probleme strict europene (*Tabelul nr. 4*).

Tabelul nr. 4

Intervenții ale moderatorului, referitoare la Parlamentul UE

Teme abordate	Teme abordate (N)	Teme din total teme (%)
Alegerile din România pentru Parlamentul European (PE)	172	55,1%
Alegerile din alt stat UE pentru PE	1	0,3%
Modul de funcționare a PE (votarea, numărul de europarlamentari, luarea deciziilor, grupuri parlamentare etc.)	43	13,8%
Reprezentanții României în PE (vocea României în UE)	84	26,9%
Alte teme	12	3,8%
Total	312	100%

Intervențiile numeroase ale moderatorilor, referitoare la politicile UE, pot fi explicate atât prin numărul mare de politici cuprinse în această temă (9), cât și prin caracterul sensibil al unor teme pentru cetățenii români. Numărul mare de români, care trăiesc în mediul rural preponderent din rezultatele muncii din agricultură, face ca această problemă să fie una sensibilă din punct de vedere economic și electoral. După numărul mare de intervenții legate de agricultură (33), urmează cele referitoare la protecția mediului, securității alimentare, modificării genetice și protecției consumatorului (23), respectiv justiției (18) (*Tabelul nr. 5*). Frecvența ridicată a temei „Justiția” poate fi explicată prin importanța acordată corupției și schimbărilor legislative necesare integrării în UE.

Tabelul nr. 5

Intervenții ale moderatorului referitoare la politici ale UE

Teme abordate	Teme abordate (N)	Teme din total teme (%)
Agricultură	33	28,2%
Securitate (inclusiv energetică – proiectul Nabuco)	10	8,5%
Politică externă	1	0,9%
Protecția mediului, securitate alimentară, modificări genetice, protecția consumatorului etc.	23	19,7%
Justiție	18	15,4%
Sănătate	9	7,7%
Infrastructură	2	1,7%
Dezvoltare regională	13	11,1%
Alte teme	8	6,8%
Total	117	100%

Comparând temele propuse de moderatorii cu intervențiile invitaților, se poate observa o coerență a discuțiilor, de altfel previzibilă, subiectele fiind probabil negociate înainte de emisiunile de dezbateri.

Tabelul nr. 6

Temele abordate de moderatorii și invitați. Tabel comparativ

Teme abordate	Teme moderatorii (%)	Teme invitați (%)
Moneda euro și economie	6,3	8,0
Libera circulație a cetățenilor UE în spațiul comunitar	1,7	2,4
Aspecte sociale în UE	2,6	3,2
Politici ale UE	17,6	20,9
Fonduri structurale	10,6	14,4
Viitorul UE	0,9	2,5
Identitatea europeană	1,2	1,3
Parlamentul UE	47,6	39,5
Critici legate de UE	0,7	1,5
Alte teme	10,8	6,3
Total	100	100

Se poate observa o ușoară preferință a invitaților pentru temele privind politicile UE și fondurile structurale și o preferință a moderatorilor pentru tema Parlamentului European, cu accent pe misiunea europarlamentarilor, subtemă legată în mod direct de scopul campaniei propriu-zise.

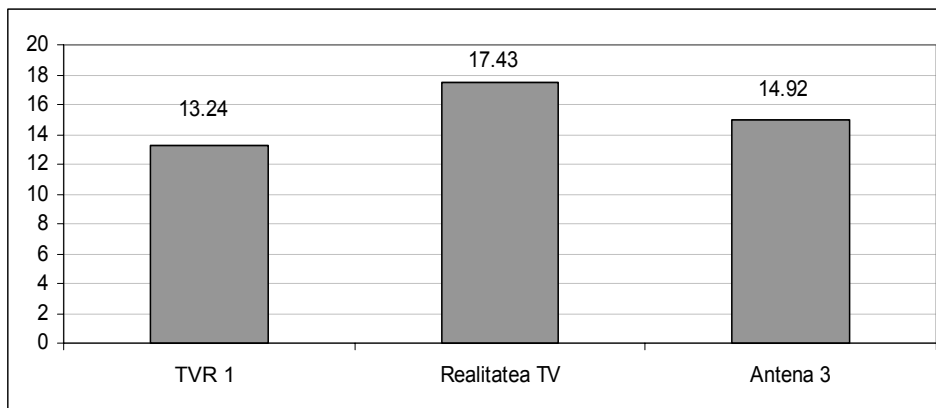
ȘTIRI

Pentru a vedea care este ponderea știrilor referitoare la UE, în cadrul buletinelor de știri de seară, am realizat analiza de conținut a 1 271 de știri de la TVR 1, Realitatea TV și Antena 3. Dat fiind faptul că TVR 1 este un canal de televiziune generalist, iar Realitatea TV și Antena 3 sunt canale specializate în a oferi știri, trebuie să subliniem limitele unor eventuale comparații între aceste canale TV. Din cele 1 271 de știri analizate, cele mai multe sunt de la TVR 1 (740), urmate de cele de la Realitatea TV (350), respectiv Antena 3 (181).

Din cele 1 271 de știri supuse codării, 186, adică 14,6%, au făcut referire la UE, iar 144 (11,3%) la state sau organizații din afara UE. Pe canale TV, în termeni relativi, cele mai multe știri referitoare la UE au fost la Realitatea TV, urmată de Antena 3 și apoi de TVR 1 (*Figura nr. 4*).

Figura nr. 4

Procentajul știrilor referitoare la UE din totalul știrilor pe fiecare canal

Cu privire la proeminența știrilor referitoare la UE în jurnalele de știri, putem sesiza un număr ridicat de știri pe această temă prezentate în *headline* (15,7%) sau în *promo-uri* (9,8%). Din cele 98 de știri referitoare la UE din emisiunile de știri de pe TVR 1, 10 (10,2%) au fost dezbătute și la „Tema zilei”, fapt ce indică importanța deosebită arătată de televiziunea publică acestor teme în știri (*Tabelul nr. 7*).

Tabelul nr. 7

Procentajul știrilor prezentate în *headline*, *promo*-uri sau la „Tema zilei”, la TVR 1

Vizibilitate știri (tipuri de știri)	N	%
Știri despre UE prezentate în <i>headline</i>	33	15,7
Total știri prezentate în <i>headline</i>	210	100
Știri despre UE prezentate în <i>promo</i> -uri	9	9,8
Total știri prezentate în <i>promo</i>-uri	92	100
Știrea este la „Tema zilei” (doar la TVR 1)	10	10,2
Total știri „Tema zilei” la TVR 1	98	100

În același timp, dacă vom compara ponderea știrilor europene de tip *headline* și *promo* din totalul știrilor europene față de ponderea știrilor de tip *headline* și *promo* din totalul știrilor non-europene, observăm o mai slabă reprezentare a știrilor europene pentru ambele tipuri de știri (Tabelul nr. 8). În ceea ce privește „Tema zilei” (TVR 1), din totalul celor 29 de emisiuni analizate (există o singură știre de tip „Tema zilei” per jurnal de știri), 10 au abordat teme europene și 19 teme non-europene. Totalul de 34,5% știri europene (10 din 29) la „Tema zilei” reprezintă o pondere mult mai mare față de ponderea totală a știrilor europene (13,2%), față de știri non-europene (86,8%), din numărul total de știri difuzate de canalul TVR 1.

Tabelul nr. 8

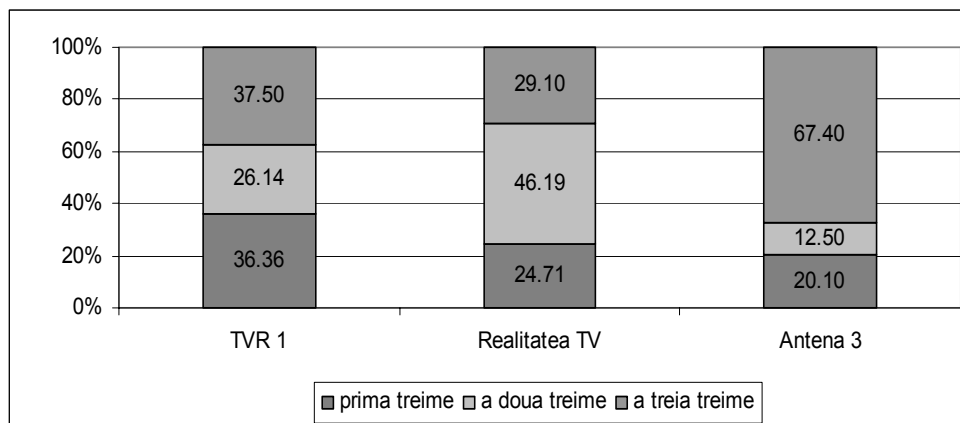
Proeminența știrilor europene față de știrile non-europene

	Total știri non-europene	Total știri europene
<i>Headline</i>	27,6%	17,6%
<i>Promo</i>	28,8%	14,5%

Un alt indicator al proeminenței știrilor cu teme europene este dat de locul acestor știri în structura buletinelor de știri. Am împărțit fiecare buletin de știri în trei părți, pentru a vedea care este poziția știrilor referitoare la UE, având ca reper două puncte de tăiere (*cut points*): 33,33 și 66,67. În prima treime a emisiunilor de știri de pe cele trei canale TV din eșantion, s-au plasat 27,6% din știrile referitoare la UE, pentru ca în primele două treimi procentul să se ridice la 63,26%. Dacă luăm în calcul doar TVR 1, procentul știrilor dedicate UE, plasate în prima treime a știrilor, se ridică la 36,36, iar în primele două treimi la 61,5%. Putem spune că, deși la TVR 1 sunt mai puține știri dedicate UE decât la Realitatea TV sau Antena 3, acestea sunt mai proeminente, pentru că sunt plasate într-o mai mare măsură în prima treime a emisiunii (Figura nr. 7).

Figura nr. 7

Plasarea știrilor referitoare la UE în buletinele de știri

Comparativ cu cele cinci state membre ale UE studiate de Peter *et al.* (2003: 314–315), putem spune că în România știrile dedicate temelor europene sunt mai puțin proeminente. Conform acestui studiu, știrile cu teme europene erau plasate în prima treime a emisiunilor de știri în proporție de 40% în Olanda și de peste 50% în Danemarca, Franța, Germania și Marea Britanie.

Din 225 de teme referitoare la UE, prezente în 186 de știri, cea referitoare la parlamentul UE este cea mai numeroasă (37,3% din teme), fiind urmată de cele referitoare la moneda euro și economie (12%), fondurile structurale (11,6%), politicile UE (10,7%) și identitatea europeană (9,3%) (Tabelul nr. 9). Din cele 26 de teme codate la „Alte teme” (care reprezintă 11,6%), șase erau referitoare la Ziua Europei.

Tabelul nr. 9

Distribuția apariției temelor referitoare la UE în jurnalele de știri

Teme știri	Total (%)	TVR 1 (%)	Realitatea și Antena 3 (%)
Moneda euro și economie	12,0	14,4	8,6
Libera circulație a cetățenilor UE în spațiul comunitar	1,8	3,0	0,0
Aspecte sociale în UE	2,7	4,5	0,0
Politici ale UE	10,7	17,4	1,1
Fonduri structurale	11,6	12,1	10,8
Viitorul UE	1,3	2,3	0,0
Identitatea europeană	9,3	3,0	18,3
Parlamentul UE	37,3	28,8	49,5
Critici legate de UE	1,8	2,3	1,1
Alte teme	11,6	12,1	10,8
Total	100	100,0	100

Trebuie subliniată diferența mare dintre distribuția apariției temelor în jurnalele de știri de la TVR 1 și cele două televiziuni de știri private Realitatea TV și Antena 3. La televiziunea publică au fost în mai mare măsură prezentate teme ca moneda euro și economia sau politicile UE. În schimb, la Realitatea TV și Antena 3 au fost mai prezente problemele identității europene și ale Parlamentului European.

Deși comparația între televiziunea publică generalistă și canalele private specializate în flux de știri are limitele ei (legate de tipul de canal TV, în primul rând), ea ne permite o evaluare aproximativă a diferențelor, în termeni de vizibilitate a temelor, între postul public și canalele private, în general.

INTERPRETAREA REZULTATELOR ȘI CONCLUZII

Înainte de a trage concluzii cu privire la testarea ipotezelor și la răspunsul dat întrebărilor de cercetare, trebuie subliniate două aspecte. În primul rând, prezența în eșantion a jurnalelor de știri de la TVR 1, alături de cele de la Realitatea TV și Antena 3, face dificilă o comparație între o televiziune publică generalistă și două posturi de televiziune private de știri. Luând în considerare acest aspect, putem discuta rezultatele la care am ajuns, având în vedere și contextul politic (electoral) din România anului 2009.

În ceea ce privește vizibilitatea temelor europene, primele patru cel mai des menționate teme, în cadrul știrilor, sunt, în ordine, Parlamentul UE, politici ale UE, fondurile structurale și moneda euro și economie (ultimele două în ordinea arătată, pentru dezbateri, și în ordine inversă, pentru știri).

Putem sesiza în *Tabelul nr. 8* un grad ridicat de similaritate între frecvențele temelor europene din intervențiile invitaților la dezbaterile pentru alegerile europarlamentare și temele știrilor de la TVR 1. Se remarcă similaritatea atitudinii, la moderatorii și invitații deopotrivă, pentru că invitații au dezbătut teme propuse de moderatorii, probabil negociate înainte de emisiune.

Singura diferență semnificativă între temele abordate de invitați și cele prezentate la știrile principalului jurnal de știri de la TVR 1 (de la orele 19) este în cazul temei „moneda euro și economia”, unde există o diferență de peste 6%. O posibilă explicație ar consta în faptul că invitații, candidați sau susținători ai candidaților în alegerile europarlamentare, au abordat într-o măsură mai mare teme cu miză electorală sporită, cum ar fi cele referitoare la Parlamentul European sau fondurile structurale.

Teme sociale, precum libertatea de a circula, locui și munci în spațiul comunitar, respectiv nediscriminarea cetățenilor români, au fost în mică măsură abordate în dezbateri (și chiar în jurnalele de știri de la TVR 1).

Cea de-a doua întrebare de cercetare a urmărit vizibilitatea știrilor referitoare la UE în raport cu alte știri. Rezultatele analizei de conținut arată că știrile referitoare la UE sunt plasate mai puțin proeminent decât celelalte știri. La

televiziunea publică doar 36,36% dintre știrile referitoare la UE sunt plasate în prima treime a știrilor, procent ce se află mult sub cel situat în Danemarca, Franța, Germania și Marea Britanie, unde mai mult de jumătate din știri cu temă europeană sunt în prima treime a jurnalelor de știri. Totuși, 10 din cele 98 de știri europene de la TVR 1 sunt dezbătute și la emisiunea „Tema Zilei” (în 10 buletine de știri din cele 29 difuzate pe TVR 1 în campania electorală). Cu alte cuvinte, un jurnal din trei a dat prioritate unei știri europene ca știre principală a zilei.

Tabelul nr. 10

Procentele temelor referitoare la UE în intervențiile invitaților și moderatorilor sau din jurnalele de știri (%)

	Invitați	Moderatori	Știri TVR 1
Parlamentul UE	39,46	47,6	28,79
Politici ale UE	20,90	17,6	17,42
Fonduri structurale	14,44	10,6	12,12
Moneda euro și economie	7,98	6,3	14,39
Alte teme	6,28	10,8	12,12
Aspecte sociale în UE	3,23	2,6	4,55
Viitorul UE	2,51	0,9	2,27
Libera circulație a cetățenilor UE în spațiul comunitar	2,42	1,7	3,03
Critici legate de UE	1,52	0,7	2,27
Identitatea europeană	1,26	1,2	3,03
Total	100	100	100

Ponderea știrilor de tip european, față de cele non-europene, în știrile de tip *headline*, *promo* și „Tema zilei”, arată o predilecție a canalului public TVR 1 pentru vizibilizarea temelor europene, față de celelalte canale, ceea ce confirmă parțial ipoteza a doua.

Timpul alocat știrilor referitoare la UE în cadrul jurnalelor de la TVR 1 din eșantion este similar cu cel din Olanda, Franța, Germania, Marea Britanie. Timpul alocat știrilor cu teme europene la TVR 1 (16,6% din timpul total al știrilor TVR 1) este comparabil cu cel din Danemarca (14,7%), care se afla într-o situație similară în ceea ce privește prezența unei tematici europene importante pentru cetățeni: în Danemarca se dezbătea introducerea monedei euro, iar în România alegerea eurodeputaților.

În ansamblu, în contextul alegerilor europarlamentare, informațiile cu privire la temele europene ajung pe agenda publică într-o logică similară cu cea din țările în care se dezbate o problemă europeană importantă (exemplul Danemarcei). Există câteva teme predilecte, prezente atât într-un număr semnificativ de știri, cât și în dezbaterile electorale: Parlamentul UE, politici ale UE, fondurile structurale și moneda euro și economie.

Concluzionând, mediatizarea subiectelor europene în România nu diferă în mod semnificativ de țările membre vechi, în ceea ce privește vizibilitatea în

preajma evenimentelor importante. Pe de altă parte, în ceea ce privește proeminența știrilor, România se situează sub media membrilor vechi în prezentarea știrilor referitoare la UE în prima parte a jurnalelor de știri. O situație specială se înregistrează pentru televiziunea publică, în cadrul căreia sunt privilegiate în mai mare măsură teme europene, față de televiziunile private, prin sublinierea importanței lor în știrile de tip dezbateri („Tema zilei”).

BIBLIOGRAFIE

1. BECIU, CAMELIA (2009), *Comunicare și discurs media*, București, Comunicare.ro.
2. CHARRON, JEAN (1995), *Les médias et les sources. Les limites du modèle de l'agenda-setting*, „Hermès”, 17–18, 73–92.
3. COHEN, BERNARD (1963), *The Press and Foreign Policy*, Princeton, Princeton University Press.
4. De VREESE, CLAES H. (2003), Television Reporting of Second-Order Elections, *Journalism Studies*, 4(2), 183–198.
5. De VREESE, CLAES H., BANDUCCI, SUSAN A., SEMETKO, HOLLI A., BOOMGAARDEN, HAJO G. (2006), The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries. *European Union Politics*, 7(4), 477–504.
6. DEARING, JAMES W., ROGERS, EVERETT (1996), *Agenda Setting*, Thousand Oaks, Sage Publications.
7. GANS, HERBERT (1979/2004), *Deciding What's News*, Illinois, Northwestern University Press.
8. HOBOLT, SARA B., SPOON, JAE-JAE, TILLEY, JAMES (2009), A vote against Europe? Explaining defection at the 1999 and 2004 European Parliament elections, *British Journal of Political Science*, 39(1), 93–115.
9. IYENGAR, SHANTO, BEHR, ROY L. (1985), Television News, Real-Worlds Cues and Changes in the Public Agenda, *Public Opinion Quarterly*, 49(1), 38–57.
10. IYENGAR, SHANTO, KINDER, DAVID R. (1987), *News that Matters*, Chicago, University of Chicago Press.
11. JOACHEN, PETER, SEMETKO, HOLLI A., De VREESE, CLAES H. (2003), EU Politics on Television News, A Cross-National Comparative Study, *European Union Politics*, 4 (3), 305–327.
12. LANG KURT, LANG GLADYS (1983), *The Battle for Public Opinion. The President, the Press, and the Polls during Watergate*, New York, Columbia University Press.
13. McCOMBS, MAXWELL (1992), Explorers and Surveyors, Expanding Strategies for Agenda-Setting Research, *Journalism Quarterly*, 69, 813–824.
14. McCOMBS, MAXWELL (2004), *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*, Cambridge, Polity Press.
15. McCOMBS, MAXWELL E., SHAW, DONALD L. (1972), The Agenda-Setting Function of Mass-Media, *The Public Opinion Quarterly*, 36, 176–187.
16. McCOMBS, MAXWELL, SHAW, DONALD, WEAVER, DAVID (1997), *Communication and Democracy*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
17. MISSIKA, JEAN-LOUIS, BREGMAN, DORINE (1986), La campagne: la sélection des controverses politiques, in E. Dupoirier, G. Grunberg (eds.) *Mars 1986, la drôle de défaite de la gauche*, Paris, PUF.
18. PETER, JOCHEN, De VREESE, CLAES H. (2004), In Search of Europe – A Cross-National Comparative Study of the European Union in National Television News, *Harvard Journal of Press/Politics*, 9(4), 3–24.
19. PETER, JOCHEN, LAUF, EDMUND, SEMETKO, HOLLI A. (2004), Television Coverage of the 1999 European Parliamentary Elections, *Political Communication*, 21(4), 415–433.

PERFORMANȚA ȘCOLARĂ ȘI LINGVISTICĂ A COPIILOR DE ETNIE MAGHIARĂ

ADRIAN HATOS*

ABSTRACT

SCHOOL PERFORMANCE AND LANGUAGE OF HUNGARIAN ETHNIC PUPILS

One of the main issues of language policies in the multiethnic region of North-Western Transylvania (Romania) was that of the setting of the linguistic arrangements in the compulsory education. Supported with equal opportunities arguments and by local and national political coalitions, education in native language, especially in Hungarian, flourished, both in mixed and segregated schools considering the language of instruction. The present study assesses the effects of various linguistic settings in which a teenage Hungarian from the region can learn on his/her academic performance compared with his peers, mostly of Romanian ethnic belonging, starting from two alternate hypotheses – of language gap and of oppositional cultures. Hierarchical linear modeling of the GPA in the 7th grade of a sample of more than 3500 8th graders from Bihor county shows a weak but systematic and significant disadvantage of Hungarian students, regardless of linguistic arrangement. Moreover, both the language disadvantage thesis and the model of oppositional culture gain support although the data are inconclusive in this regard.

Keywords: linguistic arrangements, minority education, academic performance, language disadvantage, oppositional culture.

INTRODUCERE

Egalitatea șanselor școlare și sociale ale reprezentanților minorităților etnice, precum și conservarea identității lor culturale și lingvistice constituie teme legitime de dezbatere în chestiunea gestiunii minorităților etnice. În domeniul politicilor educaționale, temele amintite furnizează problemele de organizare a formării generațiilor tinere din aceste comunități și sugerează, în același timp, soluțiile la acestea.

Cele mai acute dezbateri și confruntări le-au prilejuit, în România ultimelor decenii, drepturile educaționale ale etnicilor maghiari. Aprecierea impactului pe

* Correspondence address to conf. univ. dr. Adrian Hatos: Universitatea din Oradea, România; e-mail: ahatos@gmail.com

care soluțiile pentru educația reprezentanților minorității maghiare le au asupra rezultatelor lor școlare și sociale trebuie să pornească deci de la clarificarea relativei diversități a situațiilor de învățare în care aceste persoane se pot găsi. Un prim nivel, individual, este cel al limbii de predare și al efectului învățării în limba maternă, comparativ cu cel al învățării în limba majorității. Un al doilea nivel, contextual, este cel al compoziției etnice a colectivităților școlare și al aranjamentelor lingvistice din școli – mai pe larg, al efectului segregării etnice a școlilor. Pentru ambele niveluri de analiză există, așa cum se va vedea, solide argumente în literatura de specialitate.

La nivel individual soluția ușor de enunțat este aceea de acces la educație în limba proprie. Încă dinainte de 1990 majoritatea elevilor de etnie maghiară aveau posibilitatea de a se instrui în limba maternă, existând clase cu predare în limba maghiară în majoritatea locațiilor în care reprezentanții etniei maghiare reprezentau o parte semnificativă a populației. Handicapul cultural al copiilor socializați primar în altă cultură decât cea majoritară justifică o astfel de organizare a învățământului, argumentul fiind, prin urmare, unul de justiție socială: șansele educaționale și cele sociale, în cele din urmă, ale copiilor maghiari, de exemplu, care învață în limba română sunt semnificativ mai mici decât ale etnicilor români, din cauza barierelor lingvistice, în primul rând.

După 1990, acestei segregări interne a școlilor, justificată de nevoia elevilor de a se instrui în limba maternă, i-a fost adăugată segregarea școlilor pe criterii etnice, apărând școli cu predare doar în limba maghiară. În zone cu populație mixtă, cum este și județul Bihor, astfel de școli coexistă cu unități de învățământ în care funcționează, în paralel, clase cu predare în limba română și altele cu predare în limba maghiară sau cu școli în care funcționează doar clase cu predare în limba maghiară. Principala justificare a segregării școlilor pe criterii etnice nu ar putea fi decât aceea că elevii aparținând minorităților ar obține rezultate mai bune în astfel de școli decât în unele în care predarea s-ar face și în limba majorității. Care este mecanismul prin care un astfel de rezultat ar fi posibil este relativ incert. Susținătorii ideii separării pot invoca, de exemplu, discriminarea sistematică sau dificultăți de integrare, din cauza compoziției etnice.

Observăm că aplicarea unei soluții individuale, în acest caz accesul la educație în limba maghiară, a condus imediat la o problemă instituțională: segregarea internă a școlilor pe criterii etnice. Necesitățile locale, determinate de condițiile demografice concrete, precum și rezultatul unor evoluții politico-instituționale locale sau naționale au dus la diverse forme de configurare oficială a accesului la educație în limba minorităților, forme pe care le numesc, în articolul de față, *aranjamente lingvistice*. În regiunile cu o pondere semnificativă a populației maghiare din Transilvania, cum este cazul județului Bihor, aceste aranjamente sunt identificabile prin cele trei tipuri principale, concrete, de școli privite din punctul de vedere al segregării interne: școli cu clase cu predare strict în limba maghiară, școli în care coexistă în paralel clase cu predare în limba maghiară

și clase cu predare în limba română și școli în care există doar clase cu predare în limba română.

Clarificările de mai sus sunt, bineînțeles, limitate la necesitățile de analiză a efectelor aranjamentelor lingvistice în cazul elevilor de etnie maghiară. Realitatea aranjamentelor despre care vorbim este mult mai diversă, datorită proliferării claselor cu predare intensivă a limbilor moderne (mai ales engleza și germana) și a existenței, în anumite regiuni, a unor concentrări ale altor minorități decât cea maghiară, precum romii sau slovaci. Compararea rezultatelor elevilor din diversele tipuri de aranjamente etnico-lingvistice permite stabilirea impactului pe care aceste aranjamente le au asupra performanțelor individuale. O astfel de evaluare este necesară pentru a estima rezultatele de până acum ale proceselor de segregare și pentru a stabili oportunitatea segregării școlilor pe criterii etnice.

DIFERENȚE ÎNTRE MAGHIARI ȘI ROMÂNI ÎN CEEA CE PRIVEȘTE REZULTATELE ȘCOLARE

Studiile care investighează sistematic rezultatele școlare ale elevilor de etnie maghiară, comparativ cu ale colegilor lor români, sunt relativ puține, iar cele existente furnizează o imagine ambiguă referitoare la posibile diferențe în ceea ce privește șansele educaționale ale tinerilor din cele două categorii etnice. Studii proprii (Bernath & Hatos, 2009; Hatos & Bernath, 2007) au constatat faptul că maghiarii din Secuime au, de pildă, șanse de acces în învățământul superior mai mici decât etnicii români sau maghiarii din celelalte regiuni ale Transilvaniei.

Rezultatele obținute la nivel preuniversitar de etnicii maghiari din România nu sunt nici ele tratate prea frecvent în cercetările empirice. Astfel, Csata (2004) consemnează oportunități educaționale reduse ale tinerilor maghiari din Ardeal, comparativ cu majoritarii. Faptul că autorul folosește ca indicator al oportunităților educaționale cifrele privind participarea în școlile sau clasele cu predare în limba maghiară, ignorând posibilitatea ca o parte dintre tinerii maghiari să se înscrie în clase cu predare în limba română, face rezultatele discutabile. Într-un studiu care abordează în mod comparativ aceeași tematică a șanselor de acces în învățământ ale reprezentanților minorității maghiare în țările din Europa Centrală și Răsăriteană, unde aceștia sunt prezenți în număr semnificativ – România, Serbia, Slovacia și Ucraina –, A. Pasztor (2006) ajunge la o constatare contrară: maghiarii din România nu au trasee școlare semnificativ diferite de cele ale românilor, șansele școlare ale acestora fiind printre cele mai bune din regiune, prin raportare la cele ale reprezentanților majorității.

Este de notat faptul că toate studiile de mai sus măsoară performanțele educaționale prin indicatori ai accesului și ai participării școlare. Lungimea carierei școlare și reperele acesteia exprimă într-o măsură imprecisă performanțele cognitive ale elevilor, fiind influențate de diverse categorii de predictorii cu efect

asupra deciziilor de carieră sau angajamentului școlar. O categorie de studii care lipsește în România este cea care tratează rezultatele cognitive ale învățării, în cazul elevilor aparținând minorității maghiare.

PERSPECTIVE TEORETICE PRIVIND PERFORMANȚELE ȘCOLARE ALE ELEVILOR APARTINÂND MINORITĂȚILOR ETNICE ȘI RASIALE

În ciuda peisajului sărăcăcios al studiilor sociale românești sau maghiare dedicate problemei, literatura internațională oferă un spațiu generos chestiunii șanselor educaționale ale elevilor aparținând minorităților, cu o atenție specială acordată minorităților rasiale și populațiilor imigrante. În ambele cazuri, studiile au pornit de la necesitatea investigării deficitelor educaționale ale unor minorități, precum afro-americanii din SUA, sau ale diferitelor categorii de imigranți din țările occidentale (Abada & Tenkorang, 2009; Byfield, 2008).

Diversele studii consacrate acestei probleme au arătat că, în proporții variate, diferențele de rezultate școlare dintre elevii aparținând minorităților și cei ai populației autohtone pot fi atribuite întâi și întâi deosebirilor de înzestrare economică. Statusul socio-economic inferior al multor astfel de categorii explică, în mare măsură, dificultățile de acomodare școlară ale copiilor afro-americani din SUA sau ale descendenților imigranților mexicani din SUA (Schmid, 2001) sau, în general, ale copiilor familiilor de imigranți din Europa (Levels, Dronkers & Kraaykamp, 2008). Nu există, în acest moment, argumente suficiente pentru a susține teza unor diferențe semnificative din punct de vedere etnic a poziționării în spațiul social – între maghiari și români stratificarea socială este similară. Eventualitatea unor distribuții neomogene din acest punct de vedere – la nivel etnic – obligă analiza la controlul variației rezultatelor școlare în funcție de indicatori ai statusului socio-economic.

O altă direcție de investigare a disimilarităților de realizări educaționale ale populațiilor majoritare și a celor minoritare pornește de la o seamă de factori socio-culturali. O parte este inspirată din teoriile lui Sewell cu privire la importanța atitudinilor în determinarea realizărilor școlare și sociale (Sewell & Hauser, 1975). Astfel, o aplicație a acestei direcții de argumentație o găsim în celebra teorie a culturilor de opoziție a lui Ogbu (vezi Ogbu & Simons, 1998), elaborată pentru a explica eșecul școlar sistematic al elevilor din minoritatea afro-americană a SUA. Pe scurt, teoria lui Ogbu pornește de la distincția între mai multe categorii de minorități în funcție de statusul lor față de populația majoritară. Afro-americanii din SUA, la fel ca și rromii din România, constituie minorități „involuntare”, ajunse în această situație prin forță, și care au o istorie îndelungată de oprimare, discriminare, de situație pe poziții sociale subordonate. Minoritățile din această categorie dezvoltă așteptări reduse pe ceea ce privește realizările școlare și cele sociale, ceea ce explică adaptarea redusă la condițiile vieții școlare și rezultatele consecutive proaste (Luciak, 2004). Aceasta nu este în totalitate situația

maghiarilor din România, care constituie ceea ce poate fi denumit minoritate autohtonă (Pasztor, 2006) – populație care este în situație de minoritate involuntară, ca urmare a unor evenimente politice care au dus la scăderea puterii și reprezentării lor politice, dar nu neapărat la reducerea statusului social al membrilor acestora. Studiul lui Pasztor (2006) a indicat, de altfel, că ipotezele deduse din teoria lui Ogbu cu privire la rezultatele școlare ale reprezentanților minorităților involuntare nu se confirmă în cazul probabilităților de acces în învățământ ale maghiarilor din țările învecinate Ungariei. Aplicabilitatea teoriei lui Ogbu la cazul maghiarilor din România este contestată, dar, pe de altă parte, predicțiile acestei teorii sunt plauzibile în cazul investigat, ceea ce ne motivează să le luăm în considerare. Din teoria lui Ogbu construim prima ipoteză a cercetării: elevii de etnie maghiară au, la status socio-economic similar, rezultate școlare mai proaste decât elevii de etnie română.

O altă aplicație a perspectivei socio-culturale explică deficitele de rezultate ale copiilor din categorii minoritare, prin trimitere directă la handicapurile pe care adaptarea la un sistem instituțional dominat de limba majorității le aduce celor socializați în limbile minorităților. Problema bilingvismului la populația maghiară din România a fost investigată la nivel descriptiv chiar și de către specialiști ai Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale (Horváth, 2008; Tódor, 2008), fără a investiga însă corelatele bilingvismului în domeniul rezultatelor școlare. Studiile comparative internaționale susțin, în general, faptul că folosirea în plan domestic a unei alte limbi decât a celei de învățare duce la scăderea rezultatelor școlare (Levels *et al.*, 2008). Pe baza acestor constatări elaborăm o altă ipoteză: elevii de etnie maghiară care învață în limba română au rezultate mai proaste decât elevii maghiari care învață în limba maghiară.

Efectul aranjamentelor lingvistice poate fi regăsit în literatură mai ales în studiile dedicate investigării efectelor compoziției sociale asupra rezultatelor educaționale. Impactul compoziției sociale, mai ales a celei etnice, asupra rezultatelor școlare ale elevilor aparținând minorităților a fost studiat în acest context de îngrijorare privind integrarea minorităților, iar în acest context a fost corelat cu tematica segregării și desegregării școlilor (Igor & Jennifer Van, 2007; Rumberger & Palardy, 2005; Rumberger & Willms, 1992; Schofield, 1995; Wells & Crain, 1994).

Astfel de studii susțin, în general, desegregarea școlilor: majoritatea acestor cercetări constată o îmbunătățire a rezultatelor elevilor aparținând minorităților studiate, în contexte în care prezența persoanelor aparținând majorității este consistentă. Rezultatele lor sunt reluate în mai multe studii care subliniază efectele negative ale segregării asupra rezultatelor elevilor rromi (Jigau & Surdu, 2002; Jigău & Surdu, 2007; Surdu, 2002; Surdu, 2003). Rezultatele nu indică întotdeauna existența cauzală a desegregării: analiza variației rezultatelor la testele de matematică din cadrul evaluării PISA 2006 arată că nici segregarea etnică, nici cea socio-economică nu explică handicapul evident al copiilor din familii imigrante din Europa (Dronkers & Levels, 2007).

Extrapolarea rezultatelor obținute în cazul rromilor la situația maghiarilor din România poate fi însă nevalidă, deși maghiarii sunt, formal, o minoritate, la fel ca

și romii. Pe baza constatărilor studiilor produse de evaluările politicilor de desegregare și a studiilor care au abordat impactul compoziției sociale asupra rezultatelor școlare individuale, construim o a treia ipoteză: rezultatele elevilor de etnie maghiară sunt mai bune în școlile în care predarea se face atât în limba maghiară, cât și în limba română, decât în școlile cu o singură limbă de predare, indiferent de limba de predare la clasă. Prin urmare, scena este deschisă pentru investigarea rezultatelor școlare ale elevilor de etnie maghiară din România. O cercetare în acest sens este solicitată de dezbaterile referitoare la oportunitatea segregării școlilor în care învață elevii de etnie maghiară din România, precum și de lipsa unor evidențe în acest domeniu de cercetare.

În paginile care urmează voi dezvolta un studiu descriptiv și explicativ care va urmări modul în care variază rezultatele la învățătură ale elevilor care se identifică drept maghiari, în funcție de: limba de predare în clasa elevului, limbile de predare în școală, compoziția etnică a școlii. Această modelare va fi elaborată respectând două elemente de prudență metodologică, aplicate și în alte studii similare (Hatos, 2010b): **1.** necesitatea controlului asupra unor caracteristici importante pentru rezultatele școlare ale elevilor din învățământul secundar, care semnalează efecte de reproducere socială sau impactul altor caracteristici sociale asupra performanțelor la învățătură; **2.** imperativul verificării și controlului statistic al structurii grupate a cazurilor și al efectelor de context, care se soluționează prin regresie multinivel. Studii anterioare (Hatos, 2010a) au arătat că rezultatele la învățătură ale elevilor din ciclul gimnazial manifestă o mai redusă omogenitate intragrupală, fiind, astfel, mai puțin corelate cu caracteristici de context decât în cazul celor de la nivel liceal. Astfel, rezultatele de la gimnaziu manifestă efecte mult mai puternice de reproducere socială directă și mult mai slabe influențe din partea compoziției sociale și a altor factori care descriu clasele sau unitățile școlare.

DATE ȘI VARIABLE

Pentru a căuta răspunsurile la întrebările de cercetare în cazul elevilor de gimnaziu exclusiv, am prelucrat datele unui sondaj referitor la aspirațiile școlare ale elevilor din clasa a 8-a din județul Bihor, sondaj realizat de CJAPS Bihor în 2008. Baza de date inițială a cuprins 5 281 de cazuri, adică aproximativ 90% dintre elevii de clasa a 8-a din județul Bihor. După eliminarea cazurilor din unitățile școlare cu mai puțin de 25 de cazuri, criteriu impus de rigorile analizei multinivel (Snijders & Bosker, 1999)¹, în baza de date au rămas 3 769 de cazuri neponderate. Datele au fost administrate prin autocompletare în 58 de școli cu predarea în clasele 5–8. Datorită eliminării școlilor cu număr mic de elevi de clasa a 8-a, în baza de date sunt subreprezențați elevii din școlile mici și, prin urmare, elevii din mediul rural, mai ales cei din localitățile mici.

¹ Limita convențională este de 30 de cazuri. Am redus limita pentru a nu pierde un număr exagerat de cazuri.

Pentru a afla răspunsurile la întrebările de cercetare enunțate mai sus, am realizat analize statistice, folosind variabile măsurate la două niveluri, al elevului și al școlii. Datele referitoare la colectivitățile de elevi au fost obținute în cele mai multe situații prin agregarea datelor individuale. Întrucât baza de date nu a cuprins o variabilă de identificare a clasei de elevi, efectul limbii de predare în clasă l-am surprins prin construcția unei variabile care arată combinația dintre etnie și limba de predare în clasă.

Variabila dependentă, care măsoară rezultatele școlare, este media din clasa a 7-a, raportată de subiect. Aceasta poate reprezenta, într-adevăr, o decizie metodologică riscantă, dacă obiectivul este acela de a măsura rezultatele cognitive ale învățării, în comparație cu rezultatele unor posibile teste a căror fidelitate și validitate este certificată, având în vedere problemele de fidelitate în raportare, precum și cele de validitate și fidelitate de atribuire. Din această perspectivă, este mai corect să subliniem că variabila dependentă a studiului este o măsură a rezultatelor cognitive ale învățării, la care se adaugă diferitele biasări menționate mai sus, pe care modelarea le va surprinde fără a le putea distinge de diferențele efective de performanță în învățare. Media la învățatură din clasa a 7-a, autoraportată, are un minimum de 5 și un maximum de 10, cu media 8,46.

Tabelul nr. 1

Caracteristici ale elevului

Etnia maghiară	Dummy (1 = maghiar)	Maghiari: 22%
Etnia rromă	Dummy (1 = rrom)	Rromi: 3%
Genul	Dummy (1 = băiat)	Bărbați: 49,1%
Rezidența părinților	Dummy (1 = rural)	Rural = 41%
Număr de frați	Numeric	Min = 0, max = 11, media = 1,23
Nivelul de instrucție al tatălui	Dummy (1 = tatăl cu studii superioare)	Tatăl cu studii superioare: 13,2%
Limba de predare pentru elevi maghiari – româna	Dummy (1 = elev maghiar în clasă cu predare în limba română)	Predare în limba română: 2,7%
Limba de predare pentru elevi maghiari – maghiara	Dummy (1 = elev maghiar în clasă cu predare în limba maghiară)	Predare în limba maghiară: 19,3%

Tabelul nr. 2

Caracteristici ale școlilor

Tipul școlii	Dummy (1 = liceu teoretic)	Liceu teoretic: 25,4%
Limba de predare în școală – română	Dummy (1 = limba de predare este doar română)	Limba de predare doar română: 46,6%
Limba de predare în școală – mixtă	Dummy (1 = limba de predare este și română și maghiara)	Limba de predare mixtă: 46,6%
Compoziția socială a școlii		
Ponderea elevilor ai căror tați au studii superioare	Numeric	Min = 0,00, max = 0,80, media = 0,14
Ponderea elevilor care provin din mediul rural	Numeric	Min = 0,00, max = 1, media = 0,43
Ponderea elevilor de etnie maghiară	Numeric	Min = 0,00, max = 1; media = 0,22
Ponderea elevilor de etnie rromă	Numeric	Min = 0,00, max = 0,42; media = 0,03
Ponderea băieților	Numeric	Min = 0,32, max = 0,75; media = 0,50

REZULTATE DESCRIEREA REZULTATELOR ȘCOLARE

Proporția elevilor de etnie maghiară care învățau în limba maghiară în clasa a 8-a în județ era, în 2008, de aproape 88%. Aceasta se întâmpla mai ales în școli mixte din punctul de vedere al limbii de predare (46,6% din totalul școlilor), școlile în care predarea se făcea exclusiv în limba maghiară fiind doar 3 (5,2%).

Tabelul nr. 3

Clasa a 8-a, județul Bihor (CJAPS, 2008)

		Limba de predare în clasă	
		Română	Maghiară
Etnia	Română, alta	98,8	1,2
	Maghiară	12,3	87,7

Distribuția eșantionului după autoidentificarea etnică și limba în care învață confirmă presupuziția noastră că un segment important al elevilor maghiari învață în clase cu predare în limba română încă din ciclul gimnazial. Este neclar din aceste date dacă decizia de înscriere în clase sau școli cu predare în limba română se datorează lipsei oportunităților de învățare în limba maternă sau deciziilor elevilor/părinților. O explicație completă ar trebuie să țină cont, cel mai probabil, de ambele considerente.

Tabelul nr. 4

Rezultatele elevilor de a 7-a din județul Bihor, în funcție de limba de predare în clasă și în școală

Etnia	Limba de predare în școală	Limba de predare în clasă	Media	N
Română, alta	română	Română	8,58	1265
		Maghiară	.	
	mixt	Română	8,53	1 642
		Maghiară	7,25	24
	maghiară	Română	.	
		Maghiară	6,71	12
Maghiară	română	Română	8,26	42
		Maghiară	.	
	mixt	Română	8,31	55
		Maghiară	8,15	566
	maghiară	Română	.	
		Maghiară	8,18	88
	mixt, altă limbă	Română		1
		Maghiară	.	

Am investigat, pentru început, variația rezultatelor școlare în funcție de variabilele centrale ale cercetării – etnia, limba de învățare, limba de predare în școală, prin calcularea mediilor la învățătură în cele 9 categorii actuale de elevi, rezultate din combinarea celor trei caracteristici menționate².

Datele referitoare la rezultatele elevilor de gimnaziu sugerează două handicapuri sistematice ale elevilor de etnie maghiară, comparativ cu cei de etnie română:

- un handicap general, care face ca mediile elevilor de etnie maghiară să fie mai mici decât cele ale elevilor de etnie română, indiferent de aranjamentul lingvistico-instituțional din școală și clasă;

- o distorsiune, favorizând elevii maghiari care învață în limba română, în dauna celor care învață în limba maghiară. Această distorsiune este indiferentă la limba în care se face predarea, în general, în școala în care este înscris elevul.

Astfel, cele două seturi de date relevă direcții de influențare a rezultatelor școlare de către etnie și limba de predare în clasă și în școală, destul de diferite: un handicap sistematic al elevilor maghiari în gimnaziu, cu un ușor efect de atenuare a avantajului, în cazul maghiarilor care învață în limba română.

Totuși, rezultatele de mai sus nu ne pot edifica asupra aspectelor care ne interesează: impactul etniei, al compoziției etnice și al limbii de predare asupra rezultatelor școlare. Această ambiguitate persistă din cauza absenței controlului variației variabilei dependente după importante caracteristici individuale și de context, care să țină cont de efecte binecunoscute în literatura dedicată rezultatelor școlare: efectul de reproducere a inegalităților sociale și efectele de context, distribuția resurselor și compoziția socială a grupurilor școlare.

Pentru a măsura în mod adecvat efectele care ne interesează – enunțate în întrebările de cercetare, am modelat variația variabilei dependente folosind regresia multinivel, introducând în modelare variabile măsurate la nivelul clasei de elevi și la nivelul unității școlare.

MODELAREA MULTINIVEL A REZULTATELOR ȘCOLARE

În cele ce urmează voi urma un algoritm de modelare convențional. La început voi descompune variația variabilei dependente, urmărind să evaluez coeficientul de intercorelație și, astfel, necesitatea modelării prin regresie multinivel. În cazul în care ICC este mai mare de 0,05 (Snijders & Bosker, 1999), voi opera modelarea pe două niveluri, în trei etape: două etape de introducere a variabilelor independente în blocuri, pe niveluri de agregare, și o a treia etapă de verificare a interacțiunilor dintre niveluri.

Descompunerea varianței variabilei dependente în variație interspecifică și variație intraspecifică indică faptul că aproximativ 16% din împrăștierea mediilor din clasa a 7-a poate fi atribuită diferențelor dintre școli ($ICC = 0,158$). Restul de

² Prin combinare rezultă 16 variante. Diferența de la 9 la 16 e constituită din variante contradictorii, precum se vede în tabel.

84% reprezintă diferența dintre elevi și, probabil, diferența dintre clasele de elevi. Din păcate, studiul pe care îl folosim nu a înregistrat clasele din care făceau parte elevii, astfel că partea din varianță care poate fi atribuită specificităților acestor microcolectivități nu poate fi măsurată.

Tabelul nr. 5

Modelarea rezultatelor școlare cu blocuri de variabile

	Bloc 1		Bloc 2	
	coeficient	p.	coeficient	p.
Constanta	8,957	0,000	8,847	0,000
Nr. de frați	- 0,095	0,000	- 0,096	0,000
Bărbat	- 0,581	0,000	- 0,579	0,000
Rural	- 0,308	0,000	- 0,591	0,011
Tatăl cu studii superioare	0,518	0,000	0,506	0,000
Rrom	- 1,350	0,000	- 1,303	0,000
Maghiar care învață în limba română	- 0,178	0,118	- 0,174	0,080
Maghiar care învață în limba maghiară	- 0,202	0,004	- 0,181	0,001
Ponderele bărbatilor			- 0,253	0,606
Ponderele elevilor din mediul rural			0,392	0,130
Ponderele elevilor al căror tată are studii superioare			0,782	0,046
Ponderele elevilor maghiari			0,070	0,700
Ponderele elevilor rromi			- 0,108	0,852
Liceu teoretic			- 0,042	0,684
Școală cu predare numai în limba română			0,179	0,071
R		0,837		0,837
U ⁰		0,079		0,072
R ² nivel 1		0,235		0,242
R ² nivel 2		0,171		0,172

Modelele de regresie din Tabelul nr. 5 au coeficienți de determinare apreciabili, atât la nivelul elevului, cât și la cel al școlii, chiar de la primul model – cel al coeficienților de regresie aleatori (*random regression coefficients*). Faptul că o bună parte din varianța interspecifică (în jur de 17%) este explicată doar de modelul constantei subliniază o realitate: coeficientul de intercorelație maschează în mare măsură un nivel apreciabil al diferențierii școlilor care înmatriculează elevi în clasele 5–8, din punctul de vedere al compoziției sociale. Acest efect este redus, prin urmare, de introducerea în modelare a variabilelor de la nivel individual. Variația capacității de determinare, statistic nesemnificativă ($p_{\text{chi-pătrat}} > 0,05$), între cele două modele, poate fi explicată, în schimb, și de slaba specificare a modelului la nivelul școlii, pe care o vom detalia la paragraful dedicat limitelor cercetării.

În schimb, parametrii de la nivel individual sunt foarte puternici în determinarea variabilei dependente. Cele mai importante efecte, toate evaluate în funcție de mărime, sunt cele ale nivelului de instrucție al tatălui – care reflectă un

mecanism de reproducere socială, al genului –, fetele având medii cu jumătate de punct mai mari decât băieții, și cel al numărului de frați, alt indicator al unor fenomene de reproducere a inegalităților sociale (fiecare frate în plus scade cu o zecime media elevului). Elevii care se declară rromi au, așa cum ne așteptam, medii cu aproape o notă și jumătate mai mici decât media populației. Singurul efect de compoziție socială semnificativ este cel, pozitiv, al ponderii elevilor având tatăl cu studii superioare.

Maghiarii suferă și ei un anumit handicap în raport cu majoritatea, mediile lor fiind mai mici decât media eșantionului, indiferent de limba în care învață. Este interesant că, raportat la media populației și controlând celelalte variabile, doar notele maghiarilor care învață în limba maghiară sunt semnificativ mai mici decât ale majorității.

Efectul limbii de predare în școală este la limita semnificației statistice. Analizele sugerează un oarecare avantaj al elevilor care învață în școli cu predare exclusiv în limba română.

INTERACȚIUNI DINTRE ETNIE, LIMBA DE PREDARE ȘI LIMBA DE PREDARE ÎN ȘCOALĂ

Obiectivul acestui studiu este evaluarea efectelor pe care aranjamentele etnice și lingvistice din unitățile școlare le au asupra rezultatelor elevilor maghiari, comparativ cu cele ale elevilor români. Din această perspectivă, este de mare interes să verificăm dacă elevii maghiari au rezultate școlare diferite de ale mediei populației, în condițiile în care învață în școli mixte din punctul de vedere al limbii de predare.

Model la nivelul 1

$$Y = B_0 + B_1*(nr. \text{ frați}) + B_2*(bărbat) + B_3*(rural) + B_4*(tatăl \text{ cu studii superioare}) + B_5*(rrom) + B_6*(maghiar \text{ care învață în limba română}) + B_7*(maghiar \text{ care învață în limba maghiară}) + R$$

Model la nivelul 2

$$B_0 = G_{00} + G_{01}*(ponderea \text{ bărbaților}) + G_{02}*(ponderea \text{ elevilor din mediul rural}) + G_{03}*(ponderea \text{ elevilor al căror tată are studii superioare}) + G_{04}*(ponderea \text{ maghiarilor}) + G_{05}*(ponderea \text{ romilor}) + G_{06}*(tipul \text{ școlii – liceu teoretic}) + G_{07}*(aranjamentul \text{ lingvistic – școală românească}) + U_0$$

$$B_1 = G_{10}$$

$$B_2 = G_{20}$$

$$B_3 = G_{30}$$

$$B_4 = G_{40}$$

$$B_5 = G_{50}$$

$$B_6 = G_{60} + G_{61}*(aranjament \text{ lingvistic – școală mixtă})$$

$$B_7 = G_{70} + G_{71}*(aranjament \text{ lingvistic – școală mixtă})$$

Tabelul nr. 6

Model de regresie multinivel, cu interacțiuni între niveluri

	coeficient	p.
Constanta	8,903	0,000
<i>Efecte la nivelul elevului</i>		
Număr de frați	- 0,096	0,000
Bărbați	- 0,578	0,000
Rural	- 0,616	0,008
Tatăl cu studii superioare	0,508	0,000
Rrom	- 1,271	0,000
Maghiar care învață în limba română	- 2,262	0,085
Maghiar care învață în limba maghiară	0,090	0,481
<i>Efecte la nivelul școlii</i>		
Pondere bărbatilor	- 0,314	0,516
Pondere elevilor din mediul rural	0,426	0,099
Pondere elevilor al căror tată are studii superioare	0,788	0,041
Pondere elevilor maghiari	- 0,030	0,869
Pondere elevilor rromi	- 0,268	0,642
Liceu teoretic	- 0,055	0,588
Școală cu predare numai în limba română	0,155	0,133
<i>Interacțiuni între niveluri, între etnie, limba în care învață și tipul școlii, din punctul de vedere al limbilor de predare</i>		
Maghiari care învață în limba română X școală mixtă	0,148	0,462
Maghiari care învață în limba maghiară X școală mixtă	- 0,309	0,021

Lectura modelului cu efecte de interacțiune permite câteva constatări interesante. Astfel, efectul vag semnificativ al situației elevilor maghiari care învață în limba română nu variază în funcție de școala în care se învață (școala mixtă și școala cu predare doar în limba română fiind cele două variante cele mai importante). Maghiarii care învață în limba română sunt dezavantajați, chiar dacă ordinul de mărime al acestui efect este nesemnificativ.

Pe de altă parte, situația elevilor maghiari care învață în limba maghiară este agravată în școlile mixte. Mai mult, introducerea acestei interacțiuni face ca efectul direct al situației maghiarilor care învață în limba maghiară să fie nesemnificativ.

Cu alte cuvinte, cele două interacțiuni se pot descifra astfel: **1.** maghiarii care învață în limba română au un dezavantaj față de ceilalți elevi, indiferent dacă învață în școli mixte sau în școli doar cu predare în limba română; **2.** maghiarii care învață în limba maghiară suferă un dezavantaj doar dacă învață în școli mixte.

COMENTARII ASUPRA GRADULUI DE CONFIRMARE A IPOTEZELOR CERCETĂRII

Analiza rezultatelor la învățatură ale elevilor de clasa a 7-a permite următoarele concluzii, în raport cu ipotezele cercetării:

1. Elevii de etnie maghiară au rezultate mai slabe decât majoritatea, indiferent dacă învață în limba maghiară sau în limba română. Această diferență este însă redusă ca semnificație statistică.

2. Dezavantajul elevilor maghiari care învață în limba maghiară este vizibil doar în situația în care învață în școli cu predare în mai multe limbi. Dacă elevii maghiari învață în școli cu predare doar în limba maghiară, rezultatele lor sunt comparabile cu ale celorlalți copii.

3. Dezavantajul este mai puternic în cazul elevilor maghiari care învață în limba maghiară în școli mixte, decât în cazul elevilor maghiari care învață în limba română.

Rezultatele obținute pe eșantionul de elevi de clasa a 8-a contestă ipoteza dedusă din studiile dedicate segregării școlilor: școlile mixte nu aduc un avantaj copiilor aparținând minorităților. Dimpotrivă, școlile segregate cu predare în limba maternă par a fi mai favorabile obținerii unor rezultate școlare pozitive. Ipoteza barierei lingvistice capătă și ea un slab suport în datele noastre, având în vedere că avantajul elevilor care învață în limba maghiară este condiționat de aranjamentul lingvistic al școlii: el este semnificativ doar în școlile segregate. În școlile mixte au avantaj elevii maghiari care învață în limba română, ceea ce contrazice ipoteza efectului barierei lingvistice. Pe de altă parte, faptul că și în clasele cu predare în limba română, elevii maghiari au rezultate mai slabe decât cei de etnie română – diferențele fiind slabe, e drept – constituie un argument atât în favoarea teoriei barierei lingvistice, cât și în favoarea tezei atitudinale a lui Ogbu, rezultatul punând sub semnul întrebării concluziile lui Pasztor referitoare la aplicabilitatea modelului său culturilor de opoziție ale minorităților, în cazul maghiarilor din bazinul carpatic.

În fond, toate rezultatele sintetizate mai sus susțin ipotezele modelului socio-cultural al lui Ogbu. Deficitul sistematic al elevilor de etnie maghiară este prezis de teoria menționată. Avansând în interpretare, interacțiunea dintre limba de predare și aranjamentul lingvistic din școală poate fi interpretată în același fel, ea fiind condiționată de realități atitudinale care aici pot fi doar presupuse: școlile mixte polarizează mai puternic elevii minoritari din punctul de vedere al reacției de opoziție față de sistemul majorității, în timp ce școlile segregate produc acest efect în măsură mai mică. Prin procese de selecție și autoselecție, în clasele cu predare în limba română din școlile mixte poate fi mai redus numărul elevilor etnici maghiari care dezvoltă atitudinile culturii de opoziție, în timp ce aceste manifestări sunt mai frecvente în clasele cu predare în limba maghiară din aceste școli. Mai mult, interacțiunile din clasă pot duce la atenuarea manifestărilor de opoziție în clasele cu predare în limba română, în timp ce acestea se pot accentua în clasele cu predare în limba maghiară.

Pe de altă parte, deoarece numărul elevilor maghiari care învață în școli cu predare exclusiv în limba maghiară este redus (88 în eșantion), iar media acestora este asemănătoare cu cea a maghiarilor care învață în limba maghiară dar în școli mixte, este foarte probabil că al doilea efect de interacțiune înregistrează un simplu

handicap al elevilor de etnie maghiară, care se manifestă indiferent de contextul de învățare: atât în cazul celor care învață în limba română, cât și în cazul celor care învață în limba maghiară, el fiind mai grav chiar în cazul acestora din urmă.

În general, datele nu resping sau susțin concluziv teoriile invocate – ale handicapului lingvistic sau ale culturii de opoziție. Datele noastre nu cuprind măsurări ale atitudinii față de școală, pentru a putea susține o teoretizare decisă în favoarea teoriei lui Ogbu. Explicația alternativă ar atribui rezultatele mai slabe ale elevilor maghiari prin handicapuri lingvistice: pe de o parte, cei care învață în limba română trebuie să depășească permanent bariera lingvistică, instituțională și culturală constituită de învățarea într-o limbă nematernă; pe de altă parte, cei care învață în limba maghiară au drept componentă importantă a *curriculum*-ului învățarea limbii române și, în plus, au în programă ore numeroase de limbă și literatură maghiară, situație care aglomerează programul și, poate, face mai dificilă obținerea unor rezultate bune. Toate aceste interpretări necesită o testare suplimentară, care nu este posibilă cu datele disponibile în această cercetare.

PRECAUȚII METODOLOGICE NECESARE

Verificarea impactului conjugat al limbii de predare la clasă și al aranjamentului lingvistic din școală a fost limitată de numărul foarte mic de școli cu predare exclusivă în limba maghiară. Din datele noastre nu putem elabora concluzii ferme din punct de vedere statistic, privind efectele segregării școlilor, ele acoperind mai degrabă aria problematică a efectelor învățării în altă limbă decât cea maternă.

O altă limitare a posibilităților de analiză este generată de absența unor măsurători ale atitudinilor importante pentru adaptare la școală, cum ar fi angajamentul școlar, aspirațiile educaționale sau satisfacția față de școală. Existența unor astfel de măsuri ar fi permis testarea avansată a modelului socio-cultural al lui Ogbu și înțelegerea interacțiunii dintre apartenența etnică a elevului, compoziția etnică a colectivităților școlare și aranjamentele lingvistice din școală.

Testele statistice au fost realizate utilizând variabile măsurate *post-hoc*. Față de clasa a 7-a, la care se referă măsurarea variabilei dependente, unele dintre caracteristicile de context puteau să se fi modificat la momentul culegerii datelor, fie datorită dinamicii colectivităților de elevi (abandonuri, transferuri), fie datorită faptului că subiectul însuși s-a mutat de la o școală la alta, amănunt neînregistrat în anchetă. Din fericire, aceste erori au cu siguranță efecte mici asupra rezultatelor, datorită ordinului lor de mărime redus. Pe de altă parte, un aspect care trece în bună măsură neobservat în studii de acest fel este latența efectelor variabilelor de context. Chiar dacă compoziția socială măsurată este cea de la momentul înregistrării variabilei dependente, este greu de crezut că efectul acesteia este instantaneu. Din acest motiv, este corect să considerăm că variabilele de

compoziție înregistrate sunt *proxy*-uri ale caracteristicilor similare care nu au putut fi măsurate la momentul potrivit.

Metodologic, este chestionabilă și absența din modelele statistice a unor importante variabile de context. Rezultatele noastre trebuie tratate cu reținere, având în vedere că lipsesc detalii despre distribuția resurselor materiale și, mai ales, a celor umane, în școli. Este posibil ca o parte din efectele etnice și din aranjamentele lingvistice să ascundă variații sistematice, în funcție de limba de predare la clasă, ale calității – pregătirii, vechimii sau motivației – cadrelor didactice. Pe de altă parte, nici absența datelor referitoare la clasele de elevi nu poate fi ignorată în momentul interpretării rezultatelor.

CONCLUZII

Analiza prin regresie multinivel a mediilor a 3 769 de elevi din clasa a 8-a din Bihor, din unități școlare în care au fost interviewați mai mult de 25 de elevi, a confirmat rezultatele anterioare, care au arătat o puternică determinare individuală și un relativ slab impact al factorilor de context, în comparație cu situația din ciclul secundar superior. Modelele de regresie multinivel dezvăluie intensități importante ale diferențierii școlilor cu clasele 5–8 din punctul de vedere al compoziției sociale, precum și considerabile efecte de reproducere socială, împreună cu un solid impact al genului, toate acestea din urmă având direcțiile prezise de teorie.

Vis-à-vis de ipotezele formulate la începutul raportului, care trimit la modul în care variază rezultatele la învățătură ale elevilor care se identifică drept maghiari în funcție de: limba de predare în clasa elevului; limbile de predare în școală; compoziția etnică a clasei; compoziția etnică a școlii, am constatat un dezavantaj sistematic al elevilor de etnie maghiară de clasa a 8-a din județul Bihor. Elevii maghiari au avut în clasa a 7-a medii mai proaste decât cei de etnie română, chiar după controlul unor variabile individuale și de context importante pentru determinarea rezultatelor școlare, cum ar fi nivelul de instrucție al tatălui, mediul de proveniență sau numărul de frați. Acest dezavantaj se manifestă indiferent de limba de predare din clasă sau de aranjamentul lingvistic din școală, fiind totuși mai sever în cazul celor care învață în limba maghiară, decât în cazul celor care învață în limba română în cadrul școlilor mixte.

Se pot formula puține enunțuri concluzive, referitoare la impactul segregării asupra rezultatelor. Datele noastre arată că elevii maghiari care învață în școli cu predare doar în limba maghiară au rezultate similare cu cei care învață în limba maghiară în școli mixte. Din acest punct de vedere, segregarea nu pare a răspunde în niciun fel provocării handicapului școlar căruia trebuie să îi facă față elevii de etnie maghiară. Pentru aceștia, judecând strict din perspectiva economiei învățării și a rezultatelor, este mai profitabil să se înscrie direct în clase cu predare în limba română. Pe de altă parte, rezultate mai bune ale maghiarilor aflați în această situație

pot să reflecte faptul că în aceste clase se înscriu elevi maghiari mai talentați și/sau cu aspirații mai înalte.

Constatarea rezultatelor sistematic mai proaste ale elevilor care învață în limba maghiară necesită în mod clar o investigație suplimentară, nicio recomandare de politică educațională neputându-se face fără a înțelege resorturile deficitului de rezultate al elevilor de etnie maghiară, mai ales în situația în care învață în limba maghiară. Continuarea acestei investigații va trebui să testeze, pe de o parte, dacă diferențele de rezultate dintre maghiari și români sunt corelate unor atitudini diferite față de școală și dacă, pe de altă parte, ele sunt sau nu explicate și de handicapuri lingvistice sau de structura aglomerată a programei educaționale a elevilor din această categorie.

BIBLIOGRAFIE

1. ABADA, T. & TENKORANG, E. (2009), Gender Differences in Educational Attainment among the Children of Canadian Immigrants. *International Sociology*, 24(4), p. 580.
2. BERNATH, K. & HATOS, A. (2009), The Access to Education of the Hungarian Minority in Romania. A Multivariate Analysis. *Review of Sociology of Hungarian Academy of Sciences*, 15(1), p. 40–60.
3. BYFIELD, C. (2008), The Impact of Religion on the Educational Achievement of Black Boys: A UK and USA Study, *British Journal of Sociology of Education*, 29(2), p. 189.
4. CSATA, Z. (2004), Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében (Inegalități de șanse în educația tinerilor maghiari din Ardeal), *Erdélyi Társadalom*(1), p. 991–32.
5. DRONKERS, J., & LEVELS, M. (2007), Do School Segregation and School Resources Explain Region-of-Origin Differences in the Mathematics Achievement of Immigrant Students?, *Educational Research and Evaluation*, 13(5), p. 435–462.
6. HATOS, A. (2010a), *Multilevel Analysis of Academic Achievements in Secondary Schools in Bihor County. Differentiation, Segregation, Social Composition Effects or Resource Allocation?*, Paper presented at the Ecology of School Success.
7. HATOS, A. (2010b), Multilevel Analysis of Academic Achievements of Upper Secondary Students in a Romanian City: Effect of Composition, Resource Allocation or Differentiation?, *Studia Universitatis Babes-Bolyai – Sociologia*, 55(1), p. 89.
8. HATOS, A., & BERNATH, K. (2007), Accesul la educație al maghiarilor din România. O analiză multivariată, *Sociologie românească* (04), p. 48.
9. HORVÁTH, I. (2008), *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
10. IGOR, R., & JENNIFER VAN, H. (2007), School Segregation and Academic Achievement Among Hispanic Children, *Social Science Research*, 36(2), p. 767.
11. JIGAU, M., & SURDU, M. (2002), *Participarea școlară a copiilor rromi: probleme, soluții, actori*, București, Ministerul Educației și Cercetării, Institutul de Științe ale Educației, Institutul de Cercetare a Calității Vieții.
12. JIGĂU, M., & SURDU, M. (2007), *Evoluția educației rromilor în România*, Budapesta, Roma Education Fund.
13. LEVELS, M., DRONKERS, J. & KRAAYKAMP, G. (2008), Immigrant Children's Educational Achievement in Western Countries: Origin, Destination, and Community Effects on Mathematical Performance, *American Sociological Review*, 73(5), p. 835.

14. LUCIAK, M. (2004), Minority Status and Schooling-John U. Ogbu's Theory and the Schooling of Ethnic Minorities in Europe, *Intercultural Education*, 15(4), p. 359–368.
15. OGBU, J. & SIMONS, H. (1998), Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with some Implications for Education, *Anthropology & Education Quarterly*, 29(2), p. 155–188.
16. PASZTOR, A. (2006), National Minorities with Respect to Education. The Case of Hungarians, *Review of Sociology*, 12(2), p. 5–35.
17. RUMBERGER, R. & PALARDY, G. (2005), Does Segregation Still Matter? The Impact of Student Composition on Academic Achievement in High School, *Teachers College Record*, 107(9), p. 1999–2045.
18. RUMBERGER, R.W. & WILLMS, J.D. (1992), The Impact of Racial and Ethnic Segregation on the Achievement gap in California High Schools, *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 14(4), p. 377.
19. SCHMID, C. (2001), Educational Achievement, Language-Minority Students, and the new Second Generation, *Sociology of Education*, 74, p. 71–87.
20. SCHOFIELD, J.W. (1995), Review of Research on School Desegregation's Impact on Elementary and Secondary Students, in J.A. Banks (Ed.), *Handbook of Research on Multicultural Education* (p. 597–616), New York, Macmillan.
21. SEWELL, W.H. & HAUSER, R.M. (1975), *Education, Occupation, and Earnings. Achievement in the Early Career*, New York, Academic Press Inc.
22. SNIJDERS, T. & BOSKER, R. (1999), *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modeling*, SAGE Publications Ltd.
23. SURDU, M. (2002), Improving Quality of Education in Schools with a High Percentage of Roma Pupils in Romania, *Roma Rights Review, ERRC, Budapesta* (3).
24. SURDU, M. (2003), *Desegregating Roma Schools: A Cost-Benefit-Analysis*.
25. TÓDOR, E.M. (2008), *Analytical Aspects of Institutional Bilingualism*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale.
26. WELLS, A.S. & CRAIN, R.L. (1994), Perpetuation Theory and the Long-Term Effects of School Desegregation, *Review of Educational Research*, 64(4), p. 531–555.

PROCESUL GLOBALIZĂRII ÎN ROMÂNIA

SERGIU-LUCIAN RAIU *

ABSTRACT

THE PROCESS OF GLOBALIZATION IN ROMANIA

Globalization means effects on economies, on the environment, on the social, political and cultural life, caused by a phenomenon that acts at a planetary scale. This article aims to explain several dimensions of globalization, which also affected Romania, and, at the same time, it also proposes possible ways to tackle the effects of the globalization process. Before 1989, people who spoke of *globalization* in our country were referring to the Change of the New International Economic and Political Order or to the New Economic Order and International Politics.

Globalization intends to be a solution to the great challenges of the 21st century, such as bridging the economic and social gaps, eliminating poverty and increasing the quality of life for all the inhabitants of our planet.

Keywords: globalization, process, change, economy, global thinking, local action.

„Globalizarea este cel mai întins proces de transformare social-istorică din istoria omenirii, cea mai mare provocare a secolului al XXI-lea, antrenând într-o direcție comună întreaga societate umană și întregul spațiu corespunzător planetei noastre”¹. Termenul este de origine anglo-saxonă (*globalization*), sinonim cu francezul *mondialisation*, și se găsește astăzi pe buzele tuturor. S-au dat diferite definiții globalizării, niciuna însă pe deplin satisfăcătoare și aceasta deoarece, afirmă Tiberiu Brăileanu în cartea sa *Globalizarea: Numele nimicului*, „este greu să definești un fenomen confuz încă și atât de complex, fiecare autor evidențiind o anumită latură sau dimensiune a sa”². George Soros a dat globalizării o definiție preponderent economică. După el, globalizarea „reprezintă mișcarea liberă a

* Correspondence address to Sergiu-Lucian Raiu: autorul este student în cadrul Universității de Vest din Timișoara, Facultatea de Sociologie și Psihologie, domeniul Sociologie, la Masteratul Sociologia Instituțiilor Administrative, Instituțiilor de Socializare și Resocializare; e-mail: raiusergiu@gmail.com

¹ Vasile Stănescu, *Globalizarea: spre o nouă treaptă de civilizație...*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2009, p. 51.

² Tiberiu Brăileanu, *Globalizarea. Numele nimicului*, Iași, Editura Institutul European, 2004, p. 130–131.

capitalului, însoțită de dominația crescândă a piețelor financiare globale și a corporațiilor multinaționale asupra economiilor naționale”³. O definiție asemănătoare dă și sociologul George Ritzer, acesta afirmând că „globalizarea este o perspectivă care pune accentul pe capacitatea unor state moderne și organizații în mare măsură capitaliste de a-și spori puterea și influența pe glob”⁴, „este cel mai important și amplu fenomen al prezentului, fiind greu de imaginat un scenariu în urma căruia să-și încetinească ritmul sau să înceteze”⁵. În general, lucrările care se ocupă de acest subiect au în vedere latura economică a globalizării. Așadar, este evident că economia constituie obiectul principal al acesteia. Anthony Giddens oferă o definiție conținând elemente preponderent sociologice: „Globalizarea schimbă fundamental natura experiențelor noastre cotidiene. Cum societățile în care trăim suferă transformări profunde, instituțiile întemeietoare care le susțineau au devenit nepotrivite. Aceasta îndeamnă la redefinirea aspectelor sociale personale și intime ale vieților noastre, precum familia, rolurile de gen, sexualitatea, identitatea personală, interacțiunile noastre cu ceilalți și relațiile de muncă. Modalitatea în care gândim despre noi înșine și legăturile noastre cu ceilalți sunt profund modificate de globalizare”⁶. În literatura de specialitate se prezintă și distincția trinomului „globalizare” (definită ca proces), „globalism” (definit ca ideologie) și „globalitate” ce se referă la societatea mondială, multidimensională, policentristă, contingentă și politică⁷. De asemenea, se vorbește și despre o „grobilizare” (ambițiile și dorința națiunilor, corporațiilor, organizațiilor de a se impune în diverse arii geografice) și despre o „glocalizare” (întrepătrundere a globalului și localului, cu rezultate unice în arii geografice diferite), termeni propuși de sociologul George Ritzer, în cartea sa *Globalizarea nimicului: cultura consumului și paradoxurile abundenței*.

Acest articol se focalizează asupra câtorva din dimensiunile globalizării, ce au afectat și România, propunând în același timp și posibile căi de rezolvare a efectelor procesului globalizării.

Dimensiunile globalizării sunt:

- *dimensiunea economică*: limitată, în general, la nordul SUA, Europa, sud-estul Asiei (Japonia), adică la așa numita „triadă”. De aceea, unii specialiști susțin că termenul de „triadizare” pare mai potrivit decât cel de „globalizare”;

- *dimensiunea mediului ambiant*: se referă la adâncirea conflictului dintre civilizația industrială și mediul ambiant, ducând la fenomenul încălzirii globale, apariția găurii în stratul de ozon, defrișarea pădurilor etc.;

- *dimensiunea socială*: extinderea rețelelor de comunicare la mare distanță (*chat, e-mail*);

³ George Soros, *Despre globalizare*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 15.

⁴ George Ritzer, *Globalizarea nimicului: cultura consumului și paradoxurile abundenței*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 33.

⁵ *Ibidem*, p. 241.

⁶ Anthony Giddens, *Sociologie*, București, Editura ALL, 2010, p. 64.

⁷ Ulrich Beck, *Ce este globalizarea?*, București, Editura Trei, 2003, p. 118–119.

– *dimensiunea culturală*: „americanizarea” culturii mondiale este un fapt incontestabil, riscând să pună în pericol culturile regionale și locale;

– *dimensiunea politică*: face referire la faptul că problemele existente la ora actuală pot fi rezolvate numai la nivel internațional, respectiv global, și de aceea integrarea europeană este văzută ca un răspuns de succes la provocările globalizării.

Pentru unii „globalizarea” este ceva ce trebuie să realizăm neapărat dacă vrem să fim fericiți; după alții, sursa nefericirii noastre rezidă tocmai în „globalizare”. Este sigur însă, pentru toată lumea, că „globalizarea” reprezintă destinul implacabil spre care se îndreaptă lumea, un proces ireversibil, care ne afectează pe toți în egală măsură și în același mod⁸. „După un triumf de zece ani, acest punct de vedere al economiei mondiale și a societății, promițând o lume mai bună pentru majoritatea țărilor și a populațiilor, în cazul în care economia «merge global», este atacat din punct de vedere științific și politic”⁹.

Înainte de '89, cei care vorbeau la noi de globalizare se refereau la Schimbarea Noii Ordini Economice și Politice Internaționale sau la Noua Ordine Economică și Politică Internațională. Un prim înțeles al globalizării privește mediul înconjurător (ambiant). „Cele mai amenințătoare fenomene globale de degradare a mediului sunt provocate de acțiunea necontrolată a societății umane asupra mediului natural. Schimbarea climei și încălzirea globală sunt consecințele directe ale intervenției omului, prin defrișarea nesăbuită a pădurilor. Ele duc la subțierea stratului de ozon, din cauza încălcării atmosferei cu diferite gaze, din care se remarcă dioxidul de carbon; la incapacitatea oceanelor de a mai prelua, prin absorbție, gazele; la topirea calotelor glaciare polare; la ploi acide și la poluarea cursurilor râurilor, din cauza deversărilor deșeurilor industriale provenite din arderile de combustibil fosil cu conținut de sulf. Toate acestea conduc la poluarea transfrontalieră, la schimbări ale ecosistemelor și reducerea diversităților acestora, la diminuarea fertilității solurilor, la migrații și tulburări sociale”¹⁰. Creșterea cantității de dioxid de carbon în atmosferă mărește viteza turbionară de rotație a aerului în jurul planetei, acesta fiind *efectul de seră*, care mai depinde și de creșterea temperaturii în atmosferă și în sol. Oamenii de știință care studiază încălzirea globală au observat că această creștere a temperaturii solului este cam de trei ori mai mare decât a fost în ultima sută de ani, acest fapt determinând încălzirea atmosferei planetei deasupra solului cam cu 6°–7° C, astfel că 2/3 din ghețariile de la cei doi poli ai Pământului se topesc, deci nivelul râurilor și oceanelor crește cu 16 metri înălțime – marginile continentelor se vor scufunda și aceasta în mai puțin de 100 de ani. În plus, s-a mai observat apariția unei găuri în stratul de ozon al atmosferei, care se mărește fără a se ști de ce, dar se văd efectele. Are loc pătrunderea razelor ultraviolete de la soare, cu efecte negative, nocive, asupra

⁸ Zigmunt Bauman, *Globalizarea și efectele ei sociale*, București, Editura Antet, 2005, p. 5.

⁹ Frank Moulaert, *Globalization and Integrated Area Development in European Cities*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 14.

¹⁰ Vasile Stănescu, *op. cit.*, p. 78.

mediului, oamenilor și animalelor. „Nu pot fi uitate distrugerile de vieți omenești și de bunuri, provocate de valurile uriașe și cu forță devastatoare, produse de *tsunami* din Oceanul Indian – 2004; uraganul Katrina din Golful Mexic – 2005; de seismul din Asia de sud (Cașmir) – 2005 sau de cel din Chile și mai recent cel din Haiti; de inundațiile și deplasările de teren din America de Sud – 2005; de inundațiile devastatoare din Europa – 2005; la care se adaugă El Niño, fenomenul care interacționează cu atmosfera și hidrosfera și care, prin încălzirea la suprafață a Oceanului Pacific, ca și prin modificări ale climei, produce secete și furtuni, precipitații, inundații și cicloane, ploi, taifunuri și uragane violente pe suprafețe întinse și cu intensități tot mai accentuate”¹¹.

Se știe că astfel de fenomene de încălzire și perioade de glaciațiune au mai fost de vreo două trei ori până acum și totuși specia umană a supraviețuit. Măsurile care trebuie luate pentru a se estompa încălzirea globală sunt diminuarea cantității dioxidului de carbon și creșterea numărului de păduri, până se ajunge la un echilibru, adică să nu poluăm mai mult decât „poate înghiți pădurea”¹². Așadar, e inutil să încercăm să oprim acest fenomen, ceea ce trebuie să facem este să ne adaptăm, iar unul din mecanismele de adaptare, în funcție de evoluția climatică, este deplasarea în zone care permit supraviețuirea (deoarece frigul sau căldura nu vin peste tot deodată), deci timp pentru a lua măsuri există. Unii dintre noi ar trebui să aflăm cauzele, investind timp, bani, efort, iar alții să acționăm direct asupra efectelor (de pildă plantând copaci). „O serie de țări mari, cum ar fi China, Rusia, Brazilia, Indonezia, figurează pe locuri de frunte în clasamentul țărilor poluante. Numai că și aici apar diferențe. Brazilia și Indonezia sunt poluante nu pentru că ar emite o cantitate mare de gaze cu efect de seră, ci din cauza defrișării masive, care, pe de o parte, reduce capacitatea planetei de a absorbi bioxidul de carbon, pe de alta, eliberează în atmosferă o mare cantitate de CO₂, depozitat în vegetație și sol. Ambele țări s-au angajat să reducă ritmul despăduririlor în următorii 10 ani – Brazilia cu 70%, Indonezia cu 50%”¹³. Aceeași măsură ar putea să o adopte și România, suplimentată de o campanie de împădurire serioasă, deoarece de la 37% din suprafața României, cât reprezenta în 1950 partea împădurită, în anii '90, aceasta a scăzut la 27%, în condițiile în care puțini sunt cei care știu că de fapt tot canalul Suez e făcut din lemn românesc, iar în prezent suprafața împădurită a României este de 23–24%. Acest mod de gândire dinamic este singurul care ne permite să supraviețuim ca civilizație.

„Factorul economic, după cel natural, are un rol cu totul special asupra civilizației umane, determinând schimbări radicale în toate domeniile de activitate umană și, prin urmare, în condițiile de viață a oamenilor”¹⁴. Un înțeles al

¹¹ *Ibidem*, p. 134.

¹² *Ibid.*, p. 225.

¹³ Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării: asaltul asupra puterii americane*, Iași, Institutul European, 2010, p. 255.

¹⁴ Vasile Stănescu, *op. cit.*, p. 250.

globalizării vine și dinspre economie. „Din punct de vedere economic, mondializarea este un proces care relevă că activitățile realizate de anumite firme devin expresia (sinteza) unor operații economice care se desfășoară la scară planetară, atât în ceea ce privește producția cât și comercializarea”¹⁵. Globalizarea economică se referă la creșterea interdependențelor economice a tuturor statelor lumii. Interdependența crește atât odată cu sursele de materii prime, cât și cu piețele de desfacere. Și, cum nicio țară nu e dotată cu toate cele necesare, fiecare are interesul să ia dintr-o parte și să dea în schimb altceva – până la un punct te dezvolti și produci atâta cât îți trebuie să consumi în țara ta, mai departe te poți dezvolta, dacă ai piețe de desfacere, unde să îți poți vinde produsele. „Trăim într-o eră când, pentru prima oară, capitalismul nu cunoaște nicio restricție și străbate lumea în căutarea locațiilor și mâinii de lucru ieftine și a noilor piețe de desfacere pentru produse”¹⁶. Pentru ca România să se dezvolte, ea ar avea nevoie de surse de materii prime, dar și de piețe de desfacere, în care să-și vândă produsele. Și, fiindcă noi nu dispunem de cantități mari de gaze, petrol, cărbune, iar cele pe care le avem sunt de o calitate inferioară, am fost nevoiți să intrăm în Uniunea Europeană. Aceasta, deoarece, astfel, facem mai ușor rost de rezerve și resurse de materii prime de pe piața europeană, prin intermediul ei, iar Uniunea Europeană a avut nevoie de o piață de desfacere de 22 de milioane de români și o forță de muncă pe care au găsit-o aici. „Giganți economici și-au externalizat producția și desfacerea (gen IBM, Coca-Cola), în căutarea unor noi piețe de desfacere și de noi piețe ale muncii ieftine”¹⁷. „În prezent, în lume sunt peste 70 000 de companii multinaționale, transnaționale, dispunând de circa 900 000 de filiale în alte state, care utilizează 60 milioane de salariați și realizează peste 10% din PIB global și 1/3 din exporturile globale. Ele acționează în domenii diferite: comerț și servicii, industrie, tehnologie și comunicații, [domeniile] financiar, bancar și de asigurări”¹⁸.

Fiecare societate are limba sa, iar creșterea contactelor dintre indivizi prin deplasări cer ca toți să cunoaștem o singură limbă, cea mai răspândită, care este chineza. Însă tendința nu este să vorbim toți cea mai răspândită limbă, ci limba în care se fac majoritatea tranzacțiilor: culturale, economice, sociale (engleza; franceza, în diplomatie), deci cerința este să vorbim fiecare două limbi mari de circulație și, eventual, una, două limbi mici ale comunității din care facem parte. „În prezent, în lume sunt 7 000 de limbi dialectale. Se estimează că lunar dispare una până la două limbi, prin lipsa de vorbitori, astfel încât numărul lor să ajungă, relativ curând, la 2 500, iar procesul de globalizare să restrângă numărul limbilor vorbite oficial, dintre care engleza pare a deveni prioritară. Se vorbește chiar de o hegemonie a limbii engleze”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 78.

¹⁶ George Ritzer, *op. cit.*, p. 41.

¹⁷ Vasile Stănescu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 100.

Un alt aspect al globalizării se referă la uniformizarea microbiană a planetei, petrecută de la marile descoperiri geografice și până acum. Planeta și specia umană se comportă unitar în raport cu bolile, microbii, ca și când ar fi o singură societate. Dacă pentru unele boli (cum ar fi ciuma, holera, sifilisul, bolile de plămâni), suntem pregătiți, deoarece ele fac parte din istoria noastră, astfel că organismul și-a dezvoltat o imunitate sau medicina le poate trata, pentru cele mai multe (SIDA, diferite tipuri de cancer) nu suntem. În plus, există boli care în țările dezvoltate au dispărut, dar care sunt „la modă” în Africa sau în țări slab dezvoltate. Se cunoaște fenomenul „gripei aviare” sau, mai recent, al „gripei porcine”, care au făcut milioane de victime și au impus restricții de circulație sau măsuri suplimentare de protecție a persoanelor, astfel încât să se diminueze, dacă nu chiar estompeze evoluția răspândirii virusurilor. De altfel, un scenariu posibil, care ar putea opri fenomenul globalizării, este tocmai răspândirea unei pandemii în întreaga lume. „Globalizarea ar putea fi pusă în pericol, dacă rata mortalității ar crește în unele țări importante la câteva milioane, iar răspândirea bolii ar putea opri într-o perioadă mai mare de timp călătoriile în întreaga lume și comerțul mondial”¹⁹.

Cauzele fenomenelor globale și gradul în care societățile contribuie la apariția, menținerea și dezvoltarea acestor fenomene determină contribuția financiară a fiecărei societăți la luarea măsurilor de diminuare sau încetinire a efectelor, deci globalizarea presupune efecte asupra economiilor, provocate de un fenomen care acționează pe toată planeta.

În 1972, la Congresul de Sociologie de la Varna, s-a propus schimbarea industriilor vechi, adică a acelor care foloseau fluorocarbon și alte materii nocive, cu unele ecologice. Spre exemplu, în industria automobilistică s-a propus înlocuirea motorului pe benzină sau motorină cu cel electric – primele mașini cu motor electric s-au produs acum 50 de ani. Însă acest lucru însemna distrugerea fabricilor de autoturisme și deci oprirea producției, ceea ce ar fi dus la pierderi uriașe ale marilor producători din țările dezvoltate, cei care dețineau aceste fabrici. În consecință, capitaliștii au făcut presiuni asupra guvernelor să nu se ceară acest lucru. „De altfel, o caracteristică a globalizării ar putea fi aceea că și capitaliștii au devenit mult mai selectivi atunci când aleg spațiul de amplasare a afacerii. Acest lucru devine clar, atunci când se evaluează activitatea în care spațiile și populația sunt implicate și ce tipuri de reacții prevăd normele de reglementare”²⁰.

Deoarece marea majoritate a fabricilor se află în țările în curs de dezvoltare (cele care produc pentru țările dezvoltate), ele au și cea mai mare contribuție în ceea ce privește poluarea, deci problema este locală. Se încearcă luarea unor măsuri cantitative ale poluării în fiecare țară în parte; astfel, spre exemplu, față de Danemarca, țară care produce 0,20% din poluarea mondială, România cauzează de două ori mai multă poluare, deoarece are o industrie cu tehnologie veche: poluăm

¹⁹ Consiliul Național de Informații al SUA, *Lumea în 2020: o schiță a viitorului global*, Chișinău, Editura Cartier, 2008, p. 46.

²⁰ Frank Moulaert, *op. cit.*, p. 23.

mai mult, ni se cere să plătim, dar nu se ține seama de faptul că SUA și alte țări dezvoltate au industrie de aproape 200 de ani, contribuția noastră la poluarea mondială fiind insignifiantă. Din cauza efectelor încălzirii globale, s-a ajuns ca unele țări, inclusiv România, să aibă un Minister al Mediului și Dezvoltării Durabile, cu sarcina de a face strategii de dezvoltare durabilă pe 10–15, 20–25 de ani. Din negocierile pe care România le-a avut cu UE, ea a primit o cotă parte de poluare, dar pe care, de fapt, nu o produce, încât negocierile de a o vinde au început deja. ONU, UNESCO, Banca Mondială, NATO, nu sunt capabile să dea o soluție globală în ceea ce privește poluarea, astfel că trebuie gândit global, dar acționat local.

Astăzi se discută astfel: indivizii sunt țările și, oricâtă capacitate intelectuală am avea, avem nevoie de bani pentru a investi în tehnică și știință. Astfel, șansa fiecărei colectivități locale depinde de posibilitățile de finanțare. În funcție de posibilitățile de finanțare ale diferitelor țări, se poate ajunge la o îmbunătățire a lucrurilor. Rezolvarea problemei globale depinde de seria de măsuri locale pe care le iau toate țările din lume – problema e globală, dar are soluții locale, și aceasta, deoarece există piedici, obstacole locale pe care trebuie să le cunoaștem.

Așadar, prin globalizare „se dorește rezolvarea marilor sfidări ale secolului XXI, precum reducerea decalajelor economice și sociale, eliminarea sărăciei și creșterea calității vieții tuturor locuitorilor planetei noastre”²¹. S-a ajuns până la a se crea chiar o știință a globalizării: „globalizarea ca obiect al științei, al cercetării metodice, își propune recunoașterea realului social uman, realitatea epocii, inclusiv realitatea ce urmează a fi creată pe baza, în primul rând, a alterității (...), știința globalizării a apărut din nevoia de a prefigura «măinele» societății umane, menită să creeze istorie social-umană, în acord cu cadrul național dat, prin normalizarea [relației] omului cu sine însuși, cu lumea și cu epoca, prin recrearea unui echilibru fertil cu natura”²². „În ultimii douăzeci de ani, cercetarea globalizării a fost lărgită considerabil de liberalizarea economică chineză și indiană, de prăbușirea Uniunii Sovietice și de revoluția mondială a tehnologiei informației. Următorii 15 ani vor susține creșterea economică, creșterea standardelor de viață mondiale și vor adânci semnificativ independența globală. În același timp, vor zgudui profund *statu-quo*-ul de aproape pretutindeni, generând enorme convulsii economice, culturale și, în consecință, politice”²³. „România este atât un subiect, cât și un actor al schimbărilor induse de globalizare. România se confruntă cu aceleași speranțe și temeri legate de globalizare ca orice altă națiune. Pe de o parte, factorii de decizie au ales să utilizeze oportunitățile oferite de procesul de globalizare, iar pe de altă parte să accelereze dezvoltarea și eficientizarea economiei și societății românești”²⁴.

Un lucru este cert, România, ca de altfel, fiecare țară în parte, va trebui să se facă remarcată, să-și evidențieze identitatea și, în același timp, să-și păstreze

²¹ Vasile Stănescu, *op. cit.*, p. 52.

²² *Ibidem*, p. 140.

²³ Consiliul Național de Informații al SUA, *op. cit.*, p. 41.

²⁴ Ion Iliescu, *Integration and globalization: A Romanian View*, Bucharest, The Romanian Cultural Foundation Publishing House, 2003, p. 163–164.

specificul, valorile și tradițiile, pentru a le putea transmite celor care vor dori să o descopere. „Țările confruntate cu valul globalizării și-au propus să-l stăpânească, să-l controleze, realizând că este vorba despre un proces ambivalent – care pune în mișcare multe lucruri, modifică, transformă, dar în folosul celui care l-a inițiat. Lăsată la voia întâmplării, globalizarea putea consolida decalajul dintre lumea dezvoltată și cea în curs de dezvoltare”²⁵.

Ceea ce România va trebui să știe să facă este să convertească noul proces, să-l ia în stăpânire, să-l folosească și, dacă se poate, să-l subsumeze propriilor ei interese. Indiferent de efectele globalizării, fie că sunt catalogate mai mult dăunătoare sau mai mult benefice, un lucru este cert: „țările care au experimentat în mod efectiv globalizarea stăpânesc mai bine noul proces, sunt mai apte, mai pregătite să acționeze într-o lume globalizată”²⁶.

BIBLIOGRAFIE

1. BAUMAN, ZIGMUNT (2005), *Globalizarea și efectele ei sociale*, București, Editura Antet.
2. BECK, ULRICH (2003), *Ce este globalizarea?*, București, Editura Trei.
3. BRĂILEANU, TIBERIU (2004), *Globalizarea. Numele nimicului*, Iași, Institutul European.
4. Consiliul Național de Informații al SUA (2008), *Lumea în 2020: o schiță a viitorului global*, Chișinău, Editura Cartier.
5. DOBRESCU, PAUL (2010), *Viclenia globalizării: asaltul asupra puterii americane*, Iași, Institutul European.
6. GIDDENS, ANTHONY (2010), *Sociologie (ed. a 5-a)*, București, Editura ALL.
7. ILIESCU, ION (2003), *Integration and globalization: A Romanian View*, Bucharest, The Romanian Cultural Foundation Publishing House.
8. MOULAERT, FRANK (2002), *Globalization and Integrated Area Development in European Cities*, Oxford, Oxford University Press.
9. RITZER, GEORGE (2010), *Globalizarea nimicului: cultura consumului și paradoxurile abundenței*, București, Editura Humanitas.
10. SOROS, GEORGE (2002), *Despre globalizare*, Iași, Editura Polirom.
11. STĂNESCU, VASILE (2009), *Globalizarea: spre o nouă treaptă de civilizație...*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.

²⁵ Paul Dobrescu, *op. cit.*, p. 22.

²⁶ *Ibidem*, p. 23.

PRACTICA NEPOTISMULUI ÎN SISTEMUL ADMINISTRATIV ROMÂNESC

CRISTIAN MIHAI AIRINEI*
MIHAELA AIRINEI**

ABSTRACT

THE PRACTICE OF NEPOTISM IN THE ROMANIAN ADMINISTRATIVE SYSTEM

This study, which deals with the phenomenon of “*nepotism*” within the Romanian administrative system, intends to present the way in which this practice that has taken roots and has even acquired the status of administrative custom affects the operation of public administration and, thereby, of contemporary Romanian society. The article presents the channels whereby civil servants are recruited and how the prerogatives of their position are exercised. The article also analyzes the government’s response to this crisis, which involved layoffs affecting 25% of its staff, coupled with salary cuts by the same percentage, and it points out a series of proposals for remedying the shortcomings observed.

Keywords: nepotism, public administration, civil servant, contractual staff, recruitment.

NOȚIUNEA DE NEPOTISM ÎN CADRUL INSTITUȚIILOR PUBLICE

Administrația publică are rolul de a servi interesul membrilor societății, la nivel național și local.

Din punct de vedere organizatoric și funcțional, sistemul administrației publice are la bază următoarele două criterii fundamentale¹:

- Criteriul teritorial este cel care stă, în mod tradițional, la baza împărțirii autorităților administrative în *centrale* și *locale*, după raza teritorială în care acționează. Într-o abordare mai recentă, același criteriu reiese din interesul național sau local pe care îl reprezintă.
- Criteriul funcțional presupune defalcarea competenței în *generală* și de *specialitate* (*specială*).

Guvernul (la nivel central) și instituția primarului (la nivel local) au *competență generală*, fiind implicate în toate problemele societății (guvernul), respectiv ale comunității locale (instituția primarului), în timp ce ministerele au *competență specială*, fiind implicate doar în administrarea domeniului lor specific de activitate.

Nepotismul practicat în instituțiile statului aduce atingere obiectivului general de servire a interesului public, dar și altora specifice, precum: eficiența administrativă, credibilitatea

* Address correspondence to Cristian Mihai Airinei: București, sector 6, B-dul Iuliu Maniu nr. 160, Bl. I, Sc. A, apt. 10; e-mail: airineicristianmihai@yahoo.com.

** Beneficiară a proiectului „Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă”, proiect cofinanțat de *Uniunea Europeană* prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Ioan Alexandru, *Administrația publică – teorii, realități, perspective*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Lumina Lex, 2002.

instituțiilor, utilizarea responsabilă a banului public, coerența și raționalitatea procesului decizional sau nivelul de trai.

Exemplul clasic al practicii nepotismului considerăm că este reprezentat de modul de recrutare a personalului din sectorul public. Această „modalitate de încadrare” – problemă care va fi discutată în prima secțiune a demersului nostru – constituie însă abia primul pas făcut de un viitor angajat al statului, într-o carieră publică încununată de succese, înțesată de favoritisme și slugărnice individuală și de grup asiduă, generându-se astfel o serie de efecte negative în funcționarea administrației, prea puțin cunoscute și studiate la noi.

La nivel de definiție, termenul *nepotism*² desemnează „*faptul de a uza de autoritatea sau de influența personală în favoarea rudelor sau a prietenilor; promovare prin protecția rudelor și a prietenilor influenți* – din fr. *népotisme*”, iar cel de *favoritism*³ se referă la o „*acordare abuzivă și nemeritată de favoruri; (la pl.) favoruri acordate cuiva în mod abuziv și nemeritat* – din fr. *favoritisme*”.

VICIAREA SISTEMULUI DE RECRUTARE A FUNCȚIONARILOR PUBLICI ȘI CONTRACTUALI

Încadrarea unei persoane din afara sistemului public într-o instituție a statului se realizează prin concurs⁴. În cazul funcțiilor publice, această procedură „*are la bază principiile competiției deschise, transparenței, meritelor profesionale și competenței, precum și cel al egalității accesului la funcțiile publice pentru fiecare cetățean care îndeplinește condițiile legale*”⁵. Condițiile pe care orice potențial candidat trebuie să le îndeplinească, în cazul funcției publice (pentru funcțiile contractuale, ordonatorul principal de credite stabilește prin regulament criteriile de selecție⁶), sunt următoarele⁷:

- a. să aibă cetățenia română și domiciliul în România;
- b. să cunoască limba română, scris și vorbit;
- c. să aibă vârsta de minimum 18 ani împliniți;
- d. să aibă o capacitate deplină de exercițiu;
- e. să se bucure de o stare de sănătate corespunzătoare funcției publice pentru care candidează, atestată pe bază de examen medical de specialitate;
- f. să îndeplinească acele condiții de studii prevăzute de lege pentru funcția publică;
- g. să îndeplinească acele condiții specifice pentru ocuparea funcției publice;
- h. să nu fi fost condamnat pentru săvârșirea unei infracțiuni contra umanității, contra statului sau contra autorității, de serviciu sau în legătură cu serviciul, care împiedică înfăptuirea justiției, de fals ori a unor fapte de corupție sau a unei infracțiuni săvârșite cu

² Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *DEX (Dicționarul Explicativ al Limbii Române)*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

³ *Ibidem*.

⁴ Art. 57, alin. (1) din Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*), privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare – pentru funcțiile publice și art. 7 alin (1) din anexa I a Legii-Cadru nr. 330 din 5 noiembrie 2009, privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice, cu modificările și completările ulterioare – pentru personalul contractual.

⁵ Art. 57, alin. (3) din Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*), privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare.

⁶ Art. 7 alin. (1) din anexa I a Legii-Cadru nr. 330 din 5 noiembrie 2009, privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice, cu modificările și completările ulterioare.

⁷ A se vedea Art. 54 din Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*), privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare.

intenție, care l-ar face incompatibil cu exercitarea funcției publice, cu excepția situației în care a intervenit reabilitarea;

- i. să nu fi fost destituit dintr-o funcție publică sau nu i-a încetat contractul individual de muncă pentru motive disciplinare în ultimii 7 ani;*
- j. să nu fi desfășurat activitate de poliție politică, astfel cum este definită prin lege.*

Condițiile de mai sus trebuie să apară în anunțul de organizare a concursului, alături de condițiile de participare și condițiile de desfășurare a acestuia, bibliografia, tematica și alte date necesare desfășurării concursului. Acesta se publică, de către autoritatea organizatoare, în „Monitorul Oficial al României”, Partea a III-a, precum și într-un cotidian de largă circulație și se afișează la sediul autorității publice organizatoare a concursului, precum și pe pagina de internet (dacă instituția deține), în secțiunea specifică domeniului respectiv, cu cel puțin 30 de zile⁸ înainte de data stabilită pentru proba scrisă. Informațiile menționate se mențin la locul de afișare până la finalizarea concursului. În situația în care instituția consideră oportun, poate realiza publicarea și prin alte forme de publicitate suplimentare⁹.

Așadar, după cum rezultă din cele de mai sus, înscrierea la concurs este liberă, în condițiile prezentate, însă abia acum intervine inechitatea. Deoarece întotdeauna se organizează o probă scrisă (lucrare sau test grilă), urmată de proba orală (interviu) – pentru cei ce primesc nota de trecere la test (minimum 5 pentru funcționarii publici și minimum 7 pentru cei contractuali), există o bibliografie (mai rar și o tematică), urmând ca subiectele să fie alese din aceasta. Persoana care trebuie să ocupe postul scos la concurs va cunoaște subiectele din timp, pentru „a nu-și bate capul” cu bibliografia (de regulă mult prea stufoasă¹⁰), concursul fiind doar „de fațadă” (pentru a avea caracter legal și a se respecta formalitățile necesare), având în vedere că solicitantul a discutat deja cu cineva din interior, la care s-a interesat sau care i-a spus despre concurs (de regulă, factorul de conducere al direcției generale/direcției/serviciului/biroului), direct sau prin vreun intermediar (factor politic sau funcționar de conducere/execuție din organizație), el primind deja dinainte acceptul de angajare. În acest fel, postul este ocupat de „cel ce trebuie”, iar concurenții de bună-credință și-au consumat timpul și banii în van, pentru un simulacru.

O altă modalitate, încă mai perversă, de organizare a recrutării, presupune cunoașterea inițială a persoanei care urmează să ocupe postul (de multe ori, condițiile specifice pentru ocuparea acestuia fiind stabilite special pentru a corespunde cu CV-ul „pilosului”, ulterior urmând a se demara procedura de scoatere a postului la concurs).

Din păcate, de cele mai multe ori, cei care se înscriu la astfel de concursuri „fără intervenții” și fără a ține cont de dedesubturile murdare cu aparență legală sunt tinerii absolvenți de studii universitare, care cred în iluzia că pot intra în sistem pe merit (unii au fost șefi de promoție, au făcut stagii Erasmus sau Leonardo da Vinci prin alte universități/instituții europene sau masterate în afara țării) însă angajatorul public nu dă doi bani pe valoare și competență. Eșecul, uneori repetat, îi determină pe aceștia să renunțe și să se reorienteze către mediul privat

⁸ Termenul poate fi redus pentru funcțiile publice temporar vacante (până la minimum 10 zile înainte de data stabilită pentru proba scrisă).

⁹ Art. 38 și 39 din Hotărârea nr. 611 din 4 iunie 2008 pentru aprobarea normelor privind organizarea și dezvoltarea carierei funcționarilor publici, cu modificările și completările ulterioare.

¹⁰ În realitate, nici membrii comisiei de concurs din partea structurii organizatoare și nici ceilalți angajați ai acesteia nu cunosc bibliografia indicată. În interior, acest fapt este binecunoscut însă nu va fi niciodată recunoscut în afara structurii, astfel că verificarea lucrărilor de examen se realizează superficial, de multe ori fără cunoașterea răspunsurilor corecte.

sau să aplice în străinătate, sperând să scape de societatea românească, în care au fost respinși¹¹; sau, finalmente, să se conformeze sistemului și să apeleze la vreo cunoștință mai sus-pusă, pentru a putea pătrunde totuși în sistem.

Trebuie să recunoaștem că reușesc să pătrundă în administrația publică și persoane competente, chiar fără a apela la intervenții, însă în număr redus și doar pe poziții pentru care nu există interes (a se citi „nu există piloși”), deoarece ori postul presupune prea multă muncă și responsabilitate, ori e insuficient remunerat.

Concluzionând, am încercat prezentarea procedurii de selecție a celui mai bun candidat la concurs, după care urmează stadiul în care acesta încearcă să-și folosească toată priceperea și puterea de muncă în exercitarea funcției în care a fost numit.

EXERCITAREA PREROGATIVELOR DE PUTERE PUBLICĂ

Odată pătruns în serviciul public, noul angajat va trebui să ducă la îndeplinire atribuțiile din fișa postului. El va exercita prerogativele de putere publică în realizarea lucrărilor sale. Efectele generate de favoritismul aplicat la concursul de angajare nu se vor lăsa însă prea mult așteptate. Este evident că un astfel de funcționar nu va servi niciodată interesul public, instituțional. El este angajatul fidel al șefului său (care l-a adus în sistem) și/sau al celui ce i-a facilitat angajarea prin intervenția sa la factorul decizional. Astfel, superiorul o să se comporte ca un patron, iar funcționarul ca angajatul acestuia. Acesta din urmă va executa ordinele șefului său fără comentarii și fără a ține cont de procedura administrativă (pe care, de regulă, nu o cunoaște sau care nu-l interesează), legiferată prin acte normative precum Legea 188/1999, republicată, privind Statutul funcționarului public – ce prevede, la art. 45, alin. (3), că: „*Funcționarul public are dreptul să refuze, în scris și motivat, îndeplinirea dispozițiilor primite de la superiorul ierarhic, dacă le consideră ilegale. Dacă cel care a emis dispoziția o formulează în scris, funcționarul public este obligat să o execute, cu excepția cazului în care aceasta este vădit ilegală. Funcționarul public are îndatorirea să aducă la cunoștința superiorului ierarhic al persoanei care a emis dispoziția astfel de situații*”.

În orice caz, chiar și pentru un funcționar de bună credință, solicitarea unei dispoziții în format scris de la superior presupune curaj și tărie de caracter, având în vedere că, la evaluarea anuală, subiectivitatea celui rănit în orgoliul propriu își va spune cuvântul.

În ceea ce privește refuzul îndeplinirii dispoziției, chiar și după formularea acesteia în scris, pe motiv că este „vădit ilegală”, și raportarea acestui lucru la superiorul propriului șef, apar următoarele două situații, prezentate mai jos:

- în cazul în care cei doi superiori au aceeași culoare politică, și/sau dacă superiorul a avut un rol în angajarea subordonatului (șeful funcționarului de execuție), mai mult ca sigur că dispoziția va fi considerată legală (în cel mai bun caz se va realiza o ușoară cosmetizare) și va trebui executată;

- în cazul în care cei doi superiori au culori politice diferite și nu există vreo legătură directă sau indirectă între ei, funcționarul de execuție poate avea câștig de cauză, urmând să nu mai ducă la îndeplinire respectivul ordin.

Din punct de vedere practic, doar în a doua situație funcționarul de execuție are șanse de câștig, în sensul neexecutării ordinelor nelegale.

¹¹ Prin exodul tinerei elite românești peste hotare, societatea suferă o adevărată „hemoragie” valorică. Astfel, investiția făcută în acești tineri (*input-ul*), din taxele și impozitele contribuabililor, nu va mai fi nici măcar recuperată, nici, desigur, potențiala valoare adăugată pe care ar putea să o aducă societății.

În ambele cazuri, executantul va avea, în persoana managerului său, un dușman redutabil, care-i va purta o antipatie profundă și de lungă durată.

Oricum, cei ce uzează de acest drept legal, ce reprezintă, de altfel, o obligație morală ce dovedește respect față de plătitorul de taxe și impozite, sunt, din păcate, mult prea puțini.

Revenind la relația dintre superior și subordonatul fidel, primul va căuta întotdeauna să-l răsplătească pe al cel de-al doilea, prin acordarea unor prime, premii, stimulente, zile libere ș.a., pentru ca obediența acestuia să continue sau chiar să sporească. În acest mod se creează un cerc vicios, din care atât decidentul cât și executantul au de câștigat, în timp ce societatea are doar de pierdut, deoarece nu se va urmări realizarea „binelui comun”.

Mai mult, cei implicați în conjunctura de mai sus nu vor dori încetarea ei sau deranjarea funcționării acesteia, pentru a nu-și pierde avantajele.

Din acest motiv, funcționarii de bună-credință, ce manifestă imparțialitate și dezinteres față de afacerile și polițele superiorului, vor fi tratați precum paria și declarați *persona non grata* în serviciu, încercându-se îndepărtarea lor prin diverse modalități, precum: solicitarea demisiei, purtare abuzivă și/sau disprețuitoare și demotivare (neacordarea concediului în perioada planificată, nepromovare, neacordarea de premii/prime, evaluare anuală negativă). Acest tip de funcționari, animați de o motivație intrinsecă și de simțul datoriei, ce doresc să contribuie la realizarea binelui public și la dezvoltarea acestei societăți, nu sunt acceptați de guvernare (nivelul politic și cel administrativ de conducere – indiferent de culoarea politică pe care o au), dat fiind faptul că aceste resurse umane nu execută, „fără să clipească”, orice dispoziție, aberantă sau chiar ilegală.

Cum ne-am putea oare imagina că, în astfel de condiții, o persoană competentă ar putea reuși să-și facă o carieră în administrația publică, contribuind în acest fel la tratarea (mai întâi) și eficientizarea (abia după) sistemului administrativ și, implicit, la furnizarea de servicii publice moderne, adaptate nevoilor societății, pentru o dezvoltare durabilă și armonioasă?

Bineînțeles că ne-am putea întreba de ce funcționarii nu execută pur și simplu dispozițiile șefilor și, totodată, de ce au nevoie de prevederi legale care să-i protejeze de acestea. Explicația rezidă în faptul că acești executanți primesc lucrări repartizate de la superior, pe care, după finalizare, și le asumă, prin semnare. În acest fel, prin asumare, ei devin responsabili și răspund personal pentru documentul întocmit, motiv pentru care trebuie să fie convingși de existența unor premise bazate pe legalitate și corectitudine, pentru desfășurarea activității specifice muncii lor.

În cazul în care, prin absurd, factorul de execuție nu ar mai trebui să își asume documentele întocmite, lucrând fără vreo răspundere legală individuală (precum, într-o echipă, un meseriaș realizează o muncă în indiviziune, răspunderea aparținând șefului de echipă și/sau inginerului), atunci dispoziția managerului ar putea fi „literă de lege” pentru subordonat, deși răspunderea morală tot n-ar putea fi exclusă.

REFORMA ADMINISTRAȚIEI PRIN DISPONIBILIZĂRI ȘI REDUCERI SALARIALE

O temă interesantă și oarecum de actualitate, în actualul context socio-economic, privește măsura guvernamentală nereușită de a reforma sistemul administrativ prin diminuarea salariilor bugetarilor funcționari cu 25%, complementar cu concedierea a 25% dintre aceștia. Ne-am putea gândi că nu există o legătură directă cu tema nepotismului, abordată în prezenta lucrare. Lucrurile nu stau însă așa: prin reducerea retribuției, instituțiile publice au rămas fără oamenii bine pregătiți (unii dintre ei angajați chiar pe filiera preferinței, dar profesionalizați între timp), care erau

capabili să-și găsească destul de ușor un alt serviciu¹², rămânând în sistem doar oamenii șefului, care înregistrează și alte venituri ilicite, incompetenții, cei fără chef de muncă, dar și persoanele cu diferite obligații, care au nevoie de stabilitate (discutabilă, în actualul context politico-economic).

Totodată, reducerea numărului de funcționari publici și contractuali cu 25 de procente ar fi o măsură corectă din punct de vedere managerial, dacă n-ar fi trebuit să părăsească barca, sau urmează să o facă, oamenii care n-au învățat arta lingușirii superiorului ierarhic și care nu-i îndeplinesc acestuia, fără comentarii, dispozițiile politice (oricât de aberante ar fi).

Consider necesară dezvoltarea acestei ultime idei, deoarece, probabil, cea mai mare contribuție la proliferarea fenomenului de nepotism în sistemul public se datorează implicației factorului politic în administrație. Atunci când este schimbat un funcționar de conducere (de regulă, la schimbarea conducerii politice a instituției), succesorul își aduce „propria echipă” (de fapt, propriii angajați), simulând procesul formal de recrutare. În funcție de modul în care a lucrat cu aceștia, după momentul predării ștafetei unii îl urmează la noua funcție, în timp ce alții rămân pe loc (de unde noua conducere nu-i poate elimina imediat). Acest fenomen ciclic a generat atât ineficiență administrativă, cât și supraîncărcarea aparatului statal.

Nu contestăm faptul că sunt prea mulți funcționari (în unele structuri), dar nu așa trebuia procedat. Mai democratic și poate chiar mai legal era să se realizeze o analiză sistemică managerială inițială (căci există destui manageri publici¹³), iar apoi, la evaluarea anuală (prevăzută tot de lege¹⁴, dar, în prezent, foarte subiectivă), în funcție de calificativul obținut, să se realizeze disponibilizările necesare.

Și totuși, dacă au fost și încă mai sunt prea mulți funcționari, de ce se apelează atât de des (cel puțin în domeniul proiectelor finanțate de instrumente structurale), și nivelul politic acceptă, la contractarea unor firme de consultanță, evident prin procedura de achiziții publice, care să ofere personal pentru gestionarea implementării proiectelor câștigate? Oare nu cumva pentru că sunt prea puțini oameni (cum susțin ordonatorii de credite ai autorităților beneficiare)? Sau pentru că angajații sunt prea slab pregătiți (oare de ce)? Ar mai fi o variantă, cu iz de teorie a conspirației¹⁵, căci ce alt motiv ar putea avea o conducere politică pentru ca, în loc să greveze bugetul statului cu plata unor salarii modeste (nu este cazul celor „nesimțite”) unor funcționari, să prefere a cheltui de zeci de ori mai mult pentru a plăti firme care să furnizeze forța de muncă pe care au pierdut-o sau pe care nu vor să o angajeze? Probabil se dorește a se cheltui mai puțin din capitolul bugetar dedicat salarizării, fără a conta cu cât cresc costurile la capitolul dedicat

¹² Este cazul funcționarilor implicați în gestionarea fondurilor europene care au preferat să schimbe tabăra (să lucreze la Beneficiarii acestor finanțări).

¹³ Este interesant faptul că acești funcționari publici, al căror statut este reglementat prin OUG nr. 56 din 25 iunie 2004 privind crearea statutului special al funcționarului public denumit manager public, școliți de Institutul Național de Administrație prin Proiectul Tinerilor Profesioniști (*Young Professionals Scheme*), finanțat de către Uniunea Europeană în cadrul programului Phare, în vederea accelerării ritmului de modernizare a funcției publice din România, au o contribuție cel mult nulă la dezvoltarea administrației românești, deoarece, de regulă, managerii publici au aceleași atribuții cu funcționarii de execuție fără statut special, beneficiind însă de niște salarii impresionante. Așadar, raportul muncă-remunerație este, din nou, doar în dezavantajul plătitorului de taxe.

¹⁴ Hotărârea nr. 611 din 4 iunie 2008 pentru aprobarea normelor privind organizarea și dezvoltarea carierei funcționarilor publici, cu modificările și completările ulterioare; Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*) privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare și Legea-Cadru nr. 330 din 5 noiembrie 2009 privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice, cu modificările și completările ulterioare.

¹⁵ Firmele de consultanță au, de regulă, susținere politică. Altfel, de ce ar plăti statul salariile funcționarilor, când îi poate pierde sau disponibiliza, pentru ca apoi, deoarece este nevoie de personal calificat, să contracteze servicii de consultanță, care să furnizeze personal (plătit la un nivel mediu), iar acționarii să facă bani serioși în acest fel? Probabil că o concluzie ar fi de prisos în această problemă.

achizițiilor, din același buget al statului, pentru a face impresie bună la nivelul UE și al Fondului Monetar Internațional (FMI).

DETURNAREA ROLULUI EVALUĂRII ANUALE A PERFORMANTELOR FUNCTIIONARILOR PUBLICI ȘI CONTRACTUALI

Conform legislației în vigoare, funcționarul public ce primește calificativul „nesatisfăcător” va fi eliberat din funcția publică¹⁶. Aproximativ aceeași este situația și pentru funcționarul contractual. Astfel, acesta este asul din mânecă al superiorului ierarhic (de fapt, al politicului, având în vedere faptul că funcționarii de conducere sunt politizați), care încearcă să „pună presiune” pe subordonat.

Sigur că evaluarea, ca instituție administrativă, este necesară, însă, din cauză că este o „armă puternică” în interiorul administrației, atunci când ajunge în mâinile unor neaveniți cu funcții de conducere, ea poate crea probleme funcționale serioase, cu impact asupra bunei funcționări administrative, chiar dacă legislația în materie prevede obiectivitate în evaluare¹⁷.

În orice caz, rezultatul evaluării poate fi discutat cu superiorul ierarhic, în cazul în care subordonatul este nemulțumit, în scopul concilierii, iar dacă nu se poate ajunge la înțelegere (ca în cazul ordinului vădit ilegal), funcționarul poate formula obiecții la evaluare, ce vor ajunge la superiorul celui ce a realizat evaluarea, pentru contrasemnare. Acesta din urmă va asculta cele două opinii și va hotărî rezultatul evaluării. Ca și în cazul dispoziției vădit ilegale, apar următoarele două situații, prezentate mai jos:

- în cazul în care cei doi superiori au aceeași culoare politică, și/sau dacă superiorul a avut un rol în angajarea subordonatului (șeful contestatarului), mai mult ca sigur că evaluarea va fi considerată corectă;

- în cazul în care cei doi superiori au culori politice diferite și nu există vreo legătură directă sau indirectă între ei, funcționarul reclamant poate avea câștig de cauză, urmând a i se reface evaluarea.

¹⁶ Art. 99 alin (1) lit (d) din Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*), privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare.

¹⁷ În conformitate cu art. 16 din Legea nr. 7 din 18 februarie 2004 (*republicată*), privind Codul de conduită a funcționarilor publici: „(1) În exercitarea atribuțiilor specifice funcțiilor publice de conducere, funcționarii publici au obligația să asigure egalitatea de șanse și tratament cu privire la dezvoltarea carierei în funcția publică pentru funcționarii publici din subordine, (2) Funcționarii publici de conducere au obligația să examineze și să aplice cu obiectivitate criteriile de evaluare a competenței profesionale pentru personalul din subordine, atunci când propun ori aprobă avansări, promovări, transferuri, numiri sau eliberări din funcții ori acordarea de stimulente materiale sau morale, excluzând orice formă de favoritism ori discriminare, (3) Se interzice funcționarilor publici de conducere să favorizeze sau să defavorizeze accesul ori promovarea în funcția publică pe criterii discriminatorii, de rudenie, afinitate sau alte criterii neconforme cu principiile de la art. 3”.

În conformitate cu art. 16 din Legea nr. 477 din 8 noiembrie 2004, privind Codul de conduită a personalului contractual din autoritățile și instituțiile publice: „(1) În exercitarea atribuțiilor specifice funcțiilor de conducere, angajații contractuali au obligația să asigure egalitatea de șanse și tratament cu privire la dezvoltarea carierei pentru personalul contractual din subordine, (2) Personalul contractual de conducere are obligația să examineze și să aplice cu obiectivitate criteriile de evaluare a competenței profesionale pentru personalul din subordine, atunci când propune ori aprobă avansări, promovări, transferuri, numiri sau eliberări din funcții ori acordarea de stimulente materiale sau morale, excluzând orice formă de favoritism ori discriminare, (3) Personalul contractual de conducere are obligația de a nu favoriza sau defavoriza accesul ori promovarea în funcțiile contractuale pe criterii discriminatorii, de rudenie, afinitate sau alte criterii neconforme cu principiile de la art. 3”.

Din punct de vedere practic, doar în a doua situație funcționarul care reclamă poate avea câștig de cauză.

În cazul în care funcționarul tot nu este mulțumit de rezultatul evaluării, poate să-l conteste la conducătorul instituției.

Funcționarul public nemulțumit de modul de soluționare a contestației se poate adresa instanței de contencios administrativ.

Oricum, executantul va avea viața grea la serviciu, cât timp șeful contestat îi va fi superior ierarhic.

CÂTEVA CONCLUZII

Este interesant dacă și cum se va reuși reformarea sistemului public, având în vedere calitatea resursei umane existente și premisele prezentate anterior.

Deocamdată, în structurile administrației publice, la loc de cinste se află funcționarii care se întrec în cunoștințe de genul: care are susținere mai puternică, spate „mai bazat” și pile „mai sus” – căci, citând un astfel de angajat dintr-o importantă direcție ministerială, „*Ce face <x> atâtea figuri, că, până la urmă, fiecare avem pe cineva în spate, căci altfel n-am fi aici?*”. Probabil știa el ceva și, cu toate că mai sunt și funcționari onești, intrați în sistem pe propriile puteri, desfășurându-și activitatea cu profesionalism și integritate, aceștia reprezintă, din păcate, excepția.

Totodată, ingerința politicului în administrație, ce ajunge de multe ori până la nivel de funcții de execuție (funcțiile de înalt funcționar public și funcționar de conducere fiind demult politizate), are ca efect ineficiența acțională, decizii manageriale arbitrare și golirea visteriei statului, pentru a o umple pe cea a unor particulari. Desigur, acest lucru este posibil doar cu concursul funcționarilor (a căror semnătură este indispensabilă, după cum am arătat), intrați și menținuți în sistemul public grație fenomenului de nepotism; desigur, mai există și varianta „idioteniei” (oameni păstrați de șefi doar pentru faptul că „dau cu bățul” pe orice hârtie, nefiind conștienți de consecințele sociale, morale și juridice complexe pe care faptele lor nesăbuite le generează).

PROPUNERI

O societate se poate dezvolta sau măcar funcționa echilibrat doar cu concursul unui sistem administrativ eficient, orientat către nevoile societății. Implicit, o astfel de administrație are nevoie de resurse umane de calitate (iar nu de nepotism) – cheia succesului administrativ – care să fie atrase în cariera publică printr-o recrutare bazată pe competențe și performanțe. Acest lucru se poate realiza doar printr-o politică națională sănătoasă, de promovare a elitelor în funcții-cheie ale administrației publice și de păstrare a acestora în sistem.

O modalitate eficientă de reducere a nepotismului din sectorul public constă, în primul rând, în modificarea sistemului de recrutare a personalului. Astfel, chiar dacă, teoretic, concursul reprezintă modalitatea ideală de selectare a celor mai buni candidați, în practică (observând cum se desfășoară acesta în prezent, în administrație) este total ineficient și pătitor. Din acest motiv, modul de organizare a concursurilor ar trebui fie modificat, fie înlocuit cu alte modalități de selectare a resursei umane, după exemplul mediului privat.

În prima variantă, ar trebui ca măcar proba scrisă să cuprindă un număr de subiecte specifice structurii care scoate postul la concurs, făcute publice odată cu publicarea concursului, din care să se selecteze electronic întrebările, în momentul examenului.

Dacă am opta pentru a doua variantă, atunci selecția ar trebui desfășurată exclusiv pe baza CV-ului.

În ceea ce privește măsura nepopulară de diminuare a salariilor bugetarilor funcționari cu 25 % și concedierea a 25% dintre aceștia, ar trebui ca, măcar pe viitor, aceste soluții „de criză” să fie luate chibzuit. Ca măsura socială de scădere a salariilor funcționarilor cu 25 % să fie echitabilă, ea ar fi trebuit să fie însoțită de scurtarea proporțională a programului de lucru sau scurtarea săptămânii de lucru. În acest mod, oamenii ar fi putut să-și mai găsească, eventual, încă un serviciu și ar fi acceptat mai ușor scăderea veniturilor. Poate, în acest fel, mai puțini funcționari competenți ar fi schimbat tabăra.

Referitor la disponibilizarea a 25% dintre funcționari, ea trebuia realizată într-un mod rațional, în baza unei analize instituționale inițiale și, legal, la evaluarea anuală a performanțelor (prevăzută tot de lege¹⁸, dar foarte subiectivă și discutabilă, cum s-a precizat mai sus), după care, în funcție de calificativul obținut, urma să se realizeze disponibilizările necesare. În orice caz, considerăm că această concediere în masă a funcționarilor a fost realizată abuziv și haotic, având în vedere că se apelează atât de des la contractarea serviciilor unor firme de consultanță care să furnizeze personal, pe sume foarte mari, raportat la salariile personalului plecat și disponibilizat. Din acest motiv, situația creată poate fi explicată doar prin următoarele trei ipoteze:

- politicul este implicat în firme de consultanță, politicienii puterii câștigând bani frumoși din plecarea angajaților, disponibilizări și lipsa de personal calificat;
- se creează impresie bună la nivelul UE și FMI, raportându-se cheltuieli mai mici pentru salarii (chiar dacă au crescut cele dedicate achizițiilor, din același buget al statului);
- combinarea primelor două ipoteze.

BIBLIOGRAFIE

1. ALEXANDRU, IOAN (coordonator), *Drept administrativ*, București, Editura Lumina Lex, 2005.
2. ALEXANDRU, IOAN, *Administrația publică – teorii, realități, perspective*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Lumina Lex, 2002.
3. BĂLAN, Emil, *Procedura Administrativă*, București, Editura Universitară, 2005.
4. Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1998.
5. Legea-cadru nr. 330 din 5 noiembrie 2009 privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice cu modificările și completările ulterioare.
6. Legea nr. 118 din 30 iunie 2010 privind unele măsuri necesare în vederea restabilirii echilibrului bugetar.
7. Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*) privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare.
8. Legea nr. 7 din 18 februarie 2004 (*republicată*) privind Codul de conduită a funcționarilor publici.
9. Legea nr. 477 din 8 noiembrie 2004 privind Codul de conduită a personalului contractual din autoritățile și instituțiile publice.
10. Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 56 din 25 iunie 2004 privind crearea statutului special al funcționarului public denumit manager public.

¹⁸ Hotărârea nr. 611 din 4 iunie 2008 pentru aprobarea normelor privind organizarea și dezvoltarea carierei funcționarilor publici, cu modificările și completările ulterioare; Legea nr. 188 din 8 decembrie 1999 (*republicată*) privind Statutul funcționarului public, cu modificările și completările ulterioare și Legea-Cadru nr. 330 din 5 noiembrie 2009 privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice, cu modificările și completările ulterioare.

11. Hotărârea nr. 611 din 4 iunie 2008 pentru aprobarea normelor privind organizarea și dezvoltarea carierei funcționarilor publici cu modificările și completările ulterioare.

ȘCOALA ACADEMICĂ DE SOCIOLOGIE LA A V-A EDIȚIE. O INIȚIATIVĂ DEVENITĂ TRADIȚIE

EMILIAN M. DOBRESCU*

Școala Academiei de Sociologie răspunde dorinței de a realiza efectiv, după mai bine de trei sferturi de veac, unul din visurile marelui sociolog român Dimitrie Gusti: crearea unei școli de sociologie, care să ducă mai departe tradiția gustiană. Reamintim că Dimitrie Gusti a intrat definitiv în istoria sociologiei universale cu *Școala monografică de la București*.

Institutul de Sociologie al Academiei Române, unul din institutele reprezentative ale Academiei Române, a luat, de la început, din 2007, sub aripa sa protectoare, Școala noastră, prima de acest fel din sociologia românească. Planul de cercetare al institutului cuprindea atunci trei programe, structurate pe opt proiecte; unul din programele de cercetare, care subsuma patru proiecte, se înscria în categoria programelor de cercetare fundamentală: „Comunitățile rurale, între dezvoltare și riscul subdezvoltării”. Principalele procese și fenomene sociale, care alcătuiau structura proiectelor de cercetare amintite, se refereau la starea actuală, factorii, condițiile și tendințele înregistrate în procesele de schimbare și modernizare a comunităților rurale, în contextul integrării țării noastre în Uniunea Europeană.

De la aceste realități, care se cereau a fi cercetate cu mijloacele specifice sociologiei și cunoscute pentru a lua cele mai eficiente decizii de politică socială, a pornit și **prima ediție a Școlii Academice de Sociologie (SAS), cu tema „Patrimoniu cultural și dezvoltare socială în ruralul românesc” (7–12 octombrie 2007)**. Manifestarea științifică a urmărit reunirea specialiștilor în sociologie, pentru a le crea posibilitatea unui schimb de idei cu privire la subiectul abordat. Prima ediție a Școlii a cuprins **3** secțiuni: **1.** Probleme sociale în comunitățile din România și în unele țări membre ale Uniunii Europene; **2.** Specificul cercetărilor sociale în spațiul rural; **3.** Tendințe în dezvoltarea socio-economică a comunităților rurale din România și în unele țări membre ale Uniunii Europene. Desfășurarea primei ediții SAS 2007 a permis îndeplinirea următoarelor obiective: **a.** identificarea variabilelor culturale cu influență majoră asupra comunităților rurale, în special, și a societății, în general; **b.** formarea și/sau dezvoltarea carierelor științifice și a

* Correspondence address to Emilian M. Dobrescu: Secția de științe economice, juridice și sociologie, Academia Română, Calea Victoriei nr. 120, sector 1, București, România; e-mail: dobrescu@acad.ro

colectivelor de cercetare de excelență în domeniul sociologiei, prin corelarea tuturor activităților de cercetare științifică, inclusiv a celor din sociologia rurală; *c.* identificarea unor oportunități de colaborare în domeniul sociologiei, naționale și internaționale; *d.* deschiderea de noi direcții de cercetare în domeniul sociologiei, respectiv, relația dintre patrimoniul cultural și dezvoltarea socială în zonele rurale; *e.* promovarea participării la programele europene și internaționale de cercetare în domeniu; *f.* reducerea și depășirea decalajelor de performanță și competitivitate față de țările dezvoltate ale Uniunii Europene, prin transferul de *know-how* în domeniul sociologiei rurale; *g.* dezvoltarea competenței științifice și participarea cercetătorilor și specialiștilor institutului la manifestări științifice internaționale în domeniu.

Inițiativa organizării primei ediții a Școlii Academice de Sociologie, cu tema „Patrimoniu cultural și dezvoltare socială în ruralul românesc” (Complexul Bran Belvedere, 7–12 octombrie 2007) a reprezentat un pas făcut de subsemnatul și de Institutul de Sociologie al Academiei Române pentru creșterea vizibilității naționale și internaționale a institutului. Una din activitățile Școlii Academice de Sociologie, ediția 2007, s-a desfășurat în comuna Drăguș, județul Brașov – „Pe urmele lui Dimitrie Gusti, după 78 de ani...”, acolo unde profesorul Gusti și echipele sale de cercetare monografică au realizat primul film cu subiect de sociologie rurală aplicată. Cele mai interesante comunicări științifice prezentate la lucrările primei ediții a SAS au fost cele ținute de: Dumitru Sandu, „Spre o sociologie a patrimoniului cultural: provocări și răspunsuri în tranzițiile de după 1989 din satul românesc”; Corina Pantelimon, „Instituții străvechi de organizare socială în societatea tradițională românească”; Gheorghe Onuț, „Reconstrucția ruralului românesc”; Silviu Coposescu, „Antropologie și patrimoniu cultural”; Adrian Neteș, „Practici de consum cultural. Comparatie rural-urban în județul Iași”; Delia Barbu, „Euromiturile”; Liviu Plugaru, „Satul ca spațiu intercultural”; Codrina Șandru, „Drăgușul. O experiență personală și sociologică”; Ioan Lăcătușu, „Rețeaua localităților rurale din județele Covasna și Harghita. Caracteristici demografice și culturale”; Mihai Pascaru, „Proiecte europene și românești de valorificare a patrimoniului cultural rural”; Andreea Mălureanu, „Resurse de dezvoltare a turismului rural din județul Brașov”.

În programul Școlii au fost incluse și trei mese rotunde, care au condus la discuții și analize extrem de interesante despre lumea ruralului: „Probleme sociale în comunitățile rurale din România”; „Metodologia cercetărilor sociale în spațiul rural”, „Tendințe de dezvoltare socio-economică ale comunităților rurale din România”.

Ediția a II-a a SAS, cu tema „Dezvoltare comunitară” (21–25 septembrie 2008), s-a desfășurat tot la Complexul Bran Belvedere și a fost, într-un fel, o continuare reușită a lucrărilor teoretice și a dezbaterilor de la prima ediție. Și această ediție a fost organizată de Institutul de Sociologie al Academiei Române și Catedra de sociologie-filosofie a Universității „Transilvania”, în cooperare cu Consiliul Județean Brașov.

Principalele prelegeri și *work-shop-uri* din programul școlii, prezentate de participanții menționați mai jos, au fost axate pe următoarele teme susținute de specialiști prestigioși, printre care: Dumitru Sandu, „De la roluri la probleme în

dezvoltarea comunitară”; Claudia Petrescu, „Planificare strategică participativă și dezvoltare locală. Studiu de caz – microregiunea Horezu”; Emilian M. Dobrescu, „Impactul schimbărilor climatice asupra dezvoltării durabile”; Onuț Gheorghe, „Cercetare calitativă și cercetare cantitativă – o epistemologie de manele”; Raluca Zanca și Mihai Burlacu, „Mobilitate socio-ocupatională în comunitățile de țigani. Studiu de caz – Gîrcin, județul Brașov”; Cristina Coman, „Firmele ca actori principali în procesul dezvoltării comunitare: rolul campaniilor de responsabilitate socială”; Mihai Coman, „Mass-media locală, mass-media comunitară”; Gabriel Ungureanu, „Branding-ul de țară și dezvoltarea comunitară”; Gabriel Popescu, „Impactul instrumentelor de susținere a Politicii Agricole Comune asupra dezvoltării durabile rurale”; Cosmeanu Ștefan și Toma Roman, „Satul românesc între tradiție și modernitate”; Ada Dobrescu, „Modele de intervenție comunitară în Italia cu aplicabilitate asupra specificului românesc”; Silviu Coposescu, „O perspectivă antropologică asupra conceptelor de comunitate și dezvoltare comunitară”; Claudiu Coman, „Dezvoltarea durabilă. Reabilitarea peisagistică a dotărilor industriale”; Codrina Șandru și Raluca Zanca, „Asociațiile familiale ca resursă în dezvoltarea serviciilor comunitare”; Alina Coman, „Rolul serviciilor de *help-line* în asistența comunitară”; Daniela Stoican, „Impactul asigurărilor private de sănătate în societatea românească”; Gheorghe Teodorescu, „O aplicație a conceptului de «cercetare – acțiune» în orizontul dezvoltării comunităților locale”; Gabriela Mișca, „Orfanii români adoptați în străinătate: unde au plecat și cum s-au dezvoltat în țările lor adoptive?”; George Mateescu, „Procesul de planificare strategică în dezvoltarea comunitară”; Vasile Ene, „Prin noi înșine – Asistența socială pentru bătrâni = locuințe sociale pentru tineri”; De asemenea, au fost susținute *work-shop*-urile: „Dezvoltarea turismului în județul Brașov” (*key-speakeri*: Andreea Mălureanu și Victor Briciu) și „Dezvoltarea asistenței comunitare în România. Puncte tari și puncte slabe” (*key-speakeri*: Diana Bodi și Nicoleta Neamțu).

La lucrările școlii au participat 42 de cercetători științifici, cadre didactice și studenți din domeniul sociologiei și domenii conexe, din centrele universitare: București, Focșani, Craiova, Timișoara, Iași, Brașov. Secretarul științific al școlii a fost, ca și la prima ediție, asist. univ. drd. Ada Dobrescu. Comunicatul de presă de la finalul ediției a doua SAS 2008 se încheia cu enunțul: „Organizatorii Școlii Academice de Sociologie – ediția a II-a, lectori și cursanți, se mobilizează, în continuare, pentru a transforma această manifestare într-o tradiție a școlii românești actuale de sociologie”, o datorie de credință față de înaintașii noștri sociologi.

Ediția a III-a a SAS, cu tema „Politici sociale și dezvoltare durabilă” (11–16 octombrie 2009), temă special aleasă în contextul european al domeniului, care s-a desfășurat în același loc ca primele două ediții și în aceeași organizare, în perioada specificată. Ca și la primele două ediții, „sufletul” echipei de organizare au fost colegii din Brașov: Codrina Șandru, Ada Ioana Dobrescu, dar, mai ales, Claudiu Coman.

Programul SAS 2009 a cuprins expuneri-dezbateri susținute de: prof. univ. dr. Carlos R. S. Milani (Universitatea Federală din Bahia, Brazilia), „La relation

entre les sciences sociales et les decisions politiques”; prof. univ. dr. Emilian M. Dobrescu (Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Spiru Haret și Secția de științe economice, juridice și sociologie, Academia Română), „Criza financiară, economică și morală – vector al dezvoltării durabile”; dr. Călin Georgescu, „Modelul de dezvoltare a României. Strategia Națională pentru Dezvoltare Durabilă”; dr. Adina Edelmayer și drd. Gabriel Vasile Oltean (BCR Asigurări), „Dimensiuni și direcții de cercetare a dezvoltării durabile”; Bianca Nedelcu și Geta Manea (ARAS România, Centrul Brașov), „Efecte perverse ale politicilor sociale aplicate în România cu privire la persoanele infectate cu HIV/SIDA”; asist. univ. dr. Laura Nistor (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca), „Dispoziții în legătură cu prevenirea poluării. O analiză comparativă România-Europa, pe baza datelor din chestionarele EVS”; conf. univ. dr. Cristian Pantelimon (Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Spiru Haret), „Filosofia profesiilor, între tradiție și dezvoltare durabilă”; prof. univ. dr. DHC Ion Petrescu (Universitatea Spiru Haret, Centrul Brașov), „Reputația ca dimensiune valorică a managementului dezvoltării durabile”; prof. univ. dr. Ovidiu Predescu (Uniunea Juriștilor din România), „Dreptul la un mediu sănătos”; conf. univ. dr. Mihai Octavian Sachelarie (Biblioteca Județeană Argeș), „Biblioteca – vector al dezvoltării durabile”; Edith și Marian Sima (Eurolobby SRL, București), „Responsabilitate socială corporativă și dezvoltare durabilă”; cercet. șt. pr. I Bogdan Voicu (Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română), „Capitalul social ca premisă a dezvoltării durabile”; asist. cercet. Gabriel Ungureanu (Institutul de Filosofie și Psihologie «Constantin Rădulescu Motru», Academia Română), „Politici sociale pentru vârsta a III-a”.

Ultima zi a școlii s-a desfășurat, ca și la prima ediție, într-unul din fiefurile cercetării sociologice interbelice: comuna Drăguș, județul Brașov, „Pe urmele lui Dimitrie Gusti, după opt decenii” și a cuprins, între altele, și lansarea cărții colegei noastre, conf. univ. dr. Codrina Șandru, *Studii și confesiuni despre Drăgușul contemporan*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009. Participații la SAS 2009 au adoptat, prin consens, comunicatul de presă prezentat în Anexa 1.

Ediția a IV-a a SAS, cu tema „Politici educaționale. Relevanță și eficiență” (5–10 septembrie 2010), s-a desfășurat într-un nou cadru, oferit cu generozitate de Universitatea de stat și de Universitatea Agora din Oradea, cazarea fiind asigurată în faimoasa stațiune Băile Felix, de lângă Oradea.

Interesante și apreciate au fost toate lucrările prezentate (în ordinea din program): prof. univ. dr. Adrian Gorun, „Ordinea educațională în societatea cunoașterii”; prof. univ. dr. Ovidiu Predescu, „Standarde internaționale și europene privind dreptul fundamental la educație”; conf. univ. dr. Dumitru Adrian Crăciunescu, „Dimensiunea sociologică a răspunderii juridice civile în procesul educației universitare”; prof. univ. dr. Elena-Ana Nechita, „Coordonate psihologice în educația persoanei”; conf. univ. dr. Cristi Pantelimon, „Educația în cetatea lui Platon. Modelul sacrificiului individual”; Bogdan Voicu, „Impactul valorilor

sociale asupra rezultatelor școlare. Implicații pentru politicile educaționale”; prof. univ. dr. Dumitru Batâr, „Nevoia de politici educaționale între aspirații și funcții”; Angela Mateescu, „Modelul educațional fundamentat de C. Rădulescu-Motru”; conf. univ. dr. Diana Pociovălișteanu și prof. univ. dr. Emilian M. Dobrescu, atelier de lucru: „Bazele psihologice și sociologice ale educației. Necesitatea unui nou model educațional”; prof. Alexandru Mironov, „Educația pentru știință”; dr. Ahmed Ecirli, „Educație pentru cultura păcii”; prof. univ. dr. Maria-Ana Georgescu, „Componenta etică a educației antreprenoriale”, psih. Dana Sonia Oieru, „Educația pentru schimbare și dezvoltare – o provocare necesară”; conf. univ. dr. Maria Madela Abrudan și conf. univ. dr. Dorin Coita, „Marketing-ul educațional – instrument de ancorare a școlii în societate”; drd. Gabriel Ungureanu, „Conceptul antic, clasic și modern în evoluția educației”; conf. univ. dr. Adela Corina Fekete, „Metamorfoza învățământului românesc: tranziția de la tradiție spre modernitate”; Dacian Palladi Salvator, atelier de lucru: „Relevanța și eficiența noului model educațional. Viața școlii și școala vieții”; prof. univ. dr. Floare Chipea, „Politici de stimulare a ratelor de participare școlară”; prof. univ. dr. Gheorghe Șișeștean, „Populații școlare și structuri educaționale”; conf. univ. dr. Florica Ștefănescu, „Cadrul european al calificărilor – reper pentru curricula școlară”; conf. univ. dr. Cecilia Sas, „Modele europene de organizare a formării inițiale a cadrelor didactice”; conf. univ. dr. Adrian Hatos, „Tendințe recente în politicile educaționale la nivel internațional”; conf. univ. dr. Ionuț Oprea, „Educația informală – formarea continuă”; lect. univ. drd. Nicolaie Iancu, excursie de studiu: „Modele educaționale și comportamentale bihorene”; prof. univ. dr. Constantin Roșca, „Competența și performanța profesională din perspectivă managerială”; lect. univ. dr. Simona Bodogai, „Educația la vârsta senectuții”; conf. univ. dr. Simona Stanciu, „Educația pentru sănătate”; conf. univ. dr. Ioan Chelemen, „Diversitatea, integrarea și incluziunea – provocări ale școlii contemporane”; conf. univ. dr. Șerban Olah, „Educația în școlile cu elevi țigani din România și Ungaria”; conf. univ. dr. Gabriel Ion Olteanu, „Educația pentru prevenirea criminalității”; atelier de lucru: lect. univ. dr. Ionela Paven-Gavrilă și lect. univ. drd. Mălina Cordoș, „Valorificarea potențialului antreprenorial din Regiunea Centru prin programe educaționale finanțate prin Fondul Social European”; prof. univ. dr. Anca Dodescu și prof. univ. dr. Alina Bădulescu, „Stimularea spiritului antreprenorial al femeilor din România. Studiu de caz: proiectul AntrES”.

Pentru prima dată, răzbate cu pregnanță concepția multidisciplinară de organizare și desfășurare a prezentărilor teoretice și a dezbaterilor purtate în cadrul SAS, modelul peren fiind, desigur, Școala sociologică de la București, întemeiată de Dimitrie Gusti.

În ceea ce privește **ediția a V-a a SAS, cu tema „Valențele voluntariatului” (4–9 septembrie 2011)**, aceasta se va desfășura la Oradea, în organizarea Institutului de Sociologie al Academiei Române, a Universității Oradea și a Universității Agora din Oradea, în anul European al Voluntariatului. Ne dorim

să fie o manifestare de excepție, așa cum sunt, de altfel, și activitățile sociologilor și vountarilor români, oriunde acționează aceștia.

Cele mai importante module ale SAS 2011 – conform programului preliminar, existent ca proiect de lucru la finalul anului 2010, sunt preconizate a fi:

– Modulul 1: prof. univ. dr. Constantin Roșca – titlul complet urmează a fi comunicat; prof. univ. dr. Predescu Ovidiu, prof. univ. dr. Gabriel I. Olteanu, prof. univ. dr. Mihail Udroi, „Standarde internaționale, europene și naționale privind voluntariatul”;

– Modulul 2: prof. univ. dr. Emilian M. Dobrescu, prof. univ. dr. Dorian Vlădeanu, prof. univ. dr. Gheorghe Schwartz, „Coordonate economice, sociale și educaționale ale voluntariatului”; prof. univ. dr. Bogdan Voicu – titlul urmează a fi comunicat;

– Modulul 3: prof. univ. dr. Dorin Coita și prof. univ. dr. Madela Abrudan – *Marketing-ul voluntariatului* (titlul complet urmează a fi comunicat); prof. univ. dr. Ionuț Purica, „Trecerea de la grup la organizație și influența asupra voluntariatului”;

– Modulul 4: prof. univ. dr. Alexandru Mironov, „Umorul ca motor al societății”; drd. Gabriel Ungureanu și Dacian Palladi Salvator, „Conceptul antic, clasic și modern de voluntariat”;

– Modulul 5: prof. univ. dr. Floare Chipea și prof. univ. dr. Florica Ștefănescu – titlul urmează a fi comunicat; prof. univ. dr. Laurențiu T. Tănase, „Motivația religioasă a voluntariatului”;

– Modulul 6: prof. univ. dr. Ana-Elena Nechita și lect. univ. drd. Nicolaie Iancu, excursie de studii – „Modele bihorene și maghiare de voluntariat”;

– Modulul 7: prof. univ. dr. Maria-Ana Georgescu – titlul urmează a fi comunicat; lect. univ. dr. Ionela Paven – titlul urmează a fi comunicat;

Participanții se mai pot înscrie până la 30 iunie 2011, la adresele de *e-mail* din *Anexa nr. 2*.

Sperăm într-o participare deosebită sub raport cantitativ și calitativ. Îi invităm pe cititorii revistei noastre să ia o decizie în acest sens și să completeze Formularul de participare la ediția a V-a, jubiliară, a SAS 2011, prezentat în *Anexa nr. 1*. De asemenea, orice propunere de participare ca lector, pe o temă aleasă, este binevenită.

Anexa nr. 1

REGÂNDIREA POLITICILOR DE DEZVOLTARE LA NIVELUL UNIUNII EUROPENE ȘI AL ROMÂNIEI – comunicat de presă al celei de-a treia ediții a Școlii Academice de Sociologie, Bran, 11–16 octombrie 2009
Strategia pentru Dezvoltare Durabilă (SDD), lansată de UE în 2001, la <i>summit</i>-ul de la Göteborg – reînnoită în iunie 2006, cu prilejul unui alt <i>summit</i> european – se adresează unui număr de șapte provocări: schimbări climatice și energie curată; transport durabil; consum și producție durabile; conservarea și managementul resurselor naturale; sănătate publică; incluziune socială, demografie și

migrație; sărăcie globală. Rămân însă, nesoluționate domenii extrem de importante, precum restul problemelor sociale (nemenționate în SDD), problemele politice și ideologice, culturale și spirituale – constante definitorii ale ființei și civilizației umane.

Este imperativ ca UE și România, ca țară membră a UE, să-și reconcilieze obiectivele de ocupare a resurselor umane și de creștere pe multiple planuri (economic, social, politic și cultural), cu obiectivele pe termen mediu și lung. Cererea de resurse crește cu repeziciune, rezervele naturale ale majorității țărilor europene sunt pe sfârșite, iar pădurile și solurile sunt din ce în ce mai amenințate de schimbările climatice și de lipsa de reacție adecvată a majorității cetățenilor și instituțiilor. Cu pachetul legislativ adoptat în prima parte a anului 2009 – care se referă la mediu și energie –, UE se află în fruntea luptei împotriva schimbărilor climatice și pentru dezvoltare durabilă, dar unele tendințe nesustenabile persistă¹.

Este necesară relansarea reflecției publice în legătură cu modul în care SDD a UE ar trebui să evolueze în viitor și cum ar putea fi mai bine aliniată altor strategii întreprinse ale UE și ale țărilor membre. Sunt necesare, de asemenea, mai bune coordonări și legături mai strânse între schimbările climatice, energie, reglementare financiar-bancară și dezvoltare socială – zonele de politici acoperite la nivelul UE, atât de SDD, cât și de Strategia Lisabona. De asemenea, în România există mai multe tipuri de politici, dar mai ales de strategii sectoriale, care abundă în ultimul deceniu, fără o finalitate coexistentă.

Astfel, SDD a UE și SDD a României trebuie revizuite și redenumite, pentru a contribui mai bine la o trecere rapidă către o societate a cunoașterii, cu emisii reduse și consum de energie redus, bazată pe tehnologii eficiente din punctul de vedere al energiei și resurselor, pe transport sustenabil și treceri către comportamente de consum sustenabile. Este nevoie urgentă de o redefinire a culturii și spiritului uman în acest nou context, precum și de o nouă educație, care, evident, nu se pot constitui peste noapte; ele trebuie să fie abordate în context climatic și de economisire a resurselor de către toți cetățenii, fiind imperios necesare pentru a limita efectele profunde crize economice, ecologice, social-politice și cultural-spirituale, care marchează planeta, continentul și țările noastre.

Până la sfârșitul lui 2009 și prima jumătate a lui 2010, SDD trebuie „corectată” din mers. În paralel, UE desfășoară procesul de reflecție pentru ceea ce, atipic, se numește „revizuirea Strategiei Lisabona”, care își propunea în anul 2000 *visul* (subl. ns., E.M.D.) de a transforma UE în „cea mai competitivă economie din lume până în 2010”². SNDD se racordează la SDD a UE. Totul se va transpune în viitor prin acest concept al dezvoltării durabile. România este parte din proces și, dincolo de vorbe, trebuie să dovedească și aplicațiile practice.

În ceea ce ne privește, noi, participanții la Conferința Națională de Sociologie, Bran, România, 11–16 octombrie 2009, apreciem că UE trebuie să aibă o singură Strategie de Dezvoltare (subl. ns., E.M.D.), care, în martie 2010, cu ocazia *summit*-ului de primăvară al UE, să adopte principalele orientări de politici economice, social-politice și cultural-spirituale ale acestei Strategii de Dezvoltare. Este necesar ca cetățenii și instituțiile, abilitate și recunoscute prin lege, să adopte rapid și să aplice aceste politici, la a căror discuție publică și-au adus contribuția prin mecanismele democratice național, european și global.

Bran, 12 octombrie 2009

¹ În legătură cu biodiversitatea, Comisia Europeană estimează că pierderea anuală în domeniul serviciilor legate de ecosistem echivalează cu 50 miliarde de euro, în timp ce pierderile datorate lipsei de resurse naturale sunt estimate la 7 % din PIB-ul UE.

² La 20 septembrie a.c. se așteaptă relansarea consultărilor pentru Strategia Lisabona post-2010, iar în decembrie 2009, Consiliul European de final de an va revizui prioritățile pentru viitoarea SDD a UE. Tot în decembrie 2009, Biroul de Statistică al UE (Eurostat) va publica un raport bianual de monitorizare în domeniul dezvoltării durabile. Se așteaptă, de asemenea, ca la sfârșitul anului 2009 și începutul lui 2010, noua Comisie Europeană să prezinte propunerile formale pentru Strategia Lisabona post-2010.

Anexa nr. 2

Formularul de înscriere pentru cursant**STIMATĂ DOAMNĂ / STIMATE DOMN,**

Pentru confirmarea înscrierii la **ediția a V-a a Școlii Academice de Sociologie, Oradea, 4–9 septembrie 2011**, manifestare națională cu participare internațională, **cu tema „Valențele voluntariatului”**, vă rugăm să completați următorul:

FORMULAR DE ÎNSCRIERE**I. Date personale**

Numele și prenumele:		
Data și locul nașterii:		
Domiciliul:		
CI/BI seria și nr.		
CNP:		
Telefon:	Mobil:	Fix:
E-mail:		

II. Profesia / locul de muncă / universitatea în care vă desfășurați activitatea sau studiile:

.....

.....

III. Condiții de înscriere:

– completarea formularului și trimiterea lui la prof. univ. dr. Elena-Ana Nechita, *e-mail: anaelena2009@yahoo.com*

– achitarea sumei de 100 lei, reprezentând taxa participării la cursurile SAS 2011 (în care intră și costurile gustărilor din pauze, precum și costul volumului tradițional al Școlii) și a sumei de 300 lei pentru cei care doresc cazare și masă. Sumele se pot plăti în contul: Fundația AGORA Oradea, Piața Tineretului nr. 8, Oradea-Bihor, cod fiscal 12613360, conturi deschise la Millennium Bank Oradea, RO57MILB0000000000340047 Euro și RO47MILB0000000000340033 Ron cu mențiunea „**taxă, respectiv cazare SAS 2011**”;

– la sfârșitul Școlii cursanții primesc un certificat de participare.

Pentru relații și comunicări suplimentare vă stă la dispoziție și prof. univ. dr. Emilian M. Dobrescu, tel. mobil 0744.633.483, *e-mail: dobrescu@acad.ro*

BERNARD HOURS, MONIQUE SÉLIM, *Anthropologie politique de la globalisation*, Paris, L'Harmattan, coll. Anthropologie critique, 2010.

Spre deosebire de lucrările obișnuite despre globalizare, care în general se concentrează asupra culturii și a fluxurilor culturale, cartea de față încearcă să degajeze liniile coerente ale unei analize de antropologie *politică* a globalizării. Ea reia în general analize dezvoltate în articole recente. Ideea centrală este că în spatele diversității actuale se ascunde de fapt o normativizare unitară. Logicile politice și ideologice sunt privilegiate în carte tocmai pentru că ele sunt esențiale în aceste procese. Lucrarea are patru părți.

Prima parte se referă la apariția, dominația politică și sfârșitul dezvoltării în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Această parte reia în perspectivă diacronică primele mișcări sociale transnaționale de la originea ONG-urilor, ideologia lor tiers-mondistă ca mod de acțiune și emergența statelor din Lumea a treia (în sensul lui Sauvy și Balandier). Făcând o atare analiză a dinamicilor politice ale dezvoltării – această credință imperialistă occidentală¹, Bernard Hours realizează o arheologie a globalizării. Sfârșitul dezvoltării ca mod de emancipare, ca pedagogie, precum și înlocuirea sa cu ideologia umanitară, lupta împotriva sărăciei și guvernanta neoliberală formează un cadru diacronic de înțelegere a globalizării. „Interdependența globală, care îi leagă pe toți actorii de fenomenul pieței, se înscrie ca obiect al unei imperative reflecții de antropologie politică” (23).

A doua parte a cărții se apleacă asupra legăturilor dintre normele globale și logicile sociale. Deoarece autorii au luat deplin act de sfârșitul suveranității și al teritorialității, fenomen remarcabil analizat de Bertrand Badie², problema care se pune este de a ști care este arhitectura globalizării, cea care susține proiectul societății de piață, al lumii-piață. Printre substitutele suveranității care disciplinează și clasează societățile și grupurile sociale în cadrul societăților, autorii propun mai multe elemente: sănătatea, munca, securitatea, caritatea și etica. Analiza modului în care ideea caritabilă pătrunde în China este în mod particular instructivă pentru a înțelege cum anume încearcă Statele să reia controlul asupra domeniului politic folosind instrumente de guvernare fără conotații politice. Prin intermediul gestiunii problemelor marginalității (handicapați, bolnavi mintali...) un nou *deal* este propus de un Stat-partid corupt unei populații sufocată de violența statală și a societății de piață. „Inadaptatii societății de piață, bolnavii, handicapații merită să fie tratați cu omenie și să fie conduși cu o atenție binevoitoare fără brutalitățile anterioare obișnuite” (109). Această logică a carității și a moralizării se prelungește în analizele „prescripțiilor etice” și în alte domenii.

Dezvoltarea normelor cu vocație globală puse în afara spațiilor de negociere democratică, adică în cadrul puterilor multilaterale, se sprijină pe figuri simbolice. Vom propune un exemplu pentru a fi explicit: „cultul performanței”, în anii 1980, care semnifică apariția unei societăți a concurenței dintre indivizi și cu ei înșiși, ce se sprijină pe figura antreprenorului³ și pe cea a *looser*-ului. Autorii ne propun patru actori ideologici pentru a înțelege mai bine această globalizare: femeia, străinul, autohtonul și săracul. Să luăm cazul străinului și al xenofobiei abordat de Monique Sélime în legătură mai ales cu exemplul suburbiilor pariziene din anii 1970. Pierderea legitimității Statelor este

¹ Gilbert Rist, *Le développement. Histoire d'une croyance occidentale*, Paris, Presse de Science-Po. (2e éd.).

² Bertrand Badie, *La fin des territoires. Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect*, Paris Fayard, 1997; *Un monde sans souveraineté. Les États entre ruse et responsabilité*, Paris, Fayard, 1999.

³ Alain Ehrenberg, *Le culte de la performance*, Paris, Calmann-Lévy, 1991.

un factor predominant în naționalizarea unei identități esențializate. Dar nu pot fi ignorate logicile sociale mai vechi care animă această transformare: o criză profundă, dezintegrarea identității muncitorești, exacerbarea concurenței pe piața muncii și eliminarea progresivă a dreptului muncii, punerea în concurență a sistemelor de asistență și de angajare etc. „Ignorarea faptului că alofobia este și o producție a diverșilor actori interni, care au logicile lor proprii, duce la revenirea la o concepție depășită a subiectului ca simplă marionetă a structurilor politice și economice” (150). Analiza este apoi prelungită pe o scară mai mare mai ales în jurul statisticilor etnice și a luptelor pentru asigurarea dominației masculine asupra tinerei femei musulmane, ascunsă de vâl, din suburbii.

În continuarea reflecțiilor pe care le-a făcut cu Gérard Althabe, Monique Sélim, în cea de-a patra parte a lucrării, pune problema anchetei etnologice în contextul globalizării. Mai întâi, ea revine asupra dificultăților obiective ce stau în calea unei reflecții profunde asupra anchetei antropologice: sfârșitul comunităților izolate, sfârșitul distanței culturale și geografice a spațiilor studiate, sfârșitul spațiilor unde să fie concentrate toate tipurile de inserție socială a actorilor, monetarizarea raporturilor sociale etc. Apoi, cu ajutorul mai multor exemple de terenuri făcute în regiuni cu regimuri violente, ea pune în evidență necesitatea de a crea unele nișe izolate, unde etnologul și actorii să poată interacționa. „Orizontul unei datorii reciproce de **adevăr** – metaforă a schimbului comunicațional – este o cerință minimă pentru antropolog, spune ea” (239). Analiza acestei configurații a relațiilor este o condiție *sine qua non* de conducere minimală a anchetei, dar mai ales o manieră de a face inteligibil cadrul de producere a cunoașterii, pentru a-l parafraza pe Gérard Althabe. Exemplele sunt și aici foarte utile, de la geniile din Laos la cercetătorii din Uzbekistan, trecând prin durerea trăită de mediumurile și ghicitorii din Vietnam, de o violență nemăiîntâlnită cu clienții lor care-și caută morții.

În concluzie, autorii reamintesc faptul că normativizarea globală nu înseamnă uniformizarea sensului pentru actorii sociali. „Antropologul pune în lumină fenomene de dominație, dar se orientează spre descifrarea modului în care reacționează actorii la ea, cum anume intră aceștia în joc sau cum dejoacă fenomenele dominante, cum fug din fața lor sau le înfruntă, le remodelează sau și le aproprie, pe tonuri infinite, cum le descifrează, le transformă, le desființează sau le idealizează” (266).

În final, putem spune că avem în față o lucrare de antropologie politică extrem de coerentă și stimulatorie în ciuda unor mici imperfecțiuni normale pentru acest tip specific de lucrare (grad de abstractizare uneori prea ridicat, înlănțuire de raționamente și de exemple foarte rapide și sintetice). Vom nota de asemenea că poziția autorilor este critică și că subiectele abordate sunt controversate. Acestea fiind spuse, lucrarea permite declanșarea unei dezbateri asupra conjuncturii actuale. Altfel spus, ea nu este o profesiune de credință ideologică, nici o metateorie închisă în sine sau un discurs de anecdote etnografice.

Antoine Heemeryck
Cristi Pantelimon

MIRCEA CONSTANTINESCU, *Noaptea, când toate blondele sunt brunete*,
Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2010.

Lucrarea pe care o prezentăm în aceste rânduri (și pe care am putea-o caracteriza prin formula *Lumea ca formă de percepție tabloidă*) captivează prin ingeniozitatea prezentării și, mai ales, prin abundența de teme abordate și, deși este o carte de literatură, merită să fie, dacă nu citită, măcar răsfoită de către sociologi.

Autorul și-a întocmit cartea pe baza unor colaje din ziare (însemnări sau reportaje din cotidiane, magazine, tabloide etc.), din frânturi de imagini, fotografii, mesaje media, inclusiv postere sau graffiti, recurgând la informații, notițe, jurnale, rememorări vizuale sau sonore, spoturi publicitare, totul pentru a reconstitui (la fel ca într-un joc de *puzzle*) o lume pestriță, multicoloră, scandalos de reală și, mai ales, uimitor de unită prin imperfecțiunile și devianțele ei. Lumea în care trăim, dar și lumea în care am vrea să par... venim, ori lumea virtuală în care numai ne închipuim că trăim.

Rezultatul este extrem de spectaculos, autorul recurgând pe rând când la polemici cordiale, când la observații caustice, când la o neutralitate – așa-zis așa „partizană”, tributare însă unei veritabile „ideologii” a idiosincraziilor ascunse sau dezvăluite. Când puritan, când ipocrit, când zeflemist, când naiv cu premeditare, când jucând rolul unui participant la spectacolul lumii mondene, Mircea Constantinescu scrie uimitor de bine, jucându-se, adeseori, cu cuvintele, cu inteligența cititorului și cu capacitatea acestuia de înțelegere. Uneori, cartea seamănă cu un gen de... delir raționalizat, trecând de la o temă la alta, abandonând și reluând pe parcurs altele. Povestiri tragice, istorii burlești, anecdote grotești – toate își găsesc locul în această carte, atât de inedită în peisajul editorial românesc.

Tonul este jovial, alteori grav, oscilând între zeflema și sictir existențial, agreabil însă, presărat cu digresiuni (pe care autorul le denuște „pauze publicitare”), bancuri, mici atacuri la persoană, autoironii personale, devoalări ale propriei personalități. Totul într-o complicitate tacită cu cititorul, căruia încearcă – așa cum sună unul dintre capitolele cărții – să-i ofere... „rețeta fericirii pe pâine prăjită”.

În pofida acestui joc subtil cu efemerul sau minorul cotidian, autorul abordează teme majore ale universului mundan sau monden, teme sau probleme cu care se confruntă constant omul „mediu” din lumea contemporană.

Pitoresc sau derizoriu, dramatic sau scandalos, licențios sau insinuant, senzațional sau banal, obscur sau devoalat, picant sau indecent, registrul tematic al cărții este extrem de bogat și variat, edificând o veritabilă Lume Nebună, Nebună, Nebună, o neverosimilă Corabie a Nebunilor plutind în derivă între Scila și Caribda, Sodoma și Gomora, Eros și Thanatos, în marele Eden sau Infern al dezmățului colectiv și al nebuniei globale. Lumea zugrăvită de autor pare o Mare Orgie Colectivă, O Lume Globalizată a Efemerului, a Senzaționalului, a Afrodisiacului, o lume în care își găsesc locul deopotrivă înțelepți și nebuni, medici și pacienți, vestale și prostituate și – precum mai adaugă cu umor autorul – atât „moșnegi feciorelnici, cât și babe potente”.

Iată o listă cvasicompletă și amalgamată a amplului registru tematic și a vastei galerii de personaje abordate în cartea semnată de Mircea Constantinescu, din care se pot cita: regalitatea, multimedia și scandalurile media, războiul rece, animalele exotice și animăluțele de companie, divele, majoretele, starurile hollywoodiene, pornostarurile și starletele naționale sau internaționale, „politikia” dâmbovițeană, implanturile cu silicon, tehnologia informatică, păpușile Barbie, yoga și Mișcarea de Integrare în Absolut (MISA), vedetismul băștinaș și vedetele de aiurea, miliardarii lumii și bogătașii mioritici, pipițele, fițele și fițoasele din show-bizul autohton, minunile Lumii, manelele și manelismul, celulele stem, OZN-urile, drogurile, sinuciderile, protagoniștii unor drame adevărate sau dramolete lacrimogene, lumea interlopă, cerșetorii, turnătorii, parveniții, fotbaliștii, progeniturile (beizadelele) ilustre și, evident, nu în cele din urmă, *sexualitatea* căreia Mircea Constantinescu îi rezervă un rol aparte.

Iar în acest registru, situat la granița dintre deviant și normal, pitoresc și scandalos, apar personaje – precum le denuște autorul: blonde țâfnoase, „brunete belea”, târfe din istorie, cocote actuale, perversi și pervertiți, gladiatori sexuali, pedofili, travestiți, tipi incestuoși, sodomiți întru Domnul ș.a.m.d., o vastă galerie de actori ai Marii Panorame a Sodomei și Gomorei. Obsesia femeii blonde, brune, roșcate sau de alte nuanțe, provocatoare, senzuală, prezentatoare de modele sau vedetă TV, ori asumându-și alte roluri, este, de asemenea, prezentă în carte.

„Scandalul hrănește masele” – observă, cu acuitate, autorul și acest adevăr este vizibil în numeroasele inserții de anecdote picante, bârfe, cancanuri sau chiar bancuri, prezente în substanța cărții. Totuși, este dificil de precizat care este publicul țintă vizat de autor: publicul snob, publicul avizat, publicul mediu instruit, publicul consumator înrăit de mass-media? Este clar însă că această carte are adresabilitate și accesibilitate către toate aceste categorii de public. Imaginarul colectiv este, de altfel, prezent în toate „ungherele” cărții.

Ea nu are însă – așa cum s-ar putea crede – un fir epic propriu-zis, dar este caracterizată, totuși, de o *idée maîtresse*, adică de un fir roșu care unește diferitele teme sau subteme, capitole și subcapitole. Astfel, deși autorul se definește singur ca un sociolog „renegat”, el rămâne, în continuare, un profesionist în domeniu, preocupat de cultură în general, de cultura populară, în special, care nu

este numai un pre... text, ci și un *leitmotiv* al întregii lucrări. O asemenea cultură este debitoare a mijloacelor de informare în masă, fiind o veritabilă cultură a „popularității”, impregnată de bârfe, șușanele sau cancanuri, reunind laolaltă stiluri alternative de trăiri, valori sau subculturi mozaicale, forme felurite de devianță. O cultură – așa cum spune autorul – „țambalagie, maidaneză sau manelistă”.

Atât ca sociolog, cât și ca literat, Mircea Constantinescu a cochetat cu teme majore din sociologia culturii, fapt vizibil în deseale digresiuni pe care le face pe marginea acestui subiect. Cartea însăși evidențiază o lume a contrastelor, așa este prezentată de media... adeseori dezumanizată sau pervertită, dar și frecvent tributară Culturii *Disneyland*, adică caracterizată de vis, imaginație, magie, recreere sau divertisment, care unește fascinația inocentă a copilului cu excitația perversă a adultului. Cultura consumului, mitul succesului, cultul vedetei, cultura populară *versus* cultura poporană sunt alte teme obsedante pentru autor și care transpar din deseale sale divagații din cuprinsul lucrării.

Un rol esențial în scrierea acestei cărți l-a avut – se observă clar – experiența acumulată de autor, în cursul exercitării funcției sale de dinaintea pensionării, deținută la Consiliul Național al Audivizualului, unde a fost nevoit să monitorizeze, zile și nopți, cele mai diverse emisiuni ale posturilor TV.

Pentru a încheia, lumea descrisă de Mircea Constantinescu în cartea de față este o lume Nebună, o lume dominată de anomie și devianță, în care sensul comunicării sau trăirii este stabilit de *insideri* și nu de *outsideri*. Dacă anomia este o stare în care nu mai există reguli și în care este permis orice – de la orgasmul colectiv la nebunia instinctelor –, devianța pare o stare legitimă, chiar NORMALĂ, compatibilă cu sensul stabilit de cei care sunt astfel etichetați de cei din afară. Într-un univers „tabloid”, dominat de persoane deviate, normalitatea însăși pare sau este deviantă ca atare.

Cartea semnată de Mircea Constantinescu pare să aducă, implicit, un asemenea mesaj sau, cel puțin, aceasta a fost „cheia” cu care am descifrat-o personal, ca sociolog specializat în domeniul devianței și problemelor sociale.

Sorin M. Rădulescu

ALFRED REGINALD RADCLIFFE-BROWN, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2000

Celebru antropolog și etnolog britanic, A.R. Radcliffe-Brown a fost unul dintre cei mai influenți fondatori ai antropologiei sociale. Studiul structurii sociale reprezintă o parte fundamentală a antropologiei sociale, toate fenomenele din societate fiind legate de această conferință.

În această carte, Radcliffe-Brown definește relațiile existente între oameni în urma observării comportamentului unuia față de celălalt; astfel, spre exemplu, comportamentul bazat pe afecțiune, grijă, înțelegere cu un membru anume al grupului, autorul îl definește ca *înrudire*; comportamentul lipsit de respect, insultător (tachinarea sau obiceiul de a face haz de cineva), dar nu ofensator, îl numește *relație glumeață*. De asemenea, Radcliffe-Brown explică relația generală dintre om și speciile naturale (totemism) și lansează sau preia unele teorii – teoria stabilității și continuității sociale, teoria relațiilor glumețe sau teoria despre tabu.

Studiul privind *înrudirea* îl începe în 1904, sub conducerea lui William Hals Rives, Brown fiind singurul student la antropologie socială, după ce studiază psihologia 3 ani cu Rives. Pentru a înțelege sistemul de înrudire, spune autorul, este importantă investigarea comportamentului rudelor una față de alta. Termenul „sistem de înrudire”, utilizat de Radcliffe-Brown, sugerează existența a două elemente esențiale, acestea fiind familia elementară (constând din bărbatul, soția lui și copilul sau copiii, indiferent dacă locuiesc împreună sau nu) și familia compusă (familia poligină sau familia rezultată din cea de-a doua căsătorie, unde există relații de rudenie vitrege).

Două aspecte importante ale sistemului de înrudire, de care pomenește autorul, sunt răspândirea și împărțirea în generații. Analizând obiceiurile legate de comportamentul fratelui mamei și al fiului surorii, la *populația bathonga*, din Africa de Est, Henri Alexandre Junod conchidea că

sistemul tribal trecuse prin stadiul de matriarhat: „la popoarele primitive din multe părți ale lumii, o importanță majoră se acordă relației dintre fratele mamei și fiul surorii lui. În unele cazuri, fiul surorii are unele drepturi asupra proprietății fratelui mamei”⁴. Pornind de la datele înregistrate de Junod, Radcliffe-Brown propune o ipoteză alternativă, argumentată în primul capitol al cărții *Structură și funcție în societatea primitivă*, afirmând că: „în societățile cele mai primitive, relațiile sociale dintre indivizi se bazează în principal pe relații de rudenie”⁵. Autorul demonstrează că deosebirile între societățile matriarhale și cele patriarhale sunt relative, găsindu-se unele influențe patriarhale în societățile matriarhale și invers. În orice societate, spune autorul: „(...) primitivă sau avansată, înrudirea este (...) bilaterală”⁶. Răspunsul la întrebarea de ce o societate este matriarhală îl dă spunând că elementul care înclină balanța spre matriarhat sau patriarhat este înrudirea – extinderea la toți membrii unui grup a unui anumit tip de comportament față de un membru anume al grupului. Astfel își explică el ipoteza că tendința de care pomenea și Junod în societatea tribală BaThonga, pare să fie extinderea la membrii din grupul mamei a unui model de comportament provenit din atitudinea fiului față de mama sa: „de vreme ce așteaptă grijă și înțelegere de la mama sa, [individului] se pare firesc să primească același tip de afecțiune (...) din partea rudelor sale materne”⁷.

Societățile umane patriarhale și matriarhale pot fi definite și în funcție de modul dobândirii, ca și de predominarea anumitor drepturi și obligații (ale unui individ), provenite din partea tatălui, și altele, de cu totul alt tip, din partea mamei. Astfel, când drepturile și obligațiile provenind din partea tatălui predomină, ca importanță socială, față de cele dinspre partea mamei, sistemul este patrilinear, iar când drepturile și obligațiile provenind din partea mamei sunt predominante în raport cu cele provenite din partea tatălui, sistemul este matrilinear.

Radcliffe-Brown, studiind triburile din vestul Australiei, descoperă anumite drepturi⁸, pe care le clasifică în: drepturi *in personam*, prin care cineva îi poate cere altcuiva îndeplinirea anumitor obligații, în funcție de *statusul*⁹ său, și drepturi *in rem*, prin care, în urma comiterii actelor de ultraj, învinuitul este supus anumitor obligații de către victimă. Viața socială umană este compusă dintr-o structură, care, la rândul ei, este formată dintr-o rețea de relații (între indivizi și grupuri de indivizi). Această rețea de relații implică, arată autorul, drepturi și obligații ce trebuie definite, astfel încât conflictul drepturilor să poată fi rezolvat fără distrugerea structurii, stabilindu-se sisteme juridice și instituții legale. Pornind de la ideile formulate în urma studiilor sale, Radcliffe-Brown formulează o teorie conform căreia „în orice societate în care înrudirea are o importanță fundamentală în structura socială, esențial pentru stabilitatea și continuitatea socială este ca drepturile unor diverși indivizi asupra unui individ anume să fie definite astfel încât să se evite conflictele”¹⁰.

Etnografii au raportat, prin studiile efectuate în America de Nord, Oceania și Africa, exemple ale unui obicei prin care unor persoane, aflate în anumite relații, rezultate fie din înrudire, fie mai mult din căsătorie, li se permitea sau chiar li se cerea să se comporte unii față de ceilalți într-o manieră lipsită de respect sau insultătoare, fără ca atitudinea respectivă să fie considerată ofensatoare – asemenea relații ajungând să fie numite *relații glumești*¹¹. Radcliffe-Brown a studiat numai relațiile de glumă formalizate sau tipice, observând în anumite clase sociale, din țări vorbitoare de limbă

⁴ Henri Alexandre Junod, *The Life of South African Tribe*, vol. I, 1913, p. 253.

⁵ A.R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 25.

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁸ *Ibidem*, p. 37 – măsură de control prin care un individ sau o colectivitate acționează asupra unei persoane sau a unui grup considerat a fi astfel obligat la îndeplinirea unei sarcini.

⁹ *Ibidem*, p. 42 – conform autorului, acesta fiind totalitatea drepturilor și obligațiilor unui individ, așa cum apar ele în sistemul social (prin legi și obiceiuri) al societății căreia îi aparține.

¹⁰ *Ibidem*, p. 44.

¹¹ *Ibidem*, p. 88 – relații între două persoane în care una i se permite prin tradiție și uneori i se cere să tachineze sau să se amuze pe seama celeilalte, care este obligată să nu se simtă ofensată.

engleză, că glumele de prost gust între tineri și tinere apar ca o formă preliminară de curtare asemănătoare cu felul în care un *indian cherokee* glumește cu bunicile¹² lui. A tachina sau a face haz de cineva, spune autorul, este un mod obișnuit de comportament în orice societate umană însă tinde să apară în anumite tipuri de situații sociale. Astfel, teoria pe care autorul a prezentat-o, privind relațiile glumețe între persoane legate prin căsătorie sau înrudire de sânge, este aceea că: „ele se produc ca instituții sociale în situații structurale ale unui anumit tip general, în care se află două grupuri, a căror separare este accentuată, iar relațiile sunt stabilite, indirect, între o persoană dintr-un grup și membrii sau câțiva dintre membrii celui alt grup”¹³.

Triburile din Australia se împart în „grupuri”, „clase”, pe care autorul le numește *secțiuni*, care pot fi patrilineare și matrilineare, în funcție de relația generală dintre om și speciile naturale, în cadrul mitologiei și ritualului. Despre *totemism*¹⁴, conform autorului, se poate vorbi într-o societate care e divizată în grupuri și unde există o relație specială între fiecare grup și una sau mai multe clase de obiecte, care, în mod obișnuit, sunt specii naturale de animale sau plante, dar ocazional pot fi obiecte artificiale sau părți dintr-un animal. Astfel, de exemplu, în triburile din Australia, liliacul este totemul sau animalul reprezentativ pentru bărbați, iar păsările călătoare constituie totemul femeilor. Autorul mărturisește că există o *relație rituală*¹⁵ între persoane și totemul lor. Problema totemismului poate fi enunțată ca fiind aceea de a descoperi de ce, în anumite societăți, membrilor unui grup social particular li se impune o *atitudine rituală*¹⁶ față de un anumit tip de obiect natural. Autorul este de acord cu teoria lui Durkheim, teorie conform căreia „funcția atitudinii rituale față de totem este de a exprima și de a menține astfel în existență solidaritatea grupului social”¹⁷.

În cap. VII, *Despre tabu*, autorul face câteva precizări asupra unor nuanțe conceptuale făcute publice cu prilejul comemorării antropologului James Frazer, cel care s-a ocupat cu studiul tabuurilor. Astfel, autorul definește cuvântul *tabu*, ce provine din Polinezia și înseamnă *a interzice*. În locul cuvântului *tabu*, Radcliffe-Brown preferă termenii *evitări rituale* sau *interdicții rituale*, acestea reprezentând o asociere între regulile de comportament și credință. Teoria despre *tabu*, acceptată și de Radcliffe-Brown, este următoarea: „în anumite situații omul este neliniștit în privința urmărilor unui eveniment sau ale unei activități, deoarece, într-o anumită măsură, depinde de condițiile pe care nu le poate controla prin mijloace tehnice și de aceea el respectă un rit care, deoarece crede că-i aduce noroc, îl ajută să se calmeze”¹⁸.

În dezvoltarea societăților umane, un rol important l-a jucat și *religia*. Modul obișnuit în care privim religiile, spune autorul, „este de a le considera pe toate ca seturi de credințe eronate și practici iluzorii”¹⁹. Antropologia socială nu tratează originile religiilor, ci funcțiile lor sociale, contribuția lor la formarea și menținerea unei ordini sociale. Ipoteza antropologilor este că funcția socială a unei religii, pe care o credem eronată, chiar absurdă și repulsivă, de exemplu cea a unor triburi sălbatice, poate reprezenta o parte importantă și eficientă a structurii sociale și, fără aceste „religii false”, evoluția socială și dezvoltarea civilizației moderne ar fi imposibile. Una dintre funcțiile sociale ale religiei este legată de război: „oamenii, când merg la război, prin religie capătă credință, încredere și devotament”²⁰. Folosind metoda experimentală, antropologii sociali trebuie să studieze un număr

¹² A.R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 88 – așa le numea pe femeile care făceau parte din clanurile tatălui tatălui său și tatălui mamei sale.

¹³ *Ibidem*, p. 105.

¹⁴ *Ibidem*, p. 111 – nume general atribuit unor instituții diverse care au ceva în comun.

¹⁵ *Ibidem*, p. 117.

¹⁶ Are loc în orice societate care adoptă și impune membrilor săi, față de anumite obiecte, o atitudine mentală și de comportament.

¹⁷ A.R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 121.

¹⁸ *Ibidem*, p. 138.

¹⁹ *Ibidem*, cap. VIII.

²⁰ *Ibidem*, p. 150.

suficient de religii diferite sau culte religioase în legătura lor cu societățile în care se găsesc pentru a defini corect religia, care, după autor, implică, în mod normal, idei sau credințe și obiceiuri – datini pozitive sau negative, adică acțiuni și abțineri numite *rituri*. În concluzie, în încercarea de a înțelege religia, ar trebui, spune Radcliffe-Brown, să ne concentrăm atenția asupra riturilor și nu a credințelor, acesta fiind cel mai stabil și durabil element²¹.

Și cap. IX prezintă opțiunile autorului privind renunțarea la anumite concepte, Radcliffe-Brown oprindu-se asupra conceptului de funcție în știința socială. Prima formulare a conceptului de *funcție* i-a aparținut lui Émile Durkheim și se găsește în cartea sa *Règles de la méthode sociologique*, 1895, în care spune că „funcția unei instituții sociale este legătura dintre ea și nevoile organismului social”²². A.R. Radcliffe-Brown, pentru a evita o posibilă ambiguitate, propune să se înlocuiască termenul „nevoi” cu sintagma „condiții necesare de existență” sau, spune autorul: „dacă se folosește termenul, el trebuie înțeles în acest sens”²³. *Funcția* oricărei activități, cum ar fi pedepsirea unei crime sau o ceremonie funerară, constă în *rolul* pe care îl joacă în viața socială ca întreg, dar și pentru menținerea continuității structurale. Ființele umane sunt legate între ele printr-un set de *relații sociale*²⁴, care asigură continuitatea sau provoacă instabilitatea structurii sociale, prin procesul vieții sociale, adică prin activitățile și interacțiunile ființelor umane și ale grupurilor organizate. Autorul consideră, ca parte a structurii sociale, toate relațiile sociale, de la persoană la persoană, prin diferențierea indivizilor și a claselor după rolul lor social. Structura socială, spune autorul, „este ansamblul de relații existente efectiv la un moment dat, care leagă împreună anumite ființe umane”²⁵.

În ceea ce privește concepția sa teoretică, Radcliffe-Brown îi datorează mult lui Émile Durkheim, care sublinia importanța structurii în societate și a funcțiilor diferitelor instituții; două concepte fundamentale care l-au preocupat pe autor în cariera sa de antropolog și care au fost motorul de pornire în studiile sale. Poate datorită faptului că preia unele teorii și introduce noi concepte în explicarea studiilor sale, abordarea sa a fost criticată ca fiind prea rigidă și mecanică. Și totuși, în lucrările de antropologie socială ale lui Alfred Reginald Radcliffe-Brown, sunt expuse cu claritate multe dintre conceptele considerate astăzi fundamentale pentru această disciplină²⁶.

Sergiu-Lucian Raiu

²¹ *Ibidem*.

²² A.R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2000.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 184 – există între două sau mai multe organisme individuale atunci când se manifestă o oarecare ajustare a intereselor lor.

²⁵ *Ibidem*, cap. X.

²⁶ Gordon Marshall, *Dicționar de sociologie*, București, Editura Univers enciclopedic, 2003, p. 463.

APARIȚIA ȘI EVOLUȚIA FENOMENULUI *BRAIN DRAIN*

SIMONA STĂNICĂ*

ABSTRACT

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE “BRAIN DRAIN” PHENOMENON

The migration of the highly qualified workforce has represented throughout the years one of the major features of global development.

The importance of the “brain drain” phenomenon is all the greater as it involves the highly qualified workforce, meaning precisely those individuals whom states can least afford to lose.

The article presents the history of the “brain drain” phenomenon Europe, its emergence and development throughout the years, as well as its importance for the development of policies concerning the international migration of highly qualified personnel.

Keywords: international migration, highly qualified labor force, „brain drain”, policies on highly skilled migration.

1. NOȚIUNEA DE *BRAIN DRAIN*

Conceptul de *brain drain*, așa cum este definit el astăzi în literatura de specialitate, își are rădăcinile în antichitate, când atenienii s-au plâns de plecarea la Alexandria a celor mai luminate minți pe care le aveau. Expresia a apărut însă pentru prima dată într-un raport din 1962 al Societății Regale din Londra și făcea referire la plecarea oamenilor de știință și specialiștilor din Marea Britanie spre SUA. Inițial, fenomenul a fost analizat numai din perspectivă economică, luându-se în considerare diferențierile între „puterea mușchilor” (*muscle power*) și „puterea creierelor” (*brain power*). Odată cu clarificarea rolului capitalului uman în economie, conceptul de *brain drain* este analizat mai ales din perspectivă sociologică.

Migrația persoanelor cu calificare înaltă, așa numitul *brain drain*, și mișcarea profesioniștilor a devenit o parte importantă a fluxurilor migratorii internaționale (Brandi, 2001, p. 102). Mai mult, migrația internațională tinde să devină o

* Correspondence address to Simona Stănică – consilier pentru Afaceri Europene: Ministerul Dezvoltării Regionale și Locuinței, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Regional, Direcția Gestionare Program, str. Apolodor, nr. 17, sector 5, București; e-mail: simo_paraschiva@yahoo.com

problemă de selecție (Tanner, 2005, p. 2). Schimburile de populație interțări joacă un rol tot mai important, definit, în principal, pe două paliere: al transferurilor interculturale dintre state și al impactului politic al fluxurilor migratorii atât asupra statelor de destinație, cât mai ales asupra celor de origine.

Indiferent că este de natură temporară sau permanentă, fenomenul *brain drain* este din ce în ce mai mult o componentă integrală a vieții contemporane. Globalizarea, împreună cu liberalizarea pieței și integrarea globală economică, încurajează o forță de muncă mobilă, dar, de asemenea, subliniază creșterea decalajului nivelului de trai între lumea dezvoltată și cea în curs de dezvoltare. În lumina schimbării naturale a migrației, noile metode necesită pentru realizare și menținere o mișcare ordonată a persoanelor în interiorul societății globale, care implică din ce în ce mai mult mobilitatea. Acest aspect este cel mai bine surprins prin afirmația lui Lipset (1959): „Cine cunoaște doar o singură țară practic nu cunoaște niciuna”.

Complexitatea fenomenului este generată de noile fluxuri de specialiști dinspre țările în curs de dezvoltare spre țările dezvoltate, datorită activității desfășurate de companiile transnaționale sau agențiile străine de recrutare de forță de muncă înalt calificată, care își constituie o rețea proprie de migrație. Această nouă rețea se bazează pe atragerea specialiștilor în cadrul marilor companii și pe mișcarea continuă a acestora prin distribuirea lor ca personal în zonele de pe glob în care marile companii și-au diversificat operațiunile de producție, distribuție și vânzări.

Odată apărut, acest fenomen nu a mai putut fi stopat, din contră, s-a intensificat și a căpătat noi forme, mai ales datorită globalizării, liberalizării pieței muncii, expansiunii tehnologiilor informațiilor și comunicațiilor, politicilor de atragere promovate de țările dezvoltate. Astfel, exodul creierelor este un fenomen social care stârnește interesul, indiferent de perspectiva din care este privit. Cum să nu te intereseze cine sunt cei care pleacă sau de unde vin ei sau încotro se duc? Probabil că motivația căutării unui loc de muncă în afara țării sau continuarea studiilor sunt unele din elementele cele mai importante în demersul migrantului, dar ele devin esențiale și pentru întreg spațiul public românesc. Resursele folosite pentru a ajunge la destinație (rețele sociale, calificări și informații) sunt determinanții succesului sau eșecului celui care caută un loc de muncă în afara țării sau dorește să-și continue studiile. Lucrătorul migrant cu calificare înaltă, ca orice explorator, are nevoie de informații, iar găsirea acestora presupune implicare personală și căutare de soluții, inclusiv instituționale.

2. APARIȚIA ȘI EVOLUȚIA FENOMENULUI *BRAIN DRAIN*

Migrația este la fel de veche ca omenirea. În legătură cu ea, există temeri și speranțe ale diferitelor părți direct sau indirect implicate. Războaiele, crizele umanității și avantajele economice au contribuit în mod decisiv la apariția migrației. Uneori emigranții au fost întâmpinați foarte bine în țara de destinație, mai ales în cazul în care au contribuit cu experiența și calificările lor la dezvoltarea

economică a țării respective, dar, de cele mai multe ori, reacția celor din țările de destinație a fost mixtă și adesea ostilă.

Migrația reprezintă unul din factorii demografici cu profunde efecte globale. Astfel, încă de la apariția primelor state rudimentare, acum peste șase mii de ani, migrațiile umane au trecut peste granițele politice, extinzându-le și reconturându-le. Nomazii au traversat continentele și au creat noi imperii. Unele entități politice au dobândit un dinamism intern care le-a permis să se extindă de la centru către periferie, în timp ce religia și economia au propulsat misionarii și comercianții de-a lungul continentelor (Held, McGrew, Goldblatt, Perraton, 2004).

Migrația nu a încetat în timp, însă a înregistrat schimbări și a dobândit noi forme. Unul din rezultatele pe termen lung ale acestei evoluții îl reprezintă apariția societăților multiculturale. Cele mai multe din țările dezvoltate au devenit societăți diversificate, multietnice, iar cele care nu au ajuns încă la acest nivel s-au orientat decisiv în această direcție (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino, Taylor, 1993, p. 431–466). Pentru cercetătorii din domeniul migrației a devenit tot mai clar faptul că acest fenomen trebuie privit ca un element normal și structural al societății omenеști de-a lungul istoriei.

Numărul persoanelor care trăiesc în afara țării de origine variază de la 155 milioane în anul 1990 la 195 milioane în anul 2005 și se estimează că se va ajunge în anul 2010 la 214 milioane¹. Astfel, dintr-o populație la nivel mondial de 6 512 miliarde în anul 2005, migranții reprezintă numai procentul de 3% din populația lumii. Din cei 214 milioane de migranți internaționali, la care se estimează a se ajunge în anul 2010, 57% vor trăi în țările cu venit ridicat, din care 107 milioane în țările cu venit ridicat din țările dezvoltate și 17 milioane în țările cu venit ridicat, dar în curs de dezvoltare. În 2000 erau 175 milioane de migranți internaționali² în lume, ceea ce înseamnă că una din 35 de persoane era un migrant internațional³. Acest total reprezintă mai mult decât o dublare a numărului, față de 1960 (76 milioane). Prin comparație, populația lumii s-a dublat, de la 3 miliarde în 1960, la 6 miliarde în 2000. Astfel, migranții reprezentau 2,5% din populația lumii în 1960 și 2,9% în 2000 (World Migration, 2005, p. 379).

Un studiu elaborat de către Departamentul pentru Populație al ONU, „Populația lumii în 2300”⁴, propune cinci scenarii⁵ pentru evoluția numărului

¹ Sursa: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2009). Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev. 2008).

² În acest caz, migranții internaționali sunt persoane care locuiesc într-o țară, alta decât cea în care s-au născut.

³ Aceste estimări se bazează pe datele statistice din 210 țări și zone selectate dintr-un total de 228.

⁴ United Nation, Population Division, New York (2004), *World Population in 2300*, www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf.

Citat de Alexandra Sarcinschi, (2008), *Migrație și securitate*, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, p. 7. http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/migrație_si_securitate.pdf

⁵ „Cele cinci scenarii sunt:

1. Scenariul mediu: fertilitatea totală a fiecărei țări va fi sub nivelul de înlocuire aproximativ 100 ani, după care va atinge acest nivel.

populației în lume și în principalele regiuni ale acesteia. Una dintre constantele acestor predicții se referă la migrația internațională, ceea ce reflectă legătura indiscutabilă dintre variațiile numărului populației și acest fenomen. Astfel, toate cele cinci scenarii pornesc de la ideea că migrația internațională netă este zero după anul 2050, adică numărul imigranților este egal cu numărul emigranților.

Conform „scenariului mediu”, populația lumii va crește de la aproximativ șase miliarde în anul 2000, la peste nouă miliarde în 2100 (punctul culminant atingându-se în 2075), după care va scădea până la 8,972 miliarde în 2300. În prezent, populația lumii numără 6 625 milioane persoane⁶, dintre care migrații reprezintă 2,9 procente⁷, ceea ce, contrar aparențelor, nu reprezintă o cifră mică. Este vorba despre peste 192 milioane de oameni care pleacă din țara de origine, în cele mai multe cazuri în căutarea unor condiții mai bune de trai.

2.1. MIGRAȚIA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

De-a lungul istoriei, indivizii înzestrați cu talent și cunoștințe au avut o influență considerabilă asupra circulației informațiilor și ideilor. Între 1 500 și 1 850 negustorii de sclavi au adus din Africa în America aproximativ 9,5 milioane de oameni, cea mai mare parte fiind dirijată spre insulele situate în bazinul Caraibelor (4 milioane), Brazilia (3,5 milioane) și sudul Statelor Unite ale Americii (aproximativ 400 000), pentru a fi folosiți drept forță de muncă „gratuită” în agricultură. Nu trebuie omis nici procesul colonizării Americii, care, până la 1800, s-a desfășurat relativ lent, mai puțin de un milion de europeni traversând Atlanticul. Migrația dinspre Europa spre Statele Unite ale Americii s-a intensificat în secolul al XIX-lea, când aproximativ 35 milioane de europeni s-au stabilit în Statele Unite

2. *Scenariul superior*: după 2050, fertilitatea va fi cu 0,25 copii mai ridicată decât în scenariul mediu și va rămâne constantă la 2,35 copii/femeie în momentul în care scenariul mediu se stabilizează la nivelul de înlocuire.

3. *Scenariul inferior*: fertilitatea totală va fi cu 0,25 copii mai redusă decât în scenariul mediu și va rămâne constantă, la 1,85 copii/femeie, în momentul în care scenariul mediu se stabilizează la nivelul de înlocuire.

4. *Scenariul cu creștere zero*: se menține același nivel al fertilității ca în scenariul mediu și, după ce acesta atinge nivelul de înlocuire, creșterea va fi zero în fiecare populație (numărul nașterilor este egal cu numărul deceselor).

5. *Scenariul fertilității constante*: fertilitatea va rămâne constantă între anii 2000–2300, la nivelul perioadei 1995–2000”.

United Nations, Population Division, New York (2004), *World Population in 2300*; www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf.

Citat de Alexandra Sarcinschi (2008), *Ibidem*; http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/migratie_si_securitate.pdf

⁶ Population Reference Bureau (2007), *World Population Data Sheet*, Washington, p. 7.

http://www.prb.org/pdf07/07WPDS_Eng.pdf; Citat de Alexandra Sarcinschi (2008), *op. cit.*, p. 8.

⁷ United Nations, Population Division, Department of Economic and Social Affairs (2006), *International Migration 2006*, United Nations Publication, Sales No. E.06.XIII.6.

http://www.un.org/esa/population/publications/2006Migration_Chart/Migration2006.pdf

Citat de Alexandra Sarcinschi (2008), *ibidem*, p. 8.

ale Americii între 1845 și 1914. Această migrație, combinată cu o rată crescută a natalității, a făcut din America una din cele mai mari națiuni (McEvedy și Jones, 1978, p. 270–281).

Unul din primele tipuri de *brain drain* a apărut în timpul Evului Mediu, când emigranți din Imperiul Bizantin au jucat un rol important în transmiterea cunoștințelor către Lumea Islamică și Italia Renascentistă. Bogata tradiție istoriografică a bizantinilor a păstrat cunoștințele antice, pe baza cărora s-a construit o splendidă arhitectură, literatură, artă și realizări tehnologice. Începând cu Renașterea, migrația forței de muncă calificate dinspre Europa către America de Nord și alte teritorii a reprezentat unul din aspectele majore ale procesului de colonizare. Aceste fluxuri migratorii au contribuit decisiv la răspândirea cunoștințelor, având o importanță istorică considerabilă, dar relevanța lor pentru cercetarea migrației oamenilor de știință și a celor din domeniul tehnologic este astăzi limitată.

Până în secolul al XIX-lea, deplasarea lucrătorilor calificați, fie individual, fie ca membri ai unui grup, fie că au migrat voluntar sau forțat, nu a avut un impact imediat asupra țărilor implicate. Aceasta și datorită faptului că țările nu se asemanau din punct de vedere social și economic, ca în prezent, dar, mai ales, pentru că au avut în comun o caracteristică esențială, și anume metodele lor de producție au evoluat treptat. Inovația tehnologică și schimbarea socială a durat o perioadă lungă de timp până la stabilizare și completitudine.

În afara câtorva cazuri particulare, sosirea migranților ce dețineau cunoștințe științifice sau practice nu a avut efecte directe nici asupra țărilor de origine, nici asupra țărilor de destinație. În perioada dintre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, inovația în sistemul de producție a cunoscut o dezvoltare rapidă. Odată cu apariția și succesul capitalismului industrial și înlocuirea forței umane prin mijloace mecanice, cantitatea cunoștințelor tehnologice încorporate într-un produs și într-un proces industrial s-a extins considerabil. La început, noile tehnologii au fost inventate de oameni de afaceri ingenioși, care au locuit și și-au desfășurat activitatea în afara mediului academic. Tocmai un astfel de tip de om de afaceri este cel care a inventat războiul mecanic de țesut⁸ și locomotiva cu aburi⁹.

⁸ Edmund Cartwright (1743–1823) este inventatorul englez care a brevetat războiul de țesut mecanic. În 1784, Cartwright a vizitat o fabrică deținută de Richard Arkwright. Inspirat de ceea ce a văzut, a început să lucreze la o mașină care avea să îmbunătățească viteza și calitatea țesutului. Cartwright a produs războiul său de țesut cu ajutorul unui fierar și al unui tâmplar, invenție pe care a brevetat-o în 1785. Această invenție a revoluționat țesutul, transformându-l dintr-un proces manual într-unul mecanic. În 1787 a deschis o țesătorie la Doncaster și doi ani mai târziu a adăugat războaiele de țesut motoare cu aburi produse de James Watt și Matthew Boulton.

⁹ Înainte de a ajunge la locomotiva cu abur au fost necesari doi pași importanți: îmbunătățirea substanțială a motorului cu abur de către inventatorul James Watt și construirea unei mașini cu abur de inventatorul francez Nicolas-Joseph Cugnot. Prima locomotivă propulsată cu ajutorul puterii aburului a fost construită de Richard Trevithick în 1804. În 1829 inventatorul George Stephenson a inaugurat locomotiva sa „Racheta” („The Rocket”), care a fost considerată prima locomotivă rentabilă

Același secol s-a confruntat cu fluxuri migratorii masive, notabile fiind cele dinspre Europa spre Lumea Nouă. Majoritatea migranților erau țărani care căutau pământ și astfel se trăgeau din cei mai săraci oameni și, implicit, din clasa necalificată a țării de origine. Cei cu calificări înalte, mai ales legate de disciplinele științifice, nu au întâmpinat dificultăți în adaptarea cu succes la noul sistem de producție. În secolul al XIX-lea, inovația tehnologică s-a dezvoltat rapid în Anglia, Franța, Olanda și Germania, care, în urma acestor inovații, și-au dezvoltat sisteme industriale, științifice și educaționale mai avansate decât alte state și și-au îmbunătățit capacitatea de distribuție a mărfurilor și cunoștințelor la nivel global. Categoriile de migranți din secolul al XIX-lea erau reprezentate de lucrătorii meșteșugari care dețineau deprinderi tehnice și diverse categorii de specialiști și intelectuali. O parte din acești oameni au contribuit substanțial la dezvoltarea industrială și culturală a Lumii Noi.

M.R. Salles și L.A. De Castro Santos au analizat rolul și impactul pe care l-a avut migrația medicilor italieni în dezvoltarea serviciilor de sănătate braziliene, între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (M.R. Salles, L.A. De Castros Santos, 2000 citat de Brandi, 2004, p. 3). A. Martellini a analizat impactul pe care l-a avut migrația unui grup de elită italian, alcătuit din aristocrați, scriitori și specialiști, asupra Americii Latine, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (A. Martellini, 1997). Deși acest grup era caracterizat de un puternic spirit de inițiativă, dispunea de posibilități profesionale excelente și avea experiență, puțini dintre membrii săi s-au realizat profesional. Existența unor rețele de familie și prieteni în țara de destinație și credința că norocul și calificarea sunt factorii de care au nevoie pentru a reuși i-a determinat pe membrii acestui grup să ia decizia de a migra, dar mai puțin factorii de natură academică și culturală.

A.P. Dunae a analizat, în studiile sale de caz, un grup de absolvenți ai universităților englezești, care au ieșit la pensie ca ofițeri în armată, și de aristocrați, care au emigrat în Canada în decursul a 5 ani, începând din momentul în care țara a devenit un domeniu guvernat independent, până la izbucnirea Primului Război Mondial. În acest caz, migranții erau membri educați ai clasei de mijloc și aristocrației, motivați pe de o parte de setea de aventură, dar, cei mai mulți, de lipsurile materiale de acasă (Dunae, 1983). Lipsurile materiale erau legate de fenomenul „celui mai mic fiu”. Acești cadeți erau tineri care făceau parte din clasa superioară, dar care nu moșteneau titlul sau averea familiei, primind, în schimb, o educație bună în școlile publice sau private și universitățile din Anglia. Ei erau îndrumați spre o carieră în domeniile profesiilor liberale ca medicina, dreptul, armata, mediul universitar sau biserica. Astfel, mulți dintre ei au ales să-și încerce norocul în Lumea Nouă, în special în Canada, care a fost privită ca fiind mai „britanică” decât SUA și mai puțin ostilă decât Australia și alte colonii. Altă parte a

(prima locomotivă folosită pentru transportul de persoane între două orașe, și anume, Liverpool și Manchester).

acestui grup de elită al migranților se compunea din ofițerii în rezervă ai armatei britanice. Aceștia erau bărbați cu un puternic spirit de aventură și deprinderi profesionale excelente în mai multe domenii și au contribuit substanțial la dezvoltarea Canadei. În Europa, fluxurile de migranți erau constituite, în principal, din lucrători din mediul rural, meșteșugari și intelectuali, care adesea deveneau refugiați politici.

2.2. APARIȚIA CONCEPTULUI *BRAIN DRAIN* ȘI FLUXURILE MIGRATORII SPECIFICE SECOLULUI XX

În anii premergători Primului Război Mondial și în următorii ani după terminarea lui, migrația a continuat să urmeze, în linii mari, același curs ca în secolul precedent, fiind marcată de dezvoltarea noilor industrii din țările de destinație, ca urmare a sosirii emigranților. Aceasta a fost, în special, realitatea țărilor industrializate din America Latină, care au trecut printr-o rapidă expansiune economică în timpul acestei perioade.

Efectele migrației intelectuale, cauzate de persecutarea rasială și politică a regimurilor fasciste și naziste dintre anii 1920–1940 din Europa, sunt simțite într-o oarecare măsură și astăzi. În 12 ani de regim dictatorial nazist, aproximativ 300 000 de germani și austrieci s-au refugiat în SUA. Spre deosebire de migranții germani care au plecat spre SUA în secolul al XIX-lea, refugiații din anii 1930–1940 reprezentau clasele de mijloc și superioară și, de asemenea, printre ei erau mulți intelectuali (Pfanner, 1983). Pfanner s-a concentrat mai mult asupra artiștilor germani, muzicienilor, scriitorilor și oamenilor de știință care au solicitat azil în SUA, după 1933. Doar cei care erau deja faimoși când au sosit în SUA, figuri ca Thomas Mann, Erich Maria Remarque, Bertold Brecht, au reușit în noile poziții, ceilalți au fost forțați să accepte munca fizică sau alte joburi prost plătite care presupuneau muncă necalificată. Deși situația economică dificilă din SUA în perioada premergătoare războiului a reprezentat una din cauzele eșecului, limba a fost bariera principală, constituindu-se într-un obstacol de netrecut, în special pentru scriitorii care nu erau capabili să-și traducă lucrările în limba engleză. Faptul că în SUA publicul era arareori vorbitor de limbă germană, precum și imposibilitatea publicării în Europa au închis efectiv alte piețe și astfel se poate afirma că plecarea intelectualilor din Germania nazistă nu este primul exemplu de exod al creierelor (*brain drain*) la scară largă, dar este primul episod de neutilizare a creierelor (*brain waste*).

În câteva studii biografice, Mafai (1992) analizează viața unor persoane cu calificare înaltă, complexitatea factorilor politici și academici care au stat în spatele migrației acestor persoane și subliniază importanța migrației forțate dinspre Europa spre SUA în perioada războiului. Studiile desfășurate în această perioadă nu au luat în calcul nici nivelul de educație a acestor migranți, cu excepția analizelor realizate de Fortney (1972) și Pfanner (1983), nici mărimea fluxului de migranți care s-au

reîntors în țările de origine după război. Asupra deportărilor masive ale oamenilor de știință germani și danezi către Germania, precum și asupra migranților din domeniul ingineriei și tehnicii dinspre țările dezvoltate au fost realizate doar studii episodice. De asemenea, nu există foarte multe studii asupra modului în care oamenii de știință germani, în anii care urmează înfrângerii Germaniei naziste, au fost forțați (inițial, cel puțin) să se refugieze către SUA, URSS și Anglia, nici asupra efectului pe care l-a avut refugierea lor asupra sistemelor științifice și productive ale acestor țări după război.

În anii care urmează după terminarea celui de-al II-lea Război Mondial, SUA a devenit liderul incontestabil al științei și un adevărat „magnet” pentru oamenii de știință și cei din domeniul tehnologic, majoritatea dintre ei suferind de pe urma efectelor privațiunii economice post-război. Migrația intelectualilor către SUA nu a fost doar rezultatul presiunilor centrifuge din Europa, ci și al atracției universităților americane, care au urmărit extinderea facultăților lor de științe naturale. În timpul acestei perioade, administrația americană a încurajat activ imigrarea lucrătorilor cu calificare înaltă. În 1956, Guvernul a modificat legea privind imigrarea și naționalitatea, pentru a redistribui cotele anuale de imigrare, repartizate pentru diferite regiuni ale lumii. Datorită acestor schimbări, cotele nefolosite în timpul unui an fiscal puteau fi transformate în vize de rezidență pentru anumite categorii de specialiști, prezenți în SUA cu vize temporare. Categoriile privilegiate îi includeau pe toți specialiștii cu studii universitare și pe cei care aveau cel puțin un prim stadiu într-un domeniu științific.

Între 1959–1965, Cuba a sprijinit SUA cu mai mult de 2 700 de medici care puteau să beneficieze de mai multe forme de subvenție din partea statului american, respectiv, 12 lecții de limba engleză, cursuri de pregătire profesională și cursuri pregătitoare pentru examenul de admitere pentru profesia medicală în SUA și nu în ultimul rând, un ajutor de 600 \$ (Moncarz, 1970, p. 80).

Migrația lucrătorilor calificați dinspre America Latină și, în special, din Africa, în aceeași perioadă, a fost destul de limitată și, foarte probabil, justificată, datorită împotrivirii diferiților membri ai Congresului de a permite accesul imigranților din aceste zone geografice. În orice caz, în ciuda efectelor migrației forțate după terminarea celui de-al II-lea Război Mondial, SUA a continuat să atragă specialiști calificați, în special dinspre Europa de Vest și Canada. Prin urmare, în cadrul primului congres științific asupra fenomenului *brain drain*, organizat de Centrul European de Cercetare la Lausanne, una din temele luate în discuție a fost fluxul oamenilor de știință europeni către SUA (Adams, Rieben, 1968). Între anii 1956–1961, mai mult de jumătate din oamenii de știință care au venit în SUA proveneau din Anglia și Germania (28,23% și 22,59%), aceștia reprezentând 11,1% din totalul oamenilor de știință germani și 13,9% din migrații englezi către SUA. Pentru Franța procentul a fost 0,5%, pentru Italia 0,9%.

Un exod al creierelor dinspre Germania și Anglia către SUA a fost inevitabil. Dimpotrivă Franța și Italia s-au confruntat cu o lipsă acută a oamenilor de știință în aceeași perioadă, în primul rând ca rezultat al efortului lor intens de reconstrucție și modernizare și mai târziu ca rezultat al lipsei cronice de absolvenți cu studii superioare, cauzată de dispozitivul educațional extrem de restrictiv care a fost dezvoltat prin Reforma Gentile din 1923¹⁰.

Dispariția colonialismului în anii 1960 a condus la necesitatea unei clase intelectuale în țările care și-au dobândit independența. Expansiunea intelectuală a fost, în mare măsură, dirijată de creșterea numărului studenților tineri care, din cauza lipsei instituțiilor academice în țările lor de origine, au plecat în străinătate să studieze. Numărul studenților străini care s-au înscris la universitățile din Australia, Canada, SUA, Franța, Germania de Vest și Anglia (cele 6 națiuni din Vest cu cel mai mare număr de imigranți școlarizați în a doua jumătate a secolului XX) a crescut de la 57 100 în 1950, la 261 400, în 1970. La început, imigranții proveneau din două mari puteri coloniale, Franța și Anglia. În câțiva ani, numărul total al studenților străini admiși, majoritatea lor dinspre primele colonii, a devenit aproape egal cu cel din SUA. După 1970, SUA atrăgea 144 700 studenți din străinătate, în timp ce Anglia și Franța atrăgeau puțin peste 40 000 dintre ei (UNESCO, 1998).

În 1963, Societatea Regală Britanică a atras atenția asupra efectelor dăunătoare ale fenomenului *brain drain* asupra așteptărilor economice ale Angliei. Această îngrijorare a fost luată în serios de Guvern, care a introdus o serie de măsuri de creștere a oportunităților de muncă pentru oamenii de știință englezi.

Statisticile întocmite de Francovich subliniau faptul că majoritatea studenților străini din universitățile americane proveneau din statele Asiei, care își dobândiseră independența, și America Latină (Francovich, 2000). Studenții știau faptul că, dacă se întorc la ei acasă, calificările lor vor fi subexploatate în universitățile naționale subfinanțate, cu mici șanse de dezvoltare, din cauza lipsei resurselor economice. Pe lângă lipsa resurselor adecvate infrastructurii (laboratoare, materiale didactice și echipamente), cei din afara coloniilor nu erau capabili să ofere niciun fel de oportunități legate de cariera migranților care se reîntorceau. Țările dezvoltate, pe de altă parte, ofereau salarii mai mari, condiții superioare de muncă și continuarea unui model socio-cultural pe care studenții străini l-au adoptat ca fiind al lor, pe parcursul studiilor (Ardittis, 1989, p. 272).

Migrația dinspre țările slab dezvoltate a fost adesea cauzată de instabilitatea politică, având consecințe majore atât pentru elita culturală, cât și pentru restul populației. Aceste schimbări politice au atras tinerii studenți și intelectualii maturi. Un caz cunoscut este cel al elitei din Chile, care a ales să migreze în anii 1973.

¹⁰ Primele concesii făcute de guvernul Mussolini Papei Pius al XI-lea, urcat pe scaunul pontifical în 1922, au fost lichidarea Partidului Popular Italian, Reforma Gentile, salvagardarea Banco di Roma și recunoașterea în 1924 a Universității Catolice din Milano. Reforma Gentile (1923) a sistemului educațional italian a constat dintr-o serie de acte normative propuse de Giovanni Gentile, ministrul Educației în Guvernul Mussolini. Reforma a fost recunoscută oficial în 21 de Universități din Italia.

Aceste transformări ale modelelor migrației calificate se pot observa în *Tabelul nr. 1*, care ne arată originea lucrătorilor calificați (specialiști, tehnicieni și lucrători înalt calificați) către SUA, între anii 1964 și 1970, exprimată în procente din totalul populației migrante.

Tabelul nr. 1

Migrația persoanelor cu calificare înaltă către SUA, între 1960–1970, în funcție de regiunile de origine

Regiunea	1964 %	1965 %	1966 %	1967 %	1968 %	1969 %	1970 %
Europa	37.1	37.9	35.2	31.5	30.5	23.9	22.3
Asia	9.7	7.2	18.7	29.7	26.7	41.4	52.9
America de Nord	37.2	40.1	33.9	30.8	33.7	23.5	13.3
America de Sud	13.5	12.4	9.4	5.1	5.9	5.6	3.6
Africa	1.4	1.2	1.5	1.6	2.1	4.5	6.7
Oceania	1.0	1.2	1.3	1.2	1.1	1.1	1.3
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

(Sursa: Fortney, 1972, Department of Justice, Immigration Neutralization Service)

Analizând tabelul, se poate observa faptul că în 1964 majoritatea migranților cu calificare înaltă din SUA proveneau din Europa și Canada, iar după 1970 din Asia. Această pierdere a resurselor umane calificate este legată de țările sărace (și în special de țările din Asia) și a reprezentat o serioasă amenințare pentru dezvoltarea lor economică. Țările implicate au dezbătut intens problema și au desfășurat campanii în timpul anilor 1970. Ca rezultat al acestei presiuni, Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD) a sprijinit o serie de studii care analizau efectele exodului creierelor, în special asupra țărilor din Asia.

În anii '80, numărul migranților cu calificare înaltă din SUA a continuat să crească, cu variații mici în funcție de diferitele politici adoptate de către administrațiile politice succesive. Numărul vizelor de rezidență eliberate pentru categoria „*Professional, Specialty and Technical*” și „*Executive, Administrative and Managerial*” a crescut de la 64 740 în 1982 la 90 739 în 1989. Numărul total de vize eliberate sub aceste două categorii justifică aproximativ 10% din totalul vizelor eliberate în această perioadă. La începutul anilor 1990, în SUA mai mult de 16% din cei aproximativ 430 000 de oameni de știință și tehnicieni s-au născut în afara țării, iar 30% din cei 100 000 de cercetători din SUA erau străini (Cervantes, OECD, 1999).

O creștere bruscă a numărului de migranți calificați s-a înregistrat și dinspre țările în curs de dezvoltare spre Australia și Franța. De exemplu, numărul migranților din categoria „*Administrative and Technical*”, din țările francofone către Franța, a crescut de la 200 în 1975 la 17 000 în 1978 (Fresson, 1980). Canada

a rămas una din destinațiile preferate pentru migranții calificați, deși s-a confruntat și ea cu un exod al oamenilor de știință și tehnicienilor către SUA.

De la jumătatea anilor 1970 și până la începutul anilor 1980, politicile economice din Anglia au trecut printr-o schimbare radicală, astfel Guvernul a abandonat modelul keynesian și a adoptat modelul neoliberalismului. Rezultatul acestei schimbări a fost o creștere a mobilității muncii în toate ramurile industriei și în toate sectoarele, cu efecte puternice atât asupra universităților, subfinanțate, cât și asupra lucrătorilor cu calificare înaltă. Mulți specialiști, cercetători și tehnicieni, printre care și persoanele care nu erau de origine engleză, au descoperit noi oportunități de angajare în alte țări. Creșterea mobilității a condus la apariția unor noi oportunități de angajare atât pentru englezii calificați, care au migrat în străinătate, cât și pentru străinii calificați. Aceasta a provocat o creștere considerabilă a fluxului de personal calificat către Anglia. Doar în 1989, 70 600 de oameni care făceau parte din categoria „specialiștilor” și „managerilor” au părăsit Anglia în scop de muncă, din ei 45 100 fiind cetățeni englezi. În același an, 75 500 oameni aparținând aceluiași categorii au intrat în țară, aproximativ jumătate dintre ei fiind expatriați (Salt, 1992, p. 485). Ei reprezentau tocmai un factor de respingere a *British brains* în afara țării. Englezii nu au beneficiat de un câștig net, nici nu au suferit o pierdere majoră.

Tratatul Schengen a sancționat oficial libera circulație a lucrătorilor în UE și astfel au fost risipite multe oportunități. Fiind puternic încurajată, mobilitatea în Uniunea Europeană s-a intensificat, dar nu a fost niciodată monitorizată corespunzător. Așadar, nu se poate ști cu certitudine dacă mobilitatea a condus la o redistribuire uniformă a resurselor umane din știință și tehnologie sau dacă a determinat un câștig de creiere pentru unii ori o pierdere de creiere pentru alții.

2.3. ANII 1990: GLOBALIZAREA ȘI EXODUL CREIERELOR

Schimbările economice și politice de la începutul anilor 1990 au avut repercusiuni majore asupra fluxurilor de migrație a persoanelor cu calificare înaltă. Sfârșitul Războiului Rece, destrămarea Blocului Estic, creșterea metodelor de producție care depind totalmente de inovația științifică și tehnologică, necesitatea unei piețe globale, în care capitalul și în sens restrâns „munca” pot fi transferate liber dinspre un loc spre altul, au intensificat migrația internațională a lucrătorilor înalt calificați, care căutau condiții de viață, muncă și salarii mai bune. Europa a încheiat acorduri ce garantează libera circulație a capitalului, a lucrătorilor și serviciilor. În același timp, globalizarea și apariția de noi oportunități în cadrul națiunilor recent industrializate a condus la creșterea numărului de lucrători calificați care migrează temporar sau permanent dinspre țările în curs de dezvoltare spre țările dezvoltate (Rudolph, Hillmann, 1997, p. 221).

Țările industrializate, în special SUA, Canada, Australia, Franța și Anglia, concurează unele cu altele, în sensul atragerii personalului înalt calificat, mai ales

în domeniile tehnico-științifice și manageriale. Lucrătorii cu calificare înaltă pun în balanță, atunci când aleg o destinație, atât avantajele oferite de țara de destinație, cât și politica și avantajele economice ale țărilor concurente (Cobb-Clark, Connolly, 1997, p. 670).

Până în 1990, numărul migranților cu calificare înaltă din SUA era de opt ori mai mare decât numărul migranților dinspre țările în curs de dezvoltare către țările industrializate din perioada 1961–1972, fără a ține seama de studenții străini (Docquier și Rapoport, 2004). Numărul migranților cu pregătire înaltă ce locuiau în țările OECD s-a dublat între anii 1990–2000, în comparație cu o creștere de numai 50% a numărului migranților care au numai educație primară (Docquier și Rapoport, 2004). De asemenea, numărul migranților cu calificare înaltă diferă în rândul țărilor în curs de dezvoltare, de la mai puțin de 1% (Turkmenistan) la aproximativ 90% (Surinam) și în funcție de regiune, de la 15% dinspre Africa la 5% în Europa și Asia Centrală. Trebuie avut în vedere și gradul de diversitate, deoarece migrația înalt calificată poate avea nenumărate efecte, în funcție de mărimea și condițiile economice din țara de origine.

La începutul anilor 1990, numărul vizelor de rezidență pentru emigranții calificați, acordate de către SUA, a crescut substanțial. În 1993, numărul lor s-a ridicat la 147 000, dar a scăzut ulterior la 85 200 în 1995. Din numărul celor care au obținut viză de reședință în acei ani, 40% locuiau deja în SUA. Majoritatea vizelor au fost acordate studenților străini care și-au finalizat studiile universitare în SUA. Chinezii reprezintă grupul etnic care a contribuit cu numărul cel mai mare al lucrătorilor calificați în SUA începând din 1989 (Iredale, 2000, p. 882). SUA continuă să fie destinația favorită pentru lucrătorii din toată lumea, deși unii dintre ei găsesc foarte greu locuri de muncă pe care să le considere corespunzătoare cunoștințelor și calificărilor lor (Iredale, 1997, p. 45).

În secolul XX, Canada a înregistrat un adevărat succes în atragerea forței de muncă înalt calificate. S-a estimat că numărul emigranților înalt calificați din Canada va crește cu aproximativ 60 000 de oameni pe an (Mata, 1999). Cei mai mulți migranți proveneau din Hong Kong, Franța și India, ei fiind sprijiniți de către sistemul de imigrare canadian, care, în momentul în care examinează aplicațiile de rezidență, acordă mai multe puncte lucrătorilor calificați care cunosc foarte bine limba engleză sau franceză.

Australia reprezintă o altă destinație favorită a emigranților calificați, în special din Asia. Până la începutul anilor 1980, legislația australiană privind imigrarea era permisivă, în special cu migranții proveniți din Europa, și de aceea s-a înregistrat un număr foarte mare de emigranți, deși aceștia nu erau obligatoriu migranți calificați. Din 1980, regulile s-au modificat în favoarea celor calificați și în defavoarea celor fără calificare, oamenii fiind judecați, în primul rând, în funcție de capacitatea lor de a contribui la bunăstarea și dezvoltarea țării (Cobb-Clark, Connolly, 1997, p. 670).

Între 1990–1991, când partidul laburist australian era la guvernare, numărul migranților înalt calificați a crescut la 48 000, dar a scăzut sub 20 000 între 1996–1997,

după ce partidul liberal a venit la putere. Liberalii și-au schimbat apoi abordarea, acordând un număr mai mare de vize de rezidență migranților calificați. Încă de la începutul anilor 1990, când blocul estic s-a destrămat, țările din Europa de Est, în special cele din fosta URSS, au furnizat migranți calificați la nivel mondial, alăturându-se astfel unor țări cu tradiție în ceea ce privește migrația lucrătorilor din domeniul tehnic și științific. Conform unui studiu OECD din 1993, Rusia a pierdut mai mult de 500 000 oameni de știință între 1989 și 1991. Între 1990 și prima jumătate a anului 1995, 120 000 de oameni de știință ruși – ingineri, doctori, medici stomatologi, artiști, jurnaliști și tehnicieni – au părăsit țara (De Tinguy, 1995, p. 98).

Numărul extrem de mare de migranți reflectă, practic, dimensiunea resurselor umane înalt calificate, pe care Rusia l-a construit în timpul perioadei comuniste. Cauza exodului o reprezintă reducerea proiectelor științifice și tehnice, în special în sectorul militar și spațial. De asemenea, trebuie adăugate și alte cauze, cum ar fi: salariile scăzute, comparativ cu costul vieții, și condițiile de viață mai bune din țările de destinație. La început, migranții au ales SUA drept destinație favorită, datorită facilităților pe care această țară le oferea persoanelor cu calificare înaltă din fostul bloc sovietic (Tykonov, 1995, p. 128–143). Și în prezent, datorită schimbărilor politice și economice permanente, a distrugerii instituțiilor de cercetare printr-o politică de terapie de șoc a economiei, cetățenii cu calificare înaltă din fostele state din cadrul URSS și în prezent Rusia, aleg să migreze către SUA, Israel, Europa, Japonia, China și America Latină.

Națiunile industrializate, în special din Asia și America Latină, au dezvoltat, cu costuri foarte mari, sisteme de învățământ superior, capabile să furnizeze personal foarte bine pregătit, dar nu au putut să ofere și locuri de muncă corespunzătoare pregătirii dobândite și astfel au contribuit la migrația lor (Gaillard, Gaillard, 2001, p. 3–6). Tot în anii '90, țările din Europa de Est s-au aflat în situația similară țărilor în curs de dezvoltare, confruntându-se cu efectul *inverse technology transfer*, un proces injust, prin care țările sărace plătesc costurile pregătirii profesionale ale lucrătorilor înalt calificați care își pun serviciile la dispoziție națiunilor dezvoltate (Boussaid, 1998, p. 65–71).

2. 4. SECOLUL XXI: EVOLUȚII ACTUALE ALE FENOMENULUI *BRAIN DRAIN*

În secolul XXI, și țările Europei de Est și-au exprimat îngrijorarea cu privire la exodul creierelor către Irlanda și Anglia. Aproximativ 100 000 de cetățeni din Lituania (mulți dintre ei tineri și bine pregătiți) au migrat în anul 2003 către Irlanda. Cu același fenomen s-a confruntat și Polonia după intrarea în UE, cel puțin un milion de polonezi, în special tineri și cu calificare înaltă, au migrat către țările vest europene (Anglia, Irlanda) în anul 1991. Și în Franța, datorită condițiilor de muncă și economice care fac dificilă obținerea unui loc de muncă corespunzător pregătirii dobândite, mulți tineri absolvenți ai învățământului superior au luat

decizia de a pleca în țări ca Anglia, SUA și Canada. În mod clar, fenomenul *brain drain* a afectat și Germania, 844 814 de germani au părăsit țara în 2005, în special din cauza problemelor economice.

Numai în anul 1990, aproximativ 40 000 de oameni cu pregătire superioară au emigrat din fosta Republică Socialistă Federativă Iugoslavia, procentul reprezentând aproximativ 10% din totalul emigranților iugoslavi. Cea mai importantă sursă de emigranți din Asia și Pacific o reprezintă Filipine, cu 730 000 de emigranți, marea majoritate având educație superioară. În Canada, exodul creierelor apare ocazional, fiind privit mai mult ca o problemă de politică internă și este folosit doar pentru o reducere a taxelor pe venit. De exemplu, conservatorii canadieni subliniază faptul că există un exod dinspre Canada spre SUA, în special în domeniile financiare, spațiale, de sănătate, *software*, datorită faptului că SUA oferă salarii mai mari și taxe mai mici, deși unele statistici au arătat contrariul. Din statistici reiese faptul că în Canada se înregistrează o pierdere de tineri calificați, în favoarea SUA, dar câștigă emigranți pregătiți din afară. Aproximativ 3–5% din absolvenții de studii superioare din China și India locuiesc în străinătate. O situație similară se regăsește în Brazilia, Indonezia și Rusia.

În prezent, piața muncii a dobândit noi tendințe prin clasificarea profesiilor în raport cu rolul lor în promovarea creării societății cunoașterii:

– *profesii de străpungere*, care produc stocul cunoașterii și invențiile tehnologice necesare pătrunderii în societatea cunoașterii și inițiază direcțiile principale ale dezvoltării (cercetătorii în domeniul tehnologiei informației și comunicațiilor, profesii de elită, managerii cunoașterii, cercetătorii și inovatorii în biotehnologii¹¹, nanotehnologii¹², noi materiale, ecotehnologii¹³); ele trebuie pregătite în avans, într-o largă perspectivă de timp, începând cu formarea chiar a cadrelor din învățământ care vor fi chemate să pregătească străpunerile. Aceste profesii sunt cele care conturează viitorii accesibili și dezirabili, „vârful de lance” în structura profesională.

– *profesii de dezvoltare sau promovare*, care preiau cunoașterea și invențiile produse de primul grup și le difuzează în sectoarele productive, generând inovarea

¹¹ Convenția ONU pentru diversitatea biologică definește biotehnologia drept: „orice aplicație tehnologică care utilizează sisteme biologice, organisme vii sau derivate ale acestora, pentru a crea sau modifica produse sau procese în scopuri bine determinate”, <http://ro.wikipedia.org/wiki/Biotehnologie>.

¹² Nanotehnologia este un termen colectiv pentru dezvoltările tehnologice la scară nanometrică. În sens larg, nanotehnologia reprezintă orice tehnologie al cărei rezultat finit este de ordin nanometric: particule fine, sinteză chimică, microlitografie avansată. În sens restrâns, nanotehnologia reprezintă orice tehnologie ce se bazează pe abilitatea de a construi structuri complexe, respectând specificații la nivel atomic, folosindu-se de sinteza mecanică. <http://ro.wikipedia.org/wiki/Nanotehnologie>.

¹³ Ecotehnologia are la bază conceptul de dezvoltare durabilă – dreptul generațiilor viitoare la condiții de existență și dezvoltare cel puțin la fel de bune ca ale generației noastre, drept asigurat prin obligația generației noastre de a păstra și de a reface, după caz, condițiile de mediu propice unei existențe optime. Ecotehnologia este motorul dezvoltării unei ecoeconomii, rezultatul final al acesteia fiind un ecoprodus obținut dintr-unul sau mai multe ecomateriale, în urma unui ecoprocess de producție.

(producătorii de hard și soft din IT, inginerii de sisteme, specialiștii din industriile noilor materiale, nanotehnologii); ele se constituie din toate genurile de activități, care produc o anumită tehnologie generală în zona străpunerii, preiau inițiativa și o transformă într-o practică curentă a întregii societăți.

– *profesii de sprijin sau susținere*, formate din utilizatorii profesioniști ai creației profesiilor de dezvoltare, asigurând piața noilor produse și servicii. Acest gen de profesii creează posibilitatea practică a schimbării și modernizării economice a unei societăți, oferind consumul productiv în circuitul economic, o piață pentru tot ce realizează primele două grupuri.

– *profesii tradiționale*, care continuă vechile activități necesare, sau *profesii depășite*, care reprezintă acele zone ale structurii socioprofesionale rămase în umbră sub aspectul corespondenței lor în raport cu nivelul de modernitate al muncii. Factorii generatori ai acestor situații sunt: gradul de tehnicitate al utilajelor, modul de organizare și complexitatea solicitărilor muncii, cunoștințele impuse de îndeplinirea sarcinilor, etc. În aceste cazuri, rămânerea în umbră a unor profesii reflectă deficiențele existente în satisfacerea nevoilor umane (individuale și de grup) (Hoffman și alții, 2006, citat de Neagu, 2007, p. 170 și de Omer, 2007, p. 33–34).

Literatura tradițională a definit exodul creierelor ca un „blestem” pentru țările în curs de dezvoltare și s-a folosit de politici pentru a combate acest exod sau pentru a reduce impactul negativ asupra țărilor de origine, incluzând taxa pe venit obținută de migranți în străinătate (Bhagwati, 1976; Hamada, Bhagwati, 1975; Bhagwati, Wilson, 1989). Spre deosebire de literatura tradițională, unde exodul creierelor este considerat o pierdere, în noua literatură, fenomenul este considerat un beneficiu care conduce la câștig, deoarece exodul creierelor presupune faptul că o parte a indivizilor calificați vor migra și vor câștiga un venit mai mare în străinătate. Noua literatură subliniază faptul că:

- exodul creierelor intensifică rezultatele obținute prin educație;
- aceasta presupune investiții suplimentare în educație;
- aceasta poate avea drept rezultat un exod al creierelor benefic sau un câștig al creierelor net, ceea ce presupune o realitate: câștigul de creiere este mai mare decât pierderea de creiere; și
- un câștig al creierelor net ridică nivelul de bunăstare și dezvoltare.

Printre primele studii realizate asupra exodului creierelor în cadrul noii literaturii au fost cele ale lui Mountford (1997); Stark, Helmenstein, Prskawetz (1997, 1998); Vidal (1998); Beine, Docquier, Rapoport (2001, 2003), Stark, Wang (2002); Stark (2004). Munca lor a condus la reconsiderarea impactului exodului creierelor asupra numărului de indivizi calificați și asupra bunăstării și creșterii economice în țara de origine. Majoritatea studiilor sunt teoretice, deși rezultate empirice au fost obținute datorită muncii lui Carrington, Detragiache (1998), Adams, John (2003), Docquier, Marfouk (2004) și Dumont, Lemaître (2005). Numărul migranților calificați și proporția lor în cadrul numărului total de migranți a crescut dramatic în ultimii ani. Docquier, Rapoport (2004) subliniază

faptul că numărul de rezidenți din țările OECD a crescut cu 50% între anii 1990–2000, odată cu creșterea numărului de migranți calificați cu 250% față de cei necalificați (70% față de 28%).

Probabilitatea apariției unor efecte pozitive ale exodului creierelor asupra bunăstării și dezvoltării este mult mai mică decât probabilitatea apariției unor efecte negative. Această constatare se bazează pe următoarele fapte:

- câștigul creierelor este mai mic decât a fost indicat în noua literatură,
- câștigul creierelor implică un câștig redus de capital uman și
- diferite efecte negative ale câștigului de creiere asupra altor surse externe,

precum capitalul uman, bunăstarea și dezvoltarea, nu au fost luate în considerare.

Noile politici privind migrația internațională a forței de muncă înalt calificate se dezvoltă în paralel cu politicile privind activitățile de cunoaștere și apariția unei economii bazate pe cunoaștere sau care situează cunoașterea pe primul plan¹⁴. Și, la fel ca și în cazul mobilității internaționale a forței de muncă înalt calificate, cunoașterea nu este un concept nou. Atunci când analizăm exodul creierelor trebuie să avem în vedere și apariția unor aspecte noi, strâns legate de crearea și distribuția informației (cunoașterii):

„– internaționalizarea informației codificate legate de apariția tehnologiei informației, telecomunicațiilor și internetului;

– intensificarea fenomenului de globalizare a comunităților științifice și tehnologice;

– schimbările demografice și modificarea stimulentei pentru educație, care influențează în mod direct fluxul intern al dezvoltării de resurse umane noi în știință și tehnologie (*Human resources in science and technology* – resursele umane din știință și tehnologie)” (Hansen, Soete, 2003, p. 5).

În primul rând, consensul politic și economic cu privire la importanța cunoașterii asupra competitivității industriale este, fără îndoială, legat de apariția noii tehnologii, care asigură suportul societății informaționale, respectiv, tehnologia informației și a comunicațiilor (TIC). Acesta a avut drept rezultat un declin dramatic al costului de procesare a informației; o convergență între comunicații și știința calculatoarelor datorată în primul rând tehnologiei; o creștere rapidă a rețelelor electronice internaționale. Tehnologia informației și a comunicațiilor se bazează pe o capacitate sporită de memorare și stocare, pe o

¹⁴ „Pentru a înțelege în profunzime conceptul de *societate bazată pe cunoaștere* (*knowledge society*), trebuie să remarcăm faptul că acesta este utilizat în paralel cu cel de *economie bazată pe cunoaștere* (*knowledge-based economy*). Evident, cele două concepte sunt înrudite, nu însă identice. Am remarca mai întâi faptul că utilizarea intensivă a cunoașterii, inclusiv generarea de cunoștințe, reprezintă *esența unor procese care au rezultat economic!* Pe de altă parte, „societatea” reprezintă, evident, un cadru mai cuprinzător decât economia și progresul spre societatea cunoașterii va avea, dincolo de efecte economice, consecința unei realizări mai depline a personalității umane” (Academia Română. *Societatea Informațională. Documente elaborate în cadrul Comisiei de Fundamentare a Strategiei Naționale de Dezvoltare Economică a României* (aprilie–mai 2000). „Academica”, Supliment – ianuarie 2001, citat de Dan Dascălu, *Știința în societatea informațională – Societatea cunoașterii*, p. 2 – http://www.racai.ro/INFOSOC-Project/Dascalu_st_d01_new.pdf).

viteză crescută de manipulare și interpretare a datelor și informațiilor: pe scurt, tot ceea ce este considerat ca fiind codificarea informației și a cunoașterii. „Conceptul de informație pare a fi crucial pentru societatea informațională. Mergând în profunzime și examinând ce se petrece în „noua economie”, bazată pe Internet, constatăm că esența lucrurilor în noua societate este dată de *comunicare*, deci de schimbul de informație între parteneri, schimb din care rezultă o nouă informație și o nouă valoare, fie ea culturală sau economică” (Kelly, 1998 citat de Dascălu, p. 1 – http://www.racai.ro/INFOSOC-Project/Dascalu_st_d01_new.pdf).

Combinând toate acestea cu transformarea tehnologiilor de comunicare create de apariția internetului, tehnologia informației a facilitat accesul la cunoaștere și informație (atât la nivel național, cât și internațional) al firmelor și persoanelor, fie că e vorba de cercetători, utilizatori interesați sau pur și simplu „amatori” autoeducați. Esențială este conectarea la rețelele de informație și capacitatea de a înțelege limbajul folosit de comunitatea științifică, exprimat în capsule codificate de informație. Contrar față de ceea ce s-ar putea concluziona, acest proces de codificare nu reduce importanța celorlalte părți ale cunoașterii, care au rămas necodificate, în general denumite *cunoaștere „tacită”*¹⁵. Din contră, pe măsură ce informația devine codificabilă, disponibilitatea, calitatea și interconectarea factorului cunoașterii tacite devin un element complementar esențial.

În acest sens, posibilitatea de a codifica informația și cunoașterea atât la nivel geografic cât și temporal a condus la un acces global la informație. Cu alte cuvinte, tehnologia informației și a comunicațiilor, ca și în alte domenii ale economiei, a adus în prim plan posibilitatea de a recupera, bazată de această dată pe transparența cunoașterii codificate sau explicite¹⁶, dar evidențiind, în același timp, importanța cunoașterii tacite necesare pentru a accesa, înțelege și participa la acest tip de dezvoltare globală. În ultimă instanță, importanța crucială a cunoașterii tacite, în relație cu disponibilitatea globală a cunoașterii codificate, este faptul că a dus la creșterea cererii și a competiției internaționale, pentru cei mai talentați și cei mai bine plătiți oameni de știință și ingineri. Paradoxul impactului tehnologiei informației și al cercetării este că, în timp ce face cunoașterea codificată mult mai ușor accesibilă, având drept consecință creșterea interconectării internaționale, în, practic, toate comunitățile științifice și tehnologice, în același timp conduce și la o concentrare a cercetării de înaltă calitate în nodurile cheie ale acestor rețele. Coexistența dintre cunoaștere și o finanțare excelentă, dublată de existența unei

¹⁵ „Cunoașterea tacită este cunoașterea personală, care, de regulă, se transmite cu dificultate; ea constă în modele și reprezentări mentale, credințe și perspective care nu pot fi ușor articulate și împărtășite (partajate)” (Curaj, 2008, p. 4).

¹⁶ „Stevens (1998) descrie cunoașterea explicită ca fiind cea care poate fi redusă la informație (*know-what*), iar cunoașterea tacită ca incluzând abilități cum ar fi profunzimea de gândire (spiritul analitic), creativitatea și puterea de judecată/sinteză (*know-how*)” (citată de Curaj, 2008, p. 3). „Cunoașterea explicită este formală și sistematică și, ca atare, ușor de comunicat și de partajat; ea reprezintă acea categorie de cunoaștere transmisibilă prin intermediul unui limbaj formal și care poate fi stocată în baze de date, biblioteci etc.” (*Ibidem*).

infrastructuri de cel mai înalt nivel, reprezintă factori determinanți în atragerea persoanelor cu calificare înaltă.

În al doilea rând și, într-un fel, ca o oglindă a punctului anterior, mulți autori din „literatura inovatoare” (David, Foray, Cowan, 2000) au afirmat că percepția naturii procesului de inovare s-a schimbat semnificativ în ultima decadă. În general, capacitatea de a inova este văzută, astăzi, mai puțin în termenii abilității de a descoperi noi principii tehnologice și mai mult în termenii capacității de a exploata sistematic efectele produse de combinarea și folosirea cunoașterii deja existente, cunoscută sub denumirea de „inovație fără cercetare”. Acest nou model presupune, într-un anumit grad, folosirea îndelungată a bazei tehnologice existente, care permite inovație fără a fi nevoie de salturi majore în tehnologie. Acest model de generare a cunoașterii, bazat pe recombinația și refolosirea practicilor deja cunoscute, ridică în mod cert probleme în căutarea informației și se confruntă în mod direct cu problemele legate de accesul la informațiile existente, apărute în urma legilor privind proprietatea intelectuală.

Cu alte cuvinte, sistemul științific și tehnologic se îndreaptă către o structură socială cu o distribuție mult mai complexă a activităților de producere a informației și care implică o diversitate foarte mare de organizații ce au ca obiectiv clar producerea informației (entități de învățare). Vechiul sistem era bazat pe o simplă dihotomie între învățarea deliberată și generarea informației (laboratoare de cercetare, private, publice sau funcționale în cadrul universităților) și activități de producție și consum, unde scopul nu era obținerea de cunoaștere, ci mai degrabă producerea și folosirea eficientă a celei existente. Colapsul acestei dihotomii conduce la proliferarea de noi centre ce au ca obiectiv explicit producerea de cunoaștere și crearea deliberată de activități de cercetare.

Subliniind această tendință, cele mai multe dintre societățile vestice au observat o înmulțire a folosirii intensive a capitalului uman în toate ramurile societății, nu doar în sectoarele *high-tech* sau de cercetare ale economiei – ca, de exemplu, industria serviciilor, sectorul non-profit etc. În acest sens, economia cunoașterii se bazează pe forța de muncă înalt calificată sau cu aptitudini dezvoltate. Drept rezultat, unele dintre țările unde migrația e tradițională, ca Statele Unite, Canada sau Australia, au început să se concentreze, mult mai explicit, în politicile lor de migrație, pe atragerea forței de muncă înalt calificate, ca strategie de a rămâne competitive pe termen lung. Altfel spus, datorită cererii în creștere pentru forța de muncă calificată, competiția internațională între țările dezvoltate include astăzi și competiția pentru piața de muncă înalt calificată.

În al treilea rând, din punctul de vedere al furnizorilor, cele mai multe din țările dezvoltate se confruntă azi cu o lipsă acută de oameni de știință și ingineri, din cauza tendinței demografice generale de reînnoire insuficientă a populației și de scădere a interesului față de știință și tehnologie sau față de cercetare, în general. În țările cu populație îmbătrânită, precum Japonia, Germania, Franța și Italia, lipsa acută de cercetători înalt calificați, în special oameni de știință și ingineri, devine

îngrijorătoare și amenință în mod real bunăstarea și nivelul veniturilor, pe termen lung, din aceste țări. O societate îmbătrânită nu profită în mod real de apariția societății bazate pe cunoaștere; din contră, pe termen lung s-ar putea să nu reușească să-și mențină nivelul de competitivitate. E remarcabil că, de-a lungul ultimului deceniu, țările cu cea mai mare dinamică a creșterii populației, precum Irlanda, Canada, Statele Unite sau Australia, au manifestat rate de creștere mult mai mari decât țări cu o structură a populației îmbătrânită, precum Japonia, Germania, Italia sau Franța.

Doi factori par a fi de o importanță primordială în această direcție: pe de o parte, capacitatea propriului sistem educațional al țării de a livra, an după an, generații de oameni de știință și ingineri care să înlocuiască generațiile îmbătrânite și, pe de altă parte, atractivitatea profesiei de cercetător și atractivitatea mediului de lucru – calitatea fizică a acestuia, facilitățile oferite, existența altor laboratoare de cercetare, veniturile și salariile plătite etc. Din ambele puncte de vedere reiese faptul că multe dintre țările europene nu mai fac față – numărul de studenți din aceste țări care studiază știința și ingineria a scăzut semnificativ, în special din cauza faptului că astfel de studii sunt percepute ca fiind prea solicitante; de asemenea, profesia de cercetător pare din ce în ce mai puțin interesantă din punct de vedere al reputației sociale, câștigurilor financiare sau laboratoarelor de cercetare.

Politicile puse în practică până acum de țările „exportatoare”, pentru a contabiliza tendința spre migrație, nu pot face multe pentru a schimba ierarhia politică și economică în lume și s-au dovedit astfel ineficiente. Contramăsurile sunt diferite în fiecare țară, în funcție de specificul economic, științific și stadiul dezvoltării tehnologice, și succesul lor depinde de existența unei strategii guvernamentale pe termen lung. Până când emisfera de sud și, în prezent, Europa de Est, vor fi capabile să creeze contingenturile necesare și să adopte politicile potrivite, numai cooperarea științifică și tehnică, bazată pe acorduri veritabile, și urmărirea intereselor reciproce între țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare vor avea șanse reale de a lupta împotriva fenomenului *brain drain*.

Prezența recesiune globale, care afectează atât țările dezvoltate cât și pe cele sărace, face puțin probabilă realizarea acestui nivel de cooperare. Nu putem prevedea dacă opusul transferului de tehnologie va începe să afecteze și țările Europei de Vest, și dacă, fără o intervenție majoră a Uniunii Europene, fenomenul *brain drain* către S.U.A se va stabiliza: într-adevăr, există motive temeinice pentru a crede că acest proces a început deja.

BIBLIOGRAFIE

1. ADAMS, RICHARD H. JR., PAGE, JOHN (2003), International Migration, Remittances and Poverty in Developing Countries, World Bank Research, Working Paper, 3179.
2. ADAMS, WALTER, RIEBEN, H. (1968), *L'exode des cerveaux*, Lausanne, Centre des Reserches Européennes.
3. ARDITTIS, S. (1989), Tendances et nouveaux enjeux de l'exode des cerveaux des pays en développement, *Migration Studies*, 26, 94, 272–281.

4. BEINE, M., DOCQUIER, F., RAPOPORT, H. (2001), Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence, *Journal of Development Economics*, Elsevier, 64, 1, 275–289.
5. BEINE, M., DOCQUIER, F., RAPOPORT, H. (2003), Brain Drain and LCDs' Growth: Winners and Losers, *Discussion Paper Series, IZADP* 819.
6. BHAGWATI, JAGDISH, N. (ed.), (1976a), *Taxing the Brain Drain*, Vol. 1, *A Proposal*, Amsterdam, North-Holland.
7. BHAGWATI, JAGDISH, N. (ed.) (1976b), *The Brain Drain and Taxation*, Vol. 2, *Theory and Empirical Analysis*, Amsterdam, North-Holland.
8. BHAGWATI, JAGDISH, N., HAMADA, K. (1975), Domestic distortions, imperfect information and the brain drain, *Journal of Development Economics*, 2, 139–53.
9. BHAGWATI, JAGDISH, N., WILSON, J.D. (eds.). (1989), *Income Taxation and International Mobility*, Cambridge, MA: M.I.T. Press.
10. BOUSSAID, L. (1998), L'exode des cerveaux et les pays en développement, *Migration Société*, 56, 10, 65–71.
11. BRANDI, M. CAROLINA (2001), Skilled Immigrants in Rome, *International Migration*, 39 (4), 101–131.
12. BRANDI, M. CAROLINA (2004), The Historical Evolution of Highly Qualified Migrations. Institute for Research on Population and Social Policies – National Research Council. *Italian on Studi Emigrazione*, 156, XLI (Studiu realizat în cadrul proiectului european „Brain drain Emigration flows of qualified scientists”).
13. CARRINGTON, W.J., DETRAGIACHE, E. (1998), How Big is the Brain Drain?, *IMF Working Paper*, 102. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp98102.pdf>
14. CERVANTES, MARIO (1999), Background Report: An Analysis on S and T Labour Markets in OECD Countries, *Science and Technology Policy Division*. PARIS: OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/37/54/2751230.pdf>
15. COBB-CLARK, D.A., CONNOLLY, M.D. (1997), A Worldwide Market for Skilled Migrants: Can Australia compete?, *International Migration Review*, 31, 3, 130–153.
16. COWAN, ROBIN, DAVID, A. PAUL, FORAY, DOMINIQUE (2000), The Explicit Economics of Knowledge: Codification and Tacitness, *Industrial and Corporate Change* 9, 2, 211–253.
17. CURAJ, ADRIAN (2008), *Capital intelectual*, București, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare și Relații Publice.
18. De TINGUY, A. (1995), La mobilité des élites: une chance historique pour la Russie, în Tony Paganoni, Enrico Todisco (Eds., 1993), Skilled Migration, International Seminar, Latina, 28–29. *Migration Studies*, 117, 98–105.
19. DOCQUIER, FRÉDÉRIC, MARFOUK, ABDESLAM (2004), Measuring the International Mobility of Skilled Workers (1990–2000), Release 1.0. *World Bank Policy Research Working Paper Nr. 3381*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=625258
20. DOCQUIER, FRÉDÉRIC, RAPOPORT, H. (2004), Skilled Migration: The Perspective of Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper, 3382.
21. DUMONT, JEAN-CHRISTOPHE, LEMAÎTRE, GEORGES (2005), Counting immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective, Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development: Directorate for Employment Labour and Social Affairs, DELSA.
22. DUNAE, A. PATRICK (1983), *Gentleman Immigrants: From the British Public Schools to the Canadian Frontier*, Manchester: Manchester University Press.
23. FORTNEY, JUDITH (1972), Immigrant Professionals: A brief Historical Survey, *International Migration Review*, 6, 1.
24. FRANCOVICH, L. (2000), Some Notes on the Role and Behaviours of Qualified Migrants from Ex-Yugoslavia, *Studi Emigrazione/Etudes Migrations*, 37, 139, 613–624.
25. FRESSON, S. (1980), L'exode des compétences des pays en voie de développement vers la France, *Documents Homme et Migration*, 982, 4–24.
26. GAILLARD, ANNE-MARIE, GAILLARD, J. JACQUES (2001), *Fuite des cerveaux: un voyage à sens unique?*, UNESCO, 132, 3–6.

27. HANSEN, W., SOETE, L. (2003), Looking Ahead – Recent Developments in Measurement of International Mobility – Policy Implications for the European Union and Community Policies, in W. Hansen. The project: Brain Drain: Emigration Flows for Qualified Scientists. Maastricht: United Nations University MERIT, <http://www.merit.unimaas.nl/braindrain/>
28. HELD, DAVID, MCGREW, ANTHONY, GOLDBLATT, DAVID, PERRATON, JONATHAN (2004), *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, Iași, Editura Polirom.
29. HOFFMAN, OSCAR (1996), *Sociologia muncii*, București, Editura Hyperion.
30. HOFFMAN, OSCAR, DRAGOMIRESCU, DOINA, RAȘEEV, SIMONA, TENOVICI, DINU (1990), *Profesiile în fața viitorului*, București, Editura Academiei Române.
31. HOFFMAN, OSCAR, GLODEANU, ION, RAȘEEV, SIMONA (2006), *Schimbări în structura pieșelor și problemele transferului în noua economie a cunoașterii*, București, Editura Academiei Române.
32. IREDALE, R. (1997), *Skill Transfer: International Migration and Accreditation Issues*, Wollongong: University of Wollongong Press.
33. IREDALE, R. (2000), Migration Policies for the Highly Skilled in the Asian-Pacific Region, *International Migration Review*, 34, 3, 882–906.
34. KEVIN, KELLY (1998), *New rules for the new economy*, London: Fourth Estate. Citat de Dan Dascălu. Știința în societatea informațională – Societatea cunoașterii, http://www.racai.ro/INFOSOC-Project/Dascalu_st_d01_new.pdf
35. LIPSET, SEYMOUR, MARTIN (1959), Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *The American Political Science Review*, 53, 1, 69–105.
36. MAFAI, M. (1992), *Il lungo freddo*, Milano, Mondadori.
37. MARTELLINI, A. (1997), Fare il milione: La emigration de elite y el mito de la tierra prometida. Buenos Aires: CEMLA. *Estudios migratorios latinoamericanos*, 12, 37, 467–489.
38. MASSEY, D.S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993), Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, 3, 431–466.
39. MATA, FERNANDO (1999), *The Non-accreditation of Immigrant Professionals in Canada: Societal Dimensions of the Problem*, Multiculturalism Program Citizenship and Canadian Identity. Department of Canadian Heritage, http://www.pch.gc.ca/progs/multi/societal/content_e.cfm
40. McEVEDY, COLIN, JONES, RICHARD (1978), *Atlas of the World Population History*. Harmondsworth, Penguin.
41. MONCARZ, RAUL (1970), Professional Adaptation of Cuban Physician in the United States, 1959–1969, *International Migration Review*, 4, 2, 80–86.
42. MOUNTFORD, ANDREW (1997), Can a Brain Drain be Good for Economy in the Source Economy?, *Journal of Development Economics*, 53, 2, 287–303, <http://ideas.repec.org/s/eee/deveco3.html>.
43. NEAGU, OLIMPIA (2007), Capitalul uman în organizația secolului XXI, *Studia Universitatis «Vasile Goldiș» Arad – Seria Științe Economice*, 1–2, 162–171.
44. OMER, IOANA (2007), *Psihologia muncii*, București, Editura Fundației România de Măine.
45. PFANNER, H.F. (1983), *Exile in New York, German and Austrian Writers after 1933*, Detroit, Wayne State University Press.
46. RUDOLPH, H., HILLMANN F. (1997), *The Invisible Hand Needs Visible Heads: Managers, Experts and Professionals from Western Europe in Poland*, în K. Koser, H. Lutz (eds.), *The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities*, Londra, McMillan.
47. SALLES, M.R., De CASTROS SANTOS, L.A. (2000), Imigracao e medicos italianos em Sao Paulo ma primeira Republica: uma abordagem historico-sociologica, *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 45, în Brandi, M., Carolina (2004), The historical evolution of highly qualified migrations. Institute for Research on Population and Social Policies – National Research Council. *Italian on Studi Emigrazione*, 156, XLI (Studiu realizat în cadrul proiectului european „Brain drain Emigration flows of qualified scientists”).
48. SALT, JOHN (1992), Migration Processes among the Highly Skilled in Europe, *International Migration Review*, 26, 2, 484–505.

49. SARCINSCHI, ALEXANDRA (2008), *Migrație și securitate*, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”. http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/migrație_si_securitate.pdf
50. STARK, ODED, CHRISTIAN, HELMENSTEIN, ALEXIA, PRSKAWETZ (1998), Human Capital Depletion, Human Formation and Migration, a Blessing in a Course?, *Economics Letters*, 60, 363–367.
51. STARK, ODED, HELMENSTEIN, C., PRSKAWETZ, A. (1997), Abroad Drain with a Brain Gain, *Economic Letters* 55, 2, 227–234.
52. STARK, ODED, WANG, Y. (2002), Inducing Human Capital Formation, Migration as Substitute for Subsidies, *Journal Public Economics*, 86, 1, 29–46.
53. STRAK, ODED (2004), On the Economics of Refugee Flows, *Review of Development Economics*, 8, 2, 325–329.
54. SUCIU, MARTA-CHRISTINA (2000), *Investiția în educație*, București, Editura Economică.
55. SUCIU, MARTA-CHRISTINA (2008), Activele intangibile și capitalul intelectual – factori cheie ai convergenței, București, *Seria Working Papers*, 7 (Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice, Programul CEE, Proiectul: Convergența economică și rolul cunoașterii în condițiile integrării în UE). <http://convergenta.ince.ro/7.pdf>
56. TANNER, A. (2005), *Emigration, Brain Drain and Development: The Case of Sub-Saharan Africa*, Helsinki, Finland, East-West Books and Washington, DC, Migration Policy Institute.
57. TYKONOV, V. (1995), Migration Potential within Russia’s Military-Industrial Complex, *Migration Studies*, 117, 128–143.
58. VIDAL, J.P. (1998), The Effect of Emigration on Human Capital Formation, *Journal of Population Economics*, 11, 4, 589–600.
59. *** ACADEMIA ROMÂNĂ, Societatea Informațională. Documente elaborate în cadrul Comisiei de Fundamentare a Strategiei Naționale de Dezvoltare Economică a României (aprilie–mai 2000), „Academica”, supliment – ianuarie 2001.
60. *** POPULATION REFERENCE BUREAU (2007), *World Population Data Sheet*, Washington.
61. *** UNESCO (1998), *Statistical Yearbook*.
62. *** UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs. Population Division, *International Migration 2006*, United Nations Publication, Sales No. E.06.XIII.6.
63. *** UNITED NATIONS, Population Division New York (2004), *World Population in 2300*. www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf.
64. *** UNITED NATIONS, Population Division, Department of Economic and Social Affairs. (2009), Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2008).
65. *** WORLD MIGRATION, Costs and Benefits of International Migration (2005), Volume 3 – IOM World Migration Report Series.
66. http://www.prb.org/pdf07/07WPDS_Eng.pdf
67. http://www.un.org/esa/population/publications/2006Migration_Chart/Migration2006.pdf

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXII, Nos. 3–4 • 2011

CONTENTS

STATE OF THE ART IN RESETTLEMENT RESEARCH

- FILIP M. ALEXANDRESCU, A Brief Report on a Major International Sociological Conference 197

SEXUALITY TRENDS IN THE ROMANIAN SOCIETY

- VIVIANA ANDREESCU, From Legal Tolerance to Social Acceptance: Predictors of Heterosexism in Romania 209

HEALTH AND SOCIAL WORK

- CODRINA ȘANDRU, Subjective Perception of Disease and Community Health Services. An Exploratory Research at Hospice Casa Speranței Brașov 233
FILIP GUTTMAN, Disability as a Determinant Poverty Factor 249
SORIN M. RĂDULESCU, The Development of Legislation in the Field of Child Protection and Social Work in Romania 257

RELIGION, MORALITY, SOCIETY

- MIHAI C. TEODORESCU, The Relationship Between the Sociology of Christian Religion and the Metaphysics of Morality 281

THE EUROPEAN THEME IN THE MASS MEDIA

- NICOLETA CORBU, VALERIU FRUNZARU, MĂDĂLINA BOȚAN, CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, Setting the Public Agenda on the European Union: The 2009 Elections for the European Parliament in Romania 301

COMPARATIVE SOCIO-LINGVISTICS

- ADRIAN HATOS, School Performance and Language of Hungarian Ethnic Pupils 321

SOCIAL DEVELOPMENTS ON THE LABOR MARKET

- SIMONA STĂNICĂ, The Emergence and Development of the Brain Drain Phenomenon 339

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 3–4, p. 195–400, București, 2011

COMMENTS

CRISTIAN MIHAI AIRINEI, The Practice of Nepotism in the Romanian Administrative System	361
SERGIU-LUCIAN RAIU, The Process of Globalization in Romania	373

SCIENTIFIC LIFE

EMILIAN M. DOBRESCU, The Academic School of Sociology at Its 5 th Edition. An Initiative That Has Become Tradition	381
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

BERNARD HOURS, MONIQUE SÉLIM, <i>Political Anthropology of Globalisation</i> (Anthropologie politique de la globalisation), Paris, L'Harmattan, coll. Anthropologie critique, 2010 (<i>Antoine Heemeryck, Cristi Pantelimon</i>); MIRCEA CONSTANTINESCU, <i>At Night, When All the Blondes Are Dark-haired</i> (Noaptea, când toate blondele sunt brunete), Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2010 (<i>Sorin M. Rădulescu</i>); ALFRED REGINALD RADCLIFFE-BROWN, <i>Structure and Function in Primitive Society</i> (Structură și funcție în societatea primitivă), Iași, Editura Polirom, 2000 (<i>Sergiu-Lucian Raiu</i>)	389
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXII, N°s 3–4 • 2011

SOMMAIRE

LA RECHERCHE INTERNATIONALE CONCERNANT LE PROCESSUS DE LA REINSTALLATION

- FILIP M. ALEXANDRESCU, Un bref rapport sur une conférence sociologique internationale majeure (A Brief Report on a Major International Sociological Conference) 197

TENDANCES DE LA SEXUALITÉ DANS LA SOCIÉTÉ ROUMAINE

- VIVIANA ANDREESCU, De la tolérance légale à l'acceptation sociale: prédictors de l'hétérosexisme en Roumanie (From Legal Tolerance to Social Acceptance: Predictors of Heterosexism in Romania) 209

SANTÉ ET ASSISTANCE SOCIALE

- CODRINA ȘANDRU, La perception subjective de la maladie et les services communautaires pour la santé. Une recherche exploratoire à Hospice Casa Speranței Brașov 233
FILIP GUTTMAN, Le handicap comme une condition déterminante de la pauvreté 249
SORIN M. RĂDULESCU, L'évolution de la législation concernant la protection et l'assistance sociale de l'enfant en Roumanie 257

RELIGION, MORALITÉ, SOCIÉTÉ

- MIHAI C. TEODORESCU, Aspects de la relation entre la sociologie de la religion chrétienne et la métaphysique de la morale 281

LA THÉMATIQUE EUROPÉENNE DANS LES MASS MÉDIA

- NICOLETA CORBU, VALERIU FRUNZARU, MĂDĂLINA BOȚAN, CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, Définir l'agenda public sur l'Union Européenne: les élections européennes de l'année 2009 en Roumanie 301

SOCIO-LINGUISTIQUE – UNE APPROCHE COMPARATIVE

- ADRIAN HATOS, La performance scolaire et linguistique des enfants d'ethnie hongroise 321

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 3–4, p. 195–400, București, 2011

ÉVOLUTIONS SOCIALES SUR LE MARCHÉ DU LABEUR

SIMONA STĂNICĂ, L'émergence et l'évolution du phénomène <i>brain drain</i>	339
--	-----

COMMENTAIRES

CRISTIAN MIHAI AIRINEI, La pratique du népotisme dans le système administratif de la Roumanie	361
SERGIU-LUCIAN RAIU, Le processus de la globalisation en Roumanie	373

LA VIE SCIENTIFIQUE

EMILIAN M. DOBRESCU, L'École Académique de Sociologie à la V ^e édition. Une initiative devenue tradition	381
---	-----

COMPTE-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

BERNARD HOURS, MONIQUE SÉLIM, <i>Anthropologie politique de la globalisation</i> , Paris, L'Harmattan, coll. Anthropologie critique, 2010 (<i>Antoine Heemeryck, Cristi Pantelimon</i>); MIRCEA CONSTANTINESCU, <i>Dans la nuit, quand toutes les blondes sont brunettes</i> (Noaptea, când toate blondele sunt brunete), Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2010 (<i>Sorin M. Rădulescu</i>); ALFRED REGINALD RADCLIFFE-BROWN, <i>Structure et fonction dans la société primitive</i> (Structură și funcție în societatea primitivă), Iași, Editura Polirom, 2000 (<i>Sergiu-Lucian Raiu</i>)	389
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 0311044668; E-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București; Tel.: 4021 314 63 39, Fax: 4021 314 63 39; E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro; www.manpres.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XXII, nr. 3-4, p. 195-400, 2011